

د افغانستان سیاسي جغرافیه

لیکوال:

پوهیالی فیاض گل مظلوم یار

د افغانستان سياسي جغرافيه

ليکوال: پوهيالی فياض گل مظلوم يار
کال: ۱۳۹۴هـ، لمريز

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم: د افغانستان سياسي جغرافيه
ليکوال: پوهيالی فياض گل مظلوم يار
ديزاين: شريف الله (للموال) ۰۷۸۷۳۷۵۸۵
چاپ کال: ۱۳۹۴ هـ، لمريز
د چاپ وار: لومړی
د چاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه
چاپ چاري: سلام خپرندويه ټولنه - جلال اباد

ترلاسه کولو ځايونه

جلال اباد: اصلاح افکار کتابپلورنځی، اسحق زی مارکیت، لاندې پور،
لومړی دوکان، جلال اباد. اړیکشمېره: ۰۷۹۰۲۰۲۳۳۱
سپين غر کتاب او قرطاسيه پلورنځی
خوست: - سباوون کتابخانه، ديوبند کتابخانه، ليوال کتابخانه
لغمان: - الفت قرطاسيه او کتاب پلورنځی، یونس کتاب پلورنځی
کندهار: کروړ کتاب او قرطاسيه پلورنځی، ميرويس مارکیت

د چاپ حقوق خپرندويه ټولني سره خوندي دي

ډالۍ

- خپل قدرمن پلار ته چې د ژوند په هره برخه کې يې زما پالنه کړې او زه يې تعليم کولو ته هڅولی يم او زما ملاتړ يې کړی دی.
- خپلې قدرمنې مور ته چې دعاگانو يې هميشه زما ژوند تاند ساتلی. او د ژوند په هره برخه کې يې کاميابي را په برخه کړې ده.
- خپلو هغو قدرمنو استادانو ته چې زما معنوي پالنه يې کړې. او زه يې ددې جوگه کړی يم چې نن ورځ د خپل ځان او د جامعي لپاره د خدمت مصدر وگرځم.
- خپلو زړه ته رانږدې ورونو او خوږو ملگرو ته چې هر وخت يې په خپلو نېکو مشورو سره سمې لارې ته تشويق کړی يم.
- هغه اتلو شهيدانو ته چې خپله وينه يې د اسلام او افغانستان د قلمرو د دفاع په خاطر او د خپلواکۍ د وياړلې بيرغ د اوچتوالي او د وطن د آزادۍ په لار کې نذرانه کړې ده.

لړليک

مخ	سرليک
ک	سپارښت ليک
م	تقريظ
س	تقريظ
ف	پيل خبرې
۱	سريزه
۹	لومړی څپرکی
۹	(جغرافيه، سياست او د سياسي جغرافيه پېژندنه)
۹	۱- د جغرافيه پېژندنه
۱۰	۲- سياست
۱۰	د سياست تعريف او ماهيت
۱۲	د جغرافيه سره د سياست د علم اړيکه
۱۷	سياسي جغرافيه
۲۰	د سياسي جغرافيه د بحث وړ مسايل
۲۲	په نړۍ کې د سياسي جغرافيه بدلونونه يوه کتنه
۲۳	په منځنيو پېړيو کې
۲۳	په نوې دوره کې
۲۵	دوهم څپرکی
۲۵	د افغانستان تاريخي نومونه
۲۵	۱. اريانا
۳۱	۲- يونان او باختر
۳۲	د يونان او باخترې مدنيت ځانگړنې
۳۴	۳. خراسان

- ۳۷..... افغانستان
- ۳۹..... د افغانستان لغت
- ۴۲..... دريم خپرکی
- ۴۲..... د افغانستان سياسي جغرافيه
- ۴۲..... د افغانستان څلور خواوې او موقعيت
- ۴۴..... د افغانستان جيوپولتيکي موقعيت
- ۴۴..... د افغانستان جيوپولپتيکي ارزښت
- ۴۷..... د افغانستان مطلقه موقعيت
- ۴۹..... د افغانستان نسبي يا جغرافيايي موقعيت
- ۵۰..... د افغانستان ستراتيژيک موقعيت
- ۵۴..... د افغانستان طبيعي او توپوگرافيکي جوړښت
- ۵۸..... د افغانستان تاريخي وضعې ته يوه لنډه کتنه
- ۲۲..... څلورم خپرکی
- ۲۲..... د افغانستان پخوانۍ اداره، د حکومت طرز او اداري تشکيلات
- ۲۲..... د افغانستان د حکومت طرز او اداره په تېرودوروکې
- ۲۲..... د هېواد په سياسي او اداري وېشنه کې د عواملو اغېزمنتيا
- ۲۸..... د سياسي اداري تقسيماتو اهميت
- ۲۸..... د اريانا اداري وېش
- ۷۱..... د خراسان اداري وېش
- ۷۲..... د معاصر افغانستان سياسي او اداري تقسيماتو ته يوه کتنه
- ۹۱..... پنځم خپرکی
- ۹۱..... د حکومت درې گونې قواوې
- ۹۱..... مقننه قوه (ملي شورا)
- ۹۲..... په افغانستان کې د ملي شورا تاريخي پس منظر

- ۱۱۰..... په افغانستان کې د اساسي قانون تاريخي بهير
- ۱۲۰..... په افغانستان کې تصويب شوي قوانين
- ۱۲۰..... مقرري او اساسنامې
- ۱۲۱..... اجرايه ځواک(حکومت)
- ۱۲۳..... د جمهور ريس دندې او صلاحيتونه
- ۱۲۳..... د افغانستان اسلامي جمهوري دولت اداري تشکيلات
- ۱۲۴..... د امنيت سکتور
- ۱۲۴..... د حکومت داري چارواکې د قانون د حاکميت او د بشر د حقوقو سکتور
- ۱۲۵..... د طبعي زېرمو او زير بناو سکتور
- ۱۲۵..... د معارف سکتور
- ۱۲۵..... د روغتيا سکتور
- ۱۲۵..... د زراعت او کليو پراختيا سکتور
- ۱۲۵..... د اقتصادي ودې او خصوصي سکتور د پراختيا سکتور
- ۱۲۲..... د ټولنيزو ملاتړ سکتور
- ۱۲۸..... قضايې ځواک (محکمې)
- ۱۳۷..... شپږم څپرکی
- ۱۳۷..... د افغانستان سرحدې کرښې
- ۱۴۰..... د سرحدونو ډولونه
- ۱۴۵..... لرغوني افغانستان (آريانا) پولې (د ۷۰۰ تر ۲۰۰ م ز پورې)
- ۱۴۶..... ديونان باختري دورې پرمهال د لرغوني افغانستان پولې (د ۳۳۶ تر ۲۲۷ م ز)
- ۱۴۸..... د خراسان پولې (د ۷۴۶ تر ۹۲۲ زېږديز پورې)
- ۱۵۱..... د هوتکيانو د واکمنۍ پولې (د ۱۷۰۹ م تر ۱۷۳۷ زېږديز پورې)
- ۱۵۲..... (د لوی افغانستان بنسټ اېښودنه او د ځمکنۍ پراختيا هلې ځلې)
- ۱۵۴..... د لوی افغانستان د پولو د نړيدو او بدلون بهير

- ۱۶۲..... د افغانستان او سنی- پولې
- ۱۶۳..... د افغانستان د او سنیو پولو جوړښت او ستونزې
- ۱۶۴..... د افغانستان شمال ختیځې پولې
- ۱۶۷..... شمالي پولې
- ۱۷۱..... لویدیځې پولې
- ۱۷۵..... د افغانستان ختیځ او جنوبي سرحد
- ۱۷۸..... د ډیورنډ د کرښې تاریخ
- ۱۸۲..... اووم خپرکی
- ۱۸۲..... د سیمې له هېوادونو سره د افغانستان سياسي اړیکې
- ۱۸۲..... د افغانستان بهرنی سیاست
- ۱۸۲..... په لومړۍ نړیواله جگړه کې د افغانستان دریځ
- ۱۸۷..... د دوهم نړیوال جنگ په دوران کې د افغانستان دریځ
- ۱۸۹..... د افغانستان او پاکستان سياسي اړیکې
- ۱۹۲..... د افغانستان او ایران سياسي اړیکې
- ۱۹۸..... د ترکمنستان او افغانستان سياسي اړیکې
- ۲۰۲..... د افغانستان او ازبکستان سياسي اړیکې
- ۲۰۴..... د چین او افغانستان سياسي اړیکې
- ۲۰۷..... د افغانستان او امریکا ستراتیژیکې اړیکې
- ۲۲۳..... اتم خپرکی
- ۲۲۳..... په افغانستان کې د بهرنیو هېوادونو لاسوهنې
- ۲۲۳..... د افغانستان په اړه د پاکستان دریځ
- ۲۲۵..... د پاکستان سياسي موخې او لاسوهنې
- ۲۳۱..... د پښتونستان مسئله او له پاکستان سره د اړیکو خرابېدل
- ۲۳۲..... د ایران سياسي موخې

- ۲۳۷..... ازبکستان سياسي موخې
- ۲۳۸..... د تاجکستان سياسي موخې
- ۲۴۰..... د چين سياسي موخې
- ۲۴۲..... د هند سياسي موخې
- ۲۴۳..... د روس سياسي موخې
- ۲۴۶..... نهم خپرکی
- ۲۴۶..... د افغانستان خارجي سوداگري
- ۲۵۰..... گاونډيانو سره سوداگري
- ۲۵۳..... لسم خپرکی
- ۲۵۳..... د افغانستان د ستونزو عوامل او د حل لارې
- ۲۵۹..... ۱. د افغانستان د ستونزې داخلي فکتورونه:
- ۳۲۰..... د پورتنیو فکتورونو د حل لارې چارې
- ۳۲۲..... د افغانستان د سياسي جغرافيه اصطلاحات
- ۳۷۳..... اخځلیکونه

سپارښت لیک

د ايو خرگند حقيقت دی چې زموږ د ټولني د موجوده عيني شرايطو په پام کې نېولو سره د يو علمي اثر لېکنه د علمي نويو، معتبرو او مرجع کتابونو او اثارو دنه شتون له امله څه ساده او اسان کار نه دی، د دې ستونزو سره سره محترم پوهيالی فياض گل (مظلوم يار) توانيدلی چې يو کتاب لوروزده کړو د وزارت دنوي کرېکولم او درسي مفرداتو سره سم د (افغانستان سياسي جغرافيه) تر سرليک لاندې چې د دريم (ټولگي) په (شپږم) سمستر کې تدريس کيږي تکميل، محصلينو ته د استفادې په برخه کې وړاندې کړي.

دغه کتاب چې د بېلابېلو موضوعاتو لرونکی دی په يوه مناسبه سريزه پيل وړپسې اړوند موضوع پورې يو شمېر مختلف سرليکونو ته ځای ورکړل شوی چې د مفرداتو په پام کې نېولو سره محصلينو ته گټور او دهغوی د علمي پوهې د لوړاوي او ښه پوهاوي لپاره ډېر مهم او ضروري دی، په دې اثر کې لاندې موضوعاتو ته ځای ورکړل شوی دی:

لومړی څپرکی عمومي معلومات (سياست، جغرافيه او د سياسي جغرافيه پېژندنه)، دوهم څپرکی د افغانستان تاريخي نومونه، دريم څپرکی د افغانستان بېلابېل موقعيتونه، څلورم څپرکی په افغانستان کې د حکومت طرز او اداري تشکيلات، پنځم څپرکی د افغانستان درې گونې قواوې، شپږم څپرکی د افغانستان سرحدي کرښې، اووم څپرکی د سيمې له هېوادونو سره د افغانستان سياسي اړيکې، اتم څپرکی په افغانستان کې

د ګاونډيو هېوادونو سياسي موخې، نهم خپرکي د افغانستان بهرنۍ سوداګري، لسم خپرکي په افغانستان کې شته ستونزې او دحل لارې. د پورته موضوعاتو برابرول او ليکل محصلين، مينه وال او لوستونکو ته د پراختيا او د اثر په وروستۍ برخه کې يولي مهم اصطلاحات او اخليکونو ته ځای ورکړل شوی دی. ليکونکي د اثر په لېکلو کې د پرييارو ويستلی، د ليکوالۍ ټولو اصولو او معيارونو ته يې د امکان تر حده پاملرنه کړې، ژبه يې روانه، ساده او عام فهمه ده او د اثر په لېکنه د موضوع ګانو تسلسل يې پوره په پام کې نيولی دی، او د موضوعاتو د بڼه پوهاوي په خاطر د اثر په مختلفو او لازمو ځايونو کې مختلف جدولونو، انځورونو او د موضوع په لمن لېکنو کې يې ماخذونو ته ځای ورکړی دی. د دې څيرنيز اثر ليکنه چې په پښتورسمي ژبه تر سره شوی يو علمي او ګټور کار بولم، ليکونکي ته يې دلوی خالق له دربار څخه د نورو برياوو غوښتونکی يم.

په درنښت

پوهنوال عزت الله خان

د ښوونې او روزنې پوهنځي د جغرافيه څانګې د علمي کادر غړی

تقريظ

الحمد لله رب السماوات والارض ورب العرش العظيم، والصلاة والسلام على قائد المجاهدين وعلى اله واصحابه اجمعين.

اما بعد: خوشحاله يم چې دننگرهار پوهنتون د بنوونې او روزنې پوهنځي يوه ځوان علمي كادر محترم پوهيالي فياض گل (مظلوم يار) علمي اثرمې د ترلاسه كړ چې دخپل مسلك سره سم يې په زړه پورې موضوع (د افغانستان سياسي جغرافيه) تر عنوان لاندې ليكلې دى، نوموړى اثر د عنوان له مخې د افغانستان سياسي جغرافيه ته كتنه ده خو په منځ پانگه (محتوى) كې يولې تاريخي مسايل هم په بر كې لري چې د سياسي جغرافيه سره نژدې اړيكې لري. زه د نوموړي په زړه پورې اثر په هكله خپل نظر په لاندې توگه څرگندوم.

۱- محترم پوهيالي مظلوم يار چې دنيكو اخلاقو ژوندى، نمونه ده، دغه علمي ليكنه او په علمي ډگر كې دهغه هلې ځلې دخپل مسلك سره دبې ساري مينې بنسكارندويه ده اوزماد همدې مدعاد ثبوت لپاره همدومره كافي ده چې نوموړى اثر يې د ترفيع داخېستلو څخه پرته دخدمت اومسلك سره د تړاو په غرض ليكلې دى.

۲- كه محترم پوهيالي فياض گل دخپل مسكل او خانگي سره په همدې څپانده جزيې او احساس سره پاتې شي، نوهغه ورځ لري نه ده چې دهغه لېكنې د افغانستان د سياسي جغرافيه څخه وراخوا دنړۍ په كچه دولسونو او پرگنو په گټه تمامه شي.

۳- دنومورې علمي اثريوه ځانگړنه داده چې دليکنې دښه پوهېدولپاره يې جدولونه، مختلف انځورونه او په لمن لمنليک کې يې اوهمداشان دليکنې په پايله کې د اخذليکونو څخه يادونه کړې ترڅنگ يې مهم او ضرورې اصطلاحات هم په ښه توگه روښانه کړي، چې دليکونکي د علمي استعداد يوه ژوندۍ بېلگه ده.

۴- دپوهنځي او اړوندې څانگې څخه مې هېله داده چې نوموړی اثر دترفيع دنوروشرايطو په نظر کې نيولوسره دليکونکي په راتلونکو ترفيعاتو کې محاسبه کړي.

دمحترم پوهيالي فياض گل (مظلوم يار) دلازياتوبرياوو په هېله

په درنښت

پوهاند دوكتور دل اقا (وقار)

تقريظ

دايو څرگند حقيقت دی چې د درسي کتاب شتون په تېره بيا په پوهنتونونو کې د درسي پروسي د ښه پرمخ بيولو لپاره اړين کار دی، که درسي کتاب نه وي نو استاد به اړوي چې خپل ډېر وخت دلکچرنو ټونوپه برابرولو تېر کړي، همدارنگه د درسي کتاب شتون چې د څانگې مفرداتو او علمي معيارونو سره سم ليکل شوی وي د استاد لپاره ښه اسانتيا، د محصل لپاره شتمنه پانگه، ځوانو استادانو سره لويه مرسته او د يو شمېر نورو لپاره غوره ماخذ کيدای شي. نو په پوهنتونونو کې د همدې جدي اړتيا له مخې د درسي کتاب لېکنه نه يوازې ښه گام بلکې يوه سخته اړتيا ده. د يو علمي اثر لېکنه چې د عصر هراړخيزو غوښتنو ته ځواب برابر وي زمونږ د هېواد موجوده حالاتو په نظر کې نيولو سره ډېر ستونزمن کار دی.

د افغانستان سياسي جغرافيه مضمون چې د ښوونې او روزنې پوهنځي د جغرافيه څانگې د دريم ټولگي په شپږم سمسټر په اونۍ کې (۲) کړيدنه تدریس کيږي. د دې مضمون د تدریس لپاره په پښتو ژبه تراوسه پورې داسې کوم درسي کتاب نه وو ليکل شوی چې د څانگې او محصلينو غوښتنو ته ځواب ووايي.

مانو مورې درسي کتاب په غور سره ولوست چې د نوي مېتود سره سم ليکل شوی او د کتاب په لومړي څپر کې کې د جغرافيه د علم پېژندنه، سياست، د سياست تعريف او ماهيت، د سياست او جغرافيه ترمنځ نه شلیدونکې اړيکې، سياسي جغرافيه او د سياسي جغرافيه د بحث وړ مسایل په ډېر غوراو د قيقه توگه څېړل شوي. په دويم څپر کې کې د افغانستان تاريخي نومونه لکه: اريانا، يونان او باختر، خراسان، افغانستان او همدارنگه د افغان کليمې په اړه رڼا اچول شوي ده. دا اثر په دريم څپر کې کې د افغانستان په بېلابېلو موقعيتونو لکه: د افغانستان مطلقه موقعيت، نسبي موقعيت، ستراتيجيک موقعيت، جيوپوليتيک موقعيت، طبيعي موقعيت او همداسې د افغانستان په تاريخي وضعې بحث شوی او په ورپسې څپر کې په بېلابېلو دورو کې د افغانستان اداري او سياسي

ویش، د افغانستان سرحدی کرښې، د افغانستان درې گونې قواوې، د افغانستان اساسي قانون، د سیموله هېوادونو سره د افغانستان سياسي اړیکې، د افغانستان خارجي تجارت، په افغانستان کې بحران او د هغې حل لارې چارې او داسې نور د کریکولم او درسي مفرداتو د پرله پسې والي له مخې په ډېر دقیق او علمي ډول ترخپرنې لاندې نیول شوي او دا اثر په وروستیو برخو کې اصطلاحاتو او ماخذونو ته ځای ورکړل شوی دی. همدارنگه د کتاب په لېکنه کې د پښتو د ژبې ښې، مناسبې او عام فهمه کلمې کارول شوي.

د کتاب به د ښوونې او روزنې پوهنځي د جغرافیه او تاریخ څانگو د محصلینو ترڅنګ د حقوقو او سياسي علومو د محصلینو ستونزې هم تر ډېره بریده پورې حل کړي.

د افغانستان سياسي جغرافیه دغه درسي کتاب چې په پښتورسمي ژبه لیکل شوی دهېواد د لوړو زده کړو په علمي موسسو کې یو گټور کار بولم. د دې اثر هر څپرکی د علمي او اکاډمیکو معیارونو په پام کې نیولو تر بېلابېلو سرلیکونو لاندې لیکل شوی او د ښه پوهاوي په خاطر مختلف جدولونه او لازم انځورونه د کتاب د متن په مناسبو ځایونو کې ځای پر ځای شوي دي. نوموړي ته د دې اثر د لیکلو مبارکي وړاندې کوم او په راتلونکې کې ورته په علمي چارو کې د لابیالیتو بونو هیله کوم.

په درنښت

پوهندوی ع، ښي (بصیرت)

د حقوقو او سياسي علومو د پوهنځي علمي کدر غړی

اودنړېوالو اړیکو د څانگې امر

پيل خبرې

الحمد لله رب العلمين والصلاة والسلام علي سيد المرسلين وعلي اله واصحابه
اجمعين وبعد !

له لوی او بښونکي لایزال خدای خخه شکرگزاریم چې ماته یې دا توانایی را په
برخه کړه خو د خپل ملي وجیبي او هیوادني ارمانونو د پوره کولو په لور گام پورته
ترخو دگرانو محصلینو، مسلک خاوندانو او جغرافیي مینه والو د اړتیا د پوره
کولو په خاطر د افغانستان سياسي جغرافیي ترسرلیک لاندې یو درسي ممد د
ننگرهار پوهنتون د ښوونې او روزنې پوهنځي د جغرافیي څانگې کریکولم
او درسي مفرداتو سره سم، د لیکوالۍ د اصولو او علمي معیارونو په پام کې
ښولو سره په پښتورسمي ژبه چاپ ته آماده کړم.

ددې علمي اثر د لیکلو موخه داده خو محصلین او مینه وال د افغانستان سياسي
جغرافیي له موضوعاتو لکه: د افغانستان تاریخي نومونه، د افغانستان سياسي
او اداري وېش، د افغانستان سرحدي کرښې، د سیمې له هیوادونو سره د
افغانستان سياسي اړیکې، په افغانستان کې د گاونډیو هیوادونو موخې او
داسې نورو مسایلو سره اشنایی او پیژندگلوۍ پیدا کړي، خو وکولای شي په کوم
چاپیریال کې چې ژوند کوي د هغې په باره کې پوره او گټور معلومات ترلاسه
کړي. هیله لرم چې د یو درسي کتاب په څېر د پوهنتونونو، د ښوونکو د روزنې
مرکزونو، تجروبوې علومو مرکزونو، محصلینو او د مسلک خاوندانو لپاره لوړ
او گټور علمي معلومات ترلاسه کړي.

د لیکنې لپاره مې د موادو په راټولولو، ترتیب کولو، تحلیل او تجزیه کولو او
بالاخره د عنوانونو په ټاکلو، د یو او بل سره د اړونده موضوعاتو ځای پرځای
کولو، د جملاتو په ادبي او مناسب سکښت او آن د لمن لیکونو او اخځلیکونو په
ترتیب کې، د ټولو هغو علمي او منل شویو اصولو او قواعدو پیروي کړې، چې
داوسني عصر د علمي لیکنو سره برابر او نورو لیکوالانو په خپلو کتابونو او
لارښود کتابونو کې وړاندې کړې دي.

د کتاب د متن په منځ کې هڅه شوې ده چې د منابعو ذکر وشي، د کتاب په پای کې ماخذونو يو ليکلې راغلی دی چې له محصلينو سره د لازياتو معلوماتو د ترلاسه کولو په خاطر مرسته کولای شي.

د نوموړي ليکنې په بشپړولو کې مې ډېر ستونزې او مشکلات وگالل ځکه له علمي ليکنو سره مې اشنايې کمه وه نو ځکه مې موضوع په اړه سلا مشورو ته ډېر زياته اړتيا ليدل کېده ترڅو زما ستونزو د حل لارې په موندلو کې له ماسره مرسته وکړي.

شک نشته چې هره انساني هڅه له نيمگړتياو خالي نه وي، زه هم پدې باوري يم چې زما دغه ليکنه به هم څه ناڅه تېروتنې ولري، خوبيا هم زه له خپلو ټولو قدرمنو محصلينو څخه هيله کوم چې په راتلونکې کې د ليکنې د لاسنه والي په موخه خپل رڼنده نظريات له ماسره شريک کړي، زه ژمن يم چې په خپل چاپ کې به ستاسې نيوکو او نظرياتو ته ځای ورکړم.

په پای کې لازم گڼم چې د جغرافيهي څانگې ټولو هغو استادانو، دوستانو او د مسلک خاوندانو له مرستې او همکارۍ څخه د زړه له کومې مننه وکړم چې ماسره يې ددې کتاب د ليکلو په برخه کې ترسره کړي په تېره بيا له محترم پوهنوال عزت الله او له محترم پوهندوی کریم الله (بيدار) له مرستو او همکاريو څخه مننه کوم چې ددې کتاب د متن په اصلاح کې يې نه ستړې کيدونکې هلې ځلې کړي. ترڅنگ د نباغلي پوهنمل ولي الله (فاضل) څخه د زړه له کومې مننه کوم چې په ورين تندي يې زما دغه ليکنه وليدلې او د پښتو متن او جمله بندي په سمون کې يې راسره مرسته وکړه له لوی او بښونکي خدای څخه ورته اجر عظيم، اوږد ژوند او په علمي چارو کې د لاريو غوښتونکی يم.

په درنښت

پوهيالی فياض گل (مظلوم يار)

د ننگرهار پوهنتون د ښوونې او روزنې پوهنځي استاد

سريزه

الحمد لله رب العلمين والصلوة والسلام علي النبي الامين وعلي آله واصحابه
اجمعين اما بعد ،

د تاريخ او جغرافيه پوهانو افغانستان داشغالگرو هېوادونود تگ راتگ ،
ستراتيژيک پل ، دوربښمولارې تقاطع ، دنړۍ بام ، دهندروازه ، داسلامي نړۍ
دختيځې دروازې ، دځنډسيمه ، دتمدنونوڅلور لارې ، دنړيوالې سوداگرۍ د لويې
لارې او په پای کې ځېنو د اسيا د زړه په نومونو سره نومولی دی .

افغانستان د (۵۴۵) م زڅخه تر (۱۸۱۵) زېږديز کلونو پورې د هندوستان په پراخه
خاوره باندې د يرغلگرو د ځغل ډگر په نوم پېژندل کېده ، په (۲ او ۷) زېږديز پېړيو
کې د هندوستان ، دپارس ساساني هېواد ، د ماوراءالنهر د هېوادونو ، چين او د
عربو د بحيرې ترمنځ يې وجود درلود چې د وريښمو لويه لار ورڅخه تېرېدله او د
هند ، پارس ، چين ، ماوراءالنهر ، عراق ، جزيره العرب او د مصر تجارتي قافلو د
تگ راتگ لار وه .

افغانستان د تاريخ په اوږدو کې د خپلو لوړو او ژورو له کبله تل د ځانگړي
جيوپولېتيکي ارزښت څخه برخمن دی چې دغې ځانگړتيا د تاريخ په بېلابېلو
پړاوونو کې دوينوډک کړکېچونه هم د ځانه سره لرلي دي ، افغانستان په (۱۹
زېږديز) پېړۍ کې د روس او انگليس ترمنځ د سيالۍ له امله د سيمې د ځنډ (د
سيمې حایل) په نوم سوق الجيشي ځانگړی ارزښت پيدا کړ .

دې هېواد د (۱۸۱۵) زېږديز څخه تر (۱۹۸۹) زېږديز کلونو پورې په دې نوم چې د
هند بحر تودو او بو ته ترټولو لنډه لار ده ، د روسانو د حرص او طمعيې ښکار وو ،
دسړې جگړې پر مهال د حساسې سيمې په نوم د پام وړ گرځيدلی و چې د سوږ
جنگ وروستۍ جگړه ددې خاورې په کنډوالو او د مظلومو بچو په ککړيو باندې
ترسره شوه ، په دې جگړه کې که څه هم مجاهدين د خپل ولس په استازيتوب

جنگيدل خو د تودو وینو لښتي پرته له دې چې د افغانستان خلک ورڅخه گټه پورته کړي د نورو د گټو درياب ته توې شوي.

لویدیځ چې د لومړۍ نړیوالې جگړې پر مهال د افغانستان ملاتړی و، د شوروي د ړنگېدو او د سړې جگړې په پای ته رسیدو سره بې له دې چې د جگړه وهلي هېواد او ددې ویرزلي او په وینو لړلي ملت په وړاندې مسؤلیت احساس کړي، خپل ټغر یې ټول کړ او ددې سترې جگړې له امله په وینو او خاورو لړلو شهیدانو دمرو ترڅنگ تېر شول او افغانستان یې د سیمې واکمنۍ ته پرېښود. خو ډېر وخت لانه و تېر شوی چې چې په مرکزي اسیا کې د تېلو او ګازو د پراخو زېرمو موندلو افغانستان ته یو نوی جیوپولېټیکي ارزښت ورپه برخه کړ او د لویې لارې په نوم چې په نړۍ کې د (نړیوالې سوداګرۍ د دروازې) په نوم نومول شوی، د پام وړ وگرځید.

د افغانستان ستراتیژیک ارزښت تل ددې باعث شوی ترڅو دا هېواد د یرغلونو او خونړیو نښتو ډګرو وگرځي او د تاریخ په هر پړاو کې د خپل حساس موقعیت ګران قیمت اداء کړي. هغه موقعیت چې دې هېواد د سترو سیمه ایزو ځواکمنو او له سیمې نه پرته د نورو ځواکمنو په سیالیو کې لاسته راوړی دی، دغه مقام په لومړي قدم کې د انرژي له زېرمو څخه سرچینه نیسي.

که څه هم افغانستان فعلاً د تېلو او ګازو پراخه او پرېمانه زېرمې نه لري خو له دې امله چې د مرکزي اسیا د تېلو او ګازو له زېرمو څخه ډکو هېوادونو ته نږدې پروت دی، همدا راز منځني ختیځ ته د هغه نژدیوالی، ترکمنستان، دهند او چین د نیمې وچې پر لاره موقعیت، افغانستان د پایپلاستان زړه نومولی دی، افغانستان د مرکزي اسیا د ګاونډیتوب او د کسپین^۱ د تېلو بحیرې په اورغورځوونکي خوله

^۱ د کسپین سمندرګی له عرب خلیج او سایبیریا څخه وروسته د نړۍ په کچه د انرژۍ ستره سرچینه ګڼل کیږي، د کسپین سمندرګي له جغرافیوي پلوه د اروپا او اسیا د پولو ترمنځ پروت دی. ددې سمندرګي لویدیځ لور ته روسیه او اذربایجان، شمال لور ته قزاقستان، ختیځ

کې موقعيت لري، هغه بحيره چې د دوو نورو بحرونو ترمنځ پرته ده چې يو بحر د تپلو او گازو دی او په بل بحر کې اسلام لامبو وهي او د اسلام په څپو څپانده دي. افغانستان يو غرنی هېواد دی چې ۳ برخې څخه زياته برخه يې د غرونو د لړيو پواسطه پوښل شوي ده. د غرونو د لړۍ له يوې خوا د هماليا له غرونو سره او له بلې خوا د لويديځې اسيا د غرونو له لړيو سره اړيکې لري. افغانستان د غرونو لړۍ په ځانگړې توگه د هغې مرکزي برخې چې له ختيځ څخه لويديځ خواته امتداد لري او بالاخره د هريرو د په حوزه کې پای ته رسېږي د هندوکش او د بابا د غره د شمالي او جنوبي برخو په منځ کې د اوبو د وېش بريد ټاکي، لدې پرته مختلفې سيمې د افغانستان شمالي برخې په ځانگړې توگه د ترکستان او بدخشان سيمې د افغانستان د سويلي او سوېل ختيځو سيمو يانې کابل، ننگرهار، غزني او کندهار څخه بېلې کړې دي او د اړيکتيا او په لحاظ يې ستونزې پيدا کړې دي، په داسې حال کې چې نن ورځ دغه مشکلات د نقلیه وسايطو پرمخ د سالنگ آد سورنگ په کېنډلو سره تر يوې کچې د گټې په غرض له منځه تللي دي.

ته ترکمنستان او سويل ته ايران پراته دي په ټوليز ډول کسپين سمندرگي ۱۴۳۰۰۰ ميل مربع ساحه نیولې ده.

۱ داسيا يې غرونو يو سلسله ده چې لوړه څوکه يې مونت ايورست نومېږي چې ۸۸۴۸ متره لوړوالی لري تقريباً په هند، نيپال پاکستاني کشمير او داسې نور سيمو کې موقعيت لري.
 ۲ سالنگ تونل د هندوکش په غرونو کې تير شوی د سمندر له سطحې څخه ۳۳۲۰ متره لوړوالی لري دا تونل ۲۲۷۲ متره اوږد، ۷ متره سور او ۱،۷ متره لوړوالی لري. د دې تونل د کېنډلو کار د ۱۳۳۲ لمريز کال د لنيدئ په مياشت کې پيل او په ۱۳۴۳ لمريز کال د وري په مياشت کې پای ته ورسيد.

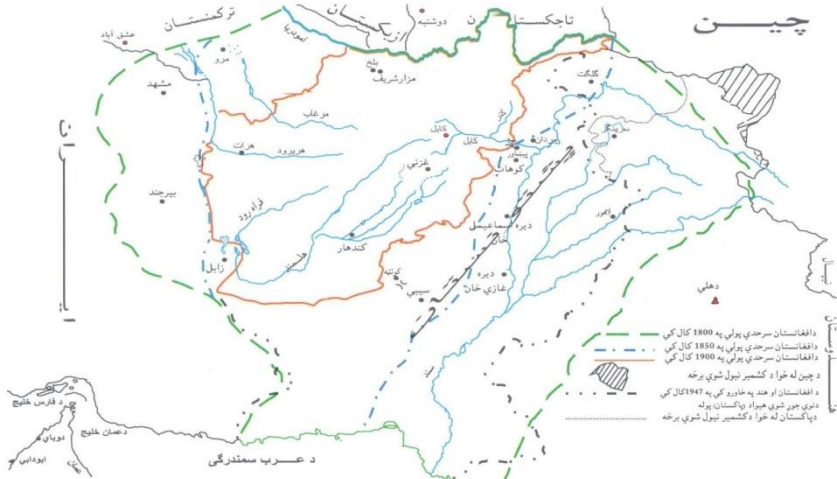
افغانستان بري (وچ) اقليم لري، پدې هېواد کې د اوړي په وخت کې هوا ډېره توده او د ژمي په مهال ډېره سره وي. په دغه هېواد کې کله ناکله رېږدلې (زلزلي) هم کېږي.

ددې هېواد په طبيعي شتمنيو کې مس، جست او اوسپنه د يادولو وړ عنصرونه دي، ددې ترڅنگ ارزښمني ډېرې او غمي لکه لاجورد، زمرود او لعل هم ددغه هېواد په سويلي برخو کې موندل کېږي. د نورو طبيعي شتمنيو تر څنگ نفت، گاز او د تېلو موندل شوې زېرمې هم د يادولو وړ دي. که څه هم چې دغه زېرمې لا تر اوسه پورې نه دي راوتلي او په کار نه دي اچول شوي بساېې ددې سبب په افغانستان کې د روسانو يرغل او ترهغې وروسته په کورنۍ جگړه کې د هېواد بنسټل کېدنه وه خو بيا هم ددې هېواد لپاره همدامهمه شتمني ده چې په راتلونکې کې د انرژۍ د لويو سرچينو په توگه راڅرگند بدلای شي.

افغانستان په غرونو کې راگېر هېواد دی چې د اسيا د لويې وچې په څلور لارې کې پروت دی. دا هېواد د منځنۍ اسيا يوه برخه ده، خو کله ناکله بيا په داسې سيمه کې څرگند شوی چې نه په منځني ختيځ او نه پر سويلي اسيا پورې تړلی دی، او دا پدې مانا چې دغه سيمه د منځني ختيځ او سويلي اسيا سره فرهنگي، ژبنيز، توکميز او جغرافيه اړيکې لري. دا هېواد په لويديځ کې له ايران سره، په سويل او ختيځ کې له پاکستان سره، په شمال ختيځ کې له چين سره او په شمال کې له تاجکستان، ازبکستان او ترکمنستان سره گډې پولې لري.

۱ د ملگرو ملتو د يونسکو د سازمان د ټاکنې له مخې، په منځنۍ اسيا کې دا هېوادونه او سيمې شاملې دي، لکه مغولستان، لوبديز چين، پنجاب، شمالي هند او شمالي پاکستان، شمال ختيځ ايرن، افغانستان، د اسيايي روسيې سويلي سيمې، قرغزستان، تاجکستان، ازبکستان، ترکمنستان او قزاقستان.

افغانستان په 1800، 1850، 1900 او له هغه وروسته کلونو کې

افغانستان یو ډېر لرغونی هېواد دی، د تاریخ له نظره دا یو لوی سوداگریز مرکز پاتې شوی او په همدې توګه په بېلابېلو وختونو کې د بېلابېلو قوتونو له خوا تر یرغل لاندې راغلی، لوټ او تالان شوی دی. د تاریخ په اوږدو کې دا سیمه د فارس، مقدونیانو، عربانو، مغولو، ترکانو، او یونانیانو لخوا نیول شوی. نوی افغانستان د لومړي ځل لپاره د افغان-انګلیس درېیم جګړې وروسته په

۱ افغان انګلیس ترمنځ درې جګړې پېښې شوي دي چې یې ۱۸۳۹م څخه پیل کېږي. د افغان انګلیس لومړی جنګ دوهم د افغان انګلیس دوهم جنګ چې د ۱۸۷۸م څخه پیل کېږي او درېیم یې د افغان انګلیس درېیم جنګ دی چې تر ۱۹۱۹م پوري دوام کوي په دې اړه زیات تفصیل د (انګریزي استعمار او افغانستان) د محترم اولس یار لیکنه، (د افغانستان او انګریز دوهمه جګړه) د ښاغلي پوهاند حسن کاکړ لیکنې وګورئ

(۱۹۱۹زېږديز) کال کې د يوه خپلواک هېواد په توگه هغه وخت راڅرگند شو کله چې بهرنيانو د افغانستان په چارو کې لاسوهنه پرېښوده. په دغه هېواد د روسيې د يرغل وروسته، په هېواد کې بد امنی، خپلمنځي جگړې، د طالبانو واکمني او بيا وروسته د سپتمبر د يو لسمې پېښې د امریکا يرغل د دغه هېواد تاريخ ويجاړ کړ. د دغو ناخوالو په پايله کې اوس افغانستان د بيا ودانېدو په لورې روان دی، دا يوه داسې هڅه ده چې د اوږدمهالې جگړې او د هغه ويجاړيو چې د کلونو کلونو وسله والو نښتو په نتيجه کې منع ته راغلي ځواب ووايي او همدا نوي حکومت هم د ملت په يووالي او د هېواد د بيا جوړولو په درشل کې خپل گامونه پورته کړي، خو لا تر اوسه پورې نه دی بريالی شوی چې په هېواد کې په بشپړه توگه امن او وروړگلو راولي.

افغانستان د خورا ډېرو ستونزو سره مخامخ دی، د نړېدلي اقتصادي نظام نه رانيولې، د ميلونونو مهاجرينو د بېرته ستنېدو پورې، د مخدره توکو قاچاق، د جنگسالارانو شته والی او په شته حکومت کې د بېلابېلو سياسي گوندونو

مخالفتونه، هغه ټول لاملونه دي چې د اوسني حکومت ورسره لاس او گريوان دي او همدا ټولې ستونزې دي چې ديويشتمې پېړۍ د افغانستان څرگندونه کوي. افغانستان يو بې جوړې منځنۍ-مرکزي سيمه ده چېرته چې اېروآسيایي تمدنونو^۱ د يو بل سره معاملي کړي او ډېر ځله يې د يو بل سره جنگونه کړي او ډېر پخوانه د تاريخ يو مهم ځای پاتې شوی. د تاريخ په بهير کې دغه سيمه چې اوس د افغانستان په نوم ياديږي، د بېلابېلو خلکو لخوا نيول شوی چې پدغو کې آريايان، لرغونې ايرانيان، هندوآريايان، يونانيان، ماوريان، کوشانيان، هپتاليان، عربان، مغول، ترکانو، انگرېزانو، روسانو او پدې تازه وختونو کې امريکايان هم شامل دي. ډېر لږ ځل داسې پېښ شوي چې داسېمه دې په بشپړه توگه د يوه توکم د واک لاندې راغلي وي. ډېر ځله داسې هم پېښ شوي چې د افغانستان وطني وگړو د خپل د هېواد څلور خواپرته سيمي د لاس لاندې کړي او خپله پاچايي يې جوړه کړي.

داسې ويل کېږي چې (۲۰۰۰ او ۱۲۰۰)م زکاله مخکې د هندو-اروپايي ژبې د کورنۍ خلکو چې آريايان نومېدل، اوسني افغانستان ته مخه کړه او په همدې سيمه کې مېشت شول، او ديوه ملت بنسټ يې کېښود. او ددې نوم مانا "د آريايانو خاوره" ده. داسې هم ويل شوی چې د زردشتي دين^۲ په افغانستان کې د عيسی (ع) د راتگ نه مخکې د (۱۸۰۰ نه تر ۸۰۰) کالونو پورې په همدې سيمه کې زېږېدلی وي. لرغونې ژبه او پستايي هم په همدې وختونو کې ددې سيمه ژبه وه. په همدې توگه ويل کېږي چې د لرغوني هندو-آريايي ویدي تمدن^۳ هم ددغه هېواد له

^۱ هغه تمدنونه چې په اسيا او اروپا کې منځ ته راغلي دي.

^۲ زردشتي دين د نړۍ له سترواديانو څخه دی، چې د زردشت په وسيله (۱۲۰۰ کاله قبل الميلاذ) د افغانستان په سويل لويديځ کې بنسټ کېښودل شو.

^۳ افغانستان کې د آريايانو تر ټولو لرغونۍ مدنيت د ویدي په نوم ياديږي. دا **مدنيت** ځکه ویدي يادشوی، چې مالومات يې د هغو څلورو کتابونو څخه په لاس راغلي چې د ريگويدا،

ختیځو سیمو سرچینه اخیستې خو پدې اړوند د لانورو څېړنو او پایلو اړتیا لیدل کېږي.

اتهر ویدا ، ساما ویدا او ویجورو ویدا په نومونو یادېږي ، او ټولگه یې د ویدي سرودونو په نوم شهرت لري . د دې سرودونو پیل تر زېږدیز دوه زره کاله وړاندو مهالونو پورې اړه لري چې په شفاهي ډول د اریا ټیانونو له خوا را نقل شوي او وروسته په سانسگریټ ژبه لیکل شويدي . په ریگویدا کې د هغوسیمو نومونه شته چې د اریا ټیانو تراک او ځواک لاندې وه . د دې سیمو زیاته شمیره په اوسني **افغانستان** کې د تاریخي جغرافیا پوهانو له لخوا پیژندل شويدي . د بیلگې په توگه ، هریوا (هرات) هیراوتي (د هراوت) بلهیکه (بلخ) او نوریادولای شو . د سیمو پر نومونو سر بیره په ریگویدا کې د سندونو او غرونو نومونه هم راغلي چې بیلگه یې د منجوان د غره نوم دی چې د اوسني **نورستان** او **بدخشان** ترمنځ پیژندل شوی دی . په ویدي سرودونو کې د اریا ټی قبیلو په اړه زیات مالومات شته . د **الینا** په نوم قبيله یاده شویده چې د اوسني الینگار اوسېدنکي وه ، د بولان اوسېدونکي یې د بهالانه په نوم یاد کړيدي . د پکتها نوم هم ډیر یاد شوی چې د پښتون د کلیمې پخوانی ډول دی . په ریگویدا کې داسي توري هم شته چې په لږ بدلون اوس معمول دي ، د بیلگې په توگه کورنی . یې د کولا (کهول) په نوم یادول ، د قبیلو مشر ته یې پتي ویل او د څویو ځای شویو قبیلو مشر یې د گرامه په نوم یاد کړيدئ ، چې د گرام کلیمه چې د ستر او لوی مانا لري اوس هم په زیاتو نومونو لکه باگرام او نورو کې لیدل کېږي . د ویدي مدنیت پر مهال اریا ټیانونو د چوپانۍ او کرهڼې له لاري خپلي اړتیاوي پوره کولي . د حیواناتو د پوستکي به یې د تودو جامو او خپلیو په جوړولو کې کار اخستی . د ښکلو خاورینو لوبنو جوړول دود وه . ښکلي گانې به یې جوړولې . د جنس په جنس را کړي ورکړي چاري یې هم زده کړي وې ، حیوانات به یې سره بدلول او هغه به یې د تبادلې لپاره بنسټ گانې چې د پیسو په نوم به یادیدل . بیلابیلې دانې غلې او د ځنښلو خوندور بوتې یې هم پیژندل چې په ویدي سرودونو کې یې په وار وار یادونه شوېده . داسي برینسي چې د ویدي سرودونو ویل او په یادول د زمانې پلوه ډیر پخوا پیل شويدي . خو په سرودونو کې تر ټولو پخوانی یادي شوي پېښي په (۱۸۰۰) یو زرا ته سوه کاله د مخ تر میلاد زمانې پوري اړه لري . ویدي مدنیت په پرله پسې توگه تر (۱۰۰۰) زر کاله د مخه تر میلاد دوام درلود .

لومړی څپرکی

(جغرافیه، سیاست او د سياسي جغرافیه پېژندنه)

۱- د جغرافیه پېژندنه

جغرافیه د انگریزي ژبې د (Geography) معادله کلیمه ده چې یوناني ریښه لري. عربي بڼه یې (الجغرافیه) ده چې په پښتو کې یې موږ (جغرافیه) لیکو او په پارسي کې یې (جغرافی یا جغرافیا) لیکي. په انگریزي ژبه کې د Geo لفظ د ځمکې، خاورې او کله کله خپله د جغرافیه په مانا هم کارېږي. همدارنگه د Graphy لفظ د هنر، لیکلو، تشریح او ښودنې په مانا ده او د علم او پوهې مانا هم لېږدوي.

د برنارد وارینوس په نوم په (۱۸۸۳) زیږدیز کال یو جغرافیه پوه د جغرافیه پېژندنې په اړه وایي: جغرافیه هغه پوهه ده چې په کې د ځمکې ډول، د ځمکې سطحې او برخې لوستل کېږي.

د فردریک راتزل په نوم (د نولسمې پېړۍ دویمه نیمايي) کې یو بل جغرافیه پوه وایي: جغرافیه د ځمکې له سطحې او د هغه پدیدو څخه بحث کوي چې د ځمکې له سطحې سره علمي اړیکې لري.

د ریچارد هارتشون په نوم (۱۹۲۹) زیږدیز کال یو بل جغرافیه پوه وایي: جغرافیه د ځمکې د سطحې د بدلېدونکو اړخونو استدلال، بدلون او توصیف کوي.

جغرافیه هغه علم دی چې مونږ ته زمونږ د ځمکې کره له بېلابېلو طبیعي او ناطبوعي بدلونونو او احوالو سره راپېژني. د بدلونونو لپاره دلایل په ګوته کوي او د طبیعي او غیر طبیعي بدلونونو او شرایطو ترمنځ خپلمنځي اړیکې پیدا کوي او لولي.^۱

جغرافیه پوه فزیکي نړۍ ارزوي او د سیمو ترمنځ اړیکې تحلیلوي، چې په دې ډول په ښو او طبیعت یاد بشري ټولنو په څرنگوالي رڼا اچوي، په دې ډول جغرافیه د انسان او طبیعي چاپېریال ترمنځ متقابلې اړیکې تحلیل او ارزوي، په همدې ډول

^۱ سياسي جغرافیه، د پوهندوی کریم الله لیکنه، ۴-۳ مخونه

سيمه ايز توپيرونه ارزوي او دهغوی لاملونه پيدا کوي. کله چې د سيمو ترمنځ د واټن اندازه رسمه کړي دهغوی ترمنځ اړيکې خپرې.

۲- سياست

د سياست تعريف او ماهيت

په انگرېزي ژبه کې د سياست هم مانه (انډول) لفظ Plotitics دی چې پوهان يې ريښه د يوناني ژبې له Polis کلیمې څخه اخېستل شوې گڼي. په يوناني ژبه کې د Polis د ښار- دولت يا City_State مانا ورکوي. له دې لفظي پېژندنې څخه داسې معلومېږي چې د سياست د انگليسي ژبې هم مانا لفظ Politics په ښار او دولت پورې اړوندو چارو ته ويل کېږي.^۱

د سياست د بنسټونو په اړه چې تردې دمه کومې څېړنې شويدي، پوهانو يې بنسټونه لرغوني يونان د سقراط او افلاطون په کتابونو کې موندلي دي، دوی فکر کوي چې د يونان ښاري دولتونه د عملي سياست تر ټولو لومړني ډگرونه ول، دغه څېړنې زياتره د لويديځ والو نامسلمانو له خوا شويدي، چې دوی دخپلو څېړنو فکري او عقيدوي ليد پر بنسټ د سياست لپاره بېلا بېل تعريفونه هم کړي دي. خو په مقابل کې يې مسلمانو پوهانو چې له خپلې گروهې اوليد سره سم د سياست لفظ او مفهوم څنگه څېړلی او کوم تعريف يې ورته کړی دی، هغه نه يواځې د لويديځ والو پوهانو له تعريفونو څخه بېل دی، بلکې د مسلمانو پوهانو د تعريف له مخې د سياست پوهنې يا سياست بنسټ هم دلرغوني يونان څخه ډېر وړاندې ځي او هغه مهال ته رسېږي. کله چې څښتن تعالی (ج) پر بنسټو ته خپله اراده څرگنده کړه، چې غواړي انسان د ځمکې پر مخ خپل خليفه وگرځوي په قامو سونو کې دخليفه مانا نماينده او استازی، مشر او تنظيمونکی بنودل شويدي.

^۱ سياسي جغرافيه، د پوهندوی کریم الله ليکنه، ۴ مخ

د مسلمانانو پوهانو له آنده سياست د اصلاح او بڼايسته کولو په مانا دی، لدې ځايه ویلی شو چې څښتن تعالی (ج) په خپله اراده کې د انسان لپاره د ځمکې دمخ د بڼايسته کولو چاره غوره کړې وه، که څه هم پرېښتو د څښتن تعالی دارادې د څرگندولو پر مهال خپل تشویش ښکاره کړ او الله تعالی ته یې عرض وکړ، چې تاسو پر ځمکه هغه څوک پیدا کوئ چې فساد به کوي او د خپلو هم جنسو وینې توپوي، خوالله تعالی یې په ځواب کې وویل: زه چې پر څه شي پوهېږم تاسې پرې نه پوهیږئ، په تفسیرونو کې راغلي دي، چې د ځمکې پر مخ د انسانانو څخه وړاندې پېریانو ژوند کاوه، چې دوی په فساد ککړ او دیوبل وینې یې تویولې، چې دغه وضعیت د څښتن تعالی (ج) د ناخوښۍ سبب شو، همغه وو چې د ځمکې د ښکلا لپاره یې حضرت آدم (ع) پیدا کړنو مونږ له همدې ځايه ویلی شو چې څښتن تعالی (ج) د انسانانو پلار حضرت آدم (ع) ته د ځمکې د سياست چارې د لومړي ځل لپاره وسپارلې او له همدغه ځايه د سياست پیل وشو. کله چې حضرت آدم (ع) له جنت څخه ځمکې ته راغی او پر ځمکه باندې د تولد او تناسل سلسله شروع شوه. د حضرت آدم (ع) اولادونه د ځمکې پر مخ زیات او خپاره شول، له هغه مهاله د وروستي پیغمبر حضرت محمد (ص) تربعت پورې څښتن تعالی د ځمکې پر مخ د خپلو بندگانو د اصلاح او تنظیم چارې وخت په وخت خپلو پیغمبرانو ته سپارلې دي او هغوی به د خپلو ویناوو او عمل پواسطه خلک ښوکاروونو ته رابلل، د څښتن تعالی احکام به یې ورته رسول او دهغه ستاینې او عبادت ته به یې هڅول په اسلامي کتابونو کې راغلي دي، چې حضرت نوح (ع) خپل قوم ته (۹۵۰) کاله تبلیغ وکړ، چې هغوی اصلاح کړي او د الله تعالی احکام پرې ومني او له بدو څخه یې وژغوري. کله چې په اومه زیږدیزه پېړۍ کې نړۍ او دنړۍ انسانان د وروستي پیغمبر حضرت محمد (ص) پر بعثت باندې ښکمرغه شول نو د پیغمبرۍ لړۍ تمامه شوه الله تعالی (ج) ته پیغام ورکړ چې ستاسې دین مې بشپړ کړ او خپل نعمتونه مې پر تاسې تمام کړل. مفسرین د دې آیت شریف معنا او تفسیر همدغه د پیغمبرۍ لړۍ

پای ته رسېدل بولي چې پر انسانیت د الله (ج) له خوا څخه نعمت و او نور تمام شو، د حضرت محمد (ص) څخه را وروسته دانسانانو ترمنځ د چارو تنظیم، د الهي احکامو تبلیغ او خلکو ته درسو لو چارې دهغو د وارثینو (دیني عالمانو غاړې ته ولویدی). د حضرت محمد (ص) له وفات څخه وروسته دهغو د څلورو یارانو د خلافت او اسلامي سیاست، اسلامي حکومت والی، اسلامي عدالت، د اسلامي لید له مخې دانسانانو د اصلاح کوونکي او د چارو له تنظیم تر ټولو غوره بیلگې دي، د دوی په خلافت کې د اوسني اصیل سیاست ټول اړخونه او رنگونه موجود ول، د نړیوالو اړیکو لپاره یې اصول درلودل، وقف، صدقات، اوزکات په اسلامي ټولنو کې دخلکو د اقتصادي رشد لپاره دنړۍ تر ټولو پرمختللي بنسټونه دي. لنډه دا چې په اوسني سیاست او ورپورې اړونده چارو کې هېڅ داسې مسله نشته چې اساس او بنسټ یې د اسلام په مبارک دین کې او د حضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو په خلافتونو کې په عملي توګه شتون ونلري، د سیاست دکلمې لغوي معنا او اصطلاحي تعریفونه د اسلامي علماوو له نظره په لاندې ډول دي:

۱- د سیاست لغوي مانا: سیاست د امارت په وزن (ساس، یسوس) د (قال، یقول) په وزن سره دمصدر صیغه ده، نو د سیاست مانا اصلاح کول او بنایسته کول دي او د همدې لغوي مانا پر اساس دغه دریاست او حکومت د چارو لپاره په زیاته توګه استعمالیږي، دا ځکه چې دریاست او حکومت هدف هم دخلکو د حالاتو اصلاح او بهتروالی دی نو په منظمه توګه د حکومت او دریاست د چارو پرمخ بیولو ته سیاست ویل کېږي. همدارنګه اسلامي پوهانو هم سیاست ته مختلف تعریفونه کړيدي، چې په لاندې ډول دي:

ابن خلدون (رح) چې په (۸۰۸ هـ ق) کال کې وفات شوی دی د سیاست په هکله داسې لیکي: (فالسیاسته والملك هي کفالتة للخلق وخلافت الله فی العباد لتنفیذ احکامه فیهم) سیاست او حکومت دمخلوق د ساتنې او دهغوی د ګټو کفالت او ضمانت نوم دی او دا ډول سیاست د الله (ج) نیابت دی چې دهغه په

بندگانو دهغه (عزوجل) احكام نافذ كړای شي، همدارنگه امام غزالي (رح) چې په (۵۰۵ هـ ق) كال كې وفات شوی دی د سياست په هكله داسې وايي (استصلاح الخلق وارشادهم الى الطريق المستقيم المنجي في الدنيا والاخرته) يانې دالله د بندگانو اصلاح او هغې لارې ته دهغې لارښونه چې د دنيا او آخرت دخلاصون يو اخني. ذريعه ده سياست وويل كېږي. په همدې توگه په بل ځای كې يې داسې تعريفوي (وهي التالف والاجتماع على اسباب المعشيه وضبطها) يانې سياست هغه تدبير دی چې دژوندانه دوسايلو او دهغو په گورد راگرد كې د افرادو او ټولني ترمنځ دمحبت، يووالي او يوله بل سره دمرستې دپيدا كېدو وسيله گرځي. ابن منظور افريقايي چې په (۷۱۱ هـ ق) كال كې وفات شوی دی سياست دارنگه تعريف كړيدي (والسياست القيام علي الشى بما يصلحه والسياسة في الساسس) يانې ديوشي داصلاح لپاره ملاتړ اوكلك دريدل دسياست څخه عبارت دي چې دايو مدبر كار دی. امام راغب اصفهاني (رح) دسياست په تعريف كې ددريو شيانو يادونه كړيده او دانساني فعاليتونو دارو، مداريې په دريو شيانو پورې مربوط بللی دی:

۱- امارت الارض: يانې دځمكې پرمخ دساختماني او تعميراتي تمدن منع ته

راوړل.

۲- مكارم الشريعته: يانې دښو اخلاقو اختيارول.

۳- تنفيذ احكام الله يانې دالله (ج) داحكامو نافذول.

امام ابوالحسن ماوردي چې په (۴۶۰ هـ ق) كال كې وفات شوی دی په لازياتو صافو الفاظو كې يې دامطلب بيان كړی دی (الا امامته موضوعته في حراسته الدين والسياسة الدنيا) يانې اسلامي حكومت يو ډول قيادت دی چې ددين په

حفاظت او د دنيا په سياست بنا دی، د دین له حفاظت څخه وروسته په چارو کې برخه اخیستل په سياست پورې موقوف دي. حضرت ابو الوفا ابن عقيل بغدادی (رح) چې په کال (۵۱۳هـ ق) کې وفات شوی دی وایي: سياست دهغو تدبيرونو نوم دی چې دهغې پواسطه خلک له یو بل سره د اصلاح او مصلحت پر لور نږدې کوي، فساد او خرابي له منځه وړي. حضرت شاولی الله دهلوی (رح) وایي چې سياست او حکمت دهغه فن نوم دی چې د یو هېواد دوگړو ترمنځ د ټولنيزو اړیکو د څرنګوالي څخه بحث کوي. علامه ابوالبقي حنفي (رح) سياست داسې تعريفوي: هر هغه تګلاره چې په حال او راتلونکې کې د انسان د نېټې او نېکمرغۍ ضمانت کوي سياست نومېږي. ابن تيممه (رح) وایي: حکومت یو امانت دی چې سياست او عدل ساتل یې دنده ده.

د پورته تصريحاتو په بنسټ د سياست مانا مکر، فریب، غولول، او جنگول ندي، بلکې سياست دهغې پوهې نوم دی چې دخلکو ترمنځ وروړولي، مينه او محبت رامنځ ته کوي. حقيقي سياست پوه هغه څوک دی چې د بڼه نظم او تدبير نه پرته بهترين مصلح او اخلاقو بڼه معلم هم وي. د پورتنیو تعريفاتو څخه داسې نتيجه په لاس راځي چې سياست یو فن او پوهه ده چې د حکومت او رياست نظم او نسق یې موضوع او مهمه دنده تشکيلوي. غرض او مقصد یې د مصالحو ساتنه او دخلکو ترمنځ اړیکې او ارتباط د یوې قاعدې او قانون په توګه کنترول دی، مسلمانانو تر مودو مودو د سياست او حکمت څراغ روښانه وساته او زموږ باور دی چې دنړۍ په اوسني سياسي شعور کې چې د عموميت او حکومت په قالب کې دا اختياراتو کوم قوت ښکاري په هغه کې د اسلام د سياسي دور ډېر لوی لاس دي.

د اسلامي پوهانو پرته غربي پوهان هم شته چې د سياست په اړه يې نظريات وركړي دي چې معاصر پوهان سياست د قدرت ترلاسه كولو لپاره هلوځلو او كوبښن ته وايي.

جرمني سياستپوه ماكس ويبر (۱۹۲۰-۱۸۶۳) زېږدیز كلونو كې ويلي دي ((سياست يانې په قدرت كې د گډون كولو لپاره كوبښن يا هم پر قدرت د نفوذ درلودلو لپاره كوبښن، هغه كه د دولت په منځ كې وي او كه د سياسي ډلو په منځ كې)) ياد نوموړي پوه له انده هره هغه هڅه چې د قدرت ترلاسه كولو او يا هم پر قدرت د نفوذ يا اغېز درلودلو په خاطر ترسره كېږي له سياست څخه عبارت دی.

يوبل جرمني سياست پوه مورگانټا (۱۹۰۴-۱۹۸۰) زېږدیز كلونو كې ويلي دي: ((سياست يوازې د قدرت لپاره مبارزه ده، نو د قدرت لوستنې ته سياستپوهنه وايي)) د دې پوه پراند هر هغه مبارزه چې د قدرت لپاره وي سياست دی، نوموړي وايي چې انساني ټولنه د قدرت پر سرله مبارزې څخه نه خالي كېږي او د قدرت لپاره مبارزه د انساني ټولني خاصه ده. ارسطو هم ښايې انسان له همدې امله (سياسي ژوی) گڼلی وي چې د قدرت لپاره مبارزه يې په خټه كې اغېز لې ده، هغه بې سياسته انسان ته بې خاصيته ښاري ويلاي دی يانې هغه انسان چې په ښاري ټولنه كې ژوند كوي او په يوه يو ډول په سياست كې دخپل نه وي، داسې دی چې گواكي هغه د ټولني يا ښاري خاصيت او صفت نه لري.^۱

^۱ سياسي جغرافيه، د پوهندوی کریم الله لیکنه، ۲۰۰۵ مخونه

^۲ کولای شي د سياست په اړه زيات معلومات د (اسلام او سياسي اندونه) ليكوال: مفتي محمد تقی عثمانی، (پوليتيكل ساينس ته يوه كتنه). ليكوال محمد معصوم هوتک (بين المللي سياست ته يوه كتنه). ژباړه محمد صديق ظهير (تاريخ افكار سياسي): ليكوال دوكتور عنایت الله خليل هدف. (اسلام و سياست). ليكوال: استاد سیاف کتابونه وگورئ.

د جغرافيه سره د سياست د علم اړيکه

د جغرافيه علم د بشري ژوندانه د طبيعي محيط څخه بحث کوي او څرنگه چې جغرافيه د ژوندانه د محيط د نويو هېواد جغرافيايي جوړښت په انساني خوښو، عاداتو، کلتور او سلوک باندې تاثير لري، چې همداسې انساني مواصفات په سياست باندې ستره اغيزه لري. د لوړو غرونو او بې سرو پايانه درواو او سیدونکي داستعمار په مقابل کې د کلک او پياوړي دريځ خاوندان وي. چې زمونږ دگران هېواد تاريخ او جغرافيه دواړه د دې حقيقت بڼه ثبوت دی. د لوی سکندر څخه نيولې تر مغلو، فرنگيانو، شورويانو او نورو غربي وحشي يرغلگرو په مقابل کې زمونږ د غيور قوم نه ماتيدونکي مقاومت او مبارزه او د دښمن ته غاښ ماتونکې ماتې ورکول دهغه جغرافيايي لورينې نتيجه ده چې لوی الله جل جلاله زمونږ پر ملت کړې ده.

د بلې خوا په پرله پسې ډول په افغانستان باندې دنړۍ دسترو يرغلگرو او اشغالگرو د يرغل لوی لامل هم د دې هېواد جيوپوليتيک اهميت دی، چې د شرق په لوري د پرمختگ دروازه او دنړۍ د بام موقعيت هم د لويو عواملو د جملې څخه گڼل کېږي. د خيبردره، دهرمز تنگی، د طارق ابنا، دنړۍ بام او داسې نور هغه جغرافيايي موقعيتونه دي چې دنړۍ په سياست کې يې سترېد لرونه راوستي دي^۱

^۱ د سياسي افکارو تاريخ، د پوهندوی ع، بصيرت ليکنه: ۲۲-۲۱ مخونه

سياسي جغرافيه

سياسي جغرافيه د بشري جغرافيه يوه څانگه ده چې په جغرافيايي چاپيريال باندې د سياست او قدرت له اغېزو څخه بحث کوي. او پر جغرافيايي چاپيريال د سياسي پرېکړو اغېز ترڅېړنې لاندې نيسي. د نوموړي تعريف له نظره سياسي جغرافيه دنده داده چې د ځمکې منځ پر محلي، ملي او سيمه ييزو بېلابېلو برخو وپيژني.

➤ سياسي جغرافيه د سياسي تصميمونو اغېزې په جغرافيايي چاپيريال باندې دڅېړنې او پلټنې لاندې نيسي.

➤ د سياسي جغرافيه ځانگړی رول محلي، ملي، سيمه ايزه کچې د سياسي فضا سازماند هې کول دي.

➤ سياسي جغرافيه د فزيکي چاپيريال او د سياست متقابلو اغېزو (تاثيرات) څخه بحث کوي.

➤ داخري تعريف له مخې د جغرافيه ځانگړی رول د سياسي پدېدو، د فضا يي تحليل او د سياسي کړنلارو د پېژندنې څخه عبارت دی.

➤ سياسي جغرافيه سيمه ايز توپيرونه او سياسي ورته والی د پرو نورو جغرافيايي توپيرونو او ورته واليو سره څېړي.

➤ سياسي جغرافيه د سياسي قدرت نقش (رول) زېږونه په جغرافيايي چاپيريال کې څېړي.

➤ په سياسي جغرافيه کې د انسان اغېزه لاندې مواردو کې مطالعه کېږي لکه: موقعيتونه، سرحدونه، ملکونه، ملتونه او منطقي.

➤ سياسي جغرافيه د قدرت د صاحبانو د سياسي تصميمونو مطالعه (څېړنه) په جغرافيايي چاپيريال کې ده. لکه د مملکت سياسي وېش او د جغرافيه پر منځ سياسي سرحدونه.

د سياسي جغرافيه موضوع: د سياسي جغرافيه اصلي موضوع ملک (هېواد) دی ، سياسي جغرافيه ، سياسي پدېدي ديو هېواد په داخلي فضا کې څېړي . په سنتي ډول لاندې مفاهيم مطالعه کوي :

هېواد ، سرحد ، ملت ، حکومت او ځمکه .

د سياسي جغرافيه قلمرو او ماهيت : سياسي جغرافيه دانساني جغرافيه يوه څانگه ده چې دنني آخريين تعريف له مخې د سياسي جغرافيه ځانگړي نقش د سياسي پدېدو د فضا تحليل او د سياسي لرليدو نو پېژندنه ده .

هارتسورن (Hharthishorn) په (۱۹۵۴ زېږديز) کال کې د سياسي جغرافيه لومړنی او ټولو ته د منلو وړ لاندې منسجم تعريف وړاندې کړی .

(سياسي جغرافيه منطقوي سياسي توپيرونه او ورته والی او نور ډېری جغرافيايي توپيرونو او ورته واليو ترمنځ اړيکې څېړي) . د سيستماتيکې (تدريجي) او تيوريکې (نظري) جغرافيه په پراخوالي سره نوي تعريف ته اړتيا ليدل کېدل د شپېتمې لسيزې په اوآخرو کې د تعريف او څرگندو تغيراتو په نتيجه کې دا علم بربنډ او پايدار شو .

جکسون د سياسي جغرافيه اساسي پدېدو څېړنه په منطقه کې بولي . دوه تنه د جغرافيه پوهان دکوهن اورزنتال په نامه دنوي مېتودولوژي له مخې الگويې (نمونه) طرحه وړاندې کوي چې دانسان سياسي نقش په ټولنه کې او دهغه اړيکې له ملک سره او همداراز د دغواړيکود حاصل نتيجې د سياسي نظام په تشکېل کې رغنده ونډه لري . پدې الگو کې دانسان سياسي نقش د سياسي ايډيالوژي په صورت ، سياسي ساختار او اجرائيوې تصميمونو کې بنودل شوی دی . سياسي لرليدونه د ټولنيزو قوتونه سره نه شلېدونکې اړيکې لري ، ځکه همدا ټولنيز قوتونه د سياسي بنسټونو ته شکل ورکوي او سياسي جريانونه د همدې بنسټونو له مخې عمل کوي . په همدې بنسټ سياسي نظام د ټولنيزو قوتونو ، سياسي جريانونو او جغرافيايي فضا څخه جوړېږي .

سياسي نظام هم پراخ طيف (گروپ يا ډله) لري چې يوسريې كاملاً اړت او بل سريې ترلې نظامونه جوړوي. تقريباً ټول نظامونه خپل خای د د غوار تو- تر لونا نظامونو په منځ کې لري. د سياسي نظام اړيکې د ملک سره مستقيمي او پراخه دي.

دارت (خلاص) نظام محصول متقابل ته او (وابستگي) ده مثلاً د سکونت کولو الگو (نمونه)، منابعو څخه د گټو پورته کولو تمرکز بنسټونه، وروډي بندرونو پراخول او نړيوالو عدالتونو پيدا کول دارت نظام څرگندونه کوي.

د ترلې نظام هدف خود کفيايي ده. د سکونت پراگنده الگو (غېرې مجتمع) او د منابعو څخه په غېرې متمرکز او پراخ ډول گټه اخېستنه ليدل کېږي. پدې نظام کې رفاهي تسهيلات (سهولتونه) او امکانات مرکزي بڼه لري او د نړيوالو عدالتونو او شعارونو خای ملي عدالتونو ته ورکول کېږي. پدې اساس دارت او ترلې نظام په وړاندې مشترک ليد او لرليد دهغو عدالتونو له کچې څخه اټکل کېدلی شي.

جغرافيايي سياست د جغرافيايي عواملو داغېزو مطالعه د قدرت د صاحبانو په سياسي تصميم نيونه کې ده. لکه: د عوارضو، جغرافيايي موقعيتونو او طبيعي زېرمونو په هغو برنامه جوړونو کې چې سياسي هدف پکې په مخ بيول کېږي. جغرافيايي سياست (جيوپولېټيک) د قدرتونو ترمنځ د همکاريو د اړيکو او ياد رقابت د مطالعې ته دهغو امکاناتو پر بنسټ وايي چې د جغرافيايي چاپېريال او يا جغرافيايي شرايطو رامنځته کړي وي. چې په سنتي ډول دا اطلاعاتو لېدل لورونه او جغرافيايي تکنیکونو پر اساس د هېوادونو د خارجي سياست مسائل څېړي، له بله پلوه د نړيوالو مسائلو په حوزه کې چې د جيوپولېټيک د مطالعاتو قلمرو بلل کېږي په سنتي ډول د قدرت د مناسباتو په نړيواله سطحه جهاني قدرت ته د رسېدو لارې چارې او د قدرت د زياتولو او ټينگولو څخه بحث او څېړنه کوي.

او سمهال چې په نړيوال سياست کې کوم بدلونونه رامنځته شوي دي د جيوپولېټيک بحثونو ته يې زياته تنوع ورکړې ده او دا ځانگه نوې او تازه مفاهيم

ترڅېړنې لاندې نيسي. د دې مفاهيمو څېړنه د زمان او مكان په بستر كې د هېواد د امورو د ادارې لړۍ سره توجيح زياته مرسته كوي له همدې كبله څېړنې خلك جيو پوليټيک د سياسي جغرافيه مترادف مانا كوي اما په حقيقت كې د دوی اصلي مانا د قدرت مندو هېوادونو په منځ كې رقابت ته وايي او يا لوی قدرتونه د لوړوالي تر لاسه كول په كوچني بعد (اړخ، خوا) كې بولي، ولې په ستراتيجيک بحث كې جيو پوليټيک د خاورې د عرضې بشپړ تيا د ساتنې په مانا اطلاق كېږي.

د سياسي جغرافيه د بحث وړ مسايل

سياسي جغرافيه سياسي پدېدي ديو هېواد په داخلي فضا كې څېړي په سنتي ډول د لاندې مفاهيمو لرونكې وي لكه خاوره، ملت، حكومت او سرحد.

نظردې ته چې يوه هېواد د سياسي جغرافيه د مطالعاتو په منځ كې ځای لري درې عواملو (ملت، حكومت او خاورې) له اړيكي څخه هېواد تشكيلېږي په همدې ډول ټول هغه موضوعات چې له دې مفاهيمو سره اړيكي لري لكه د قومي مسايلو درېښو پيدا كول د مهاجرتونو جريانات، د ښاري نواحو د سياسي قدرت تحليل، د هېواد په كچه د سياسي قدرت فضايي تحليل د هېواد تقسيمات او مكاني رقابتونه، محلي دولت، د سياسي قدرت تمرکز او عدم تمرکز، د انتخاباتو جغرافيه دا ټول هغه مسايل دي چې په هېواد پورې تړلي دي چې نن ورځ په سياسي جغرافيه كې د پاملرنې او څېړنې لاندې قرار مومي له بله پلوه د نړيوالو مسايلو په حوزه كې چې د جيو پوليټيک مطالعاتو قلمرو بلل كېږي په سنتي ډول د قدرت د مناسباتو په اړه په نړيواله كچه او جهاني قدرت ته درسيډو ټينگښت او د قدرت زياتوالي څخه بحث او څېړنه صورت مومي او س وخت چې په نړيوال سياست كې كوم بدلونه منځته راغلي جيو پوليټيک مسايلو ته يې نوې لاس ته راوړنې وړبخښلي او د سياسي جغرافيه د اڅانگه نوي او تازه مفاهيم تر بحث لاندې نيسي. د دغو مفاهيمو څېړنه د زمان او مكان په

بستر کې د هېواد داموروددارايي سره توجيهي مرسته کوي چې په لاندې ډول دغو مفاهيمو ته اشاره کوو .

ملت : د انسانانو هغه ډلې ته ويل کېږي چې د شريک فرهنگ ، نژاد ، رسنيو او د يوې ژبې او يو واحد حکومت لرونکي او يادواحد لرو په هڅه کې وي .

حکومت : حکومت د سياسي جغرافيه د يوه برخه ده مگر له يوه پلوه سياسي جوړښت د جغرافيايي چاپيريال اداره کوي اوله بله پلوه دا يو مفهوم دی چې د سياست نقش اورول په جغرافيايي چاپيريال کې متمرکز کوي او سياسي بڼه لري .
- حکومت شکل نيونه او اغېزې په چاپيريال باندې جغرافيايي بحث دی .

- د حکومت د تېنگښت اعمال حقوقي بحث دی .

- د خاورې اداره د حکومت له پلوه په سياسي علومو پورې تړلی بحث دی .

خاوره (سرزمين) : خاوره د يوه هېواد افقي او فزيکي څېره ده ، خاوره هم سياسي مفهوم او هم جغرافيايي مفهوم بلل کېږي . څرنگه چې د ځمکې د جغرافيه څېره د سياسي جلاوالي بنودونکې ده د سياسي جريانونو له خوا سازمان ورکول کېږي هغه څه چې په مکان کې قرار نه لري هغه وجود هم نه لري . (ارسطو)

هېواد : دنړۍ نني هېوادونه په يو ځل ندي راغلي بلکې دا هېوادونه په ځېنو مواردو کې د پېړيو په ترڅ کې پراخوالي موندلی او منځته راغلي او په ځېنو مواردو کې ممکن هېوادونه دنورو هېوادونو په خوښه او غوښتنه په آنې ډول منځ ته راشي . مثلاً : د البانيې هېواد په (۱۹۱۳ زېږديز) کال کې د جهان په نقشه کې راښکاره شو (منځ ته راغی) دا ځکه چې اروپايي قدرتونو ، نه غوښتل د دغه مهمې سوق الجيشي منطقي باندي د کنترول په سرخپل منځ کې په شخړولاس پورې کړي .

د يو شمېر هېوادونو په اړه تصميمونه د خارجي قدرتونو لخوا د هغوی داستعماري گټو د تايمين په خاطر نيول کېږي لکه : فلسطين ، سوريه ، عراق او کينيا .

دهېواد تعريف: هېواد يو سياسي واحد دی او د دغو سياسي واحدونو مجموعه دنړۍ سياسي نقشه تشيکلوي يو هېواد د جوړښت له اړخه په دريو عناصرو پورې تړلی دی.

۱. خاوره

۲. ملت

۳. حکومت

د حکومت له خوا د خاورې دا اداره کولو مېکانيزم پراساس د ملت اداره دغه درې عناصرو له بله سره پيوند (يوځای) کوي او د دغو درې عناصرو د پيوند لوسره دهېواد مفهوم و اقيعت مومي او دغو عناصرو له ډلې څخه د هريو له منځه تلل دهېواد مفهوم تر سوال لاندې راولي.

په نړۍ کې د سياسي جغرافيه بدلونونو ته يوه کتنه

د سياسي جغرافيه پيداښت د يوې منسجمې انساني جغرافيه د يوې ځانگې په توگه د دې پېړۍ له پدېدو څخه ده. ولې دا په دې مانا نه ده چې پخوانيو فيلسوفانو اولويولېکو الانو د سياست متقابلو اغېز و ته په هراړخيز شکل او هم فزيکي چاپېريال کې کومه پاملرنه نه لرله، د هرودت، افلاطون، ارسطو، فټسکيو او هيگل له لېکنو څخه داسې معلومېږي چې ليکوالانو سياسي جغرافيه ليدلوري له خبرتيا پرته دا ډول مستقلة څانگه د انساني جغرافيه تر عنوان لاندې تحرير کړې ده. متقدمانوله منځه ارسطوپه ځانگړې توگه د يو ايډيال دولت ته په شکل ورکولو سره د سياسي جغرافيه ځېنو مفاهيمو ته ژورې پېښې پيدا کړي هغه د يو بنارد پلازمېنه کېدو لپاره يو ډول شرطونه لازم گنل او د پوځ ترکيب او سمندري ځواکونو د سرحدونو څرنگوالي، د ډېرې عواملو په اړوند بحث کړی دی او په دې ټولو بحثونو کې د فزيکي چاپېريال ماهيت په ځانگړې ډول داوبو او هوا په عنوان يوتعين کوونکي عامل ته اشاره کړېده. د ارسطو څخه درې پېړۍ وروسته

استرابويوناني جغرافيه پوه يو کتاب په (۱۷) ټوکونو کې ليکلی چې په واقعيت کې دهغه وخت د پېژندل شوي نړۍ څخه يوبسکارنده توصيف و.

په منځنيو پېړيو کې

په منځنيو پېړيو کې علم او پوهه په اروپا کې دمذهب ترسپورې لاندې راغله په داسې حال کې چې په اسلامي نړۍ کې جغرافيه د سوداگرو، تاريخ ليکونکو، سيلانيانو او مسلمانو فيلسوفانو په منځ کې رواج وموند. ابن خلدون يوه تن مسلمان مورخ فيلسوف او جامعه پېژندونکي يوله هغه ليکوالانو څخه وو چې دا وړدو سفر و نو څخه وروسته په ۱۴ پېړۍ په خپل کتاب کې د قبېلې او ښار په اړوند لېکنه کې د طبيعي چاپېريال په رول کې دغه واحدونو ته تعين کوونکو عواملو په توگه اشاره کړېده.

۱۹ پېړۍ په وروستيو کې کارل رېتېر په برلين کې د دولت د پرمختگ نظريه د ابن خلدون له نظريې سره مشابېه وبلله چې ۵ پېړۍ مخکې يې له ده څخه وړاندې کړې وه خو په دې توپير سره چې د نظريه يې د ژوندې موجود سره قابل د قياس گڼله په همدې دليل دې نظريې ته Organism نظريه وايي.

په نوې دوره کې

په سياسي جغرافيه کې بدلون د الماني فريدرېک راتزل څخه پيل کېږي. راتزل په سياسي جغرافيه کې د نويو مفاهيمو او مېتودولوژي پلار گڼل کېږي. راتزل د سياسي جغرافيه کتاب لومړنی کتاب دی چې تر همدې عنوان لاندې ليکل شوی دی. راتزل د جيو پوليټيک بنسټ اېښودونکی څخه شمېرل کېږي.

که څه هم راتزل په خپله ځان ته دغه اصطلاح نه ده کارولې، راتزل دهغه جغرافيه پوهانو له ډلې څخه دی چې په ټولنيزو او روڼيزو باندې عقېده درلوده هغه په خپل

کتاب کې دوه عواملو ته يانې وسعت (پراخوالی) او بل جغرافيايي موقعيت ته اشاره کړې ده د جيو پوليټيک د پرمختگ سره سم د سياسي واحدونو په ځانگړې توگه دولت د مطالعې باندې تمرکز دوره پيل کېږي او تر نن پورې دغه لړۍ روانه ده ۲۰۵ پېړۍ ډېرو پياوړو جغرافيه پوهانو د خپلو نظرياتو په وړاندې کولو سره د دولتونو د پيدا ايښت او بقا څرنگوالی د دوی مطالعاتو په وړاندې بيولو کې رغنده رول لري د ۲۰ لسيزې په پيل کې د سياسي جغرافيه کې د څو نويو لارو چارو پيدا ايښت د ذکر وړ دی دغه بدلونونه کولای شو په څلورو عمده برخو کې وڅېړو.

۱. د څېړنې وړ د موضوعاتو په مقياس کې تغير: پخوا سياسي جغرافيه پوهانو په سنتي ډول په لوی مقياس کې د مسایلو څېړل د دولت په سطحه په مستقله توگه په نړيواله کچه ترجيح ورکوله په داسې حال کې چې نن سل په سلو کې څېړنې په محلي سطحه او يا کوچني مقياس کې صورت مومي.

۲. د څېړنې وړ مطالعې وړ موضوعاتو کې ځای پر ځای والی.

۳. دنوي مېتودلوژي (تگلاره) پلي کول.

۴. نويونظريوته د پام وړ توجه.

۱ د سياسي جغرافيايي په اړه کولای شئ زيات معلومات د (جغرافيه سياسي) د پوهاند حميد الله امين ليکنه او (جغرافيايي سياسي جهان) د پوهاند عبدالقدير رويان ليکنې وگورئ

دوهم څپرکی د افغانستان تاريخي نومونه

۱. اريانا

افغانستان په پخوا زمانه کې د اريانا په نوم يادیده، دغه نوم د هندوارويایي ديوي قبيلې دنوم څخه اخستل شوی، چې البته نوموړې قبيله دنوروشاه وخوا نږدې قبيلوپه پرتله ځان شريف، بادار، داخيار اتو خاوند او د يادولو وړ صفتونو څښتنه وه.^۱

اريانا د افغانستان ډېر لرغونی نوم دی چې داويستا (له ميلاد څخه زرکاله مخکې)

له وخته تر پينځمې زېږديزې پېړۍ پورې، د يونيم زرکلونوپه ترڅ کې دغه هېواد ته ورکړل شوی و، اريا و چې د (اريا او سيدونکي) مانايې ورکوله. په اويستا کې دغه نوم د اريانا په بڼه راغلی دی، چې دهغه په وړاندې بيا د تورو يانا نوم و، يانې

^۱د افغانستان جغرافيه، د پوهاند محمد ظريف تڼيوال ليکنه، ۱مخ

توریا یې اریایان چې له جیحون څخه پورې غاړه یې زوړ ژوند درلود. په هر حال د افغانستان همدغه نوم د ایریانا او اریانا نوم و، چې وروسته بیا د پارسه (فارس) په هېواد کې د لېږد لون په راوستلو سره د (ایران) په بڼه ومنل شو.^۱

د هغې لویې جغرافیا یې منطقي پخوانی نوم چې اوسنی افغانستان پکې پروت دی په تاریخي اثارو کې د ایرانا په نامه ثبت شوی دی او د ۷۰ او ۵۰ درجو شرقي طول البلد او ۲۵ او ۳۵ درجو شمالي عرض البلد په منځ کې موقعیت لري.

د افغانستان لومړی نوم آریانا دی. مشهور مؤرخ ویلسن H.H.Wilson لیکي چې په پخوانیو وختونو کې افغانستان د هغه ځمکو څخه عبارت و چې د هند او فارس تر منځ پراته وه، پخوانیو یونانیانو ورته ایرانا Ariana په پخواني فارس کې ورته ایریا Airya یا ایریانا Airyana په سانسگرت کې ورته ایریا Ariya او په زند کې د ایریا ویجو Eriveejo په نامه یاد شوی. دا کلیمه او د ایریا Arya کلیمه د سانسگريت نه اخیستل شوې.

ایرید لور، د قدر وړ او ښاغلي په معنا راغلي او ایریانا د لور و خلکو ځای و. یونانیانو یوازې د سکندر او یاد هغه نه لږ وروسته دا کلیمه افغانستان ته استعمال کړې.

د ایریانا نوم د ۱۰۰۰ کال قبل المیلاد نه تر ۵۰۰ میلادي کلونو پورې استعمالیده. د ایریایانو ژوند په زراعت ولاړ و، دوخت پرمختللي خلک وو. کلاگانو یې برجونه درلودل او په برجونو بېراغونه رپیدل چې د دوی د دبدبې نمایندګه ګي یې کوله. کله چې د ایریا یې ژبونوم اخیستل کېږي، په هغو سره مطلب کله هندو اروپایي (پیرسیک - لویدیځي، باختري - مرکزي باختر او هندي ختیځي) ژبې وي. او کله کله ورنه مطلب یوازې باختري او پیرسیک ژبې وي، چې په عنعنوي ډول د (ایراني ژبو) په نامه هم یادېږي. (ایراني ژبې) د غوګرو پونو ته ویل یوازې یوه اصطلاح ده، چې په علمي دلیل برابر خبره نه ده. یانې که پیرسیکو ژبوته (ایراني)

^۱ افغانستان د تاریخ په تگلوري کې، دمیرغلام محمد غبار لیکنه، د پوهاند دودیا ل ژباړه، ۹ مخ

وويل شي مجازلري، اما باختري هيڅكله ايران ته نشي منسوبيدلای. ځكه نو دغه ډله ژبې زه د (اريایي) په نامه يادوم او دريوارو وگروپو مجموعه (هندو اريایي) بولم.

اريایي مړې ژبې دادي: اويستا، منځنۍ پارسي، سوغدي، لرغوني خوارزمي، باختري، ساکي، ميدي ژبه، سکيفي ژبه او پارتیاني ژبه^۱

د اريانا کليمه د اريايانو د ټاټوبي له پاره استعمال شوي ده. اريايان سپين پوستي خلک وه چې د لوی مهاجرت (۲۰۰-۲۵۰۰) ق.م په شا او خوا کې يې د چين د شمال له د بنسو او منگولبا څخه د لويديز او جنوب لويديز په لور مهاجرت وکړ، لومړي د اکسوس په شمال کې په هغه ځای کې چې د اريايو يجه په نامه يادیده، ځای په ځای شول. د دوی شمېرد وخت په تېریدو سره زیات او دامو سیند جنوب ته را تېر شول چې له هغه ځایه یوې برخې د جنوب او جنوب ختیځ خوا ته د هند په لوري او بلې برخې د لويديځ په لوري پارس او وړاندې د اروپا قارې ته مهاجرت وکړ.

دامو سیند په جنوب کې د هندو کش په شمالي او جنوبي درو کې له مېشته کېدو وروسته د اريايانو لوی مدنیت او دولتونه جوړ شول. هغه لومړني اريایي دولتونه چې په تاریخ کې دهغوی په هکله څه ناڅه معلومات شته د پیشداديانو، کېانیانو او اسپه کورنۍ دولتونه د یادیدو وړ دي چې د موجودیت وخت يې د (۲۰۰-۲۰۰۰ ق.م) تر منځ اټکل شوي دي.

په هر حال همد ا اريانا او یا اريانا نوم و چې په راتلونکې کې په ډېر اندک توپیر سره د فارس په هېواد (ایران) تبدیل او قبول شو.

د اريانا بناړونه عبارت دي له بلخ، کابل، کاپیسي، اویپان، ارتکانا، بست، فراه، پروفتازیا، اراکوتس، ازولا یا وزولا، فوکلېس، نیسیایا، نگار، هیلو، ناکی او بامیکان څخه دي.^۲

^۱ د افغانستان ژبې او توکمونو، د سرمحقق دوست محمد دوست شینواري لیکنه، ۹۸ مخونه

^۲ اريانا، دکهزاد لیکنه ژباړنه مشرتري، ۱۱۲، ۹۰ مخونه

د ميلاد څخه ۳۰۰ کاله وړاندې په اريانا کې (باختر يانه) د نفوسو د زياتوالي له امله دوه قېلې د ماد او فارس پنوم لويديځ خوا ته د نويو خرځايونو او اوسېدو ځايونو د پيدا کولو د پاره و خوځېدې.

په اوومه (۷) م ز پېړۍ کې د ماد قوم چې اريايې توکمه او اريايې ژبي تېرو و. په اسوري ډېر ليکونو کې د دوی مرکز هگمتان، د هيرودوت په ليکنه کې اگماتان، (همدان) و. د هيرودوت په وينا له (۷۰۱ م ز کال څخه ۵۵۰ م ز) پورې څلور مادي پاچاهانو حکومت کړي دي.

۱- ديوکس ، Deiocas د هياکو زوی (۷۰۸-۲۵۵ م ز)

۲- فريا اورتس د ديوکس زوی. (۲۳۳-۲۵۵ م ز)

۳- استياگس ، Asteyages (اژدهاک) د هورخسشر زوی (۵۸۵-۵۵۰ م ز) د

۳۵ کاله پاچاهۍ وروسته د ماد دولت پای ته ورسېده، او ځای يې هخامنشيانو ونيو، هيرودوت په ويناد ماد دويم پاچا فرورتيش دارين استوگنو ټولې ختيځې ځمکې د باختر او جيحون تر غاړو پورې نيولې وې.

د ماد پر پېر د اريايې خلکو يو ټبر چې پارسوا نومېده، له شمال څخه جنوب ته لار هغو ځمکو کې مېشت شول، چې وروسته د همدغه ټبر د نامه له امله پارس وبلل شو.

د پارسي شپږو ټبرونو په منځ چې په بنار کې اوسېدل يو هم پارساگاد و، چې مشري يې هخامنش (۷۰۰-۲۷۵ م ز) نومېده، او د ده له پښته د هخامنشيانو په نامه پاچاهان وزيريدل.

تاريخ پوهان د دې تابلو په جوړښت يوه خوله ندي، خو هغه څه چې ايران باستان ترتيب کړي تر نورو غوره ښکاري.

هخامنشي پاچاهانوله (۷۰۰ م ز) څخه د ايالتي اميرانو په توگه د مادي پاچاهانو تر ادارې لاندې په ايلام کې حکومت کاوه، او د ماد وروستي پاچا ستياگس چې يوناپوه سړی و، خپله لوري يې دريم داريوش هخامنشي کمبوجيه

ته ورکړې وه ، چې دهغې له نسه کوروش (سيروس) وزيرېده ، هغه د ستياگس په ضد پاڅېده او له منځه يې يوړه ، په (۵۵۹ م ز) کې د يوې لوي شاهنشاهي بنسټ کېښود چې د ايران د فلات ټولې سيمې پکې راتللې .

که څه هم د کوروش د هخامنشي کورنۍ اووم پاچا و ، خو د دې کهاله لومړی لوی فاتح گنل کېږي ، وروسته تر هغې چې لويديځ خواته يې د مديترانې تر غاړو پورې هېوادونه ونيول ، د فارس ختيځ خواته يې مخه کړه ، گرگان ، پرثوه (پارت) اريا (هريو ، هرات) چې پلازمېنه يې ارته کنه Artacana وه ، زرنگه (درنگه) درنگيانه) اوسنی سيستان د اتماندروس (هيتومن ، هلمند) سيند په غاړه ، هاوروتيش (هرووتتي) ، اراکوزيه) ارغنداب ، دکوفن (کوبه ، کابل) د سيند ناوه ، داوپيري سيند (پارپاميزاد ، هندوکش) غرونه ، د گندهارا ولايتونه (له ننگرهار تر سندرغاړې پورې) ، باخترش (بکتریه ، بلخ) ، سکاھومه گاو (پامير) تر غرونو پورې ، او همدارنگه يې دامو اخوانه سوگودو (سغد) تراورکسارټس (سيردريا) ، د حينوه او (هوارزمه) او مرگيانا (مرو) ډاگونه او د بنستونه له هخامنشي هېواد سره وتړل . کوروش په (۵۲۹ م ز) کال په يوه جگړه کې ووژل شو ، دريم کمبوجيه د ده په ځای کېښناست ، د ده فتوحات يې تعقيب کړل ، چې د مړينې په وخت يې هېواد د لويواو پراخه هېوادونو څخه وو . د اريوش د دې کورنۍ نهم پاچا (۵۲۲ م ز) د پلار وروسته په تخت کېښناست د يونان څخه تر هند پورې پدې لويه ساحه کې يې حکومت کاوه .

د اريوش په (۴۸۲ زېږديز) کال کې مړ شو ، د هخامنشي واکمني د مدنيت او فرهنگ اثار په افغانستان کې هم پاتې شويدي . په پارس ، شوش ، مصر ، او لوندپه غره او نورو ځايونو کې د اريوش ځينې لېکنې پاتې دي ، چې په مصري ، شوشي ، او ميخي ليکدود ليکل شوي وو . د دغو ډبرلېکنو څخه غوره لېکنې د پارس په نقش سېتم او بستون کې له اريوش څخه پاتې دي په هغې کې

د اريوش د هغو هېوادونو نومونه ليكلي دي، چې د ده تر واکمنۍ لاندې وو، هغه چې زمونږ د هېواد تاريخ پورې اړه لري دادي.

۱- پرتوه (خراسان او گرگان)

۲- باخترش (بلخ)

۳- سوغوده (سغد) او سني سمرقند.

۴- کرمانيه (کرمان)

۵- گدووزی (د افغانستان سويلي سيمي تر سمندر پورې.

۲- زرنګه (زرنج)

۷- هره يوه (هرات)

۸- او ارزاميه (خوارزم)

۹- گران (کابل او پېښور)

۱۰- هندوش (سيند)

۱۱- ته ته گوش، (د کوهات، بنو او ختکو سيمي)

۱۲- سکه هومه ورکه، د پامير خواشاه سيمي.

۱۳- سکه تيگر خنوده (د تېره خوله خاوندان)، ساکه يان.

۱۴- سکه تيه تر دريا (د سند خواته ساکيان.

۱۵- هراور تيش، (ارغنداب، اراکوزيه)

د اريوش پراخه هېواد ۳۱ ولايتونه (ساتراپي) درلودل، په هغې کې ټول اوسني افغانستان، پورتنی ټول ولايتونه او خپرمه ځمکې شاملې وې. يوازې همدومره ويل کېدای شي چې له (۵۵۰ م ز) يانې د اريوش له راتلو څخه بيا تر (۳۳۱ م ز) پورې د هخامنشي شاهنشاهي د سکندر مقدوني په لاس له منځه تللي، داريانا خاوره، د هخامنشي لوي شاهنشاهي يوه برخه وه، او ان د سنده اخوا پنجاب يوه برخه هم ورپورې تړلې وه^۱

^۱د افغانستان لنډ تاريخ، د پوهاند عبدالحی حبيبي ليکنه مخونه ۳۹.۳۵

۲- يونان او باختر

هغه وخت چې مقدوني سکندر په (۳۳۲ م ز) کې پردې خاوره يرغل وکړ، ددې هېواد په تاريخ کې يو بل څپرکی پرانستل شو، پدې مانا چې د سکندر د يرغل وروسته يو شمېر يونانيان پدې هېواد کې مېشت شول چې ددې خاورې د وگړو سره يې په فرهنگي، فکري او ټولنيزو حالاتو کې د پيوستون له امله دا پايله شوه چې يوناني وگړو ددې خاورې د اوسيدونکو سره يو ځای د يوناني کلتور يا فرهنگ مدنيت بنسټ کېښود، دا فرهنگ چې د دوه اريايي او يوناني تمدنونو او فرهنگونو څخه دا اختلاط په پايله کې را پيدا شوی و د يونان او باختري تمدن (Greco Bactrian) په نوم يې شهرت پيدا کړ چې پدې وخت کې دا خاوره د يونان باختري دولت يا باختري په نوم نومول شوې وه^۱

^۱د افغانستان سرحدونه، د پوهندوی کریم الله لیکنه، ۳۷ مخ ددې موضوع په اړه نور معلومات (افغانستان تر شاهنامه) لیکوال: بناغلي احمد علي کهزاد، (اریانا یا افغانستان) لیکوال: بناغلي نجیب الله، (اریانا) لیکوال: احمد علي کهزاد، (لرغونې اریانا) لیکوال: بناغلي رحمت اریا، (لرغونې اریایان) لیکوال: بناغلي خیر محمد ساد لیکنې وگورئ

د يونان او باختري مدنيت ځانگړنې

لرغونی افغانستان د زيات شمېر مورخينو او څېړونکو له نظره خورا ارزښتمن ټاټوبي گڼل شويدي. انگليسي نامتو مورخ تايبي افغانستان دلرغونو مدنيتونو د يوځای کېدلو د ټاټوبي په نوم ياد کړی دی. چاپاني لرغونپوه ماوريزيوتوزي لرغوني افغانستان ته د سوداگري او راکړې ورکړې څلور لارې نوم ورکړی دی. علامه حبيبي افغانستان په سيمه کې د لرغونو مدنيتونو د زانگو په نوم نومولی دی. په دې ترتيب نور القاب او عناوين هم د لرغوني افغانستان د ارزښت او وړتيا په اړه ياد شوي دي. د هغولرغونو مدنيتونو له شمېره يوه هم د يونان باختري مدنيت دی چې په افغانستان او سيمه کې د يوه نامتو تاريخي مدنيت په توگه پېژندل شويدي. يونان باختري مدنيت له اړه د دو مدنيتونو ټولگه ده، دا دوه مدنيتونه چې يويې د يونانيانو په وسيله د هغوی سر يوځای افغانستان او سيمي ته را رسيدلی مدنيت، او بل يې په باختر کې د ځايې او سيدونکو مدنيت وو چې د لرغونو اريايي مدنيتونو پر بنسټ يې وده کړې وه. ددې دواړو مدنيتونو يوځای والي په سيمه او لرغوني افغانستان کې د نوي مدنيت بنسټ کېښود، چې په تاريخ کې د يونان - باختر مدنيت په نوم پېژندل شويدي.

يونانيانو په خپل هېواد کې د لوړو فکرونو او آندونو نامتو پېروانه يوه بل پسې تېر کړې و، چې يو پېروايې د هيراکلت، افلاطون، بطليموس او نورو فيلسوفانو پېرو، دا پېرو د يوناني امپراتورۍ سره يوځای وغوړېدې. د ودانيزو چارو بېلابېلې تجربې يې ازمويلې او کارولې وې، چې داريک، ايونیک او کورنتين بېلگويې نړيوال نوم وگاټه د پټي جوړولو هنر د يونانيانو له لورې په خورا لوړ کيفيت پيل او هغه ته يې پايښت ورکړ، مايرن، پولې کليتوس، پيدياس او يوشمېر نور يې د پټي جوړولو هنر په برخه کې د شهرت لوړو پوړيو ته ورسيدل، او په دې ډول نورې مدني لاس ته راوړنې يې په خپل هېواد کې درلودې، يونانيانو دخپلو فتوحاتو سره يوځای خپل مدني لاس ته راوړنې هم د ځان سره تړواک لاندې سيمو

ته لېږل. چې بېلگې يې په ټولو تر لاس لاندې سيمو او په ځانگړې توگه لرغوني افغانستان کې څرگندې دي.

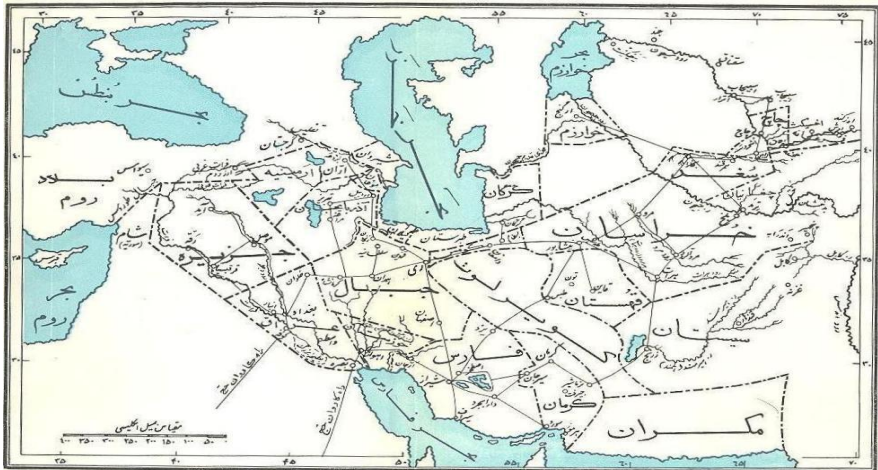
يوناني معمارانو د عسکر کوټونو لپاره داسې ځايونه غوره کول چې د دو يادرو لورو به د طبيعي مواعو په مرسته ساتل کېدل او يا يې د ساتنې شونتيا وي د لرودې، او يوه خوا به يې د خپلو ځواکونو په مټ ساتل. د ودانيو دا ډول د افغانستان په بېلا بېلو برخو کې ليدل کېږي، چې د بېلگې په توگه د ای خانم لرغونې سيمه چې د کوچې او آمو سند په تقاطع کې و دانه شوې ده. د بگرام لرغونې سيمه يوه بله بېلگه ده چې د شتل او پنجشېر سيندونو د تقاطع وړتيا وي جوړ شوي دي. د دې ترڅنگ په ای خانم کې کورننې ډوله سرستونيو شتون د يوناني معماري صنعت اغېزه جوته وي. پږي جوړول د يوناني هنر يوه بله بېلگه ده چې په لرغوني افغانستان کې يې د افغاني هنر مندانونو په مټ زياته وده وکړه. دا هنر د باميانو او نورو پږيو په شتون سره په ورستيو دورو کې د نړيوال فرهنگي ميراث په توگه پېژندل شوي دي. د يوناني ليکدود زياتې بېلگې د ډبرليکونو پر مخ زياتې ليدل کېږي چې هغه مهال د هېواد په بېلا بېلو برخو کې معمول و. دا ليکدود نه يوازې د لرغوني افغانستان د تاريخي پېښو په اړه ډاډمن اخځونه دي، بلکې په افغانستان کې د يوناني علمي بهير د غوړيدلو استازيتوب هم کوي. د يوناني تمدن بېلا بېلې بېلگې چې د ودانيو جوړولو په مېتودونو، د پږيو جوړولو په مهارتونو او د ليکدودونو په کارونو کې ليدل کېږي، د افغانانو په مټ يې په افغانستان او سيمه کې وده او پراختيا وموندله، لومړی اولسونو دا نوښتونه ومنل او بيا يې په خپلو سيمو کې د تعميم او زياتولو لپاره کار او زيار وگاډه. د همدې امله په يونان باختري دوره کې ټولې يوناني مدني لاس ته راوړنې يوناني پاته نه شوي، په افغاني بڼه يې وده وکړه او د يوه گډ مدنيت څېره يې پيدا کړل، چې په لرغوني تاريخ کې د يونان - باختر مدنيت په نوم پېژندل کېږي.

۳. خراسان

خراسان د دوو تورو مرکب دی چې "خور" د لمر او اسان د ځای مانا ورکوي. ښايې دانوم په پارس کې دهغې سيمې لپاره کارول شوی چې ددې په ختيځ يا لمرخاته اړخ ته پراته وو.

د خراسان کليمه چې د لمرخاته او ختيځ مانا لري وروسته تر دريمې زېږديزې پېړۍ راپيدا شو او له پېنځمې زېږديزې پېړۍ څخه تر نولسمې مسيحي پېړۍ پورې د يونيم زر کلونو په ترڅ کې د افغانستان نوم وو.^۱

داتمې پېړۍ مورخ ابوالفداليکي: خور(خور) د لمر او (اسان) د يوه شي د ځای مانا ورکوي. يانې مطلع الشمس يا ختيځ. نور عربي مورخينو هم ددې کليمې په ژباړه کې د فارسي اصلي مانا مراعات کړې ده او په غالب گومان د خراسان يا افغانستان هېواد يې د ختيځ او ځيني افغاني پاچاهان يې هم د ختيځ د پاچاهانو په نامه ياد کړي دي.^۲

^۱ افغانستان د تاريخ په تگلوري کې، د غبار ليکنه، ژباړه پوهاند دوديال، ۹ مخ

^۲ خراسان، د مير غلام محمد غبار ليکنه، ژباړه، رحمت الله هوتک، ۴ مخ

د پارس سلطنت په درېم مېلادي پېړۍ کې دخپلې خاورې شمال ختيځې برخې د خراسان په نوم يادولې. د سلطنت د پراخېدو او کمېدو سره سره د خراسان خاورې هم بدلون موندلو. د ترکمنستان، مرو، د افغانستان فارياب، هرات او د ايران نيشا پور او د طوس (مشهد) ښارونه به تل په خراسان کې شامل وو. هرات د خراسان د ملغلرې په نوم شهرت لرلو.

د اسلامي خلافت په اميه او عباسي دورو کې خراسان په څلورو برخو وېشلی و چې په ټولو کې يو يو ښار مهم مرکز و. دا د نېشاپور، مرو، هرات او د بلخ ښارونه وو.

په وروستيو کې په خراسان کې د ايران سبزو، د ازبکستان ثمرقند او بخارا، د تاجکستان ترميز او بلخ پکې شامل شول او دا به يې د لوی خراسان به نوم يادول. د (۱۱۴ او ۱۲ پېړۍ) تاريخونه وايي چې کندهار، زابل غزني او کابلستان د خراسان او د هندوستان ترمنځ پراته ملکونه وو.

په شپاړسمې مېلادي پېړۍ کې مغلي بابر پخپلو يادښتونو کې ليکي چې د خراسان نه کومې تجارتي قافلې هندوستان ته روانې نو په کابل کې ضرور ايسار پرې. د غبار تاريخ وايي چې خراسان هغه و، چې په ختيځ کې د بلخ په شمال کې او د مروې په جنوب کې سيستان نېشا پور او د هرات په لويديځ کې و. د خراسان لويه برخه او د افغانستان او د مرکزي اسيا ملکونو کې پاتې ده خو ايران دا نوم ځان سره وساتلو. اوس د دې يوه صوبه د خراسان په نوم يادېږي. د خراسان کلیمه په زړه پارسي کې دختيځ يا ختيځو ملکونو په مانا استعمال شوې ده او د اسلامي دورې او له هغه نه مخکې مورخينو او ليکوالو په اثارو کې

۱. تزک بابري- اردو ژباړه- رشيد اختر ندوي، ۸۲ مخ

۲. جغرافياي تاريخی افغانستان- د ښاغلي پوهاند علامه عبد الحی حبيبي ليکنه- ۳۰۸ مخ،

د پارس ختيځې ځمکې ته ويل شوی چې په غالب گمان لومړنی استعمال يې د ايران د ساسانيانو د وخته شوی دی.

د خراسان نوم لومړی د افغانستان د شمال لويديزې يوې محدودې ساحې ته او وروسته بيا ټول افغانستان ته ويل شوی دی.

د تاريخ په هغه دوره کې چې دا جغرافيايي سيمه چې اوسنی افغانستان پکې پروت دی د خراسان په نامه يادیده، د لاندې دولتونه او امپراطوري تېرې شوي دي:

۱- د خراساني ابو مسلم دولت (۷۴۲-۷۵۴ زېږديز) کلونو پورې پلازمېنه يې د مرو بڼار

۲- د طاهريانو دولت (۱۸۲-۸۷۲ زېږديز) کلونو پورې پلازمېنه يې لومړی هرات، وروسته نېشاپور

۳- د صفاريانو امپراطوري (۸۲۰-۹۱۰ زېږديز) کلونو پورې پلازمېنه يې زرنج

۴- د سامانيانو امپراطوري (۸۹۲-۹۹۹ زېږديز) کلونو پورې پلازمېنه يې لومړی بلخ بيا بخارا

۵- د غزنويانو امپراطوري (۹۲۲-۹۹۹ زېږديز) کلونو پورې پلازمېنه يې غزني

۶- د غوريانو امپراطوري (۱۱۴۸-۱۲۱۴ زېږديز) کلونو پورې پلازمېنه يې غور

۷- د کرت د ملوکو سلطنت (۱۲۴۵-۱۳۱۸ زېږديز) کلونو پورې پلازمېنه يې هرات

۸- د هرات د تيموريانو امپراطوري (۱۴۰۴-۱۵۰۷ زېږديز) کلونو پورې پلازمېنه يې هرات

کله چې عربو په اوومه ميلادي پېړۍ کې لومړی ايران ونيو او بيا يې افغانستان ته مخه کړه، د عربي خلافت په جيوپولېتيکي وېش کې خراسان هغې سيمې ته ويل کېده چې د ايران اوسنی خراسان ايالت (استان خراسان) پکې پروت دی او وروسته بيا دا مفهوم وسيع او د ختيځ لوري ته پراخ شو.

لويه شخړه او غلط فهمي دا خبره پېښوي چې له اتمې مېلادي پېړۍ را وروسته كوم خپلواک دولتونه چې په دې سيمه (خراسان) کې جوړ شوي وه، هغه ټول خالص افغاني دولتونه وو چې موسسين يې هم افغانان و. د خراساني دولتونو لويديځه ځمکه چې دنني ايران زياته برخه احتوا کوي په عربي خلافت پورې تړلې وه، مگر ايرانيان اوس دغه ټول افغاني (خراساني) دولتونه او امپراطورۍ خپلې بولې او نړۍ والو ته يې هم همدغسې ور معرفي کوي. مخصوصاً لويديز تاريخ پوهان د افغانستان د پخواني تاريخ په هکله چې د اريانا او خراسان په دورو پورې اړه لري يا هيڅ معلومات نه لري او يا يې معلومات غلط او ناقص دي. په دې نسبت له اتلسمې پېړۍ نه مخکې د افغانستان تاريخ معمولاً يا هند يا ايران ته نسبت ور کول کېږي.^۱

۴. افغانستان

غلام محمد غبار ليکي: د افغانستان کليمه د لومړي ځل د پاره په ديارلسمه پېړۍ کې د هېواد ځېنو ختيځو ولاياتو ته ويل کېده چې په څوارلسمه پېړۍ کې د سليمان دغره د شاوخوا سيمې او د هېواد شرقي علاقې په دې نامه ياديدلې، په شپاړسمه پېړۍ کې د کابل د ايالت جنوبي سيمې د افغانستان په نامه ياديدې او په اتلسمه پېړۍ کې له اباسينه تر کابل، له کشمير او نورستانه تر قندهاره او ملتانه پورې د افغانانو ټاټوبی وو.

^۱ محترم لوستونکو د خراسان په اړه زيات معلومات د (شناخت افغانستان) ليکوال: رسول پويان، (تاريخ رویدادهای سياسي و اقتصادي و روابط اجتماعي خراسان، افغانستان و کشورهای همريديف اسيايي) ليکوال: بنساعلي الحجاج عبدالواحد سيدي، (بازشناسي افغانستان) ليکوال: بنساعلي عبدالواحد سيدي، (خراسان) ليکوال: ميرغلام محمد غبار ژباړه: رحمت الله هوتک ليکني وگورئ

په غالب گمان دا کليمه د لومړي ځل له پاره په (۱۲۴۰ زېږديز). کال کې د هروي سيفي په تاريخ کې په داسې ډول ذکر شوي وه: اولجايتو خطه هرات را تا اقصاي افغانستان و رود امو به ملک غياث الدين کرت مفوض کرد.

(اولجايتو د ايران د ايلخانيانو پاچا او ملک غياث الدين د افغانستان دکرت ملوکود سلسلې پاچا وه چې کرتان په لومړي سر کې د ايلخانيانو باجگزاره وه چې بيا همدغه ملک غياث الدين خپله بشپړه خپلو اكي اعلان کړه).

کله چې د اتلسمې پېړۍ په لومړۍ نيمايي کې افغانانو وکولی شو وروسته له دوو سوو کلونو تجزيې او درپه درۍ په خپله خاوره کې خپل ملي حاکميت بېرته ژوندی کړي نو د انوم بيا پر عام شو. په هغه ليک چې د افغانستان ستر مشر لوی احمد شاه بابا يې د عثماني ترکيې امپراطور دريم مصطفي ته لېږي، هغه داسې عنوانوي "از طرف ايل جليل افغان".

د افغانستان رسمي نوم د افغانستان اسلامي جمهوريت چې د مرکزي اسيا په وچې پورې تړلی يو هېواد دی د اېسپو داد مرکزي اسيا سره، سوويل لويديځې اسيا او منځني ختيځ تر منځ فاصل حد دی چې پلازمېنه يې کابل دی. د افغانستان په

سويل او ختيځ کې پاکستان په لويديځ کې ايران، په شمال کې تاجکستان، ازبکستان او ترکمنستان او په شمال ختيځ کې چين سره ګډې پولې لري. د افغانستان خاوره د وړېنمولار او انساني مهاجرتونو مرکزي نقطه ده لرغون پېژندونکي داسې شواهد وړاندې کوي چې له مېلاد څخه (۵۰۰۰۰) کاله پخوا په دې خاوره کې انسانان مېشته وه بناري تمدن په دې قلمرو کې ممکن دوه څخه تر درې زره کاله پخوا له مېلاد څخه شروع شوي وي.

د افغانستان لغت

د افغانستان لغت له دوو برخو څخه (افغان او ستان) جوړ شوی د افغان لغت د پښتون يا پښتو لپاره مستعار نوم دی چې د فارسي ژبو لخوا د ستان وروستاړي په واسطه ابداع شوی دی چې په فارسي ژبه کې ستان د ځای يا خاورې مانا لري. د افغانستان لغت د هېواد نوم په عنوان په (۱۳۰۲ ل ل چې د ۱۹۲۳ زېږديز) کال سره سمون خوري د امان الله خان په اساسي قانون کې تصويب شوی دی. د افغان لغت په (۱۳۴۳ ل ل ۱۹۶۴ زېږديز) کال کې د ظاهر شاه په اساسي قانون کې په نوي او تازه تعريف سره تصويب شوی دی او د افغانستان هېواد د ټولو تابعيت لرونکو وګړو په مانا کارول شوې ده.

افغانستان د يوه هېواد او يوه ملت په توګه نوي تاريخ لري اما دا خاوره د تاريخي قدامت له مخې دنړۍ د لرغونو هېوادونو له ډلې څخه شمېرل کېږي.

د نني افغانستان ټاټوبی چې د وړېنمولار په مسير کې دنړۍ د لويو تمدنونو پيوند ځای ګڼل کېږي د پېړيو په اوږدو کې د پرلپسې نويو قشرونو، هويتونو، فرهنگونو، باورونو د پېژندګلوي سبب شوی دی.

د اهم او ستراتيژيک او ژيوپولېتيک موقعيت افغانستان ته د فرهنگونو او سترو تمدنونو (ايراني، يوناني، بين النهريني او هندي) بډاينه زړه برخه کېږده او د لرغوني فرهنگي ميراث څېره په دې هېواد کې ترسيموي.

ديوناني پيکرونو (بوتانو) او بودايي گندهارا څخه نيولې د باميانو تر ديوالي مغارو پورې بيا د مذهبي نقشونو او خوشنوبسي پورې چې د اسلامي لومړنيو ودانيو ته يې بنکلا ورکوله او د ډبرو په عصر او نورو تاريخي دورو کې د افغانستان خلک دنړۍ داديانوپه معرفي او پراخوالي کې ځانگړی ځای او رول لري او په سوداگري او راکړه ورکړه کې هم د پام وړ او کله کله په اسيا کې د سياسي او فرهنگي مسايلو زانگوبلل کېږي له همدې کبله افغانستان د تاريخ په اوږدو کې دنړۍ نيونکو او يرغلگرو تر برید لاندې نيول شوی چې د او سمهال شخړې هم په دې ټاټوبي کې په دې امرگواهي کوي. اما د افغانستان نوم د لومړي ځل لپاره په ۱۳ مېلادي پېړۍ کې څېنوختيځو ولايتونو ته اطلاق کېده چې بيا په ۱۴ مېلادي پېړۍ کې د تخت سلېمان علاقې او دهغه چاپېريال علاقې ته ويل کېده بيا په ۱۲ مېلادي پېړۍ کې د کابل سهيل ته د افغان هېواد تر عنوان لاندې و غزېد او په ۱۸ مېلادي کې د سيند له دريا څخه تر کابلستان او د کشمير او نورستان څخه تر قندهار او ملتانه د افغانانو مسکن (ټاټوبی) و بلل شو. وروسته کله چې دا خاوره د يوه ابتدائي سياسي حکومت په (۱۹۴۷ زېږديز) کال کې د ترک نادرافشار څخه وروسته د احمد شاه دوراني تر قيادت لاندې جوړ شو. خاندان سالاري قومي تفوق طلبی، په دې هېواد څو ملتيزه ټولنه کې ځای ونيو په دې ترتيب په دغه ۲۵۰ کلنۍ تاريخي دورو کې ملي وحدت او ملي گټې د خانداني، قبيلوي او قومي تمیزونو قرباني شوی. قومي، ژبني او منطقي تبعيزې عدالتي او استبداد چې له همدې خود خواهيو او تفوق طلبيو څخه راپورته شوی د کلونو کلونو په اوږدو کې محسوس او بنکارنده ؤ. او همدارنگه د ډاډول ملي ناسمون والي ته افغانستان دملي وحدت د بنمانو لخوا له بهر څخه هم لمن وهل کېده او د طرفينو د مغرضانه موخو تائيد او ترغيب صورت نيوه. د هېواد په اداري او سياسي امورو کې د ټولو مليتونو

۱ کولای شئ چې د دې موضوع په اړه زيات معلومات (د افشاري استبدادونو پر ضد د افغانانو پاڅونونه) د بناغلي کاندید اکاډميسن محمد اعظم سيستاني کتاب وگورئ

مساويانه گډون او دملي مسئلې د حل په لاره کې مبارزه په هروخت کې دملي شخصيتونو او سياسي رجالو لخوا صورت نيولى چې نن د يوې سالمې انديښنې په شکل کې دملي مسئلې د بنيادي حل په لاره کې ستر اغېز لري.^۱

^۱ کولای شئ د افغانستان د تاريخي نومونو په اړه زيات معلومات د (جغرافيه تاريخي افغانستان) د دښاغلي پوهاند عبدالحی حبيبي په کتاب کې وگورئ همدارنگه د افغان کليمې د لرغونتوب په اړه زيات معلومات (افغان او افغانستان) د پوهاند حبيبي ليکنه، (چگونه نام ايجاد به کشور افغانستان) د دښاغلي پروفيسور د وکتور لعل زاده، (پښتون، افغان، افغانستان) د دښاغلي پوهاند ډاکتر محمد حسن کاکړ ليکنه، (د افغانستان لنډ تاريخ) د پوهاند حبيبي ليکنه، (افغانستان تاريخي) د پوهاند ډاکتر محمد حسين يمين ليکنه، (جغرافياي تاريخي افغانستان) د مير غلام محمد غبار ليکنه (د افغانستان د تاريخي جغرافياي څرنگوال)، د شهسوار سنگروال ليکنې وگورئ

درېم څپرکی

د افغانستان سياسي جغرافيه

سياسي جغرافيه د بشري علومو يوه څانگه ده چې په جغرافيا يې چاپيريال کې په سياست او قدرت باندې داغېز کولو او اغېز کولو موندلو څخه بحث کوي. او جغرافيا يې چاپيريال باندې د تصميمونو اغېز تر څېړنې او گروېژنې لاندې نيسي د سياسي جغرافيا يې ځانگړی رول يا نقش په ملي او سيمه ايزه او محلي کچې د سياسي فضاء د سازمان ورکول دي او د سياست او فزيکي چاپيريال له متقابلو اغېزو څخه بحث کوي.

افغانستان په تېرو دوو پېړيو د ختيځو او لويديځو امپراطوريو ترمنځ د حایل په توگه په رول کې پاتې شوی، د دې سيمې بېلېدل له ايران څخه د افغانستان په نامه هېواد د دې موخې لپاره و چې د ختيځ او لويديځ ترمنځه يو ټينگ ديوال موجود دی ان تردې چې په شمال لويديځه برخه کې دواخان تنگي يانې خيبريې د افغانستان په توگه له دې لپاره ساتلی چې دهند (چې دانگلېس تر استعمار لاندې و) د مرکزي اسيا سره (چې دروسي تر استعمار لاندې و) يوه فاصله بېلتون رامنځ ته کړی او س مهال چې د منځنۍ اسيا له سرحدونو سره افغانستان نښتی دی او د دوی هېواد و نو د طبيعي زېرمو انتقال د افغانستان د خاورې له لارې ټولې تړي، دارنگه د ايران سره د گاونډي توب او د امريکا متحده ايالاتو نو د هغه ايران سره د بدبېني حالات او په افغانستان د مخدره توکو د يو پردوه ټولېد او د امريکې او جورج بوش سره د سياسي او نظامي ديپلوماسۍ کاميابي په يوه ويشتمه پېړۍ کې اراده د افغانستان د بيارغونې لپاره د نړيوالو محفلونو او گاونډيو دولتونو پاملرنه راگرځولې ده.

د افغانستان څلور خواوې او موقعيت

افغانستان په شمالي نيمه کره کې واقع شوی او په وچې پورې تړلی هېواد دی.

افغانستان په جنوبي اسیا کې یو هېواد دی په شمال کې د جیحون (اباسیند) دریا د اهوواد د مرکزي اسیا څخه جلا کوي، د سویل له خوا د بلوچستان پواسطه د لویدیځ (غرب) سره وصل دی په ختیځ کې د سیند دریا (د گلگیت څخه د هند تریجره) افغانستان له هندوستان، (هند او پاکستان) څخه جلا کوي، د لویدیځ له لوري د ایران د هېواد، د بلوچستان، سیستان او خراسان ولایتونو په واسطه له دغه هېواد سره وصل او د شمال ختیځ له لوري د چین سره نښلي.

د افغانستان جيوپولتيکي موقعيت

افغانستان (۲۵۲۲۲۵) کېلو متره مربع پراخوالي په لرلو سره په وچې پورې تړلی او په جنوبي اسيا کې قرار لري او د منځني ختيځ له هېوادونو څخه شمېرل کېږي. د افغانستان منځنۍ خاوره د سترې لويې اريانه او تاريخي خراسان په لحاظ دخپل جغرافيايي جيوپولتيک موقعيت له مخې فرهنگ سوداگري د منځني اسيا د پراخو دمهاجرتونو او دنړۍ د تسخير او يرغلونو په مهمه څلور لارې کې پروت او ستر اهميت لري ددې ټاټوبي جيوپولتيک جوړښت دور بنسټ د سوداگري په سرلارې کې دی ځکه د تيانشان او هماليا د غرونو لارې ستونزمنې دي نو په ختيځ کې د منځني اسيا د هندوستان تر نيم قاري پورې او د ايران او د مديتراني حوزه تر چين پورې او د روسيا د چين ختيځو ملکونو تر بريده پورې تر ټولو لنډه لار تشکېلوی.

د افغانستان جيوپولتيکي ارزښت

افغانستان د اسيا په جنوب کې پروت يو غرنی هېواد دی، چې تل يې دخپل مهم ستراتيژيک دريځ له امله د پردو نيو اگرو درانه گوزارونه په ځان زغملې دي. افغانستان د مرکزي اسيا هېوادونو، دهند نيمه لويې وچې او منځني ختيځ هېوادونو سره د نښلونکي پول په توگه خورا ارزښتناکه سيمه ده، چې په بېلا بېلو وختونو کې دوخت پراختيا غوښتونکو يرغلگرو دا خاوره دخپلو سياسي او ستراتيژيکو اهدافو د لاسته راوړلو په موخه د يوې وسيلې په توگه کارولې ده. افغانستان د دنگو غرونو، څپانده سيندونو، بډايه کلتور، لرغوني تاريخ، مېرنيو خلکو او هم دوخت زير ځواکو هېوادونو لپاره هديره او داجل دکندي ټاټوبي پېژندل شوی دی.

هغه مهال چې دهند سمندري لار نه وه کشف شوې، نو افغانستان دوخت لويو امپراتوريو لپاره يوازېنۍ اجباري معبر (لېږدوونکې لار) وه، چې دا هېواد يې د يوې وسيلې په توگه کاروه، خوزمونډ مېرني ولس د هر زير ځواک پر وړاندې په

ډېر لږ ويا امکانا تو د پرديو ظلم او زياتې هېڅ ندي زغملي او دوخت سترځواکونه لکه: چنگېزيان، صفويان، اسکندريان، انگليسان او روسان په گوندو او راځملولي دي، که څه هم د تاريخ په اوږدو افغانستان صفر ځواک هېواد پېژندل شوی خو تل يې زبر ځواک هېوادونه ځانته سلامي کړي دي او تور مخ يې لډې خاورې شړلي دي، افغانستان هغه مهال نړيوال پام ځانته راوگرځاوه، کله چې په اتلسمه پېړۍ کې انگليسانو پر هندوستان خپلې بنکېلاگري منگولې بنځې کړې نو افغانستان ته يې هم لاس راوغځاوه، چې دې کار افغانستان له ډېرو بدو توپاني څپو سره مخامخ کړ.^۱

کله چې احمد شاه بابا دپاني پت په جگره کې سکانو ته حيرانوونکې ماتې ورکړه، نو انگليسانو ته دا ويره پيدا شوه چې افغانستان په سيمه کې يو ستر ځواک دی.

دامهال انگرېزانو لا هند بشپړه توگه نه و اشغال کړی، خو وروسته کله چې د احمد شاه بابا لمسی شاه زمان، دهند پر لوري د ورپورته کېدو تصميم ونيو، نو انگليسانو ته دا ويره ورپيدا شوه چې گواکې هندوستان چې ددوی لپاره يې زيات ارزښت درلود له لاسه ورنکړي، نو انگرېزانو دهند خوندي ساتلو په موخه چټک گامونه پورته کړل ترڅو خپل مستعمره هېواد (هند) له هر راز تېري څخه وژغوري، همدا لامل و چې شاه زمان يې په کورنيو جگړو اخته کړ او دنوموړي پلان يې شنډ کړ.

په اتلسمې پېړۍ کې روسانو هم غوښتل چې د افغانستان له لارې هند ونيسي، ځکه پرته له افغانستان څخه روسيې ته بله لاره نه وه چې هند ته وردننه شي.

^۱ د صفويانو د دولت په ضد پاڅون د (دکندهار پاڅون او د ايران صفوي دولت ړنگيدل) د بناغلي کاندید اکاډميسن محمد اعظم سيستاني ليکنه وگورئ

^۲ کولای شئ چې په افغانستان د خارجيانو يرغلو نويه اړه زيات معلومات د (افغانستان د يرغلو نويه لار) نومې کتاب چې بناغلي پوهاند دوکتور خير محمد ماموند ليکلی وگورئ

د افغانستان په تاريخ کې ددې هېواد مهمې ستراتيژيکې سيمې، چې حساس جيوپوليتيکي جوړښت لري او تل يې نړيوال پام ځانته اړولی دی هغه هرات، غزني او د کابل ولايتونه دي چې دوخت لوی ځواکونو ورته د حرص سترگې کړې وې او د ولايتونه دهند دروازو په نوم ياد شوي دي، همدارنگه د فارس امپراطور نادر افشار د هرات په باره کې وايي:

(هرات د داسې يوې توري حيثيت لري، چې د هر چا لاس ته ورغله نو دهند نيمه لويه و چې په ډېرې اسانۍ سره نيولی شي.)

همدارنگه انگليسانو هم هرات دهندوستان کلي بلله او ډېر کوبښن يې کاوه چې په هر ډول وي هرات په خپله ولکه کې راوړي، همدارنگه ځينو انگليسي پوځي ماهرينو هم دا باور درلود، که چېرې هرات دروسيې او يا کوم بل هېواد لاس ته ورغی نو پرته له کوم مقاومت څخه به لدې ځايه هند په ډېرې اسانۍ سره ونيسي. همدا لامل و چې انگرېزانو په افغانستان درې ځله ناکامه يرغلونه وکړل چې ماتې يې وخوړلې.

د اتلسمې پېړۍ په وروستيو کې يانې په (۱۷۸۹ زېږديز) کال، کله چې د فرانسې لوی انقلاب بريالی شو، نو انگليسانو ته دا ويره پيدا شوه، هسې نه چې فرانسويان به ددې انقلاب د بريا پر مهال له دوی څخه هندوستان ونيسي.

دهمدي احتمالي خطرونو په موخه انگرېزانو د پرمختگ (فارورډ پاليسي) له مخې مخ په افغانستان راځغاستل، ترڅو پر هند دروسيې د احتمالي يرغل مخه ونيسي، د انگليس پوځي ماهرينو دا ټينگار کاوه چې دهند وکش دغرو لمنې بايد ديوه ټينگ سنگر په توگه عيار شي او پدې توگه به دروسيې د خطر مخه ونيول شي، ځکه افغانستان د انگرېزانو لپاره د خطر لوی ټکی و.

په نولسمه پېړۍ کې په مرکزي آسيا کې ستره لوبه پيل شوه، چې ددې سترې لوبې عمده لوبغاړي انگليس او روس و، او ددې لوبې اصلي محراق افغانستان و، دې لوبې هله زور واخيست کله چې دامير شېرعلي خان د واکمنۍ پر مهال د جنوب له

لوري انگرېزانو د سلیمان غرونه شاوخوا سنګرونه ونيول او د شمال له لوري روسانو د آمو سیند شاوخوا سیمو کې ځای پر ځای شول، د لوی توپان چې پر افغانستان را الوتی و، کابو شپږ لسیزې یې دا هېواد دوران وونکو څپو قرباني کړې. روسانو داسې انګېرله، چې که انګلیسان دهندو کش غرو په لمنو کې سنګرونه ونیسي نو دا کار به په مرکزي آسیا کې د دوی د نفوذ مخه ونیسي او هم به یې ځینې گټې له لاسه ووځي.

انګرېزانو هم داسې فکر کاوه، هسې نه چې روسان د آمو له سیند څخه راتېر شي او دهندو کش درې به یې گوتو ته ورشي او له هغه ځایه بیا په اسانۍ سره هند لاندې کړي. دنولسمې پېړۍ په نیمايي کې، کله چې روسانو د شمال له لوري د آمو سیند شاوخوا سیمې لاندې کړې، او انګرېزانو هم د جنوب له لوري د سلیمان درو شاوخوا د پره شول، نو داسې باور کېده چې د دواړو لورو به یوه خونړۍ جګړه وشي، خو بالاخره د دواړو هېوادونو ترمنځ له اوږدو خبرو اترو وروسته پدې سلا وشوه، چې باید د دواړو زبرځواکونو د نفوذ د سیمو ترمنځ یو بفر (حایل) یا خنثی سیمه وي، چې بالاخره د دواړو امپریو ترمنځ افغانستان د بفر په توګه وټاکل شو او په مرکزي آسیا کې د لوبه پای ته ورسېده. دانګلیسانو او روسانو ترمنځ افغانستان د بفر په توګه ټاکل یو ډېر شوم امر و، نه یوازې دا چې دې هېواد خپل طبیعي سرحدونه دانګلیسانو او روسانو په لویه لوبه کې له لاسه ورکړل، بلکې له مادې او اقتصادي پلوه یې هم ددې هېواد د پرمختګ ټولې چینې وروچې کړې.

<http://larawbar.com/nazeem/?p=۴۳>

د افغانستان مطلقه موقعیت

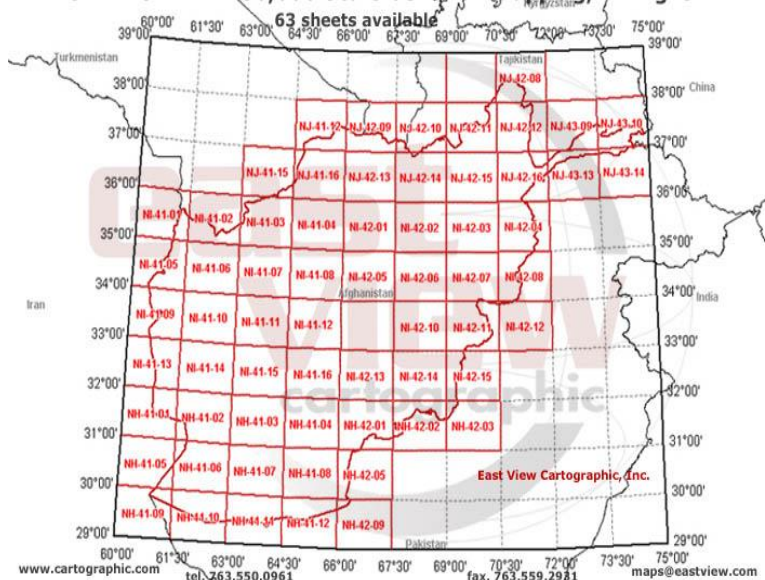
د یوه هېواد مطلقه موقعیت د جغرافیا یې کوارډینیتونو د شمېرنې پر بنسټ محاسبه او په پام کې نیول کېږي چې نوموړی هېواد د طول البلد او عرض البلد په کومو درجو کې واقع دی؟ داستوا د کرښې شمال او یا سویل ته په کومه اندازه

واقع شوی او یا دا چې د نصف النهار د کرنو له مبداء یانې گرینویچ د ختیځ یا لویدیځ خواته په څو درجو کې موقعیت لري.

مطلقه موقعیت په بنیاد د یوه هېواد اصلي سیمه په شمال، سویل، لویدیځه او یا ختیځه نیمه کره کې په سمه توګه بنودل کېږي او د همدې موقعیت په بنسټ دا قلم په اړه معلومات هم لاس ته راځي او بیا وروسته پوهېږو چې نوموړی هېواد په کوم ډول اقلیمي سیمه کې ځای لري.

افغانستان د اسیا په لویه وچې کې هغه هېواد دی چې بحر ته لار نه لري او د غوره طبیعي ځانګړتیاوو په لرلو سره په مرکزي اسیا کې یو غرنی هېواد ګڼل کېږي. افغانستان په شمالي نیمه کره کې تخمیناً (۲۵۲۲۲۵) کېلومتر مربع پراخوالي په لرلو سره له روسیې پرته نورد ټولو اروپایي هېوادونو څخه پراخ هېواد دی او د

AFGHANISTAN 1:250,000 Scale US NIMA Mapping, in English

اسیایي ملکونو سره د پرتله کېدو له مخې له چین، هند، سعودي

عربستان، ايران، منگوليا، اندونيزيا، پاکستان، ترکيې او برما څخه وروسته په لسمه درجه کې راځي او د پراخوالي له مخې د نړۍ څلوېښتم هېواد دی. د مطلقه موقعيت له مخې افغانستان په لاندې طول البلدونو او عرض البلدونو کې ځای لري.

نوموړی هېواد د جغرافيايي طول او عرض له مخې په شمالي عرض البلدونو کې له جنوب څخه د شمال په لورې د ۲۹ درجو، ۲۲ دقيقو او ۵۳ ثانيو او د ۳۸ درجو، ۲۹ دقيقو او ۳۷ ثانيو او د شرقي طول البلد دايرو، ۲۰ درجو ۲۸ دقيقو او ۴۱ ثانيو او د ۷۴ درجو، ۵۱ دقيقو او ۴۷ ثانيو په منځ کې موقعيت لري. د افغانستان زيات اوږدوالی له شمال ختيځ څخه جنوب لويديځ لورې ته يانې له يولي درې څخه تر ملک سياه غر پورې (۱۵۳۰) کيلو متره او زيات پلن والی يې له خم اب څخه تر چگايي غرونو پورې (۹۱۲) کيلو متره دی.

اوس مهال چې افغانستان په وچې کې راگېر هېواد دی دغې هېواد ته تر ټولو نژدې بحري بندر د کراچۍ بندر دی چې له تورخم څخه (۱۱۲۳) کيلو متره واټن لري. پداسې حال کې چې دهند بحراو افغانستان تر منځ په سيده توگه (نېغ په نېغه) واټن تردې ډېر کم دی يانې له هلمند ولايت څخه تر د کراچۍ شمال لويديځ لورې پورې (۳۹۰) کيلو متره واټن شتون لري.

د افغانستان په شمال کې تاجکستان، ازبکستان او ترکمنستان جمهوريتونه، لويديځ ته يې ايران او ختيځ لورې ته يې د چين سيکيانگ ولايت سره گډه پوله لري.^۱

د افغانستان نسبي يا جغرافيايي موقعيت

نسبي موقعيت ديوه هېواد پرتله ايزه برتري، لوړوالی، سياسي او اقتصادي ارزښتونه دبل هېواد په پرتله څرگندوي. د بېلگې په توگه د نړيوال استعمار په

^۱د افغانستان سرحدونه، د پوهندوی کریم الله ليکنه، ۲۰۵ مخونه

وخت کې د هند سمندرگرمو اوبو ته د پخواني شوروي اتحاد نسبي موقعيت اولاس رسی د امریکاد متحده ایالاتو او انگلیستان په پرتله لږو. نو ځکه د شوروي اتحاد د غې نسبي موقعيت نوموړی هېواد د گوانب سره مخامخ کړی و هماغه و چې ویې غوښتل ترڅو د مرکزي اسیا د هېوادونو او افغانستان له لارې د هند سمندرگرمو اوبو ته ځان ورسوي خو په پای کې پخپله د سياسي ټوټې کېدنې سره مخ شو. همدارنگه په ۱۹۹۰ز پېړۍ کې انگلستان او برتانوي هند غوښتل چې د تزاري روسې د قدرت په مقابل کې د اسیا په جنوب او د خلیج په هېوادونو کې نورې ډېرې برلاسی لاس ته راوړي نو ځکه یې په افغانستان کې د پراختیا غوښتنې سیاست (Forward Policy) عملي کړ چې په پای کې د تزاري روسې سره تر خبرواترو وروسته افغانستان د حایل په توگه ومنل شو. او په نسبي توگه یې خپل پرمختگ او پراختیا غوښتنه تثبیت کړه. هماغه و چې روسانو د مروې او پنجدي په اڅېستننه او انگلیستان او برتانوي هند د ډیورنډد کرښې پرتحمېلو لوخپله نسبي استعماري سیمه تثبیت کړه.^۱

د افغانستان ستراتیژیک موقعیت

دا ټولو ته مالومه ده، چې افغانستان د خپل جغرافیایي موقعیت په اړه د نړۍ بحري اوبو ته لاره نه لري.

افغانستان هم په آسیا کې د ورېښمو د لارې پر سر پروت دی او د سیمې د ملکونو او څېر څو اکونود سياسي غوښتنو د یوې څلورلارې حیثیت لري، چې د سابقه شوروي اتحاد له ړنگېدو وروسته یې جیو پولېتیک ارزښت نور هم زیات شوی دی او اوسمهال د کسپین چاپیریال د شوروي آزاد جمهوریتونو او د هندو پاکستان تر منځ یې له شماله جنوب ته د ځمکنی ترانزیتی لارې په توگه یو ځانگړی موقف خپل کړی دی.

^۱ د تاریخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش، د پوهاند غلام جیلاني عارض لیکنه، ۸مخ

افغانستان پخپله هم گڼ شمېر کانونه، مېنرالي زېرمې، گاز او تېل لري، له بل پلوه د افغانستان جغرافيوي موقعيت د روسيې، چين او هند د څېړځواکونو د څارلو لپاره لوړ پوځي مورچل گڼل کېدلی شي او په دې سيمه کې د موجودو طبيعي زېرمو په اړه په نړيواله کچه لويې پيسې گټل کېدلی شي، چې افغانستان ته يې ستراتيژيک ارزښت هم ورکړی او هم د نړيوالو کمپنيو او څېړځواکونو د سيالی-ډگر گرځېدلی دی. له بده مرغه چې نړيوال څېړځواکونه لکه: امريکا، روسيه او چين هريو له نړيوال مارکېټ سره د دغو زېرمو د لوتلو او دخپلې گټې اخېستلو لپاره بېلې بېلې طرحې لري، چې ډېر په تېلو ماږه ملکونه يې قرباني دي او خلک يې له ستونزو سره لاس او گريوان دي.

د افغانستان موقعيت له ايران سره د امريکا او اسرائيلو په سياسي لوبو کې هم يو ځانگړي حالت ته رسېدلی دی. ايران غواړي خپل اتومي بم جوړ کړي او اسرائيل له امريکا سره وېره لري، چې گواکې د ايران دولت ثابت نه دی او له خپل ايراني اتومي بم سره نړۍ ته د امنيت خطر رامنځ ته کوي او د دې گواښ هم شته چې په ايران نظامي عمليات تر سره شي، خود ايران د اقتصادي تجربدولو لپاره د کسپين د نفتو، گازو او تېلو د ترانزيتي لارې په اړوند سره د ايران د گونډه کولو لپاره هم کولی شي د افغانستان له موقعيته گټه پورته کړي، ځکه نو امريکا ته افغانستان لکه يو ستراتيژيک دوست هېواد ډېر مهم دی، چې په دې توگه کولی شي ايران هم د منځنۍ آسيا له ترانزيتي لارې گونډه کړي او هم د سيمې د انرژي ترانسپورت له گاونډو ملکونو څخه تر سره کړي.

له همدې امله امريکايانو لاد طالبانو د واکمني پر مهال غوښتل چې د ترکمنستان، افغانستان، پاکستان، هندوستان نلليکي و غزوي، خو هغه مهال په سيمه کې د امريکايي او ارجنټايني کمپنيو در قابتونو او په افغانستان کې د نامنيو له کبله دغه پروژې پلي نه شوه چې وروسته په (۲۰۰۱ زېږديز) کال دغه پروژې په تېپه ودرېده، مگر په (۲۰۱۰ زېږديز) کې د گازو د نلليکې د پروژې په اړه د امریکې په ملاتړ په

ترکمنستان کې د افغانستان، پاکستان، هند او ترکمنستان د دولتونو ترمنځ یو تړون لاسلیک شو او د (۲۰۱۱ زېږدیز) کال په اپرېل کې د افغانستان پارلمان هم نوموړې پروژه تایید کړه، خو د افغانستان جنگي حالت د دغه پروژې کار په تپه درولی.

د اټول‌وټه څرگنده ده، چې افغانستان د خپل رسمي تاریخ پیل د لوی احمد شاه بابا له واکمنۍ یانې (۱۷۴۷ زېږدیز) کاله څخه را شروع کړی، خو ځینې بیا د تاریخ پړاو د پښتنو د آزادي لومړني مقاومت ته وراړوي، چې د مېرویس نیکه له سیاسي، نظامي او ټولنیز خوځښت سره تړاو لري.

د لوی مشر میرویس نیکه خوځښت تاریخي ارزښت دی، خو د هوتکو د تېر حکمرانۍ، د احمد شاه بابا واکمنۍ بیا د افغاني امپراتورۍ جوړېدل، چې شمزۍ (اساس او بنسټ) یې دوران یو جوړه کړې وه او دریم تاریخي نظر بیا د هغو ایتنیکې (ژادي) ډلو د زړه خبره ده، چې د ننني افغانستان تاریخ هر څومره چې کېږي عمر یې ورنه کړي، نو پایله داده، چې د افغانستان په خاوره کې داسې تېریز امکانات شته، چې دغه ټولنه په خپل لاس په اور کې ډاډه کړي، نو صرف یو اور لگیت ته اړتیا لري.

افغانستان د تزارې روسيې او انگريزي امپراتورۍ تر منځ د بفر يا (ناپېلې) سيمې موقعيت تر لاسه کړ، په دې کې دوخت د دغه دوو څېړځواکونو رول ډېر غوره ؤ، ځکه چې که روسيه رامنځ ته شوه، نو د افغاني مقاومت تر شاه انگريزان درېدل او که به انگريزان رامنځ ته شو، نو روسيې به د انگريزي امپراتورۍ د څېړېدو مخنيوی کاوه، نو افغانان د دغه جگړې د سوخت مواد ول او تر ننه هم دي، خو بايد يادونه وشي، چې موربه په خپله خاوره کې دومره انگريزان او يا روسان هغه وخت نه وي وژلي څومره مو چې خپل افغانان ووژل.

په شلمه پېړۍ کې افغانستان د شوروي اتحاد او لويديزو والو په اخ او ډب کې بنسټ کېښود، مگر بيا هم په يوه ټاکلې دوره کې په افغانستان کې داسې واکمني وه، چې افغانستان يې لږ تر لږه د ۵۰ کلونو په بهير کې په نسبي توگه کرار و ساته او د افغاني ادارې بنسټيز اساسات يې کېښودل او په دويمه نړيواله جگړه کې يې افغانستان د هټلري جرمني له تېريو، دروسيې له بدمرغيو او دنړيوال امپرياليزم له خوړلو و ساته، خو څه وشول، چې دغه ټول يو ځل له منځه ولاړل او دا دی مور لږ تر لږه ۳۵ کاله کېږي چې د جنگ په حالت کې ژوند کوو او د دريو لسيزو په بهير کې د دوو څېړځواکونو سره مو پنجې نرمې کړې او د سيمې هېوادونو د سياسي لوبو قرباني شو.

دنړيوالو امپراطورانو او يرغلگرو په لومړنيو مرحلو کې لکه کورديش، او داريوش (هخامنشان) هندي موريا اشوکان او مقدوني سکندر د دريمي نه تر پنځم ميلاد څخه مخکې پېږيو کې له دې ټاټوبي په لور د شمال او د سويل څخه تېر شوي دي او د دې ټاټوبي د مرکز او شوق الجيشي موقعيت څخه په گټه اخیستنې سره منځنۍ اسيا او هند کې د يو جنګي قرار گاه په توگه استفاده کړې ده او بيا په

^۱ لس کلنه ډيموکراسي او د افغانانو سياسي بي وسي. د مقالو ټولگه په نيدرلنډ کې افغاني کلتوري ټولنه ۲۱۹-۲۱۵ مخونه

وروستيو پېړيو کې د اسلام د اسپاهيانو تر فتوحاتو او چنگيزيانو (مغوليانو) ترکانو (امير تيمور گورگاني) او د پرې سيمه ايزو قدرتونو تر حملو لاندې راغلي دي. د افغانستان طبيعي او توپوگرافيکي جوړښت

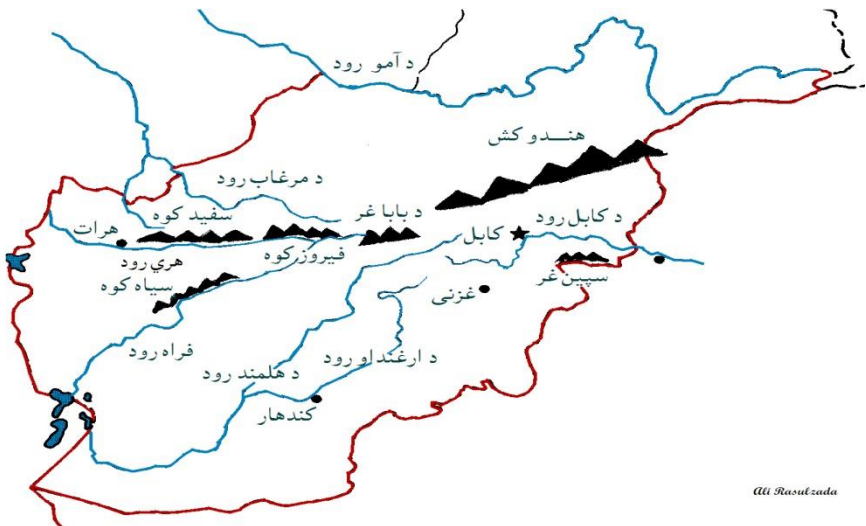
توپوگرافي جوړښت د ځمکې خارجي شکل ته ويل کېږي چې مختلف موضوعات لکه (لوړې، ژورې، سړحدا، اوداوبوششـبکې) تر مطالعې لاندې راولي، د سرحدونو اساس، مېنا، شکل او خط سیر متفاوت او په مختلفو ډولونو دي چې دا د امنیت، تاريخي مېراث، موافقت نامو او نظامي شخړو په نتیجه کې ټاکل شوي دي او په حقیقت کې د یوهېواد د قلمرو حدود مشخصوي چې همدغه حدود بیا د یوهېواد ارضي تمامیت بلل کېږي او نوموړی هېواد د یو سياسي خپلواک واحد په توگه د نړۍ په سياسي نقشه کې خپل ځای مشخصوي.

په جيوپوليتيک مطالعاتو کې هېواد ته د پراهمیت ورکول کېږي او په بحثونو کې دستنې حيثیت لري، چې هېواد بیا د جوړښت له پلوه د دريو مهمو عناصرو (قلمرو، ملت، حکومت) تشکیلېږي او که چېرې د دې دريو نه یو هم په یوې سيمې کې نه وي نو هغه سيمه نشي کولای په نړيوال کلي کې د پام وړ رول ولوبوي او که چېرې هېواد یو د دې دريو عناصرونه له منځه ولاړ شي نو دولت يې ناقص او دهغه عضویت په نړيوال کلي کې د یو سياسي واحد په توگه تر یوښتنې لاندې راځي. افغانستان د توپوگرافيکي وضعیت له پلوه اکثراً په غرونو پوښل شوي دي

او ۴ حصه يې غرونه تشکیلوي، دهندو کش غرونه يې په مرکزي ساحه کې واقع دی چې ۲۰۰ کيلومتره اوږدوالی لري او د یوې لېندۍ په شکل پراته دي، ختيځ هندو کش د دوو موازي لوړو څوکو لرونکی دی چې ۱۰ نه تر ۱۵ کيلومتره پورې یو له بل نه لرې واقع شوي، نوموړې څوکې د خاواک په سيمه کې یوه لاره تشکیل کړې چې مقدوني سکندر او گورگاني تيمور د همدې لارې پرهنډیرغل کړي وو، د دې غرونو لوړې څوکې تر ۲۰۰۰ مترو اولمنې يې تر ۳۵۰۰ مترو پورې ارتفاع لري.

نوموړې غرونه د لویدیځ خواته قرار قرار ټیټ شوي او په بامیانو کې د بابا غرونو په نامه یاد شوي او نورې برخې ترې جلا شوي د مثال په توګه د بابا د غر په شمال لویدیځ کې د تېرېند ترکستان غرونه د لویدیځ لورې ته سفید کوه او سویل خواته تور غر موقعیت لري، ددې غرونو وسطي ارتفاع د ۵۰۰ نه تر ۲۰۰۰ مترو پورې ده او د شمال نه سویل ته یې زیات پراخوالی ۲۰۰ کېلومتره تخمین شوی دی. ددې غرونو پر څنډو ژور سیندونه واقع شوي دي چې د تګ راتګ قابلیت نلري، د افغانستان په سویل ختیځ کې د سلیمان غر واقع شوی دی چې منځنۍ ارتفاع یې ۲۰۰۰ مترو ته رسیږي.

د سپین غر مشهور غرونه چې د کابل سیند د هغه له لمنو سرچینه اخلي او د خیبر مشهوره لاره یې د درونه تېریږي تر ۴۵۰۰ مترو پورې ارتفاع لري، د هېواد جنوبي سیمه یوه پراخه بیدیا تشکیلوي چې ۲۰٪ د هېواد خاوره په برکې نیسي.

د هلمند سیند نوموړی بیدیا په دوو برخو ویشي لومړی غربي بیدیا د مارګو د بنسټه او دوهم شرقي بیدیا او ریګستان او همدارنګه د کویت، پسنی، قلات او غزني

غرونه د يوې قوي شبکې په توگه د سويل لويديځ خواته راکښته شوي دي د هلمند سيند په وسيله سره جلا شوي دي.

د داسې يو توپوگرافيکي شکل په لرلو سره افغانستان يو خاص حالت غوره کړی دی د هندوکش غرونو د شمال ختيځ په لوري دوام لرونکی لوړوالی لري لکه څرنگه چې د هېواد اکثره سيندونه د مرکزي لوړونه سرچېنه اخلي او څلور وخواو ته جريان پيدا کوي، بنايرغلگرو همېشه د لويديځ او سويل لويديځ نه پر افغانستان حمله کړي او ختيځ خواته دهنددنبولولپاره مخکې تللي دي خصوصاً د بلخ ښار موجوديت چې په يوه وخت کې داو او امپراطوريو مرکز وو، د ډېرو فاتحينو توجه ځان ته را اړولې وه، لکه څرنگه چې نوموړی ښار ۲۲ ځلې ويجاړ او د دوهم ځل لپاره رغول شوی دی او د يوې پراخې سيمې مرکز ټاکل شوی دی، په مرکز کې د گڼو غرونو موجوديت د فاتحينو د حرکت په دوو برخو وېشلی دی چې د هغوی تر منځ ارتباط کم شوی دی، لکه څرنگه چې مقدوني سکندر د هرات د نېولو نه وروسته د بلخ د نېولو لپاره لومړی د شمال له لارې او بيا د مجوريت په اساس د سويل له لارې حمله کړې، تر دې وروسته اسلامي فتوحات هم د همدې دوو سوق الجيبي استقامتونو له لارې تر سره شوي، چې په هغه وخت کې اسلامي قواوو د نېشاپور نه پر هرات، بلخ او تخارستان حمله وکړه او هغه يې فتح کړل او د زرنج له لارې يې سيستان، کندهار، کابل او کاپيسا فتح کړي دي.

د افغانستان طبعی توپوگرافيکي وضعیت د طبعي عوارضو له حيثه په دريو برخو وېشل شوی دی.

۱- لوړ ساحات (غرنی) او لوړې ساحې چې د دوو نه تر شپږو زرو مترو د سمندر د سطحې نه په لوړوالي کې واقع شوي دي.

۲- ټيټ ساحات (هغه سيمې چې نسبتاً کم ارتفاع لري او ارتفاع يې د سمندر د سطحې نه ۳۰۰-۵۰۰ مترو پورې تخمين شوي دي).

۳- هوار ساحات (هغه سيمې دي چې ډېره کمه ارتفاع لري او معمولاً هوارې دي)

همدارنگه کم ارتفاع لرونکې سيمې په دريو حوزو وپشل شوي دي.

۱- د آمو حوزه

۲- د هلمند حوزه

۳- د ننگرهار حوزه

د آمو په حوزه کې د خم آب سيمه چې په جوزجان کې واقع ده د سمندر د سطحې نه (۲۸۵) متر ارتفاع لري او د تخار د درقد ساحه بيا د سمندر د سطحې نه په (۴۲۵) متري کې واقع شوې ده چې د آمو په حوزه کې تر ټولو ټيټې واقع شوي دي، د هلمند په حوزه کې اکثره سيمې په ټيټه کې پرته دي د گود زره د بنسته، د جهنم د بنسته، د چخان سوره ساحه، د پوزک هامون او زرنج هغه سيمې دي چې ريگستاني او وچ اقليم لري چې د کرهڼې لپاره مؤثر نه دي اما په جيولوجيکي لحاظه د آمو د حوزې سره نږدېوالی لري، د ننگرهار په حوزه کې کم ارتفاع سيمې د جلال آباد د سويلي سيمو نه شروع او تر لعل پورې او سرحده پورې جريان پيدا کوي.

د افغانستان زيات اوږدوالی د واخان نه بيا تر ملک سيا غره پورې چې د نيمروز په سويل کې واقع شوی دی (۱۵۳۰) کيلومتره محاسبه شوی او همدارنگه د دې هېواد پلنوالی د شمال د خم آب د سيمې نه د کندهار د گواران تر سيمې پورې (۸۷۰) کيلومتره محاسبه شوی دی چې د اپلنوالی بيا د بدخشان د اشکاشم نه تر باريک درې پورې تر (۳۰) کيلو مترو پورې راکم شوی دی.

که دنړۍ د سياسي نقشې له رويه د افغانستان موقعيت ته وگورو افغانستان د آسيا په منځنۍ برخه کې د مرکزي اسيا او جنوبي اسيا د يوځای کېدو په ساحه کې واقع شوی او دهغه شمال ته د ترکستان بيداوې او سويل ته يې د بلوچستان سيمه او په هغه پسې د هند سمندر موقعيت لري چې د همدې کبله په پخوا کې هند ته درسيديو اوزنی لار بلل کېده.^۱

^۱د افغانستان د طبيعي جوړښت په اړه زيات معلومات د (درامدي بر جغرافيايي طبيعي افغانستان) لیکوال محمد عظيم عظيمي ليکنه وگورئ

د افغانستان تاريخي وضعې ته يوه لنډه کتنه

افغانستان د اسيا په زړه کې يو غرنی هېواد دی چې د تاريخ په اوږدو کې د بېلا بېلو تمدنونو مرکز و. زموږ د هېواد تاريخ د ډبرو عصر ته رسېږي. داسې شواهد شته، چې هغه مهال خلکو د هندو کش د غرونو په شمال کې ژوند کاوه. د برونز په دور کې (له ۳۰۰۰ څخه تر ۲۰۰۰ قبل الميلا د پورې) افغانستان له ټولو تمدنونو سره د بحرالنهرين تمدن د پرې کولو ځای و. همدارنگه افغانستان د لويديځ، هندوستان او چين تمدنونو د تقاطع ځای هم وو. په سيمه کې موجوده شتمني او د افغانستان ستراتيژيک موقعيت د ډبرو تمدنونو د پاملرنې لامل شو. کولای شو د باخترې يونانيانو، کوشانيانو، ساسانيانو، تيموريانو او مغلو د تمدنونو يادونه وکړو. د تاريخ په اوږدو کې افغانستان د سوداگرو، کروندگرو، علماو، او يرغلگرو د پام وړو او ددغه ټولو دزيانونو تر څنگ د افغانستان د کلتوري او مذهبي بډاينې لامل شو. د ورېښمولار پير افغانستان پرته ده، چې د هېواد له مرکز څخه تېرېږي او د ختيځ او لويديځ تمدونونه يې د اوږده وخت لپاره سره نښلولي دي. مختلفو دينونو لکه زردشتي، بودايې او اسلام په افغانستان کې وده کړې. زردشتي دين دنړۍ له سترو اديانو څخه دی، چې د زردشت په وسيله (۱۲۰۰ کاله قبل الميلا د) د افغانستان په سويل لويديځ کې بنسټ کېښودل شو. بودايې دين، چې زموږ په هېواد کې وپېژندل شو تر لسمې پېړۍ پورې تر ميلاد وروسته د سيمې له سترو دينونو څخه و. صومعه بودايان، چې په باميانو کې د (۱۴ او ۲ پېړيو) په منځ کې جوړ شول له هغولو مړنيو اقداماتو څخه وو، چې بودايې دين يې د انسان په شکل ښکاره کړی دی. د کوشانيانو په زمانه کې د گندهارا کلتور خپل اوج ته ورسېد، د گندهارا مرکز د اوسني ننگرهار د هېډې ښار و.

په اوومه زېږديزه پېړۍ كې د اسلام سپېڅلى دين د عربو په وسيله افغانستان ته راغى او تر هغې وروسته افغانستان د اسلامي تمدنونو او ځواكونو د تقاطع نقطه ده. لوى لوى اسلامي ساينس پوهان، فيلسوفان، شاعران، هنرمندان، مهندسان له همدې ځاى څخه راټوكېدلي دي. بو علي سینا په (۹۸۰ زېږديز) كال كې په بلخ كې وزېږېد. جلال الدين بلخي د افغانستان لوى شاعر او فيلسوف دى.

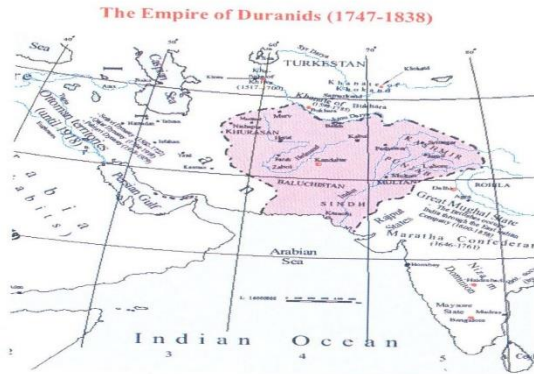
په ديارلسمه زېږديزه پېړۍ كې مغلو په دغه سيمه بريد وكړ او ټوله شتمني يې له منځه يووړه. د مغلو د امپراتورۍ په له منځه تللو سره د تيموريانو دوره پيل شوه. د هرات ښار د تمدن او فرهنگ په مركز بدل شو. په واقعيت كې د تيموريانو دوره د رنسانس دوره وه، ټول هنرمندان، شاعران، فيلسوفان او موسيقي

پوهان هلته راټول شوي وو. کېدای شي، چې له هغې جملې څخه د بهزاد (لوی میناتوریست) او جامي یادونه وکړو.

په (۱۲) زېږدیزه پېړۍ کې ظهیرالدین بابر لویه امپراتوري جوړه کړه او افغانستان هم د هغه په امپراتوري کې شامل شو. د مغلو تر امپراتوري وروسته افغانستان ورو، ورو کمزوری شو.

اوسنی افغانستان په (۱۱۲۲ هـ ش) کال کې د احمد شاه ابدالي له خوا د لویې جرگې د پرېکړې په نتیجه کې رامنځ ته شو. احمد شاه بابا ۲۵ کاله واکمني وکړه اولویه

لوی احمد شاه بابا (1747 - 1773)
د درانیانو له سلسلې نه

امپراتوري یې جوړه کړه. د هغه دوامنی څلور خواوې له اموسیند څخه تر عرب بحیرې او له هرات څخه تر پنجاب پورې پراخې وې. د احمد شاه بابا تر وفات وروسته افغانستان په کورنیو جگړو کې ښکېل شو. په (۱۹ پېړۍ) کې د

وخت زبرځو اکونو په افغانستان کې کليدي ارزښت درلود. د انگلیس او روسیې ترمنځ کشمکشونو د افغانستان او سني بریدونه وټاکل.

په (۱۸۳۸ زېږدیز) کال انگلستان پر افغانستان یرغل وکړ چې ماتې یې وخوړه. 'د افغانستان او انگلیس لومړۍ جگړه وه چې انگریزانو ته په کې ډېر تاوانونه

واوښتل. واک ته د غازي امان الله خان په رسېدو سره افغانستان په (۱۲۹۸ هـ ش) کې خپلواکي واخیسته. غازي امان الله خان په هېواد کې د چټکو اصلاحاتو غوښتونکې و چې هغه د دودپالو کړیو د سرغړونې لامل شو او په پایله کې په (۱۳۰۸ هـ ش) کال کې د هېواد پرېښودو ته اړ شو.

تردې وروسته نادر خان په هېواد کې نظم راوست او په (۱۳۱۲ هـ ش) کال کې ووژل شو. د نادر خان یو اځینى زوى ظاهر شاه د پلار تر وژلو وروسته واک ته ورسېد. نوموړي په څلویښت کاله واکمنۍ کې ناپېلې پالیسي خپله کړه او غوښتل یې چې په عین وخت کې د شوروي اتحاد له جمهوریتونو او

د امریکا له متحدو ایالتونو څخه امتیازات واخلي. په (۱۳۴۳ هـ ش) کال کې د اساسي قانون په تصویب سره افغانستان د مشروطه شاهي لرونکې شو.

۱ کولای شئ چې د افغان او انگریز د لومړۍ او دوهمې جگړې په اړه (انگریز استعمال او افغانستان لیکوال: اولس یار، د افغانستان او انگریز دوهم جگړه لیکوال: پوهاند حسن کاکړ) کتابونه وگورئ

په (۱۳۴۴ او ۱۳۴۸) لمريز کلونو کې په هېواد کې ټاکنې وشوې. سردار داود د يوې سپينې کودتا په پايله په (۱۳۵۲) لمريز کال کې واک ترلاسه کړ او شاهي نظام يې په افغانستان کې له منځه يووړ او جمهوري نظام يې ټينګ کړ. سردار محمد داود پر مرکزيت تمرکز کاوه او غوښتل يې چې افغانستان ورو ورو په خپلو پښو ودروي، نوموړی په (۱۳۵۷ لمريز) کال د غويي په اومه په يوه خونړۍ کودتا کې ووژل شو. د خلق ديموکراتيک ګوند واک ته ورسېد. د افغانستان سياسي وضعه ورځ په ورځ مخ پر خرابېدو وه، همغه وو چې د شوروي اتحاد سرولښکرو د (۱۳۵۸ لمريز) کال د جدي پر شپږمه پر افغانستان وسله وال يرغل وکړ.

د شورويانو يرغل لس کاله دوام وکړ چې دا دوام د ولس د بدمرغۍ او د هېواد د تباهي لامل شو. د افغانستان ټول کلي د شورويانو چور لکو بمبار کړل او په مقابل کې د افغانستان د خلکو جهاد ورځ په ورځ پياوړی

کېده، او په پايله کې ميخايل ګورباچوف دې ته اړ شو چې له افغانستان څخه خپلو لښکرو ته د وتلو امر وکړي. د روسانو وروستۍ غونډه په (۱۳۲۸ لمريز) کال کې له دوشي پله څخه واوښت او افغانستان يې پرېښود.^۴

^۱ په دې اړه زيات معلومات د (د حزب ديموکراتيک خلق افغانستان کودتا، حاکميت و فروپاشي: ليکوال محمد اکرم انديشمند

^۲ د محمد ظاهر شاه او سردار محمد دوداخان دواکمنۍ په اړه تفصيلي معلومات د (افغانستان د ديموکراسۍ او جمهوريت په کلونو کې) د ښاغلي عبدالغفار فراهي ليکنه وگورئ

^۳ د بغلان ولايت په دوشي ولسوالۍ کې د يو پل نوم دی

^۴ کولای شئ د روسي استعمار په اړه ريات معلومات د (K.G.B په افغانستان کې) په نوم کتاب چې ښاغلي رحمت اريازباړلی وگورئ

په (۱۳۷۱ لمريز) کال کې مجاهدينو واک لاس ته راوړ او اسلامي دولت يې جوړ کړ. خود جهادي گوندونو ترمنځ ډېر ژر کورنۍ جگړه ونښته او د زرگونو بې گناه افغانانو د وژلو لامل شوه. پلازمينه ويجاړه شوه. اردو له منځه لاړه او اقتصادي بنسټونه ونړېدل. په (۱۳۷۳ لمريز) کال کې د طالبانو حرکت د افغانستان په سويل لويديځ کې راپيل شو. په (۱۳۷۴ لمريز) کال کې د کابل ترنبولو وروسته طالبانو هغه تعبير چې له اسلام څخه يې درلود پر خلکو ومانه.

د (۲۰۰۱ زېږديز) کال د اکتوبر تر ۹ وروسته د امريکا متحدو ايالاتو له خپلو متحدينو سره په گډه د تروريزم پر ضد مبارزه پيل کړه. د طالبانو نظام راوړنېد. لنډمهالې ادارې چې په بن کې جوړه شوې وه واک په لاس کې واخيست. د (۲۰۰۲ زېږديز) کال په اپريل کې بېړنۍ لويه جرگه جوړه شوه. او د افغانستان منځمهاله اداره يې جوړه کړه. نوی اساسي قانون تصويب او د هغه په پايله کې د ولسمشرۍ او ولسي جرگې ټاکنې وشوې.^۱

^۱ کولای شی د افغانستان د تاريخ په اړه نور معلومات د (تاريخ سياسي مختصر افغانستان) ليکوال: سيد محمد باقر مصباح زاده، (شرح زماني رویدادهای مهم سياسي افغانستان) ليکوال: ډاکتر محمد ثناتين نيکپي، (تاريخ تجزيه شاهنشاهي افغانستان) ليکوال: علامه حبيبي، (تاريخ مختصر افغانستان) ليکوال: پوهاند سيد سعدالدين هاشمي (د افغانستان لنډ تاريخ) ليکوال: پوهاند حبيبي، (افغانستان د تاريخ په تگلوري کې) ليکوال: مير غلام محمد غبار کتابونه وگورئ

د احمد شاه بابا څخه د حامد کرزي پورې د افغانستان د ولسمشرانو نوم لړ او
واکمني نېټه

شماره	پاچانوم	واکمني پيل	واکمني پای
۱	احمد شاه بابا	۱۱۲۰هـ ق	۱۱۸۶هـ ق
۲	تيمور شاه	۱۱۸۶هـ ق	۱۲۰۷هـ ق
۳	شاه زمان	۱۲۰۷هـ ق	۱۲۱۶هـ ق
۴	شاه محمود	۱۲۱۶هـ ق	۱۲۱۹هـ ق
۵	شاه شجاع	۱۲۱۹هـ ق	۱۲۲۴هـ ق
۶	د شاه محمود دوهم ځل دوران	۱۲۲۴هـ ق	۱۲۲۴هـ ق
۷	مير دوست محمد خان	۱۲۲۴هـ ق	۱۲۵۶هـ ق
۸	شاه شجاع دوهم ځل دوران	۱۲۵۶هـ ق	۱۲۵۹هـ ق
۹	مير دوست محمد خان دوهم ځل دوران	۱۲۵۹هـ ق	۱۲۷۹هـ ق
۱۰	مير شېر علي خان	۱۲۷۹هـ ق	۱۲۸۳هـ ق
۱۱	محمد افضل خان	۱۲۸۳هـ ق	۱۲۸۵هـ ق
۱۲	محمد اعظم خان	۱۲۸۵هـ ق	۱۲۸۶هـ ق
۱۳	مير شېر علي خان دوهم ځل دوران	۱۲۸۶هـ ق	۱۲۹۶هـ ق
۱۴	مير عبد الرحمن خان	۱۲۹۷هـ ق	۱۳۱۶هـ ق
۱۵	مير حبيب الله خان	۱۳۱۶هـ ق	۱۳۳۶هـ ق

۱۶	امير امان الله خان	۱۲۹۷هـ ش	۱۳۰۷هـ ش
۱۷	حبيب الله کلکاني	۱۳۰۷هـ ش	۱۳۰۸هـ ش
۱۸	محمد نادر خان	۱۳۸۰هـ ش	۱۳۱۲هـ ش
۱۹	محمد ظاهر شاه	۱۳۱۲هـ ش	۱۳۵۲هـ ش
۲۰	سردار محمد داود خان	۱۳۵۲هـ ش	۱۳۵۷هـ ش
۲۱	نور محمد ترکي	۱۳۵۷هـ ش	۱۳۵۸هـ ش
۲۲	حفيظ الله امين	۱۳۵۸هـ ش	۲۱ جدی ۱۳۵۸هـ ش
۲۳	پيرک کارمل	۱۳۵۸هـ ش	۱۳۶۵هـ ش
۲۴	دکتر نجيب الله	۱۳۶۵هـ ش	۱۳۷۱هـ ش
۲۵	صبغت الله مجددي	۱۳۷۱هـ ش	۱۳۷۱هـ ش
۲۶	پرهان الدين رباني	۱۳۷۱هـ ش	۱۳۷۵هـ ش
۲۷	ملا محمد عمر (مجاهد)	۱۳۷۵هـ ش	۱۳۸۰هـ ش
۲۸	حامد کرزی	۱۳۸۰هـ ش	۱۳۹۴هـ ش
۲۹	محمد اشرف غني	۱۳۹۴هـ ش	

خلورم خپرکی

د افغانستان پخوانۍ اداره، د حکومت طرز او اداري تشکيلات

د افغانستان د حکومت طرز او اداره په تېرودوروکې

افغانستان داسې هېواد دی چې لرغونې اورونبانه تاريخ لري. د لرغونې تاريخ د بېلابېلې گواهي ورکوي چې لرغونتوب يې دننځه (۵۰۰۰) کاله پخوا پورې رسيږي.

په يو قول ويل کيږي چې د ميلاد څخه (۱۴۰۰) کاله وړاندې او په بل قول (۲۰۰۰) کاله مخکې له ميلاد څخه د اتاتوپي د اريايانو تر برید لاندې راغلی او (۵۴۵) کاله تر ميلاد دمخه دهخامنشيانو مقتدر پاچا د کورش کبیر تر يرغل لاندې راغلی، اريايان چې په دې جغرافيه سيمې کې کوم حکومتونه جوړ کړي و چې د بېلا بېلو ډلو، قبېلو او قومي شوراگانو څخه عبارت و چې د کورنيو، طایفو، قبېلو او قومونو څخه به جوړيده د دې شوراگانو دنده دا وه چې په دې ساده ټولنه کې دشخړو دحل په موخه به يې هلې ځلې کولې له هغه وروسته چې په ژوندانه کې څه بدلونونه ترسترگو شوي د قومونو او قبائلو مشرانو به دخپل منځ څخه يو تن د پاچا په توگه گمارلو چې بيا به ځينې کوچني حاکمان د قومونو او قبائلو د اداره کولو په موخه چې د فرمان روايي د اطرز د مرکزي حکومت (شاهي حکومت) ياد د اريوش تر فرمان روايي پورې دوام پيدا کړ چې بيا په (۵۲۱) قبل المیلاد کې د اريوش کبیر دخپلو درباريانو سره دشورا په ترڅ کې د يو داسې قدرت مند (ځواکمن) او مضبوط حکومت د جوړولو په فکر کې شو چې د ټولو خلکو اراده تمثيل کړي. اما يوشمېر خلکو به ويل چې حاکميت بايد د لږو خلکو په واسطه رامنځته شي.

دهېواد په سياسي او اداري ویشنه کې د عواملو اغېزمنتيا

۱-طبعي عوامل

-د ځمکې دمخ توپوگرافیکي جوړښت

-د ځمکې پرمخ د ونو بوټو ناډوله وېش

-سیندونه، غرونه، جهیلونه، جبه زارې، سمندرگي او خلیجونه
-صحرا، لورې، ژورې، ځنگلونه، داو بوتیت او پرک والی

۲- انساني عوامل

په اداري او سياسي تقسیماتو کې دانساني عواملو اغېزې دهغه د ماهیت په پام کې نېولو سره په دوو ډلو ویشل شوي.

الف- هغه انساني عوامل چې له طبیعت سره دگټې اخستنې په برخه کې اړیکې لري او له هغه څخه گټه پورته کوي او دژوند د څرنګوالي په نظر کې نېولو سره په دريو برخو ویشل شوي.

- گرځنده ژوند يانې کوچپتوب
- کلیوالي ژوند
- ښاري ژوند

۲_ هغه انساني عوامل چې دانسانانو ځانګړتیاوو سره اړیکې لري

- نژاد، ډولونه او دهغې تیت او پرکوالی
- ژبه، ډلې او دهغو ډولونه
- دین او دهغه پراخوالی
- په سياسي او اداري تقسیماتو کې اغېز لرونکي معیارونه
- انساني ټولنه
- دسیمې او سياسي مفکورو ترمنځ فاصله او اړیکې
- طبیعي یووالی
- فرهنگي یووالی
- دژوند او معیشت طریقه
- د مرکزي سیمو د نفوذ ساحه
- امنیتي مسایل
- د دولت ستراتیژیک لیدلوری

د سياسي اداري تقسيماتو اهميت

ناحيوي او سياسي تقسيمات له هغو مهمو مسئلو څخه دي چې د هېواد په کچې په برنامه جوړولو، سياسي، ټولنيزه او اقتصادي برخو کې د ملک د اداره کولو، د موجوده امکاناتو څخه د گټې پورته کولو، د استعدادونو د روزلو، د منطقي دودونو او پرمختگ په لاره کې ترې کار اخيستل کېږي.

خدمت کوونکي دولتونه د سياسي، اقتصادي، ټولنيز او فرهنگي کړنلارې په پلي کولو کې د هېواد، په اداره کولو کې غوره اسانتياوې رامنځ ته کوي، د خاورې د بشپړتيا او خپل حکومت د قلمرو څخه ساتنې په موخه د طبيعي او بشري ځانگړتياوو پربنسټ خپل هېواد په کوچنيو سيمو (اداري واحدونو) تقسيموي البته دا تقسيمات ثابت ندي او د طبيعي عواملو، سياسي، ټولنيز، اقتصادي مسايلو او امنيتي وضيعتونو له کبله تغير مومي، د افغانستان په پخوانيو سياسي تقسيماتو کې فتوحات، نظامي مسايل، مالياتو راټولول، درقيبانو کنترول، د تاج او تخت مدعيانو، انحصار طلبيو او دخلکو د عدالت غوښتنې په نتيجه کې شويدي.

د اريانا اداري وېش

د اريانا حدود په لويديز کې د ايران له مرکزي فلانته هغې کرښې چې د پارت ايالت يې د ميدياله ايالته او کارمانيا يې د پارس له ايالته جلا کول، په ختيځ کې د سنکيانگ او کشمير تر ايالتونو پورې، په جنوب کې د هند تر نيمې وچې او عرب تر سمندرگي پورې، په شمال کې د اکسوس (جيحون يا امودريا) شمال ته د منځنۍ اسيا د جلگو په شمول د اورال تر سمندرگي پورې و. د لومړي ځل د پاره دانوم د

۱ د ځمکې هغه لورې چې د سيند له سطحې لورې وې، کيداى شي چې فلانته په څلور خواو کې لور غرونه قرار ولري. د ځمکې د سطحې لور ترين فلانته د تبان فلانته دي چې د هماليا او اورست لړي په برکې نيسي

يوناني اراتسفن په کتاب کې له ميلاد نه مخکې په دريمه پېړۍ کې د اريانا په شکل راغلی.

د اويستا د متن په حواله د اريانا دا لرغونې او تاريخي سيمه له شپاړس ټوټو څخه جوړه شوې وه چې دهندو کش لوي غره څلور وخواو ته پرله پسې پرتې وې، ترکومه ځايه چې پرې څېړنه شوې، هغه سيمې چې د دې غره له بېلا بېلو ځايونو څخه خړوبدلې هغه د اويستايې ځمکې مقدسه برخه وه.

- اريانم ويجو (Airyanem, Vaejo) د دې دوه کلمو تحت لفظي (کت مټ) معنا (د اريانو تخم ځای) دی او په اصطلاحي ډول کولی شو (اريایي تعليم ځای) ورته ووايو چې پوهانو دا ځای دامو سيند (جیحون) او سير سيند (سيحون) ترمنځ سيمه يا اوسنۍ فرغانه رانبايي.

- سغد (Sughdha): دا د سغديان سيمه ده چې دامو سيند نښي څنډو ته پرته

۵۵.

- مورو (Mouru): د ادمروي د سيمې يا ارغنداو څخه عبارت ده چې منځني افغانستان له غرونو څخه سرچينه نيسي او د مروې له شاوخوا څخه تېرېږي.

- بخدي (Bukhdi): چې د بنکلي خاورې په نوم ياده شوې دا هماغه (بلخ الحسنا) اويا (بلخ گزمن) ده چې د لرغونې اريانا له غوره ټوټو څخه وه.
- نيسايا (Nisaya): چې موقعيت يې د مرغاب او بلخ ترمنځ ټاکل شوی، ځېنې وگړي يې عشق اباد ولې زيات شمېر يې ميمنه بولي.
- هروي وه (Haroya): ددې ټوټې ځمکې د موقعيت ټاکنې په اړوند عالمان شک او گومان نه لري، داله هغې سيمې څخه عبارت ده چې عادتاً د هرې رود په نوم ياديږي، په وروستيو کې يې نوم کې څه بدلون راغی، دانوم تر اوسه پورې په دې سيند نۍ سيمه کې څرگنديږي (اوسنۍ هرات سيمه)
- ويکره ته (Vackerata): هغه پوهان او شنونکي چې لرغونې دورې په جغرافيه پوهېږي دا سيمه يې د اوسني کابل سيمه بنودلې.
- اوروا (Urva): يو شمېر تاريخ پوهان پدې آند دي چې ياده شوې سيمه (طوس) يا دغزني سيمه ده، په ځېنو ماخوونوکي (ارگون) او دهغې شاوخوا سيمې (اوه) ياده شوې.
- خنتتا (Khanenta): يو شمېر پوهانو ياده شوې سيمه د (هیرکانيا) يا گرگان په سيمه تعبير کړې ده.
- هرې ويتي يا (اراويتي) (Haravaiti): د ارغنداب د سيند گوتې نوم و.
- ای تومننت يا هيتومننت (Haetumant): تومننت هماغه ((ايتو مندرس)) ده چې يوناني جغرافيه ليکونکو يې يادونه کړې او دهلمند سيند غاړې ترې مطلب دي، داسيمه په اسلامي دوره کې (نيمروز) بلل کېده.
- راغا يا ره گه (Ragha): ددې سيمې ځېنې برخې يې (ری) بولي چې کنډوالې يې د ايران ترختيځې سيمې پرتې دي، په بدخشان کې هم د (داغ) په نوم يوه سيمه لرو.
- کخره (Kakhara): د امستېر فرانسوي ددې سيمې موقعيت په غزني کې نښايي.

- ورنایا ورنه (Varena): ځینې تاریخ پوهان د دې سیمې موقعیت بامیان او د د بند امیر سیمه گڼي.

- هپته هندو (Hapte Hindo): یا اوه سیندونه یعنی او سنی پنجاب.

- رانگا (Ranga): ځینې پوهان یې موقعیت د سیر سیند رانبايي. ولې ځینې نور یې په دې اند دي چې دا سیمه نامعلومه ده.

په هر حال لکه څرنگه چې د پخوانیو او اوسنیو نومونوله یادونې اولنډې شرحې څخه یې معلومېږي د دې شپاړس سیمو موقعیت د هند وکش شاوخوا او داکوس (اموسیند) او اندوس (سند سیند) ترمنځ ټاکي چې د افغانستان ټوله خاوره پکې راگېره بنودل شوې ده.^۱

بطليموس اریانا په اووه ولایتونو وېشلې ده.

۱- مارجيانا (مرغاب حوزه) ۲- بکتریاننا (بلخ او بدخشان) ۳- اریا (هرات) ۴- پارومیزوس (هزاره جات او کابل دنورستان او دارستان په گډون داندوس ترغارو پورې) ۵- درانجيانا (سیستان او کندهار) ۶- اراکوزیا (غزني او د سلیمان غرونو لړۍ، تراندوسه) ۷- جدورزیا (کچ او مکران یا بلوچستان)^۲

د خراسان اداري وېش

د تاریخي شواهدو پراستناد باید وویل شي چې د خراسان سیمې په لومړیو وختونو کې یوه محدوده سیمه احتوا کوله، خو وروسته یې کرار کرار د اریایانو لومړني حدود خپل کړل، سره له دې چې د خراسان د خاورې پراخوالی او پولې په مختلفو تاریخي دورو کې (له پنځمې تر نولسمې) زېږدیزې پېړۍ پورې ځکه معلومې نه دي چې یو وخت به یې سیمه ډېره لویه او بل وخت به بیا کوچنۍ وه، خوبیا هم د ځانگړي خراسان حدود څلور پېرې درلودې چې په لاندې ډول دي.

^۱ د افغانستان سرحدونه، د پوهندوی کریم الله لیکنه، ۳۲، ۳۴ مخونه

^۲ اریانا، احمد علي کهزاد، ژباړنه، څېړنیزه ملکه مشرتري، ۵۷ م

۱- د نېشاپور او شاريخ رېج: په دې کې نېشاپور کوره، طوس او مشهد، سهيق او سبزوار، جوين، جاجرم او اسقراين، استوا او کوچان، رادکان او نساو ايبورد، کلات او خابران او سرخس شامل و.

۲- د مرو رېج: د مرغاب سيند، لويه مرو او کلي بې په شمول د خوارزم چې په جيحون او مروالروډ کې داخلیدل.

۳- د هرات رېج: چې د هرات رود يا هيرود، د هرات ښار مالن او د هيرود د پورته برخې ساحلي ښارونه، پو شنج، د اسفراو ولايت، د بادغيس ولايت او ښارونه يې، گنج، رستاق، د غرjestان ولايت، غوراو باميان پکې شامل وو.

۴- د بلخ رېج: د فارياب او شبرقان (شبرغان)، انبار او اندخوی، د تخارستان ولايت، خلم، سمنگان او اندراب، ول او ايز او تالقان پکې شامل وو.

په ټول خراسان کې پورته څلور برخې شاملې وې او د هندو کش د سويل ځمکو، بابا غره، فيروز غراو دهند تر سمندر پورې يې امتداد درلود^۱.

د معاصر افغانستان سياسي او اداري تقسيماتو ته يوه کتنه

(۱۷۷۳ زېږديز) کال راپدېخوا کله چې تيمور شاه کابل خپل پايتخت وگوزاوه، د ولايتونو شهزاده گانو ته يې يو څه خپلواکي ورکړه دهماغه ولايتونو کنترول لکه کابل، قندهار، هرات، ترکستان، قطغن او بدخشان له شهزادگانو سره و. امير عبدالرحمن خان (۱۸۸۰-۱۹۰۱ م) بيا دا واک تر هرات، ترکستان، هزاره جات، نورستان او بدخشان پورې وگزاوه.

شاه امان الله خان (۱۹۱۹-۱۹۲۹ زېږديز) کلونو کې د استقلال په لاس ته راوړلو سره د هېواد په ادارې سېستم کې ځينې بدلونونه راوستل چې حکومت يې دهماغه وخت له ديموکراتيکو نظامونو څخه شمېرل کېده، هغه د هېواد په پنځه اصلي ولايتونو او څلور اعلى حکومتونو ووېشه.

^۱ د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش، د پوهاند غلام جيلاني عارض

اصلي ولايتونه: کابل، قندهار، هرات، مزار شريف، قطغن او بدخشان
 اعلى حکومتونه: دختيخ اعلى حکومت (شرقي)، دسويل اعلى حکومت
 (جنوبي)، د فراه اعلى حکومت، ميمني اعلى حکومت
 مشروطه حکومت او داساسي قانون له تصويب څخه وروسته په کال (۱۳۴۳
 لمريز) چې د (۱۹۲۴ زيرديز) سره سمون لري، محمد ظاهر شاه د سلطنت په موده
 کې (۱۹۳۲-۱۹۷۳ زيرديز) کلونو کې افغانستان په (۲۲) ولايتونو تقسيم کړای شو
 او د پرمختگ او ځانگړنې له مخې ذکر شوي ولايتونه په (۱، ۲، او ۳) درجو تقسيم
 بندي کړای شول.

لومړی درجه مرکزونه: د کابل، غزني، گرديز، جلال اباد، مزار شريف، هرات
 او قندهار ولايتونو و

دوهمه درجه مرکزونه: ارزگان، هلمند، فارياب، جوزجان، فراه، بغلان، بدخشان،
 تخار او پروان ولايتونه و.

دريمه درجه مرکزونه: کني، وردگ، زابل، غور، باميان، بادغيس، نيمروز،
 سمنگان، کاپيسا او لغمان ولايتونه شامل وو.

هر ولايت د فرمانرو (والي) لخوا اداره کېده چې د کورنيو چارو وزارت ته منسوب
 گڼل کېده. دغه راز هر ولسوال په خپله حکمراني کې د څو علاقديو اداري
 صلاحيت او امکانات لرل. علاقدارانو چې په کليو او بانډو کې وجود درلوده،
 د ولسوالۍ تر څنگ د کړنو مستقيم مسؤليت يې درلوده او د ټولني دوگړو په
 نسبت په څلورو گروپونو تقسيم شوي وو.

احمد شاه بابا د يوه امير او افغاني امپراطور په توگه د خپلو لسو نظامي او
 ستراتيژيکو سفرونو په ترڅ کې د افغانستان پولې د اريانا د پخوانۍ ځمکې تر
 کچې ورسولې او د اسيا په زړه کې يې د افغانستان نوم يو ځل بيا ژوندی کړ، هغه له
 لاسه تللي پخوانۍ اريايې ځمکې بيا ونيولې او د افغانستان د فتحي او بري بيرغ
 يې د مرکزي او سويلي اسيا په مهمو ښارونو کې رپانده کړ او په همدې توگه

د افغانستان سياسي پولې د پخوانۍ اريانا د سرحدونو سره برابره کړې،^۱ د احمد شاه بابا په وخت کې د افغانستان قلمرو (پولې) له مروې (د ازبکستان د هېواد يوه برخه) څخه د عربو تر سيند پورې او د دهلي څخه تر مشهده پورې ۸ د ولايتونو او ۱۵ اعلي حکومتونو څخه تشکیل شوی ؤ ولايتونه يې: قندهار، کابل، هرات، مزار شريف، خراسان، بدخشان، پنجاب او کشمير ؤ. اعلي حکومتونه: ۱- فراه، ۲- بلوچستان، ۳- ميمنه، ۴- لغمان، ۵- پېښور، ۶- غزني، ۷- ډېره اسماعيل خان، ۸- ډېره غازي خان، ۹- شکارپور، ۱۰- سيوي، ۱۱- سند، ۱۲- چچي هزاره، ۱۳- ليه، ۱۴- ملتان، ۱۵- سر هند و.

احمد شاه بابا سر بېره پردې چې يولوی فاتح او د پراخه متحد افغانستان پلار و، ده هېواد په تاريخ کې د يوه ډېر پوه، زمامدار او وتلي اداره کوونکي په توگه هم پيژندل کېږي، هغه دخپلې واکمنۍ په وخت کې د پراخ هېواد په بشپړې پوهې سره په منظمو اداري واحدونو وويشه، چې هر ولايت يا اعلي حکومت په محلو او هره محله يې په سيمو او کليوو وويشله، چې اداري کارونو ته رسيدنه به په کې ښه ترسره کېده،

د ولايتونو او يا اعلي حکومتونو حکمرانانو او يا هم هغه ځايونه چې حاکم به پکې و ټول د پاچا د فرمانونو په واسطه مقررېدل. همدارنگه د نظامي قواو قوماندانان چې د لښکر دامير يا سردار په نامه يادېدل د شاهي فرمانونو په واسطه ټاکل کېدل، په داسې حال کې چې د ولايتونو او اعلي حکومتونو مامورين به د سيمه ايزو

^۱ د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه، د پوهاند غلام جيلاني عارض ليکنه، ۳۰ مخ

حکمرانانو او ياد مرکزي حکومت دوزيرانو په وسيله د پاچا د اوامرو په رڼا کې
ټاکل کېدل.

احمد شاه بابا د هېواد په پلازمينه کې د اداري چارو د انتظام لپاره ډېر دفترونه
جوړل کړل چې ځينې يې د او اعلى ديوان يا وزارت (د صدارت غونډې) خزانه
داري (د ماليې وزارت)، د ضبط بيگي دفتر (خارندوى او کوټوال)، نسقچې باشي
گري (د مجازاتو تطبيقونکې)، داروغه گي (اطلاعات) ميراخوږ باشي (د خارو يووړل
راوړل) او داسې نور لوى او کوچني دفترونه چې د هېواد په اداره کې يې ډېرې
اسانتياوې رامنځ ته کړې وې.

احمد شاه بابا د افغانستان په اداره کې د سياسي يووالي بنسټ کېښود، دې موخې
ته درسيډلو لپاره يې د افغانستان د خلکو ترمنځ حقوقي برابروالى په پام کې ونيو،
حال دا چې د احمد شاه بابا تر دورې وروسته د تيمور شاه او زمان شاه په وخت کې نه
يو ازې دا چې د هېواد عمومي وضعې او اداري برخو کې کومه پراختيا رامنځ ته نه
شوه بلکې د کورنيو جنگونو له کبله چې په ځانگړې توگه د بارکزيو او
سدوزيو ترمنځ پيښ شول او هم د ورونو ترمنځ بې اتفاقي او د انگليسانو او روسانو
د پرمختلني سياست د هېواد نه شمالي، ختيځې او جنوبي برخې بيلې کړې او
افغانستان په وچې کې ايسار په يوه وړو کې هېواد بدل شو. د انگېر نه ځکه پيدا شوه
چې تيمور شاه ډېر وروڼه وکړل او ډېر وخت په خپل شخصي ژوند ته متوجه و
او د هېواد اداري ته يې به يې دومره پاملرنه نه وه.

د امير شېرعلي خان دوره: کله چې امير شېرعلي خان واک ته ورسیده د قدرت د
تمرکز او د فيوډالانو د خپلو هڅو په کوله که څه هم يې د لاس څخه د وتلو ولايتونو
او سيمو په بېرته نېولو کې خورا کوښښونه وکړل خو د انگليس (انگريز) د مداخلې

^۱ د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه، د پوهاند غلام جيلاني عارض ليکنه، ۳۳-۳۴

په صورت کې يې کاميابې ترلاسه نه کړه. دده د حکمراني په دوره کې د هېواد د ولايتونو شمېر پينځو ته ورسیده. ولايتونه: ۱: کابل، ۲: قندهار، ۳: افغاني ترکستان، ۴: هرات، ۵: فراه

امير شيرعلي خان د هېواد ادارې د تنظيم په برخه کې ډېره هڅه وکړه، اجرائيه قوه چې دا احمد شاه بابا څخه وروسته له منځ تللې وه په دويم ځل بيا جوړه او منظمه شوه، اجرائيه قوه چې په سر کې يې صدراعظم و، له پاچا وروسته يې بشپړ واک درلود. همدرانگه گڼ شمېر وزارتونه لکه: د دفاع وزارت، د بهرنیو چارو وزارت، د ماليې او خزانو وزارت په غوره ډول دندو د ترسره کولو لپاره جوړ او تنظيم شول.

دهېواد د چارو د اسانتيا لپاره نوې ادارې لکه دمخابراتو او پست ادارې يې دولایتونو په مرکز او حتی بهر کې جوړې کړې او د لومړي ځل لپاره يې دولتي شورا او لويه جرگه تاسيس کړه، دولتي شورا چې دولس دايمي غړي يې درلودل د شاه له خوا غوره کېدل او دهېواد په مهمو چارو کې به يې غوراو فيصلې کولې، په داسې حال کې چې لوي جرگې دوه زره غړي درلودل چې د ټول هېواد څخه ټاکل کېدل او هېواد داخلي او بهرنيو موضوع گانو په برخه کې به يې پريکړې کولې بايد يادونه وشي چې د دواړو مجلسونو مشري به پخپله پاچا کوله^۱

تر امير شېر علي خان وروسته امير محمد يعقوب خان منځ ته راغی، دهېواد چارې

امير محمد يعقوب خان (۱۲۹۶ هـ.ق)

S. M. Amir Mohammad Yakub Khan 1879

يې خپلو نږدې خپلوانو ته و سپارلې او پخپله به يې د يوه لټ اداره کوونکي په بڼه ننداره کوله د اداري چارو نظم چې دامير شېر علي خان په وخت کې ښه شوې وه، يو ځل بيا گډوډ شو، په ځانگړې ډول د کيوناري په راتگ سره دهېواد اداري چارې عملاً انگليسانو په لاس کې ونيولې. دا حالت چې د افغانانو لپاره د زغم وړ نه و، نو ځکه د کابل بلوا پيل شوه. او د افغانستان خلک او غيرتي عسکر

د کابل په بالا حصار کې ووژل، چې په نتيجه کې د افغان-انگليس دويم جنگ پيل شو. د انگليسي عسکرو به لا د داخليدو دوه مياشتې نه وې شوې چې يو ځل بيا

^۱ د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه، د پوهاند غلام جيلاني عارض

ليکنه، ۳۷، ۳۵ مخونه

د افغانستان خلکو پاڅون وکړ. کله چې انگلیسانو د چریکي جنگونو په مقابل کې خپل توان له لاسه ورکړ، نو هماغه و چې د سولې وړاندیز یې داسې وکړ چې دانگلیس دولت دانه غواړي چې د افغانستان د خلکو سره جنگ ته دوام ورکړي، نو ځکه د افغانستان خلک چې هر څوک ټاکي، دانگیسانو د منلو وړ به وي، او هغه به په رسمیت پېژني. هماغه و چې امیر عبدالرحمن خان له روسیې نه کابل ته راغی، باید یادونه وشي چې هغه هم دانگیسانو په اشاره منځ ته راغی، خو د نږدېدلو اداري جوړښتونو په لړ کې یې یو لړ پروگرامونه مطرح کړل، ده یو مطلق العنان مرکزي دولت جوړښت او بل په ټولنیزه برخه کې ریفورمونه، خوپه دواړو برخو کې امیر عبدالرحمن خان بهرنی خپلواکي نه درلوده، او د برتانوي هند تحت الحمايه و.

امیر عبدالرحمن خان د پورتنیو دوو پروگرامونو په تطبیق کې دهیڅ ډول ظلم او تیري څخه ډډه ونه کړه. دامیر شېرعلي خان اداري جوړښتونه یې ټول رد کړل او ټول دولتي دفترونه یې جلا جلا خو په خپلواکه ډول جوړ کړل. په عمومي توګه د ټولو ادارو نهایی چارې دهغه تر څارنې لاندې ترسره کېدې. دهېواد اداري، نظامي او ملکي جوړښتونو د پخوا په پرتله د پاملرنې وړ پرمختیا وکړه. داپه دې مانا چې د سیمه ایزې حکمرانۍ ډېر توان محدود شو، او د نظامي قوې په مستقیمه مرسته د مرکزي حکومت تراغېزې لاندې راغی او تقریباً د ټولو کلیوالو سیمو اداره د محلي حکومتونو تر کنترول لاندې شوه. کله چې مرکزي حکومت ټینګ شو، نو ورځ په ورځ به ځکه ځواکمن کېده چې فیوډالي قدرت تر ډېرې کچې کم شو. د قدرت او نفوذ خاوندان یې په مختلفو طریقو له منځه یوړل.

۱ کولای په افغانستان کې د برطانوي هند د دسیسوپه اړه زیات معلومات د (په افغانستان او د هند په نیمه وچه کې دانگریزانو دسیسې او جاسوسان) د نساغلي ډاکتر عبدالرحمن زمانې لیکنه وګورئ

لکه چې وويل شو دامير عبدالرحمن خان په وخت کې په اداري حال کې

ډېر بدلونونه رامنځ ته شول، يانې سربېره پر وزارتونو د کار د چټکتيا لپاره لاندې دفترونه جوړ شول.

د ماليې او استفاد فترونه، د نظام لوی دفتر، دمخکېنيو او اوسنيو محاسباتو د کنترول دفتر، د مال شمېرنې او ادارې، پوسته، پاسپورټ، څارندوی، ماليې، حياتي، صکوک او داسې نور...

دامير عبدالرحمن خان اداري يا ملکي وېش دامير شېرعلي خان د دورې سره ډېر توپير

درلود، يانې افغانستان د پنځو ولايتونو پرځای په شپږو ولايتونو په لاندې ډول وېشل شوی وو.

ولايتونه: کابل، فراه، قندهار، هرات، بدخشان، خان اباد، افغاني ترکستان (چې دامو او هندوکش ترمنځ سيمې يې په برکې نيولې) چې درې ولايتونه (ميمنه، ترکستان او بدخشان) ویشل شوي وو.^۱

دامير عبدالرحمن خان په وخت کې د بدخشان سيمه د ترکستان له ولايت څخه جلا او د بېل ولايت په توگه وپېژندل شوه، همدارنگه د کابل ولايت د پايتخت په توگه ډېره سيمه ونيوله، او د فراه، گرشک، زميند اور او چخانسورځېني سيمې چې مخکې يې د کندهار په ولايت پورې اړه لرله ورسره يوځای شوې، همدارنگه د ارزگان او نورستان (کافرستان) اداره په کابل پورې وتړل شوه او دنورو ټولو ولايتونو سيمې ورې شوې، په داسې حال کې چې د کابل ساحې لويه سيمه درلوده.

^۱ د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش، د پوهاند غلام جيلاني عارض ليکنه ۳۸، ۳۲ مخونه

هر ولايت په محلو (Topas) وپشل کېده، ځينې محلي لويې او ځينې کوچنۍ وې. د کابل ولايت دخپل وپرځوالي له امله په ډېرو لويو او وړو اداري واحدونو وپشل شوی و، لکه غزني، کونړ، لغمان، پروان، باميان او داسې نور... اداري واحدونه د يوه حاکم يا مقتدر حکمران په وسيله چې د پاچاله خوا ټاکل کېده، اداره کېدل.

امير عبدالرحمن خان تر ۲۱ کلونو پاچاهۍ وروسته په کابل کې مړ شو او خپل زوی امير حبيب الله خان ته يې يو تحت الحمايه، منونکي خوديوه ځواکمن پوځ او په اداره جوړهېواد په مېراث پرېښود، مگر دې ونه شو کړای چې د افغانستان سياسي خپلواکې ترلاسه کړي^۱

کله چې امير حبيب الله خان قدرت ته ورسيد نو د هېواد اداره يې دوو زامنو ترمنځ ووېشله او قرار قرار هغه منظمه اداره چې امير عبدالرحمن خان جوړه کړې وه د انارشۍ بڼه يې غوره کړه او د فساد لورې ته يې مخه کړه. د اداري واحدونو په جوړښت کې هېڅ ډول بدلون منځ ته راغی، تردې چې وضع يې د امير شېرعلي خان له وخت نه مخکې حالت ته ورسیده، خوددې سره د دربار د دېدبې او سترتيا په برخه کې ډېر بدلونونه منځ ته راغلل.

امير حبيب الله خان چې د دربار د تنظيم سره ډېره علاقه درلوده، نو په دربار کې يې نوی نظم راوست، لکه: سرمنشي، د حضور منشي، داخه منشي لپاره بېل دفتر او د ايشک افاقي حضور ملکي، نظامي او خارجه لپاره يې د خارجه دفتر منځ ته

^۱ د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش، د پوهاند غلام جيلاني عارض

راوړ. خودد پرو مېرمنو او دزياتي عياشي له كبله يې د هېواد خپلواكي او نور پرمختگ كې ارزښتمنه ونډه و انځيستلای شوه.

كله چې امان الله خان قدرت ته ورسيد، نو د خپلواكي تر گټلو او د سياسي موضوعگانو تر اوزگار تيا وروسته يې د هېواد د ټولو چارو په برخه كې يوشمېر اصلاحات طرح كړل. د افغانستان خلكو چې د هېواد له پرمختگ سره بې كچې مينه درلوده، نه يوازې دا چې د دې اصلاحاتو هر كلي يې وكي، بلكې هر ډول مرستې ژمنه يې هم وكړه، هماغه و چې د افغانستان د خلكو په ملاتړ د هېواد درغونې په لومړۍ

مرحله كې له (۱۹۱۹ نه ۱۹۲۴) زېږديز كلونو پورې نوموړي اصلاحات په برياليتوب سره سرته ورسيدل، خود اصلاحاتو دويمه مرحله چې د (۱۹۲۸) زېږديز كال نه پيل شوه دانگريزانو دارتجاعي قوې د دسپسوله امله دناكامۍ سره مخ شوه.

لكه چې وويل شو امان الله خان د لومړني پلان په عملي كولو بريالۍ شو او هغه درانه پيټي چې مخكې د بزگرانو، مالدارانو او كسبگرو پراوړو بارو له منځه يوړل او ياهم يوڅه سپك شول، دبيلگې په توگه جنسي ماليې، د غلو دانو حواله، خريداري، په زور سره دلرې واټن نه خوراك رسونه، د فيوډالانو، خانانو يا د خلكو او حكومت ترمنځ د فيوډالانو په وسيله د ماليې راټولونه او اجاره كول، كليوالي ملكي، د نه شمارل شويو څارويو ماليه، جبري او بيگاري كارونه، هېڅ په هېڅه بې شمېره ټيكنسونه او داسې نور چې پر كسبگرو او تجارانو وضع شوي وو، ټول له

۱ افغانستان معاصر، د سيد سعد الدين هاشمي ليكنه، پوهنتون كابل پوهنځی تعليم او تربيه

منځه لاړل او ياکم شول. نغدې ماليې وټاکل شوې، چې ماليه ورکونکو به نيغ په نيغه پرته دخان اوفيوډال له لاسوهنې د دولت ملي دفترته ماليې ورکولې، سربېره پردې دهغه وخت حکومت د هېواد دملي وحدت ټينګښت ته ډېره پاملرنه وکړه او داموضوع يې دورولې او دخلکو د مساوي حقوقو پريښت خبروته وړاندې کړه. غلامي چې دامير عبدالرحمن خان اوله هغه نه مخکې دورې مېراث وه له منځه يوړه. ټولې وينځې او غلامان خپلواک شول، توکميز، مذهبي او ژبني توپيرونه له منځه ولاړل. د محمد زيو، خانانو او روحانيونو استعماري معاشونه او امتيازات لغوه شول، اهل هندو چې لږه کچه وو. د يوشان حقوقو خاوندان شول او هغه جزيه چې پخوا پرې وضعه شوې وه په ټوله مانا له منځه ولاړه. دلومړي ځل لپاره په افغانستان کې درې قوې (اجرائيه، مقننه او قضايه) په منظمه توګه منځ ته راغلې او د هېواد ټولې چارې د دغو درې قوو په څرخ ګرځيدلې.

له هغې وروسته چې امان الله خان دخپلواکۍ غوښتنې داندونو په پلوی د افغانستان خپلواکي لاس ته راوړه، نو د دې لپاره چې عنعنوي ارزښتونه دوخت دقانوني، حقوقي او مدني بڼه معرفي کړي، د افغانستان اساسي قانون چې د افغانستان دخلکو دخپلواکۍ او په ځانگړې توگه دروښانفکرانو دغوښتنو سره برابر و دلومړي ځل لپاره په (۱۳۰۳ه ش) کال کې منځ ته راغی. سربېره پردې دهېواد اداري واحدونو جوړښت چې ترهغه وخته لاپه منظمه او قانوني بڼه تدوین شوی نه و، په (۱۳۰۰) لمریز کال کې د افغانستان داساسیه تشکیلاتوپه نامه تدوین شو، په دې اساسنامه کې ټول افغانستان په (۲۱۲) اداري واحدونو ووېشل شو. نوموړو اداري واحدونو ولایت، اعلی حکومت، لوی حکومت، لومړی، دویم او دریمه درجه حکومت اولومړی، او دویمه درجه علاقدارۍ درلودې.^۱

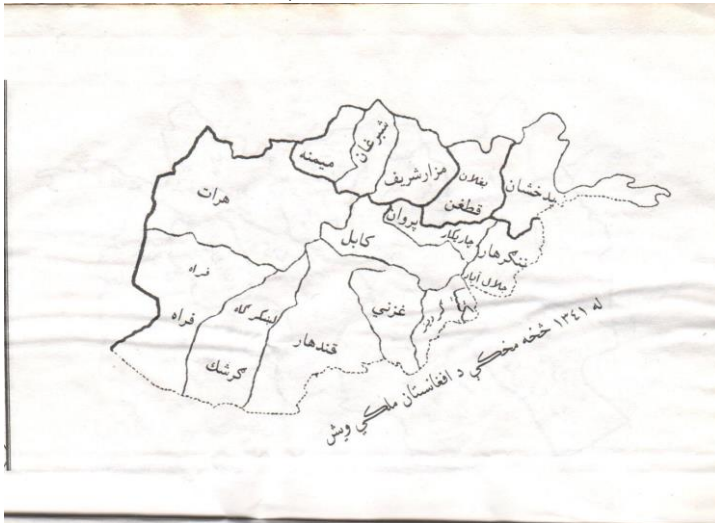
دامان الله خان په دوره کې هېواد د پخوانیو حکومتونو څخه په توپیر قدرت غیر تمرکز والي اصولو پر بنسټ دندو، مسولیتونو او صلاحیتونو یو اسطه اداره کېده او هېواد یې په ۵ ولایتونو او ۴ اعلی حکومتونو ویشلی وو. ولایتونه: ۱ = کابل ۲ = قندهار ۳ = هرات ۴ = بلخ ۵ = بدخشان

اعلی حکومتونه: (شرقي، جنوبي، میمنه او فراه) اعلی حکومتونه په دې توگه د افغانستان اداري واحدونو پنځه ولایتونه او څلور اعلی حکومتونه لرل، چې هر عمده واحد بیا په کوچنیو اداري واحدونو یانې (۸) لویو حکومتونو (۲۹) لومړی، دویم او دریمه درجه حکومتونو او (۱۰۳) لومړی، دویم او دریمه درجه علاقداريو باندې وېشل شوی و، تر ټولو کوچني اداري واحدونه کلي، محلي او کندي وو، چې نفوس به یې له (۲۵۰۰۰) یاله دې ډېرو. چې دهرې قریبې په سر کې به ملک یا قریه دارو.

^۱ د تاریخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش، د پوهاند غلام جیلاني عارض لیکنه ۳۹-۴۰ مخونه

ولایتونه د نایب الحکومه او اعلی حکومتونه به دا اعلی حاکم دادارې لاندې و، یوازې د کابل ولایت امر د والي په توگه پیژندل کېده. د لویو حکومتونو په سر کې لوی حاکم، د سیمه ایزو حکومتونو مشر حاکم او د علاقدارو مسولین به علاقداران وو. د قریبې اړونده چارې به د قریه دار په وسیله سرته رسیدې، چې د حکومت او خلکو تر منځ یې ارتباط درلود. او د خلکو او حکومت اړیکې یې تامینولې.

داماني دورې څخه په راوړوسته کلونو کې بیا د هېواد تر دریم اساسي قانون په (۱۳۴۳) لمريز کال پورې د افغانستان اداري وېش د نایب الحکومگي د اعلی حکومتونو او یالیو ولسوالیو په شکل پاتې شوی دی یانې په دې موده کې (کابل، کندهار، هرات، مزار شریف، قطن، ننگرهار او پکتیا) نایب الحکومگي او (غزني، پروان، فراه، میمنه، بدخشان، شبرغان او ګرشک) اعلی حکومتونه او (خوست، شینواري او کونړ) لوی ولسوالی وې.

په (۱۳۴۳) لمريز کال د لومړي ځل لپاره د اساسي قانون او ديموکراسۍ د تطبيق په خاطر د افغانستان په اداري تشکيلاتو کې بنسټيز بدلونونه ځکه راغلل، چې د پخواني اداري وېش په برخه کې د اداري واحدونو ترمنځ رقابت ډېر و. ځينې ولايتونه دومره پراخه و چې د طبيعي خنډونو لکه د سوځونکو او لوړو دښتو له کبله يې اداره دهغه وخت په وسايلو گرانه وه. د اداري کسانو کار او بوختيا دوره ډېره وه چې په گرانه بې کولای شول چې د خلکو غوښتنليکونو ته ورسېږي. سر بېره پردې عرفاني او ټولنيزې موضوعگانې چې بايد ډېره پاملرنه ورته شوی وی، د هېرېدو په حال کې وې. همدارنگه په پخواني ملکي وېش کې مرکزونه دومره لرې او ستونزمن و چې خلک په اسانه نه شو ورسيدلای او د خپلو ستونزو د حل لپاره مجبور و چې ډېر وختونه لنډ کړي. دې وضعې، نه يوازې دا چې په خلکو جسمي او فزيکي ستريات تحميلوله، بلکې د هېواد د ناتوانو پيرگنو وخت او پانگې ته يې ډېر زيان رساوه.

د پورته ټکوپه پام کې نيولو سره هېواد لومړی په (۱۳۴۳) لمريز کې په (۲۹) ولايتونو ووېشل شو. اداري واحدونه بيا په لويو ولسواليو، لومړۍ، دويمه، دريمه او څلورمه درجه علاقادريو چې هرې يوې يې عدلي او ابتدايه محکمې، د ماليې او نورې څانگې درلودې ووېشل شو.

هر ولايت د يوه والي په واسطه چې د مرکز سره يې تماس درلود اداره کېده. همدارنگه هر ولايت يو اداري مرکز درلود، چې دې رسمي ادارې بېله حوزه درلوده، چې له همدې حوزه يې به د ورو اداري واحدونو لکه لويې ولسوالۍ، ولسواليو او علاقادريو ترمنځ د کارونو دښه انسجام لپاره اړيکې تنظيمېدلې، چې شمېر يې (۲۴۳) اداري واحدونو ته رسیده، وروسته له يوه کال يانې په (۱۳۴۴) لمريز کې د کټوازاو ارگون ولايت د غزني او پکتيا سره يوځای کړای شول. يانې افغانستان په (۲۸) ولايتونو ووېشل شو او نور اداري واحدونه په خپل حال پاتې شول. اداري واحدونه د پراخوالي، د نفوسو د شمېر او نورو سياسي

پاملرنه له امله په مختلفو درجو وېشل شوي وو. د بيلگې په توگه لومړی، دويم او دريم درجه ولايتونه، او په همدې ترتيب ولسوالۍ هم په لومړۍ، دويمه، دريمه او څلورمه درجه وېشل شوي وې. داويشنه په ډېره اندازه د نفوس د شمېر او جغرافيايي ساحې پر بنسټ ترسره شوي وه. علاقه داريو تشكيل او درجه بندي نه درلوده.

د افغانستان په اداري جوړښت کې له (۱۳۴۴-۱۳۵۲ المریز) کلونو کې پورې د پاملرنې وړ بدلونونه رانغلل، حال دا چې له (۱۳۵۲-۱۳۵۷ المریز) کلونو پورې په اداري جوړښتونو کې لږ بدلونونه پېښ شول.

له (۱۳۵۳ المریز) کال کې د کونړ او کاپيسا ولايتونه لويې ولسوالۍ شوي، کونړ په ننگرهار او کاپيسا په پروان پورې وتړل شوه. خوپه (۱۳۵۷) لمريز کال کې يو ځل بيا د کونړ لويه ولسوالي له ننگرهار څخه بېله او ولايت شو. سربېره پردې په اداري واحدونو کې هم واړه بدلونونه منځ ته راغلل.

له (۱۳۵۷) لمريز کال کې څخه وروسته اداري موضوعگانې دنورو ټولنيزو او اقتصادي موضوعگانو په څېر په پام کې ونيول شوي. له (۱۳۵۷) لمريز کال څخه را وروسته لکه څنگه چې په ټولو ټولنيزو او اقتصادي برخو کې بدلونونه ترسټرگو کېدل او په راتلونکې کې تطبيق د ملیتونو او قومونو د اقتصادي، ټولنيزو، کلتوري، سياسي، جغرافيايي او توپوگرافي غوښتنو د معيارونو په پام کې نيولو سره تنظيم او تعديل شول، چې د قومي او قبيلوي نفاق په برخه کې ستر عامل گڼل کېږي. دوزيرانو شورا (۱۴-۱۰-۱۳۵۹) نېټې د ملکي وېش په غونډه کې درې نوي اداري واحدونه لوگر، کاپيسا او وردگ د ولايتونو په توگه منظور شول. په دې توگه په (۱۳۶۰) لمريز کې د هېواد اداري جوړښت د (۱۳۴۳) لمريز کال په څېر بيا په (۲۹) ولايتونو، دوهم لويو ولسواليو (۱۸۳) ولسواليو او (۱۰۱) علاقه داريو جوړ شو.

د لومړنۍ نفوس شمېرنې پراساس د هېواد ټول اداري واحدونه (۲۳) ښاري او (۳۵۳۲۴) اصلي او فرعي قريبي لري^۱

د ديموکراتيک جمهوريت دوره: د کمونېستانوله کودتاخه وروسته چې د جمهوري نظام په وړاندې و کارول شوه، کمونيستي رژيم د گوند د طرحو د ښه پلي کولو او سخت امنيتي کنترول په موخه پداسې حال کې چې ولايتونه يې په خپل عادي حال پرېښودل، نوي اداري تشکيلات د زون تر نامه لاندې رامنځ ته کړل او شمېره يې تر ۹ زونونو ورسوله.

۱- شمالي زون (د بلخ، سمنگان، جوزجان، او فارياب) ولايتونه پکې شامل و.

۲- شمال ختيځ زون (کنډز، بغلان، تخار، او بدخشان) ولايتونه پکې شامل وو.

۳- شمال لويديځ زون (هرات، بادغيس او غور) ولايتونه په کې شامل وو.

۴- جنوبي زون (هلمند، قندهار، زابل او ارزگان) ولايتونه په کې شامل وو.

۵- سويل لويديځ زون (فراه او نيمروز) ولايتونه په کې شامل و.

۶- جنوب ختيځ زون (غزني، پکتيا او پکتیکا) ولايتونه په کې شامل وو.

۷- ختيځ زون (ننگرهار، کنړ، او لغمان) ولايتونه په کې شامل وو.

۸- مرکزي زون: کابل، پروان، کاپيسا او باميان)

۹- د کابل ښار: چې پکې يو لس ناحيې شاملې وې.

په (۱۹۷۰ زېږديز) کال کې افغانستان په ۲۲ ولايتونو ۲ لوی ولسواليو او ۱۷۵

ولسوالۍ او ۱۱۸ علاقادريو تقسيم شوی و. د خلقيانو (کمونيسټانو) په دوره کې

پکتیکا او سرپل ولايتونه د افغانستان په سياسي نقشه کې زيات کړي

شو. د مجاهدينو په دوره کې د خوست او نورستان د ولايتونو په زياتولو سره

د ولايتون شمېره ۳۲ ته ورسیده.

^۱ د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش، د پوهاند غلام جيلاني عارض

ليکنه ۴۰-۴۳ مخونه

د حامد کرزي په راتگ سره پنجشېر (چې دکاپيسا د ولايت يوه ولسوالي وه په ۲۰۰۴ زېږديز) کال ولايت ته پورته کړې شوه، همدا راز دايکندي (چې دارزگان ولايت يوه ولسوالي وه) د ۲۰۰۴ زېږديز) کال په مارچ کې په ځانگړي ولايت واړول شوه په دې توگه په کال ۲۰۰۴ زېږديز) کې دافغانستان سياسي نقشې ته داده نور ولايتونه هم ورزيات شول چې اوس مهال (۱۳۹۴ لمريز) کال کې دافغانستان دولايتونو شمېر ۳۴ او ولسواليو شمېر ۳۲۴ ته رسېږي.^۱

^۱ دافغانستان اداري ویش او سرحدي کرښو په اړه کولای شئ نور معلومات د(تشکیل سرحدات، وواحدهای اداري افغانستان درمسیرتاریخ) دښاغلي پوهیالی فهمیم (کوشاه)، سیستم اداري وتشکیلاتي افغانستان معاصر، دښاغلي سرمحقق استاد محمد ناصر ستانکزي لیکنې وگورئ.

د افغانستان د سياسي او اداري تقسيماتو جدول

کڼه	ولایت	مركز	مساحت په کېلو متر مربع	ولسوالی کانو تعداد	تشکیل درجه	ولایت کود
۱	ارزگان (Uruzgan)	ترینکوت	۱۲۶۰	۴	۳	۳۰
۲	بادغیس (Badghis)	قلعه نو	۲۰۰۴۸	۶	۳	۲۳
۳	بامیان (Bamian)	بامیان	۱۴۱۶۱	۶	۳	۲۳
۴	بدخشان (Bdakhshan)	فیض آباد	۴۷۴۰۳	۲۷	۲	۱۴
۵	بغلان (Baghlan)	پل خمري	۳۰۳۶۲	۱۴	۲	۱۶
۶	بلخ (Balkh)	مزار شريف	۱۲۸۴۰	۱۴	۱	۱۹
۷	پروان (Parwan)	چاریکار	۵۸۲۸	۹	۲	۰۳
۸	پکتیا (Paktia)	کردیز	۶۲۵۹	۱۰	۲	۰۸
۹	پکتیکا (Paktika)	شرنه	۱۹۳۳۶	۱۸	۲	۰۷
۱۰	پنجشېر (Punisher)	بازارک	۳۵۳۱	۶	۳	۳۳
۱۱	تخار (Takhar)	تالقان	۱۲۳۷۶	۱۶	۲	۱۵
۱۲	جوزجان (Jowzjan)	شبرغان	۱۰۳۶۶	۱۰	۲	۲۰
۱۳	خوست Khost	خوست	۴۰۲۹	۱۲	۳	۰۹
۱۴	دایکندي (Daykandy)	تيلي	۱۶۶۵۵	۸	۳	۳۴
۱۵	زابل (Zabol)	قلات	۱۷۲۹۳	۹	۳	۲۹
۱۶	سمنگان (Samangan)	بيک	۱۱۶۱۸	۶	۲	۱۸
۱۷	سرپل Sarpool	سرپل	۱۶۳۶۰	۶	۳	۲۱
۱۸	غزني (Ghazni)	غزني	۲۳۳۷۸	۱۸	۲	۰۶

۳۱	۳	۹	۳۸۲۲۲	چغچران	غور (Ghor)	۱۹
۲۲	۲	۱۳	۲۱۱۴۲	ميمينه	فارياب (Faryab)	۲۰
۲۵	۲	۱۰	۴۷۸۷۲	فراه	فراه (Farah)	۲۱
۱۷	۲	۲	۷۸۲۷	قندوز	قندوز (Kunduz)	۲۲
۲۸	۱	۱۵	۴۷۴۷۲	قندهار	قندهار (Kandahar)	۲۳
۰.۱	۱	۱۴	۴۵۸۵	کابل	کابل (Kabul)	۲۴
۰.۲	۳	۲	۱۸۱۷	محمود راقی	کاپيسا (Kapisa)	۲۵
۱۱	۲	۱۴	۴۳۳۹	سد آباد	کونړ (Konar)	۲۶
۱۲	۳	۴	۳۴۰.۸	مهترلام	لغمان (Loghman)	۲۷
۰.۵	۳	۲	۳۹۵۵	پل علم	لوگر Lowgar	۲۸
۱۰	۱	۲۱	۷۲۱۲	جلال آباد	ننگرهار Nangarhar	۲۹
۲۲	۳	۴	۴۱۳۵۲	زرنج	نيمروز (Nimruz)	۳۰
۱۳	۳	۷	۹۹۴۲	پارون	نورستان (Nuristan)	۳۱
۰.۴	۳	۸	۹۰۲۳	ميدان شار	وردک (Wardak)	۳۲
۲۴	۱	۱۲	۲۳۰.۹۷	هرات	هرات (Herat)	۳۳
۲۷	۲	۱۲	۲۱۸۲۹	شکرگاه	هلمند (Helmand)	۳۴
		۳۲۴	۲۵۲۲۲۵			مجموعه

پنځم څپرکی

د حکومت درې گونې قواوې

حکومت په مجموع کې له درې قواوو څخه تشکیل شوی دی چې دولت ددغودرې گونو قواوو په وجود کې، چې د هریوه ځواک واکونه او دندې د قواوو د تفکیک اصل په پام کې نیولو د اساسي قانون او نورو قوانینو په رڼا کې ځانگړي شوي ترڅو د هرې یوې برخې جوړښت، واکونه او مسوولیتونه به په جلاتوگه تشریح او توضیح شي.

مقننه قوه (ملي شورا)

ملي شورا په هر هېواد کې په مختلفو نومونو یادېږي لکه: مجلس الشعب الوطني، نیشنل اسمبلي... او پارلمان یې مشهور نوم دی، پارلمان له فرانسوي کلیمې (Parliament) څخه اخستل شوی چې د خبرواترو، مباحثې او نظریاتو د تبادلې ځای ته وايي، پارلماني دندې او واکونه، پارلمان د غړو ټاکلو څرنگوالی او نورې اړونده مسلې د هر هېواد د قوانینو پر بنسټ تشریح او پارلمانونه دهماغو قوانینو پر اساس خپل فعالیت کوي.

پارلمانونه د جوړښت او واکونو له پلوه په مختلفو هېوادونو کې توپیر لري چې دغه توپيرونه د هېوادونو په اساسي قوانینو کې مشخص شوي دي، لکه په ځینو

هېوادونو کې پارلمان يومجلس لري لکه: بنگله ديش، چين، کيوبا، صربستان، اوکراين او د مالديو ياپه هېوادونو کې خودنړۍ په اکثر وهېوادونو کې پارلمانونه دوه مجلسه دي چې دانگلستان، فرانسې، کاناډا او استراليا هېوادونه او په دوديز شکل زموږ د هېواد پارلمان نوم اخستی شو چې زموږ هېواد پارلماني تاريخ په اوږدو کې دوه مجلسه سنا (مشرانو جرگه) او داستازو مجلس (ولسي جرگه) وو، دنوي اساسي قانون يو اتيايمې او دوه اتيايمې مادې پربنسټ دافغانستان اسلامي جمهوري دولت ملی شورا، دستر تقنيني ارگان په توگه دافغانستان دخلکو دارادي څرگندونه او دټول ملت نمايندگي کوي، همدارنگه دافغانستان ملي شورا ددولت تقنيني قوه ده چې دقانون سره سم دوه مجلسه يانې ولسي جرگه او مشرانو جرگه ده چې د داخلي کړنلارو پربنسټ خپلې چارې ترسره کوي.

ولسي جرگه: ولسي جرگه دافغانستان ملي شورا يو څانگه ده چې داساسي قانون ددرې اتيايمې مادې د حکم پربنسټ د ولسي جرگې غړي دخلکو دزادو، عمومي، پتو او مستقيمو ټاکنوله لارې انتخابېږي، دهمدې مادې دخلورم جزد حکم پربنسټ دولسي جرگې دغړيو شمېر دهرې انتخاباتي حوزې د نفوسو دشمېر په تناسب، زيات نه زيات ۲۵۰ کسانو پورې دي.

ددې مادې دمحتوياتو پربنسټ دټاکنو په قانون کې بايد داسې لارې چارې وسنجول شي چې انتخاباتي نظام په ټاکنو کې دگډون لپاره دخلکو عمومي او عادلانه استازيتوب تأمين کړي او دنفوسو په تناسب له هر ولايت څخه په اوسط ډول لږترلږه دوه تنه بنځينه وکېلاني د ولسي جرگې غړيتوب ترلاسه کړي.

ترکيب او هيأت: ولسي جرگه ۲۴۹ غړي لري چې يادوشويو چوکيو په جمله کې ۲۸ بنځې هغو څو کېوته انتخابېږي چې داساسي قانون له خوا هغوی ته ځانگړې شوبدي، په ۲۴۹ څو کېو کې لس څوکی د کوچيانو استازيو ته خاص شوي او نورې پاتې څوکی هرولايت ته دنوموړي ولايت دوگړو د نفوس په تناسب ولسي

جرگې ته د استازو د استولو حق ورکړ شويدي. دهرې کاري دورې په پيل سره، د ملي شوري دواړه مجلسونه د خپلو غړوله منځ څخه يو يو غړي د تقينيني دورې (پنځو کلونو) لپاره د مجلس د ريس په توگه، دوه دوه غړي د ريس د لومړي او دويم مرستيال په توگه، او دوه دوه غړي د منشي او منشي د مرستيال په توگه د يو کال لپاره ټاکي.

دا کسان بايد د ولسي جرگې او مشرانو جرگې لپاره اداري ټولگي (گروپونه) وټاکي.

ولسي جرگه واک لري چې د مجلس د يوه ثلث دوراندیز پر بنسټ د حکومت د فعاليتونو او کړنو د څارنې او څېړنې په غرض يو خاص کمېسون وټاکي. پاتې دې نه وي چې ولسي جرگه خپلو چارو د سمون له پاره په داخل کې مختلف کمېسونونه د داخلي کړنو د سره سم رامنځ ته کوي چې ولسي جرگه اتلس کمېسونونه لري او په مختلفو څانگو کې د هرې اداري اعمال او کړنې تر څېړنې او ارزونې لاندې نيسي.

نقش او مسؤولېتونه: ولسي جرگه چې د ولسواکۍ اصل ساتنې په پام کې نيولو او اساسي قانون څلورمې مادې پر بنسټ يواځې منتخب کسان کولی شي د ولس استازيتوب وکړي، په همدې بنسټ ولسي جرگه د اساسي قانون يو نوي يمې مادې سره سم لاندې واکونه او صلاحيتونه لري:

۱- له هريوه وزير څخه د استېضاح په برخه کې د اساسي قانون د دوه نوي يمې مادې له حکم سره سم تصميم نيول.

۲- د پرمختيايي پروگرامونو او دولتي بوديجې په باب تصميم نيول.

۳- د اساسي قانون له حکمونو سره سم د مقرريو تائيد يا رده ول.

د اساسي قانون د دوه نوي يمې مادې پر بنسټ، ولسي جرگه په سلوکې د شلو غړو په وړاندیز هروزيرو د استېضاح لپاره ولسي جرگې ته وربللی شي، يانې د هغو مسالو په باره کې چې وزيران يې مسؤوليت لري، له هغو څخه توضيحات غوښتلی

شي. لکه: د دفاع او کورنيو چارو له وزيرانو څخه د نا امنيو د زياتيدو د لامل په هکله پوښتنې وکړي، ياد عامې روغتيا له وزير څخه د ناروغيو د خپریدو په باره کې توضيحات وغواړي. که ورکړل شوي توضيحات د قناعت وړ نه وي، ولسي جرگه د نه باور (عدم اعتماد) رايه ورکوي. وزير ته د نه باور رايه بايد صريحه، مستقيمه او د مؤجه دلایلو پر بنسټ ولاړه وي. د نه باور رايه هم د ولسي جرگې د غړو د رايو په اکثريت سره ورکول کېږي.

د اساسي قانون د اته نوي يمې مادې پر بنسټ، د دولت بودیجه او د حکومت پرمختيايي پروگرام د مشرانو جرگې له لارې د همدې جرگې له مشورتي نظريې سره يوځای ولسي جرگې ته سپارل کېږي. د ولسي جرگې پرېکړه د جمهور رئيس تر توشیح وروسته، بې له دې چې مشرانو جرگې ته وړاندې شي، نافذه گڼل کېږي. د اساسي قانون د څلور شپيتمې مادې په يوولسمې او دوولسمې فقرې کې راغلي دي چې د ولسي جرگې په تائيد د وزيرانو، لوی څارنوال، د مرکزي بانک، د ملي امنيت او سرې مياشتې درئيسانو ټاکل او د هغوی استعفاء منل. يا په بل عبارت، دغه هريو چارواکي دې ته اړ دي چې د جمهور رئيس له خوا تر معرفي کېدو وروسته د ولسي جرگې د اعتماد رايه تر لاسه کړي خو ولسي جرگه د کوم وزير يارئيس د عزل کېدو واک نلري..

د مشرانو جرگه: مشرانو جرگه ياد سنا مجلس چې د افغانستان اساسي قانون د دوه اتيايمې مادې پر بنسټ ملي شورا له دوه جرگو څخه چې يوه يې هم مشرانو جرگه ده، جوړه او د پارلمان د دوه جرگو دليل پدې اساسي قانون او نور و قوانينو کې د يوه او تجربه کاره تقنينيه ځواک تکميلول او د دې پخاطر د ولسي جرگې تر غړيو د مشرانو جرگې د غړو عمر د پروي (ولسي جرگې غړي ۲۵ کلن او د مشرانو جرگې غړي ۳۵ کلن وي) د يادونې وړ ده چې مشرانو جرگه خپلو چارو د سمون او فعاليتونو تر سره کېدو پخاطر غړي د داخلي کړندود له مخې په کمپسونو وېشل کېږي چې بيا دغه کمپسونونه په مختلفو برخو کې خپل فعاليتونه تر سره کوي.

ترکیب او هیأت: اساسي قانون د څلور اتيایمې مادې پر اساس د مشرانو جرگې غړي په لاندې ډول ټاکل کېږي:

د هرې ولایتي شورا له غړو څخه یو تن د مربوطه جرگې په انتخاب سره د څلورو کلونو له پاره چې د څلور د پر شو ولایتونو څخه ۳۴ کسه انتخابیږي.

د هر ولایت د ولسوالیو شوراگانو له غړو څخه یو تن د هر ولایت مربوطه ولسوالیو شوراگانو د غړو په انتخاب د درې کلونو لپاره چې څلور د پر ش کسه انتخابیږي.

پاتې دریمه برخه د همدې مادې د حکم پر بنسټ څلور د پر ش کسه د جمهور له خوا د معلولینو، معبومینو او کوچیانو په استازیتوب دوه تنو اشخاصو په گډون د هېواد پوهو او باتجربه اشخاصو له منځ څخه د پنځو کلونو له پاره انتصابیږي.

دیادې مادې د حکم پر اساس جمهور رئیس له دغو اشخاصو څخه په سلو کې پنځوس سلنه بنسټي انتصابوي، څوک چې د مشرانو جرگې د غړي په توگه د مربوطه جرگې لخوا انتخابیږي، په مربوطه جرگه کې خپل غړیتوب له لاسه ورکوي او دده پر ځای د قانون له حکمونو سره سم بل شخص ټاکل کېږي.

نقش او مسؤولیتونه: لکه څنګه چې مو مخکې هم یادونه وکړه دغه برخه د ملي شورا (مشرانو جرگه) له یوه اړخه مسلکي او باتجربه جرگه ده چې د خپلې پوهې او تجربې پر بنسټ دولسي جرگې قانوني مصوبې او پریکړې خپري او له بله پلوه اکثر مشرانو جرگه، حکومت او ولسي جرگې ته په مختلفو برخو کې سلامشوري ورکوي چې پدې ترتیب سره ویلی شو مشرانو جرگه نسبت ولسي جرگې ته کموکه جرگه ده.^۱

۱ د افغانستان دولسي جرگې په اړه نور معلومات د (نگاهي به ترکیب جدید مجلس نماینده گان افغانستان) د بباغلو عباس حسيني او نور الله فيضي لیکنه وگوري

۲ د ملي شورا د دندو او صلاحیتونو په اړه زیات معلومات د اساسي قانون په پنځم فصل ۸۱ د مادې څخه تر ۱۰۹ مادې په اړه تفصیلي معلومات کتلی شئ

په افغانستان کې دملي شورا تاريخي پس منظر په هر عصر او زمانه کې د افغانستان د خلکو د ايوه ځانگړتياوې او چلې محلي، قومي، او ملي مهم کارونه يې په مجالسو، محافل او قومي جرگو کې حل او فصل کړي او د ابتدايې ترينو دورو د ژوند کولو نه تر قبيلوي ژوند او بيا تر بناري ژوند پورې يې همېشه دا ځانگړتيا ساتلې ده، مشوره او د نظر تبادله کول همېشه زموږ د ملک د خلکو د توجه وړ گرځيدلي دي، مجلسونه د اجتماعي او قبيلوي وضعې او حالاتو په نظر کې نېولو سره فرق لري کله په کوچني شکل او کله بيا په لوی شکل سره جوړې شوي دي.

د ځانگړتيا له هغه وخته چې باختري اريايان د څارويو د څړولو د ژوند له وخت څخه قبيلوي ژوند ته داخل شول نو د سبها د مجالسو په جوړولو يې لاس پورې کړ چې سبها د مجلس په مانا وه سبها چې په کلي کې جوړيده نو په هغه کې په کوچنيو سياسي مسايلو باندې بحث کېده او همداسې مساييل په کې حل او فصل کېدل او

ددې لپاره يو معين او طاق موجود وو چې د كلي ټولو خلکو به په هغې کې گډون کاوه په پخوانۍ اريايي ژبه کې د سبها کليمه د مجلس لپاره استعمالېده ځکه چې تراوسه پورې دغه کليمه او بعضې نورې پخوانۍ کليمې په هندي ژبه او پاکستاني ژبه کې مروجې دي، نن ورځ په هندوستان کې ملي مجلس ته لوک سبها (ملي مجلس) وايي دغه رسم او رواج د پخوانه اريايي قومونو په منځ کې مروج او خپل مجلسونه به يې د سبها په نوم يادول د سبها ترڅنگ اريايي قبایلو او طايفو يو بل ډول قومي مجلس هم درلود چې د سمتي په نوم يادېده ولې د سبها غونډې ټولو خلکو په کې گډون نشو کولای. سمتي مجلس له حقوق پوهانو، نجباو او د قوم له پوهو خلکو څخه جوړ شوی و. تحقيق کوونکو ددې دواړو مجلسونو اهميت په ويدي عصر کې يوگډولو او عقبه يې درلوده چې اريايان دخپلو مهمو مسایلو د حل او فصل لپاره پرته د کومې استثناء څخه دې مجلس کې شامل کېدل يا گډون کاوه. ولې بعضې فکر کوي چې دې مجلسونو يو د بل څخه توپير درلود په سمتي مجلس کې پخپله پادشاه هم گډون کاوه او حتی انتخاب کېده هم سمتي مجلس ته لکه چې زيمر الماني تحقيق کوونکي پدې باره کې وايي چې په پخوانۍ اريايي ټولنه کې پادشاه د سمتي مجلس لخوا څخه انتخابېده.

په شپږمه قبل الميلاډ پيړۍ کې دهند په نيمه وچې کې د بودا مذهب رامنځته شو چې په تدريجي توگه همسايه هېوادو ته ورسيد د کنشکا په تخت کېناستو سره ددې مذهب د پخوانيو اصولو د تعديل او اصلاح په خاطر يو مجلس د کنشکا له خوا جوړ شو، چې دغه مذهبي مجلس د کشمير په بناړ کې جوړ شو چې پنځه سوه تنو عالمانو او راهبانو په هغه کې عضويت درلود، د غزنويانو د وخت لوی مجلس چې د دولت لورو چارواکو او د لښکر د مشرانو ترمنځ جوړ شو او د هغې په نتيجه کې ناصرالدين سبکتگين د پادشاه په حيث انتخاب شو دغه شخص د غزنويانو د

دولت موسس يا بنياد گذار او د افغانستان په تاريخ کې يې ډېر مهم کارونه ترسره کړي دي (د ۱۷۰۹ زېږديز) کال مجلس چې د قندهار ښار د شمال شرق په دېرش ميلۍ کې د مانجه په نوم ځای کې د اير شو چې پدې مجلس کې تصميم ونيول شو چې گرگين بايد ووژل شي، او ازادي اعلان شي پدې مجلس کې د رهبران وظيف او د مربوطه قبایلو وظيف تعين شو چې ترڅو د ازادي د ساتلو او د صفوي دولت د هر رنگه نظامي حملې لپاره چمتو و او سي د پخوانيو مجالسو له تجربو څخه په استفاده خلکو (د ۱۷۱۷ زېږديز) کال د تاريخي مجلس چې په هرات کې وو په جوړولو لاس پورې کړ دغه مجلس په ملي مسایلو باندې د مشورې له حيثه با اهميته گڼل کېده د مجالسو جوړول د قومي غرور، خودخواهۍ او نورو کې موثر او مفيد واقع شوی دی د هرات مجلس کولای شو د دغو مهمو او موثرو مجلسونو له جملې څخه حساب کړو چې د حکومت مشران يې په خپلو کړنو کې په ښه توگه رهبري کړل يو بل مهم مجلس چې د افغانستان د تاريخی او مهمو مجلسونو له جملې څخه گڼل کېږي، د قندهار (د ۱۷۴۷ زېږديز) کال مشهور مجلس دی دغه مجلس پدې تاريخ د شېر سرخ په مزار کې جوړ شو چې نهه ورځې يې دوام پيدا کړ چې بالاخره وروسته له نهو ورځو څخه احمد خان ابدالي د افغانستان د پادشاه په حيث انتخاب شو يو بل مهم مجلس (د ۱۸۴۱ زېږديز) کال د کابل مجلس دی چې دا جرگه د افغان انگليس د لومړۍ جگړې د شدت په وخت کې چې ددې خاورې خلکو د هرکنج او کنار څخه د ازادۍ د لاس ته راوړلو په خاطر د جنگ ميدان ته راوتلي وو جوړه شو د خلکو رهبران په هر ځای کې مجلسونه جوړول چې ترڅو په يوه طريقه د انگليسانو د مخته تگ مخه ونيسي. ^۱ خپل مجلسونه يې په دوامداره توگه جوړول او د کابل د ښار نه بهرون يې هم د خلکو سره رابطه درلوده، د جهاد مشرانو ټول کارونه په مشوره سره سرته رسول (د ۱۸۴۱ زېږديز) کال د نومبر د مياشتې په اول د شپې په مجلس کې محمد زمان خان درئيس په حيث تعين شو د

^۱ عبدالحميد فقيری، شوری پارلمان. (مطبعه شاکر صميم ۱۳۸۸ هـ ش کال) ص ۲۶، ۲۷

امير حبيب الله خان سلطنت په وخت کې يوه دولتي شورا تشکيل شوې وه چې دهغې غړي خپله د پادشاه له خوا يانې شهزادگان د دولت عالي رتبه مامورين او د کابل ښار بعضې مشهور کسان د پادشاه له خوا انتخابېدل.

په لومړۍ نړيواله جگړه کې چې په (۱۹۱۵زېږديز) کال اکتوبر په مياشت کې د المان، استراليا، او ترکي نمايندگان افغانستان ته راغلل او د انگليس په ضد يې د اتحاد غوښتنه وکړه چې له مونږ سره يوځای شئ د انگليس پر ضد خو امير حبيب الله د شوری څخه مشوره و غوښتله چې يو تعداد د دې غوښتونکي وو چې افغانستان په لومړۍ نړيواله جگړه کې داخل شي او په نتيجه کې د افغانستان دولت د لومړۍ نړيوالې جگړې څخه بې طرفه پاتې شو دا پورته مجلسونه چې ذکر شو دوی يواځې په ملي او سياسي مهمو مسایلو کې رایه ورکوله په افغانستان کې پارلمان يا ملي شورا وروسته د امان الله د حکومت څخه د دولت د نظامنامې مطابق تشکيل شو او نيمه مستقل دولتي کارونه يې ترسره کول پدې مانا چې د دولتي نظامنامې د موادو په اساس دولتي شورا منځته راغله چې د پادشاه د اوامرو مطابق تعين شوي دولتي کارونه د غوراو بررسۍ لاندې نيول وو، د دې نظامنامې په اساس پادشاه غيرمسول وه او وزيران پادشاه ته مسئول وو مگر دولتي شورا ته يې کوم مسوليت نه درلوده او دغه دولتي شورا د (۵۰) غړو څخه جوړه وه چې پنځه ويشت تنه غړي يې دخلکولخوا څخه انتخاب کېدل او پنځه ويشت تنه نور يې د پادشاه لخوا څخه انتصاب کېدل، دغه شورا چې په اول کې د دولت نوم هم ورسره و، نه د ملت نوم ترڅو چې وروسته د دولت پرځای د (ملي) کلیمه راغله.

که څه هم په افغانستان کې پارلمان دومره پخوانی سابقه نه لري اما د دې په خلاف پارلمان چې په اروپايي هېوادونو کې يې سابقه څو پخوانيو پيړيو ته رسيږي، په افغانستان کې دغه نوعه مجلسونه دلويې جرگې په نوم ياديږي چې دغه لويې جرگې تقریباً (۲۵۰) کاله پخوانی سابقه لري په افغانستان کې چې

پدغه لويو جرگو کې به دمهمو موضوعاتوپه باره کې تصميم نيول کېده که څه هم دغه لويو جرگو ته به يې ملي لويې جرگې ويلې خو په حقيقت کې دغه لويو جرگو ديوي خاصې طبقې څخه نمايندگي کوله، نه د افغانستان د ټولو موجودو طبقو څخه يا په بل عبارت پدغه لويو جرگو کې اصولا د شاهي کورنۍ طرفدارو خلکو گډون کولای شو او تنها د پادشاه نظرياتو او غوښتنو ته يې احترام کاوه او هغه يې تائيد کولو د پاداسې حال کې و چې د دولت قدرت د مختلفو ارگانونو ترمنځ تقسيم شوی نه و او د دولت ټول قدرت د وخت دميراثي پادشاه په لاس کې و او د قواو د تفکيک مسئله اصلا وجود نه درلود او که چا به داسې کوم پېشنهاد مطرح کولو نو هغه به د شاهي کورنۍ لخوا څخه د تهديد لاندې نيول کېده او د ديموکراسۍ اصل او د السواکۍ ننی اصطلاح په قطعي توگه په نظر کې نه نيول کېده او دغو جرگو پادشاه په پوره ډول غير مسول او واجب الاحترام گڼلو خلک او دولتي لوړ پوړي چارواکي يې د اسلامي احکامو او مقرراتوپه خلاف د شاه په وړاندې مسئول گڼل چې دا خپله د جامعې دخلکو او د پادشاه دکورنۍ ترمنځ غير عادلانه تبعيض گڼل کېده.

په پخوا وختونو کې چې ديکتاتور رژيمونه د نړۍ په هېوادونو کې حاکم وو، ټول واک (اجرايه قوه، مقننه قوه، او قضايه قوه) د يو ټولو اک پاچا په لاس کې وه چې د شاه احکامو او فرامانونو به د قانون حيثيت درلود. د يادولو وړ ده چې په همدغه ديکتاتوري نظامونو کې په شکل د اشکالو سره شوراگانې موجودې وې چې وخت ناوخته به يې د چارو د سمبالښت لپاره د شاه سره مشورې کولې چې په تاريخي لحاظه د دې شوراگانو ريښې د يونان او روم د سنا مجالسوته رسيږي. افغانستان هم د نورو هېوادونو په شان د ديکتاتوري رژيمونو ترسپورې لاندې وخت تېرکړی دی او هر کار به يې چې زړه و غوښت په ولس باندې به يې منلو او دخلکو ازادې يې سلب کړې وه خو سره لدې چې ټولو اک نظامونه موجود و ولسونو ترمنځ سيمه اېزې جرگې او شوراگانې هم موجودې وې چې دکلي

مشرانو او سپين گيرو به يې رهبري کوله چې د خلکو په لانجو او منازعاتو په حل او فصل کې يې رغنده ونډه اخیسته او په عرفي ډول د خلکو د احترام وړ گرځيدلې وې چې دوخت په تېریدو سره پدې شوراگانو او جرگو کې نوښت او بدلونونه رامنځته شو چې کولای شو د لويې جرگې څخه يادونه وکړو خو البته ملي شورا چې د ديموکراسۍ د اصل له مخې او د درې گونو قواوو د تفکيک د نظريې په اساس چې (اجرايه قوه، مقننه قوه، قضايه قوه) چې اوس شتون لري نه وو موجود، دوخت دغو بنسټني او سياسي بدلونونو په اساس د افغانستان څخه پرته په نورو هېوادونو کې ريفورمونه اول په ترکيه او ورپسې په افغانستان کې د قوانينو د تدوين روحيه د امير شېرعلي خان په ځانگړي توگه د امير حبيب الله خان په وخت کې گړندۍ شوه خو په عمل کې پلي نه شوه. وروسته د امان الله خان په وخت کې پارلمان د ديموکراسۍ د اصل په توگه او د درې گونو قواوو د تفکيک د نظريې په اساس ترهغه ځايه چې ممکن وو په عمل کې پلي کړه چې په لنډه توگه ترې يادونه کوو.

دامان الله خان په دوره کې مقننه قوه: د (۱۳۰۳ المريز) کال د اساسي قانون او دولت د تشکيل کوونکي نظامنامې مطابق دولت د درې گونو قواوو د تفکيک رامنځته شو چې البته دغه جوړښت او تشکيل ځانته خپل يو ځانگړي خاصيت درلود يو له دغو قواوو څخه مقننه قوه وه چې د (۱۳۰۳ المريز) کال د اساسي قانون تر تصويب پورې په مختلفو نومونو ياده شوه لکه دا عيانو شوری، د شوری کور يا خاصه شوری او بالاخره د دولتي شوری په نوم يادیده د اساسي تشکيلاتو د نظامنامې په تصويب سره د لومړي ځل لپاره د افغانستان دولت د افغانستان د دولتي تشکيلات په تاريخ کې د قانون جوړونې موسسه چې تر يوه حده پورې په خپلو کارونو او صلاحيتونو کې مستقلة وه، رامنځته شوه چې دغه موسسه هماغه دولتي شورا وه چې غړي يې په انتخابي او انتصابي شکل تعين کېدل،

دولتي شورا قانوني پروژې ترتيبولې او د تصويب لپاره يې د وزيرانو د مجلس له لارې يې د صحت لپاره پادشاه ته لېږل او د دولت بوديجه او خارجي معاهداتو او تړونونو ته به يې رسيدگي کوله دغه شوری په حيث او د عمومي ملكي مصلحتو او خبروچې ۵۰ تنه غړي يې درلودل په مساوي توگه نيم غړي يې انتخابي او نيم غړي يې انتصابي و، انتخابي غړي چې د دولتي شوری نيم غړي يې جوړول د افغانستان دولت د اساسي تشکيلاتو د نظامنامې د ۲۷ مادې مطابق د ولاياتو د خلکو او د حکومت څخه انتخابېدل او بيا شوری ته لېږل کېدل، د شوری مختلف غړي درې کلو لپاره د خلکو لخوا انتخابېدل د نظامنامې د ۲۴ مادې مطابق د دولتي شوری وظيفې په دوه برخو ويشل کېدل.

الف_ ملكي تنظيمات

ب_ د ملكي مامورينو محاکمه

دغه شوری د يو نفر رئيس، درې معاونين (اول، دوهم، دريم) يو نفر منشي، يو نفر سرکاتب او د ضرورت په اساس کاتب او همدارنگه يو څو تنه مسلکي غړو تر رياست لاندې ورسپارل شوي وظيفې سرته رسول د دولتي شوری رئيس او معاونين د منتخبو خلکو څخه انتخابېدل او د پادشاه منظوري هم شرط وه چې بايد تائيد يې کړی.

د دولتي شوری منشي د رئيس په انتخاب او د پادشاه تر منظوري وروسته مقررېده، سرکاتب او کاتبان د دولتي شوری د معاونينو په انتخاب او درئيس له منظوري نه وروسته مقررېدل هغه څه چې د ذکر کولو وړ دي چې د دولتي شوری په ايجاد سره او د هغې شرکت د قوانينو په رامنځته کولو کې او د حکومت په کارونو باندې د کنترول او نظارت حق او همدارنگه د عالي محکمې د وظيفو څخه برخوردار و کوم چې به د دولتي مامورينو لخوا جنايات ترسره شو د يوې نيمه مستقلي او نيمه نماينده موسسې په حيث او پرته له شک څخه په هغه وخت کې

يې د افغانستان سياسي سېسټم د ليبرال کېدو په شکل ښکاره کوو. د يادولو وړ ده چې د (۱۳۰۳ المریز) کال د افغانستان اساسي نظامنامې د قانون جوړونې او د اجرا په قوې ترمنځ فرق نه و کړی، ځکه چې حکومت په عين حال کې هم اداري وظيفې او هم د قانون جوړونې وظيفې تطبیقول اما دا دوه حالت د امير د کنترول لاندې و. د دولتي شوری انتخابي غړي چې د ولايتونو د مجلس د غړو څخه او د حکومت څخه د هر ولايت د نفوسو په تناسب او د حکومت څخه دولتي شوری ته راتلل او د دولتي شوری غړو په مرکز کې خپل مرکز جوړاوه د کابل ولايت څخه پنځه تنه د هرات ولايت څخه څلور تنه د قندهار ولايت څخه څلور تنه د ترکستان ولايت څخه درې تنه د بدخشان او قطغن ولايت څخه دوه تنه د مشرقي سمت څخه درې تنه د جنوبي سمت څخه دوه تنه د ميمني د اعلي حکومت څخه يوتن د فراه د اعلي حکومت څخه يوتن و. د دولتي شوری د مشورتي مجلس انتخابي پس له هرو درې کالو څخه بدلېدل او دهغو په عوض په انتخاباتو کې بل وکیل نوموړي دولتي شوری ته لېږل کېده (۱۳۰۷ المریز) کال لويې جرگې پخپلو پنځه ورځنيو جلسو کې زيات مسایل تر بحث لاندې ونيول چې له هغې جملې څخه د دولتي شوری بدلول په ملي شوری باندې غټ تغير و دمقننه قوې د استقلال د دولت په ساحه کې.

ځکه چې د لومړي ځل لپاره د هېواد په تاريخ کې يوه لويه قانون جوړونې موسسه ايجاد شوه چې په هغه کې د خلکو ټولو انتخاب کړو وکيلانو گډون درلود د ملي شوری غړو لويې جرگې د فيصلې او تصويب نه وروسته د يو جداگانه قانون د موادو مطابق انتخاب کړ او خپل فعاليت يې شروع کړ، ولې متاسفانه بايد ووايو چې دغه شوری د امان الله خان د حکومت په دوران کې ونشو کولای چې شوری دايره کړي او خپل فعاليت شروع کړي.^۱

^۱ شوری پارلمان. (د ښاغلي عبدالحميد فقيری، ليکنه مخونه ۷۰، ۷۱،

^۱ شوری پارلمان. د ښاغلي عبدالحميد فقيری ليکنه ۷۲، ۷۳،

د نادر خان په دوره کې شوری: نادر خان وروسته لدې چې قدرت ته ورسید ده دخپلو کارونو د بڼه پرمخ وړلو لپاره خپله تگلاره په لسو مادو کې د افغانستان خلکو ته اعلان کړه چې لسمه ماده یې د ملي شوری د وکیلانو د انتخاب په رابطه وه او په دغه ماده کې راغلي وو چې: د ملت وکیلان د ټولو خلکو څخه مرکز ته راځي انتخاب یې په پخوانۍ طریقه وو، وکیلان له خلکو څخه پوه او صادق عالمان او هغه کسان کوم چې ملت ورباندې پوره اعتماد ولري انتخاب کېږي د دولت وزیران او مسول چارواکي به د ملت وکیلان وو د شوری ریاست د تفتیش حق درلود او دغه شوری د ملت د نمایندگانو څخه انتخاب کېدل دغه مسوده د لویې جرگې لخوا چې په (۱۳۰۹ المریز) کال کې د نادر خان د حکم پواسطه تشکیل شوه د غور او بررسی لاندې ونيوله.

پدې شوری کې دو کالت دوره درې کاله وه او اول یې د ملي شوری د مجلس افتتاح ورځ ده پدې توگه د افغانستان پارلمان د لومړنۍ تقنیني موسسې په حیث چې له دوو مجلسونو څخه (انتخابي ملي شوری) او د (اعیانو عالی مجلس) جوړ او وروسته د انفاذ ددې لایحې په (۱۳۱۰ المریز) کال کې پخپل کار پیل وکړ. د ملي شوری مجلس: (۱۳۱۰_۱۳۱۲ المریز) کال مطابق د لویې جرگې په فیصله د افغانستان ملي شوری د (۱۳۱۰ المریز) کال د سرطان په ۱۴ مه نېټه د یوې لویې ملي موسسې په حیث د لومړي ځل لپاره د هېواد په تاریخ کې افتتاح او په کار یې پیل وکړ د افغانستان د اساسي اصولنامې د ۲۷ مادې د حکم پر اساس ۱۱۰ تنو د خلکو انتخابي نمایندگانو د هېواد له هرگوت نه په کې اشتراک کړی و او د ملت نمایندگانو د خپل کار په لومړۍ مرحله کې قسم نامه امضاء کړه، ولې بیا هم دغه نمایندگان د نورو جرگو د نمایندگانو په څېر د خصوصو طبقو څخه شوری ته لاره پیدا کړې وه او د نفوسو توازن او د ملیتونو تعادل په نظر کې ونه نیول شو او دغه شوری د بلې شوری تر تاسیس یانې تر (۱۳۴۳ المریز) کال پورې د شاهي مشروطه په

دورو کې د شاهي کورنۍ د غړو د ميل اورضا مطابق د قواوو د تفکيک څخه پرته خپل اجراءات مخته وړل او د خپلو کارونو په اجراء کولو کې يې استقلال نه درلود، نو پدې خاطر د هغې شوري ټول اجراءات د ظالم پادشاه د فرمان مطابق ترسره کېدل او د نني پارلمان چې خلک يې تصور کوي حيثيت يې نه درلود^۱.

د ظاهر شاه په دوره کې ملي شوري د (۱۳۴۳ الميريز) کال اساسي قانون د دولت د درې گونو قواوو د تفکيک اصل منځته راوړ چې دا عمل د افغانستان په تاريخ کې بې ساری او په مخکښو اساسي قوانينو کې نه وو بيان شوې، ددې قانون د ۲۵ مادې مطابق حکومت د ولسي جرگې په وړاندې مسول و، د حکومت کړنلاره او اعضاء يې د صدر اعظم لخوا ولسي جرگې ته معرفي کېدل، ولسي جرگې د بحث څخه وروسته دا اعتماد رايه حکومت ته اعلانوله، دا اعتماد درايې په صورت کې شاهي فرمان د حکومت درئيس او د غړو په باره کې اعلانوله، بايد يادونه وشي چې د اساسي قانون هدايت د شوري درايې اعتماد په باره کې حکومت ته دهغه په فعاليت يې واقعي اثر کاوه د (۱۳۴۳ ه ش) کال اساسي قانون صدر اعظم او وزيران د حکومت د کارونو په مورد کې چې د هغې په باره کې د اساسي قانون مطابق شاهي فرمان ترلاسه کاوه مسول گڼلو د ذکر وړ ده چې د حکومت او پارلمان متقابل رابطه په دوه متضادو اصولونو باندې ولاړه وه له يوه طرفه د پارلمان قدرت ظاهر امنل شوی و او هغه ته يې حکومت ته د عدم اعتماد حق ورکړی و اوله بل پلوه حکومت د شاه لخوا څخه تعين کېده او د خپلو کارونو په هکله د شاه په وړاندې مسول و او په همدې ډول د اساسي قانون د ۵۹ مادې مطابق حکومت د شوري د فوق العاده غونډې د جوړيدو د وړاندېز حق او د ۵۷ مادې مطابق د جلسې

د بحثونو د پټوالي درخواست او د قانون جوړونې د حق څخه برخوردار و او پدې توگه يې کولای شو د پارلمان په کارونو اثر وکړي او په همدې ترتيب اساسي قانون د اظطرار په حالت او په انتقالي دوره کې لوی صلاحیتونه ورکړي و، د اساسي قانون د ۱۱۴ مادې د حکم پر اساس پدې حالت کې شاه کولای شو ټول او يا بعضې صلاحیتونه د شوری حکومت ته انتقال کړي او په انتقالي حالت کې په صراحت سره په ۱۲۵ ماده کې راغلي دي چې: د انتقال په دوره کې د شوری صلاحیتونه حکومت ته سپارل کېږي. د (۱۳۴۳ المریز) کال اساسي قانون په څلورم فصل کې د فعالیت کړنلاره او د پارلمان حقوقي اوضاع د تنظیم لاندې نیوله پدې قانون کې لکه پخوانی اساسي قانون دوه مجلسه يا دوه اطاقه پارلمان په افغانستان کې پيش بيني کړي و، ولې د پخوانيو اصولو برخلاف په طرز العمل د مشرانو جرگې او ولسي جرگې کې یو سلسله تغيرات رامنځته کړل د اساسي قانون ۴۱ ماده د شوری په باره کې داسې حکم کاوه: د افغانستان شوری دخلکو دارادو بنسکارندوی ده او د ټول ملت څخه نمایندگي کوي او پدې ماده کې د خلکو شرکت د مملکت په سياسي امورو کې داسې ذکر شوی وه: د افغانستان خلک د شوری پواسطه د مملکت په سياسي امورو کې برخه اخلي. د شوری هر غړی پداسې حال کې چې دیوې معینې حوزې څخه انتخاب شوي دي د رایې ورکولو په وخت کې د افغانستان عمومي مصالح د خپل قضاوت محور ټاکي د (۱۳۴۳ المریز) کال اساسي قانون په لومړي ځل د افغانستان په تاریخ کې عمومي، پټ، ازاد او مستقیم انتخابات دولسي جرگې ټینګښت پیدا کړ ددې اساسي قانون مطابق هر کاندید چې په خپله حوزه کې ډېرې رایې ترلاسه کولې نو

وکیل پېژندل کېده، د اساسي قانون د ۴۴ مادې مطابق دولسي جرگې غړي د څلورو کالو لپاره چې يوه تقنيني دوره ده انتخاب کېدل.

د پارلمان وکیلان د حکومت اوسترې محکمې په وړاندې د قانون جوړونې د حق څخه برخورداره وه د یادونې وړ ده چې ددې اساسي قانون د احکامو مطابق شاه د قانون جوړونې د حق لرونکی نه وه او هغه د قوانینو د توشیح حق درلودونکی و کوم چې د پارلمان لخوا په تصویب رسيدل (۱۳۴۳ لمريز) کال اساسي قانون اود (۱۳۱۰ لمريز) کال اساسي اصول د پارلمان د مجالسو ترمنځ د اختلافاتو د حل او فصل لپاره په لاندې ډول کرنلاره ترتيب کړه.

ددې اساسي قانون ۷۳ ماده په دې مورد کې داسې حکم کولو: هرکله چې د يوې جرگې تصویب د بلی جرگې لخوا رد شي، ددې اختلاف د حل لپاره په مساوي توگه د دواړو جرگو څخه يو مشترک هیئت د قانون د احکامو مطابق جوړېږي د مشترک هیئت فیصله د شاه د توشیح څخه وروسته نافذ گڼل کېږي په هغه صورت کې چې مشترک هیئت نشو کولای اختلاف حل کړي تصویب رد شوی گڼل کېږي هرکله چې تصویب د ولسي جرگې لخوا سرته رسیده نوې تقنيني دورې د ولسي جرگې کولای شو په اکثريت د اعضاو د رایو تصویب کړي دغه تصویب پرته لدې چې مشرانو جرگې ته لار شي وروسته د پادشاه د توشیح څخه نافذ گڼل کېده.

هرکله که د دواړو جرگو اختلاف د مالي قوانینو د طرحو په باره کې وو او په هغه صورت کې چې مشترک هیئت د هغه حل نشو پیدا کولای نوې ولسي جرگې کولای شو چې پخپلې وروستی غونډه کې هغه طرحه په اکثريت د رایو تصویب کړي نوموړې طرحه پرته لدې چې مشرانو جرگې ته لار شي وروسته د پادشاه د

توشیح خخه نافذ گڼل کېږي د پارلمان دغه دوره په ۹ د میزان د (۱۳۴۴ هـ ش) کال د ظاهر شاه لخوا افتتاح شوه او پخپل تقنیني کاريې شروع وکړ.

د پارلمان د ۱۳ دورې لنډه بررسې او دهغې سقوط د (۱۳۱۰ - ۱۳۱۲ لمریز) مطابق د لویې جرگې د فیصلې (۱۳۰۹ لمریز) کال د افغانستان ملي شورا د لومړي ځل لپاره د افغانستان په تاریخ کې په (۱۳۱۰ لمریز) کال د سرطان په ۴ نېټه افتتاح شوه. دغه پارلمان په ۱۳ دورو کې خپلو فعالیتونو ته ادامه ورکړه او د دغې شوری ۱۳ دوره په (۱۳۴۸ لمریز) کال د میزان په ۲۲ تاریخ د ظاهر شاه په وینا افتتاح شوه چې په حقیقت کې ۱۳ مه دوره د دې شوری اخري دوره حسابېږي. چې د دې دورې په مختلفو وختونو کې مختلف بحرانونه ایجاد شول چې په نتیجه کې سیاسي بې ثباتي او سخت بحثونه د دولت او پارلمان، لومړي شاهي وزیرانو و نشو کولای چې اوضاع کنترول کړي چې په نتیجه کې یو په بل پسې تبدیل شول او حالت نور هم خرابېدل، بالاخره د پارلمان ۱۳ مه دوره د یو تعداد روشن فکر و کیلانو پرته درایې وړ کولو په ماشین تبدیل شو چې د ملت په ضد اعمال او په چپاول گره او غارت گره دستگاه باندې تبدیل شو، هر هغه څه چې حکومت پارلمان ته وړاندې کول نو پارلمان مخکې لدې چې موضوع باندې غور وکړي چې دا موضوع د خلکو په گټه ده او که په ضرر هغه به یې تصویب کوله.

په دې شرایطو کې د دولت اتباع چې د مختلفو طبقو خخه وه د حکومت او پارلمان خخه چې دهغوی د ارزو یواځېنی کورو، مایوس او نا امیده شول او دهغوی پر ضد ولاړو. د دې عمل د دولت سیاسي ثبات او اجتماعي ثبات ورځ په ورځ ضعیف کاوه او په نتیجه کې د خلکو اعتماد ورځ په ورځ په حکومت باندې کمیده. چې بالاخره د (۱۳۵۲ لمریز) کال د سرطان په ۲۲ نېټه د ملي اردو افسرانو چې په حقیقت کې د شوروي اتحاد خخه رهبري کېدل قیام وکړ، ځکه چې شاهي نظام په اجتماعي

او سياسي بحرانونو کې ککړو او دخلکوپه حال يې هيڅ توجه نه کوله نو په همدې وجه ونړول شو، شاهي او استبدادي نظام پر ځای چې د ډېر اوږد وخت څخه را په دېخوا جمهوري حکومت اعلان شو.

نوي دولت چې دخلکو په اوږو ولاړ و په اوایلو کې دروسي دولتدارانو په لاس کې وو داود خان د افکارو په تغیر سره په یو خدمتگار دولت باندې تبدیل شو چې د نوي دولت د فرمان په اساس د (۱۳۴۳ لمریز) کال اساسي قانون لغوه او پارلمان تعطیل شو باید و وایو چې په ۱۳ مه دوره کې د نمایندگانو تعداد ۲۱۳ تنه وو.^۱

څرنګه چې مخکې موهم اشاره ورته وکړه د (۱۳۴۳ لمریز) کال اساسي قانون له مخې د لومړي ځل لپاره د محمد ظاهر شاه په دوره کې ملي شورا د څارنې واک تر لاسه کړ چې شورا کولای شي چې هر وزیر او یا هم په مجموعي ډول کابینه تر استیضاح لاندې ونیسي او د دې قانون په اساس د افغانستان سياسي رژیم مشروطه شاهي اعلان شو، چې بالآخره (۱۳۵۲ لمریز) کال د چنګاښ د میاشتې ۲۲ نېټه کودتا مشروطه شاهي دولت په جمهوري رژیم بدل کړ پدې موده کې ملي شورا د تعالیق په حالت کې وه ترڅو چې په (۱۳۵۵ لمریز) کال اساسي قانون هغه لغوه اعلان کړه چې له هغې نېټې راهیسې تر (۱۳۸۴ لمریز) کال تر پارلماني ټاکنو پورې د افغانستان خلکو منتخبه ملي شورا نه درلوده، کله چې په (۱۳۸۲ لمریز) کال کې نوی اساسي قانون رامنځته شو د ملي شورا منځته راتګ یې لازم و ګاڼه نو په همدې اساس (۱۳۸۴ لمریز) کال د ټولټاکنو په اساس نوې ملي شورا رامنځته شوه چې د دوه مجلسونو څخه جوړه شوه چې ولسي جرګه او د مشرانو جرګه نومول شوي دي.

^۱ عبدالحمید فقیر، شوری پارلمان. (مطبعه شاکر صمیم ۱۳۸۸ هـ ش کال) ص ۸۳، ۸۴

په افغانستان کې د اساسي قانون تاريخي بهير
 قانون ديوناني کليمې Cannon څخه اخیستل شوی چې د دېرو معناؤ ترڅنگ
 د قاعدې او ترتيب مانا هم لري او قانون له لفظي ماناله نظره دمقياس او اندازه
 کولو په مانا سره تعريف شوی چې قوانين يې جمع دي.
 د قانون کليمه په عام مفهوم سره د کار قاعدې ته وايي په ټولو علومو او اړخونو
 باندې او هم عالم او حاکم په ټولو شيانو باندې.
 قانون په ځانگړي مفهوم سره: د ټولنيز ژوندانه دستور دی چې د باصلاحته مقام
 لخوا د عرف او عاداتو په اعتبار سره د حق او ناحق، سزا، جزا، نیک او بد تشخيص
 په اړوند د اجرايوي ضمانت په واسطه مقدر او بيان کېږي چې موخه يې د ټولنيز
 نظم او دوگړو او دولتي مقاماتو د بې مورده او بې ځايه لاسوهنو څخه مخنيوی دی

قانون اساسی افغانستان

قانون په اصطلاح کې عبارت دی
 له هغو مقرراتو، دساترو او
 احکامو څخه چې د دولت او ملي
 شورا د مجلس له خوا د سمونونو
 او د ټولنيزو چارو د اداره کولو په موخه نافذ کېږي.

اساسي قانون د يو هېواد دسترې او ملي وټيقي په توگه دهغو قواعدو او
 مقرراتو څخه عبارت دی چې په ځانگړيو شکلياتو او تشریفاتو سره وضع کېږي،
 اساسي قانون د يو هېواد سياسي اقتصادي او ټولنيز نظام مشخص کوي او د
 حکومت بنسټ او د عدالت پلي کول په ټولنه کې د عمومي نظم د ساتلو او د افرادو
 د آزادۍ د ملاتړ لپاره منځ ته راځي، همدارنگه دمقننې قوې د صلاحیت د پولو تعین
 او د هغې اړیکې د قضایه قوې او اجرائیه قوې سره د اساسي قانون د صلاحیتونو
 څخه دي نو پدې سره اساسي قانون ته ځانگړې ارزښت ورکړی دی چې د عادي

قانون جوړونې مجلس د فسخې حق او تجديد نظر په هغه کې نلري او دهغه د قواعدو څخه پيروي کوي

غازي امان الله او دهېواد لومړي اساسي قانون: د افغانستان لومړي اساسي قانون يا اساسي نظامنامه چې د امان الله خان لخوا د (۱۳۰۱ لمریز کال د حمل د مياشتې په ۲۰ نېټه ملت ته وړاندې شو، په

نوموړي اساسي قانون جوړولو کې ترکي پوهانو لکه جمال پادشاه، يوري يگ او محمود طرزي هم برخه درلوده. امان الله خان په جلال آباد کېني يوه جرگه چې د دولتي شورا له غړو څخه تشکیل شوې وه جوړه کړه، په دغه ياده شوې جرگه کې چې د (۱۳۰۱ لمریز) کال د کب د مياشتې په (۸) نېټه اساسي قانون او يو څو نورې نظامنامې په پښتو ژبه تصويب او تصويد کړي، نوموړي اساسي قانون ۷۳ مادې لرلې چې په لسو څپرکو کې ورته ځای ورکړل شوی وو چې دهغه له ډلې څخه درژيم بڼه، عامه حقوق، اجرايه قوه، قضائيه قوه، د دولتي شورا مالي مسایل او نور متفرقه مواد شامل وو. ياد شوی اساسي قانون بيا د پغمان په جرگه کې (۱۰۵۰) کسانو په وړاندې د (۱۳۰۳ لمریز) کال په چنگاښ کې تصويب او د همدې کال د سلواغې په ۸ نېټه د پلې کېدو وړ اعلان شو، چې دا اساسي قانون د هېواد لومړی اساسي قانون گڼلی شو چې وروسته يې د پيچلو مسایلو د حل لپاره ځانگړي قوانين چې شمېره يې تر ۷۷ اوږي تدوين او تصويب شوي دي په دې کې هيڅ شک نشته چې غازي امان الله خان د زړه له تله غوښتل چې دې هېواد ته په مېړانه سره خدمت وکړي او خپل هېواد په نړيواله کچه دنړيوال پرمختگ له کاروان سره برابرکړي. له بده مرغه د دې په ځای چې د ټولنيز پرمختگ بنسټيز

معیارونو ته پاملرنه شوې وای، داسې مسایلو ته زیاته پاملرنه وشوه چې نه یواځې اغېزمن نه وو بلکې دنورو دکرکې لامل وگرځېدل.

د افغاني ټولني دکتورپه خلاف يې خپلې هڅې ترنوروارتياوو زياتې گړندۍ کړې په ولسي کچه يې خپل ملاتړ له لاسه ورکړ، هېواد يې مشرتابه پاتې شو او دسقاو زوی حبيب الله واک ترلاسه کړ، د امان الله خان قوانين يې له منځه يوړل او له ځانه يې تگلارې ترتيب کړې چې زمونږ لاس يې اصلي نسخو ته ونه رسیده، ددې اصلي لامل دا وو چې دسقاو زوی له ملي پاڅون سره مخ او وروسته دمرگ کندی ته ولوید او نادرشاه په سياسي ډگر نوې لويه پيل کړه.

د نادرشاه دواکمنۍ پر مهال دافغانستان دوهم اساسي قانون: دافغانستان دوهم

اساسي قانون چې دسپه سالار محمد نادرشاه خان لخوا په (۱۳۰۹ لمريز) کال منځ ته راغی د دوهم اساسي قانون دا اعتبار موده دلومړي اساسي قانون دا اعتبار دمودې په نسبت لنډه يانې شپږ کلنه دوره نه بلکې دايوه اوږد مهاله دوره وه چې له (۱۳۰۹ لمريز) کال څخه پيل په کال (۱۳۴۳ لمريز) کې پای ته ورسیده. په دې اوږد مهاله دوره کې هېواد له بېلابېلو کورنيو او

بهرنيو بدلونونو سره مخ شو دقانون بېلابېل چلونکي او واکمنان چې هريو ځان ته لارې او ځانگړتياوې درلودې راغلل اولامل او داساسي قانون پلي کېدلو هم له دې بدلونونو سره بېل بېل حالتونه درلودل. په هر حالت نوموړی اساسي قانون په ۱۴ څپرکو کې ليکل شوی وو چې ۱۱۰ مادې يې درلودې، چې دايران او ترکي په اساسي قوانينو سر بېره داماني دورې داساسي قانون څخه هم په کې گټه پورته شوې وه.

د نادر شاه دواکمنۍ اساسي قانون د امان الله د اساسي قانون څخه ډېر سخت او شديد وو، کومه آزادي چې د امان الله خان په اساسي قانون کې نغښتې وه، د نادر شاه په اساسي قانون کې مقيدې شوه، چې مونږ يې بېلگه د ځانگړي (شخصي) ازادې، درسنیوازادې او دملي شورا صلاحیتونه یادولی شو. د نادر شاه خان دوخت دغه قانون تر (۱۳۴۳) لمریز کال پورې نافذ وو تر ډېر مهاله پورې د کاغذ پر مخ پاتې شو ترڅو چې نادر شاه په یوه ناوړه پېښه کې مړ او د ظاهر شاه خان دواکمنۍ دوره پیل شوه.

د ظاهر شاه خان واکمني او دریم اساسي قانون: (۱۳۴۳) لمریز کال د سنبلې

د میاشتې په ۱۸ نېټه لویه جرگه له پروگرام سره سمه په سلام خانه کې د ایره شوه. د اعلیٰ حضرت دراتگ سره سم د هېواد ملي سرود وغږول شو، شاهي سلام پرځای شو، تر تلاوت وروسته شاه خپله پرانستې وینا برخوالوته واوروله. نوموړې جرگې د سنبلې تر ۲۸ نېټې پورې دوام درلود، ورپسې د اساسي قانون مسوده د گلخاني په ماڼۍ کې توشیح او نافذه شوه او د همدې مسودې پرانفاذ سره د (۱۳۰۹) لمریز

کال اساسي قانون سره له ټولو ضایمو لغوه اعلان شو. د ظاهر شاه د دورې یادریم اساسي قانون په ۱۲۸ مادو او یوولسو څپرکیو کې لیکل شوی وو، د ظاهر شاه دواکمنۍ پر مهال یولې نور قوانین هم د تصویب پر اوته رسیدلي وو. د اساسي قانون چې کله له تصویب څخه راوت د خلکو له خوا څخه په ډېر درناوي سره یې هرکلی وشو، خلکو ته یې د دیموکراسۍ روحیه او ډېری آزادي ورکړه. نوموړي اساسي قانون که څه هم تر پخوانیو مدرن او یوڅه د خلکو د غوښتنو او اړتیاوو په بنسټ ولاړ وو بیا هم هغه څه چې دوخت اړتیاوه جمهوریت وو.

گوندونو دخپلې ازادۍ نه چې قانون ورکړي و ددې هيلې لپاره يې هڅې کولې چې د شهيد محمد داؤد خان په لاس دغه هيلې په حقيقت بدلې شوي او د جمهوريت بنسټ يې کېښود.

دهېواد لومړي جمهور رئيس او دهېواد څلورم اساسي قانون: د افغانستان څلورم اساسي قانون د نوموړي هېواد د لومړي جمهور رئيس سردار محمد داؤد خان لخوا په (۱۳۵۵ لمريز) کال د کب د مياشتې په (۵) نېټه په پلازمېنه کابل کې توشيح شو. سردار داؤد خان د سياسي قدرت د ترلاسه کولو نه يو اونۍ وروسته په يوه مطبوعاتي غونډه کې يو ژور ناليست ته څرگنده کړه چې د شاهي دورې اساسي قانون نور د اعتبار وړ ندي او پر ځای به يې نوی اساسي قانون د جمهوريت په رڼا کې تصويب شي. د همدې اړتيا له مخې د (۱۳۵۵) لمريز کال د سلواغې د مياشتې په ۱۰ نېټه يې لويه جرگه راوغوښته چې د کابل په انصاري واټ کې يې څلور ورځې دوام وکړ.

دې جرگې ته ۲۲ کسان د جمهور رئيس او صدراعظم په فرمان انتخابي وټاکل شول

عزیز الله واصفي يې رئيس وټاکل شو او شکلاً دغه اساسي قانون په يوه ديموکراتيکه فضاء کې تصويب شو، سردار محمد داؤد خان يې د جمهور رئيس په توگه وټاکه د کب د مياشتې په (۵) نېټه د نوموړي اساسي قانون د تصويب له پړاوونو تېر شول چې ۱۳ څپرکې او ۱۳۲ مادې يې درلودې. ددې قانون د پرمواد يې (۱۳۳۴ لمريز) کال د قانون څخه په لږ بدلون او بدلون رااخيستل شوي وو او يو څه نور قوانين

لېوړاندي د جمهور رئيس د فرمانونو پر بنسټ رامنځ ته شوي وو، چې د ډېر لږ مهال لپاره پلي شول د بېلگې په توگه د پولېسي تاديېب مقررات په تورغونډي، هرات،

شېر خان بندر او د حيراتان بندرونو لپاره اساسنامې د افغانستان د تېلو دملي موسسې قانون او د عرا ده جاتو د حق العبور قانون د سردار محمد داود خان دوخت مدني او جزييې قوانين تردېره مهاله په هېواد کې نافذ وو او پخپله سردار محمد داود خان د سرو و حشيانو په ناوړه او شوم پلان سره په يوه بدمرغه او خونړي کودتا کې د واک له گدۍ ولويد او په شهادت ورسیده چې پدې سره واک د سره لښکر بدرنگه او د دې خاورې تاريخي دښمن پلوه غلامانو ته په لاس ورغی. بېرک کارمل او د هېواد پنځم اساسي قانون: د افغانستان د ديموکراتيک جمهوريت اصول ياد هېواد پنځم اساسي قانون چې (۱۳۵۹) لمريز کال د غوايي په

لمړۍ نېټه د انقلابي شورا د اعلاميې مطابق نافذ او خپور شو، د غوايي داوومې نېټې د بدمرغې کودتا څخه ورسته چې دين پلورونکي او د هېواد پلورونکي واک ته ورسيدل ورسره جوخت نور محمد ترکي پرلپسې فرمانونه صادرول چې افغاني ټولني او وگړو ته د منلو وړ نه وو چې شمېره يې ۲۲ ته رسيدله.

د سردار محمد داود خان دوخت اساسي

قانون يې د استبدادي او دکتاتوري قانون په نوم لغوه اعلان کړ او د فرمانونو پرلپسې لړۍ د نوموړي اساسي قانون ځای ناستی شو د سره لښکر غلامان او لاس پوځي خپلو کې سره وران شول او پرلپسې يې يو اوبل له منځ څخه يوړل، تره کې په همدې اړودوړ کې له منځ څخه لاړ، حفيظ الله امين واک ته ورسیده چې په دې دوره کې هم د قوانينو په اړه کوم پرمختگ و نشو ورپسې بېرک کارمل د سرو لښکرو په بدرگه هېواد ته راغی هر څه يې د خاورو سره خاورې کړل چې ويني يې توې کړې چې په دې سره يې په وړاندې د هېواد په ټولو برخو کې د مسلمانانو

پاخونونه پيل شول. بېرک کارمل غوښتل خپل تاريخي خيانت په خلکو باندې هير کړي نو په ۱۰ خپرکو کې يو قانون چې ۲۸ مادې درلودې خپور کړ خو په دې سره يې د ولس رضاييت راخپل نه کړ، ولس يې لاپه وړاندې سنگرونه ټينگ کړل وروسته په (۱۳۲۲) لمريز کال کې کمونستي رژيم له منځه لاړ يا په بل عبارت سرې لښکري ماتې شوې، ډاکتر نجيب الله ملي سوله اعلان کړه نو په دې موخه د بېرک کارمل اساسي قانون لغوه شو او نوی اساسي قانون يې نافذ کړ.

ډاکتر نجيب الله او د هېواد شپږم اساسي قانون: د افغانستان شپږم اساسي قانون

د (۱۳۲۲) لمريز کال د ليندۍ د مياشتې په ۸ او ۹ نېټه ۱۳ خپرکو او ۱۴۹ مادو کې د لويې جرگې لخوا تصويب او د تصويب د نيتي څخه نافذ اعلان شو، ډاکتر نجيب الله په (۱۳۲۵) لمريز کال کې لويه جرگه جوړه کړه او په ۱۴۹ مادو او ۱۳

خپرکو کې د ملي روغې جوړې اساسي قانون يې تصويب کړ چې تر ډېره حد پکې د پخوانيو اساسي قوانينو مادې ځای پر ځای شوې وې. دا هغه وخت وه چې شوروي اتحاد يو څو اکمن قدرت گڼل کېده، چېرته چې يې د قدرت پل ايښی وه چا يې د لرې کولو وسه نه درلوده خو افغان ميرني ملت داسې غاښ ماتونکی ځواب ورکړ چې د شوروي اتحاد خور رهبران يو په بل پسې له منع څخه لارل د شوروي اتحاد يو څوان رهبر گورباچوف د افغانستان موضوع د نوموړي اتحاد لپاره د ناسور زخم وباله او د نېولو له هوس څخه يې ډډه وکړه نو يې نه غوښتل چې دغه زخم ژور شي او څو اكونه يې په افغانستان کې پاتې شي چې افغان ولس يې په وړاندې کلک سنگر نيولی وو، په دغه وخت کې دا قانون توشيح کېدلو چې د جگړې په بېرنيو شرايطو او حالاتو سره د قانون د انفاذ ساحه محدودده شوه. چې

ورپسې د ډاکټر نجيب الله حکومت هم سقوط وکړ او اسلامي انقلاب د بري پر او اودرشل ته ورسیده مجاهدين هېواد ته راستانه شول او پلازمېنه يې تر واک لاندې راوسته دهېواد ټولې ادارې ړنگې شوې او پخواني مامورين و تېستيدل، ډگر د پرديو دمخو د گټلو لپاره پاتې شو د فرمانو نو لړۍ لاتر اوسه دوام لري تر داود خان وروسته ټول راتېر شوي حکومتونه ولس ته د منلو وړ نه وه او نه يې د چا قانون ته په درنه سترگه کتل چې تر نن پورې همداسې ده.

حامد کرزی او دهېواد اووم اساسي قانون: د بن د تړون له مخې انتقالی حکومت ته دنده او سپارل شوه چې دنوي اساسي قانون د متن د برابرولو په موخه يو کمېسون

جوړ کړي او هغه د بحث څېړنې او تصویب لپاره لويې جرگې ته وړاندې کړي، د بن تړون موخه دا وه چې نوی اساسي قانون باید دنړۍ والو معیارونو پر بنسټ جوړ شي ترڅو په هېواد کې د ديموکراسۍ د واکمنۍ، د بشر

د حقوقو او نورو مدني ټولنو لپاره د فعاليت زمينه مساعده شي چې د افغانستان ستونزو ته د پای ټکی کېږدي، ورسره ملي روغه جوړه پرمختگ وکړي ترڅو تل پاتې سوله ټينگه او په هېواد کې د بشر حقوق خوندي او تاءمين شي د بن په تړون کې يادونه شوې وه چې هروگړی حق لري ترڅو خپل برخليک او دهېواد سياسي راتلونکی د اسلامي اساساتو، ديموکراسۍ، اکثریت پالنې او ټولنيز عدالت پر بنسټ وټاکي، د بن په تړون کې دا يادونه هم شوې وه چې د افغانستان دولت باید پراخ بنسټه وي او جنسي توازن او اندول باید په نظر کې نيول شوی وي، د اساسي قانون د تسويد بهير بايد مشارکتی وي او د سلا مشورې له لارې پر تېرو

تپونو ملهم کېږدي ترڅو افغانان بريالي شي او په خپل هېواد کې سول ايز ژوند وکړي نو له دې کبله د دغه بهير له پيله تر اوسه هڅه شوې ده چې د تسويد بهير داسې برابر شي چې د هېواد وگړي پکې ديونوي پراو پېلامه وگوري او خپلې راتلونکې ته هيله من واوسي.

پدې اړه د دولت رئيس د (۱۳۸۱) لمريز کال د تلې د مياشتې د ۱۳ نېټې ۷۴ گڼې د فرمان له مخې اساسي قانون د تسويد لپاره دولت ريس د مرستيال بناغلي پوهاند نعمت الله شهبانې په مشرۍ ۹ کسيزه کمېسون جوړ کړ چې د تسويد دنده يې درلوده ترڅو د اساسي قانون مسوده چمتو او وروسته يې د غوراو وڅېړنې لپاره د تدقيق کمېسون ته و سپاري دغه کمېسون د (۱۳۸۲) لمريز کال دورې په مياشت کې د مسودې لومړۍ نسخه چمتو کړه او د اسلامي انتقالې دولت رياست ته يې و سپارله د اساسي قانون د تدقيق کمېسون (۱۳۸۲) لمريز کال د غوايي په مياشت کې د دولت د رياست د بل فرمان له مخې جوړ شو چې ۳۵ غړي يې درلودل او پوهاند شهبانې هم د تسويد او هم د اساسي قانون د تدقيق د کمېسون د ريس په توگه و ټاکل شو.

د تسويد د کمسيون ترخوا د دارالانشا برخه هم جوړه او په کاري پيل وکړ چې دنده يې د لوژستيکي، اداري، څيړنيزو اسانتياوو برابرول، درسنيو سره د اړيکونو نيول او د عامه پوهونې او تگلارو پلي کول وو ترڅو په دې سره د قانون جوړولو په بهير د نورو برخو برابرې او همغاړې ټوب رامنځ ته کړي چې دغې برخې د اکتروفاروق وردگ تر رياست لاندې وکولې شول چې خپلې دندې په ښه توگه سرته ورسوي د اساسي قانون د دارالانشا د درندو مسوليتونو ساحې ددې غوښتنه کوله چې بايد د افغانستان دوگړو سره او په نړيواله کچه خپلې اړيکې پراخه وساتي چې پدې برخه کې يونان په افغانستان کې د ملگرو ملتونو په مرسته په اتو ساحو او د ايران او پاکستان په څلورو ښارونو د اساسي قانون د دارالانشا خپل ساحوي دفترونه په لاندې ښارونو لکه: کابل، جلال اباد، گرديز، باميان، قندهار، هرات، مزار شريف،

کندوز، پېښور، کويټه، تهران او مشهد کې جوړ کړل دغه اساسي قانون تر يو لړ پړاوونو وروسته په (۱۳۸۲ لمريز) کال د مرغومي په ۱۴ نېټه عملاً د جمهور ريس حامد کرزي لخوا توشيح او نافذ شو نوموړی اساسي قانون ۱۲ څپرکي او ۱۲۲ مادې لري^۱

د اساسي قانون د اساسي قانون د نافذ کيدو په وخت کې د حکمرانۍ دور (د وخت د جوړيدو کال (حاکم)	
د ۱۹۲۳ زېږديز	له برتانې څخه د خپلواکۍ تر لاسه کولو وروسته د امان الله خان په واسطه توشيح شو.
د ۱۹۳۷ زېږديز	د ۱۹۲۹ کال بلوا او د امان الله خان له لرې کېدو وروسته د نادر شاه په واسطه توشيح شو.
د ۱۹۲۴ زېږديز	د ظاهر شاه له لورې نافذ او د ۱۹۷۳ کال د دواو دخان د کودتاه په پايله کې تعليق شو.
د ۱۹۷۷ زېږديز	د حکومتي اړو دور په اوږدو کې د دواو دخان له خوا نافذ شو.
د ۱۹۸۰ زېږديز	پر افغانستان باندې د شوروي له يرغل وروسته د بېرک کارمل په واسطه تصويب شو.
د ۱۹۸۷ زېږديز	د شوروي ځواکونوله و تلو وروسته د اکترنجيب الله د حکومت په وخت کې د ملي پخلاينې په موخه تصويب شو.
د ۱۹۹۰ زېږديز	د شوروي ځواکونوله و تلو وروسته او د کمونستي وروستي ځلې پنگيدو وروسته د ۱۹۸۷ کال اساسي قانون تر ډېرې اندازې تعديل شو.
د ۲۰۰۴ زېږديز	د ۲۰۰۱ کال د هوکړې وروسته په ۲۰۰۴ زېږديز کال کې نافذ شو ^۲

^۱ کولای شئ په دې اړه زيات معلومات د (د افغانستان داساسي حقوقو مبادي) په نوم کتاب وگورئ

همداشان د افغانستان په اړه هر اړخيزه معلومات د (الف څخه تر ياد افغانستان لپاره مرستندويه لارښود) په نوم کتاب وگورئ

^۲ د افغانستان داساسي حقوقو مبادي صفحه ۲۳

په افغانستان کې تصويب شوي قوانين

- د حقوقو تحصيل د ډول قانون (رسمي جريده ۷۸۲ شمېره) کې نشر شويده.
 - دولت د قضاياو قانون (رسمي جريده ۷۸۲ شمېره) کې نشر شويده .
 - د مدافع وکېلانو قانون (رسمي جريده ۹۳۴ شمېره) کې نشر شويده .
 - د معاملاتو د لارښوونې قانون (رسمي جريده شيمره کې ۷۸۲) نشر شويده
 - د ټولنيزو سازمانونو قانون (رسمي جريده ۸۰۴ شمېره)
 - د سياسي گوندونو قانون (رسمي جريده ۸۱۲ شمېره کې)
 - د محبسونو او توقيف خانو قانون (رسمي جريده ۹۲۳ شمېره)
 - د کوچنيانو سرغړونه ته د لاس رسي قانون (رسمي جريده ۸۲۲ شمېره)
 - د عرايضو د کتنې او خپرنې قانو (رسمي جريده ۷۸۲ شمېره)
 - د افغانستان اسلامي جمهوريت د تقنيني اسناد د نشرولو او تطبيقولو قانون (رسمي جريده (۷۸۷ شمېره)
 - د علمي کدرونو د حقوقو او امتيازونو او د قانون جوړونې د چارو د انستيتوت قانون (رسمي قانون) (رسمي جريده ۷۸۲ شمېره)
 - د کوچنيانو د اصلاح او روزنې د مرکز قانون (رسمي جريده)
- مقرري او اساسنامې
- ✓ د عدلي وزارت د کړنو، هخواو تنظيم مقرره (رسمي جريده ۷۸۲ شمېره)
 - ✓ د تقنيني اسنادو د برابرولو وړاندېزونو د طرز العمل مقرره (رسمي جريده ۷۸۲ شمېره)
 - ✓ کوچنيانو د روزنې او اصلاح مرکزونو د چارو تنظيم مقرره (رسمي جريده ۹۷۴ شمېره)
 - ✓ د سياسي گوندونو د ثبتولو د طرز مقرره (رسمي جريده ۸۱۲ شمېره)
 - ✓ د محبسونو او توقف خانو د چارو مقرره (رسمي جريده ۸۸۳ شمېره)

- ✓ د قانون جوړونې او علمي حقوقو خپرونو دانستيتوت د چارو اساسنامه (رسمي جريد ۹۲۴ شمېره)
- ✓ د حقوقي اسانتياؤ مقررېه)
- اجرايه ځواک (حکومت)

د دولت درې گونو قواوو څخه يو هم حکومت يا اجرائيه قوه ده چې د دولت هغه سازمان ته ويل کيږي چې په يوه ټاکلي سيمه کې قانوني واک او د قانون په تنفيذ کې مستقلانه واک او اختيار ولري. د حکومت د مفهوم لپاره ډول، ډول تعريفونه شوي چې لدې جملې څخه يو هم حکومت د يوه دولت د تصميم نېولو قوت او مرکزيت بلل کېږي او يا په بل عبارت اجرايه قوه يا حکومت دهېواد په داخل کې د سياسي او ادارې واکونو په اعتبار سره د دولتي حاکميت (په يوه قلمرو کې تر ټولو لوړ قدرت) د اجراء او تطبيق مرجع گڼل کېږي چې دنورو ملکونو په وړاندې د دولتي واکمنۍ استازيتوب او ورڅخه دفاع کوي. حکومت له درې ډوله قواو، اجرائيه، مقننه او قضائيه ځواک څخه جوړ او د افغانستان د دولت په اجرائيوي سېستم کې ولسمشر د حکومتي رياست تر څنگ د دولت رئيس هم دی چې په تقنيني، قضائې او اجرائيوي برخو کې خپل قانوني صلاحيتونه د قواوو د تفکيک اصل ته په پام کې نېولو سره کاروي. د افغان دولت اجرائيوي برخه د يوه ځواکمن ولسمشر او د ولسمشر له دوه مرستيالانو څخه جوړه شوې ده.

ترکيب او هيأت: د اساسي قانون د يو اويايمې، درې اويايمې او وه اويايمې مادې پر بنسټ د افغانستان اجرائيه قوه يا حکومت له وزيرانو يا کابينې څخه د ولسمشر تر رياست لاندې جوړ او هر وزارت يو اداري واحد دی چې د مربوطه وزير په واسطه اداره کېږي، دملي شورا غړي پدې شرط کولی شي د وزير په توگه انتصاب شي چې دملي شورا غړيتوب يې سلب او دهغه پر ځای بل کس د قانون له حکم سره سم ټاکل کېږي. همدارنگه وزيران د ولسمشر پر وړاندې د خپل رئيس په توگه اوله سياسي اړخه د ولسي جرگې پر وړاندې مسوول او ځواب ويونکي دي.

نقش او مسووليتونه: اجرايه قوه يا حكومت د دولت هغه ارگان دی چې د قانون د پلي كولو او تنفيذ دنده لري. د اجرايه قوې غړي عموماً د وزيرانو په نامه يادېږي چې د اساسي قانون له حكمونو سره سم په مختلفو برخو كې لاندې مسووليتونه او دندې لري:

- ۱_ د اساسي قانون د احكامو، قوانينو او محكومو د وروستيو پريكړو اجراء كول.
- ۲_ افغانستان خپلواكۍ ساتل، له ځمكنۍ بشپړتيا څخه دفاع، په نړيواله ټولنه او نړيوالو سازمانونو كې د افغانستان د گټو او حيثيت څخه دفاع كول.
- ۳_ د هېواد په كچې د عامه نظم او امنيت ټينگول او د هر راز اداري فساد پر ضد مبارزه او له منځه وړل.
- ۴_ د بوديجې ترتيبول، د دولت د مالي چارو تنظيمول او د عامه شتمنيو ساتل.
- ۵_ د پرمختيايي پروگرامونو طرحه او پلي كول البته د ملي شورا له تائيد وروسته.
- ۶_ ملي شورا ته د ترسره شويو چارو او دنوي مالي كال د مهمو پروگرامونو په اړه گزارش وړاندې كول.
- ۷_ د حكومت ادارې رياست او ادارې چارو د سمون له پاره اداري مقرراتو جوړول او پلي كول چې بايد د دغه شان اداري قواعدو او مقرراتو تدوين او تطبيق د اساسي قانون او نورو قوانينو له نص او رحي سره په مخالفت كې نه وي.
- ۸_ د هغو نورو دندو ترسره كول چې د اساسي قانون او نورو قوانينو له مخې د حكومت له دندو او مسووليتونو څخه شمېرل كېږي.^۱

۱ د درې گونو قواو ځانگړتياوې او اوكونه، د فيضان الله پټان ليكنه، ۲-۳ مخونه
 ۲ د اجرايه قوې (حكومت) د دندو، ټاكلو او صلاحيتونو په اړه زيات معلومات د اساسي قانون په څلورم فصل د ۷۱ مادې څخه تر ۸۰ مادې وگورئ

د جمهور ريس د ندي او صلاحيتونه

خرنگه چې د اساسي قانون په ۲۴ ماده کې جوته ده جمهوري ريس لاندې صلاحيتونه او د ندي لري.

- د اساسي قانون له پلي کېدو څخه مراقبت کول
- د هېواد د سياست د اساسي خطوطو تعينول چې شورا تصويب کړي وي
- د افغانستان د ټولو قواو سر مشري
- د مشرانو جرگې او ملي شورا د غونډو پيرانستل
- د وزيرانو او لوی څارنو لاندو ټاکل
- د مرکزي بانک ريس ټاکل
- د څارگرې ادارې دريس ټاکل
- د ولسي جرگې په تائيد دسترې محکمې د غړو او ريس ټاکل
- د مشرانو د جرگې ۳/۸ غړيو ټاکل
- د سولې او يا جنگ اعلانول
- د لوی جرگې تشکيل او دهغې لپاره انتصابي غړيو ټاکل
- د ټاکنو د خپلواک کميسون د غړيو ټاکل^۱

د افغانستان اسلامي جمهوري دولت اداري تشکيلات

د اساسي قانون د ۱۳۲ مادې له مخې د افغانستان اسلامي جمهوريت اداره د مرکزي، محلي واحدنو او ادارو پر بنسټ د قانون مطابق تنظيمېږي.

مرکزي اداره په يولې ادارې واحدونه وپشل شوې ده، چې د هريو په راز کې يو وزير قرار لري. محلي اداري واحدونه، ولايتونه دي چې شمېر، ساحه اجزا د ولايتونو تشکيلات او اړونده ادارو پر اساس د نفوسو اندازه، ټولنيزه

^۱ د درې گونو قواو ځانگړتياوې او اوکونه، د فيضان الله پټان ليکنه، ۴-۲ مخونه

^۲ دولسمشر د نندو او صلاحيتونو په اړه د اساسي قانون د دريم فصل ۲۰ څخه تر ۷۰ پورې مادې

وضع، اقتصادي وضعيت او جغرافيه موقعيت پورې اړه لري او د قانون پواسطه تنظيميږي.

د افغانستان جمهوري دولت د نافذه قوانينو په نظري كې نېولو سره په لاندې سكتورونو كې فعاليت كوي.

د امنيت سكتور

۱=د ملي دفاع وزارت

۲=د كورنيو چارو وزارت

۳=د ملي امنيت عمومي رياست

د حكومت داري چارو كې د قانون د حاكميت او د بشر د حقوقو سكتور

۱=لويه خاړنوالي

۲=د عدلي وزارت

۳=د بهرنيو چارو وزارت

۴=د سرحدونو قومونو او قبائلو چارو وزارت

۵=د حج او اوقافو وزارت

۶=د دولت رياست، د مقام د دفتر رياست

۷=د چارو د اداري او دوزيرانو د شورا د ادارلنشاء عمومي رياست

۸=په پارلماني چارو كې د دولت د وزير دفتر

۹=د محلي ارگانونو مستقلة اداره

۱۰=د ملكي خدمتونو او د اداري اصلاحاتو مستقل كمېسون

۱۱=د اداري فساد په وړاندې استراتيژي د تطبيق او نظارت عالي اداره

۱۲=د ټاكنو خپلواك كمېسون

۱۳=د مركزي احصايې عمومي اداره

۱۴=د كنترول او تفتيش اداره

د طبعي زېرمو او زير بناو سكتور

۱=د معدن وزارت

۲=د مخابراتو او معلوماتي تېکنالوژي وزارت

۳=د اوبو او بريننا وزارت

۴=د فوايد عامې وزارت

۵=د ترانسپورت او هوايي چلند وزارت

۲=د اريانا د افغان جوړښت شرکت

۷=د ښاري پراختيا وزارت

د معارف سكتور

۱=د ښوونې او روزنې وزارت

۲=د لوړو زده کړو وزارت

۳=د اطلاعاتو او فرهنگ وزارت

۴=د علومو اکاډمي

۵=د ښوونې، روزنې، سپورت عمومي رياست او د المپيک ملي کمیته

د روغتيا سكتور

۱_د عامې روغتيا وزارت

د زراعت او کليو پراختيا سكتور

۱=د کرهڼې، اوبو لگولو او مالدارۍ وزارت

۲=د کليو د پراختيا او بيارغونې وزارت

۳=مخدره توکو پرضد د مبارزې وزارت

د اقتصادي ودې او خصوصي سكتور د پراختيا سكتور

۱=د مالي وزارت

۲=تجارت او صنايع وزارت

۳=د اقتصاد وزارت

۴= د افغانستان بانک

۵= د چاپېريال ساتنې ملي اداره

۶= د افغانستان د پانگې اچونې د ملاتړ اداره

۷= د ستندر خانگړې اداره (انشا)

۸= د جيو ديزي او کار توگرافي عمومي اداره.

د ټولنيزو ملاتړ سکتور

۱= د مهاجرينو او بهرته راستنيدونکو چارو وزارت

۲= د بنڅو چارو وزارت

۳= د کاره ټولنيزو چارو شهيدانو او معلولينو وزارت

۴= د کابل ښاروالي

۵= د افغاني سرې مياشتې ټولنه

۶= د کوچيانو د چارو او تنظيمولو مستقل رياست

۷= د پېښو سره د مبارزې د تياري ملي اداره

۱ سيستم اداري و تشکيلاتي افغانستان معاصر، د سرمحقق استاد محمد ناصر ستانکزې

ليکنه، م ۱۲۲

قضايې ځواک (محکمې)

له هغې ورځې نه چې انسان ټولنيز او مدني ژوند ته مخه کړې، دهماغه وخت راهيسې ټولنيز نظم د ټينگښت، لانجو او شخړو د حل او فصل له پاره د اړتيا ليدل کېده څو لانجې په يو شکل حل او فصل او دنورو احتمالي شخړو مخنيوی وشي، همدغو موخو ته درسيډو له پاره کوم منظم عدلي او قضايي سېستم شتون نه درلود بلکې په پخوا زمانو کې به اکثرا د قېبلوي سېستم يانې جرگو او مرکو څخه کار اخستل کېده او په هره کورنۍ کې به مخورو، او هونبیارو کسانو ته دستونزو او لانجو د حل له پاره مراجعه کېده، هغوی به دخپلو تجربو او پوهې په مټ دعوي او لانجې حلولي. دبشري ټولنوله پرمختگ سره سم مختلف حقوقي او عدلي سېستمونه رامنځ ته شول لکه:

۱_ فقهي حقوقي سېستم په دغه سېستم کې قانون د فقهاوو او علماوو نظريات دي چې دمحکمو په واسطه اجراء او عملي کېږي، دغه حقوقي سېستم ته

داسلام حقوقي سېستم ويل کېږي، په دې سېستم کې قانوني قواعد او مقررات داسلامي فقهاوو نظريات تعريفوي چې بايد دغه نظريات د قرآن او نبوي احاديثو سره په ټکر کې نه وي.

۲_ قضايي حقوقي سېستم چې په هغه کې قانون دمحکمو پخوانۍ پريکړې او قضايي چال چلند دی چې دمحکمو په واسطه تطبيق کېږي چې دغه سېستم دکامن لاء (Common Law) انگريزي حقوقي سېستم سره اړخ لگوي.

۳_ تقنيني حقوقي سېستم دغه حقوقي سېستم ليکلی او قانون، ديوه تقنيني ارگان په واسطه تدوين او دمحکمو په واسطه تطبيق کېږي، دغه حقوقي سېستم بېلابېلو ټولنو د پرمختيا سره، عصري دولت د حقوقي تقنيني ماډرن سېستم

پربنسټ رامنځته او دا يې ثابته كړه چې دنورو سېسټمونو د منځپانگې د شموليت له پاره مناسب دى، د وضاحت، يووالي او نظم له پلوه او قانوني قاعدې جوړونې له مخې ډېر اغېزمن او كارنده دى، مهمه ځانگړنه يې داده چې د دولت د ځواكونو، مقننه، قضائيه او اجرائيه ځواكونو تشكيلات او توازن بيانوي. چې او سمهال ټولو حقوقي سېسټمونو په ماډرنو سېسټمونو پيل كړى او په اسلامي نړۍ كې هم دغه تغيرات او بدلونونه په اتلسمه پېړۍ كې هغه مهال پيل شول چې عثماني خلافت، تنظيمات او مجله الاحكام العدلية يې د ماډرن قانون په شكل سره وړاندې كړل، بايد ووايو دغه حقوقي ماډرن سېسټم ته رومن ژرمنيك (Roman Zhrmnyk) ويلى شي.

د شلمې پېړۍ له پيل وروسته (۱۹۲۰ زېږديز) كې چې د (۱۲۹۹) لمريز سره سمون خوري، دمصر هېواد خپل لومړنى مدني قانون چې د (عبدالرزاق السنهوري) د الازهر علمي موسسې فقهيه غړي په واسطه ترتيب او وليكل شو، دغه قانون د حنفي فقهې او نورو مذهبونو د فقهو پربنسټ او د فرانسې له مدني حقوقو سره سم تصويب كړ، دا مدني قانون د ډېرو اسلامي هېوادونو (ټولو عربي هېوادونو او افغانستان له پاره يو بنسټ وگرځيد.

پس له هغې چې په (۱۷۴۷ زېږديز) كال كې احمد شاه دراني رسماً د افغانستان پادشاه شو د قضا حكم په ثابت او انحصاري ډول د علماو په صلاحيت او اختيار كې ويا په د قېب عبارت د قاضيانو او مفتيانو په واک كې و. مركزي دولت چې زيات اختيارات او امتيازات يې علماؤ ته ورکړې و او دهغوى تاثيرات يې زبات كړي و نو علماو به هم د دولت څخه حمايت كاوه. علماو اصولاً د عدالت په تطبيق د خپلو تفاسيرو مطابق زياته توجه نكوله په تېر قرن (۱۹۲۰-۱۹۷۰ زېږديز) كلونو كې د عدالت د اجراء د مديريت ساده كونه او متمرکز كولو هدف د اجرايه قوې د قدرت كمولو ته په توجه او قضايه قوې ته د استقلال په وركولو ترسره شو. امير عبدالرحمن خان د حاكميت نوي دكتورين وړاندې كړل د هغه په اند او فكر

هغه د يو اسلامي ټولني رهبر او دخپلو اتباعو په نسبت دخداي تعاليٰ په وړاندې مسؤل دي پدې اساس هغه د علماؤ قدرت دخپل قدرت په وړاندې يوتهديدگانپه هغه په علماؤ باندې دحکومتي کنترول د اعمال په منظور دقضاتومقام ته يې په دولتي استخدام کې اداري پروسه تغيرکړه پدې شکل سره چې هغوی نورصرف دمذهبي اقتدارلرونکي ندي، امير ددې هدف دلسته راوړلو لپاره د وقف ارگان چې مذهبي او مالي نهاد گڼل کېده له منځه يوړ او پدې سره يې د مذهبي قضاتو مالي پشتيوانه گڼل کېده ړنگه شوه. د هغه وخت نه وروسته قضاتو بايد قضا دمنصب لپاره د دولت ترکنترول لاندې يو امتحان ورکړای وای چې پدې سره د قضاتو مذهبي علميت تعينېده او دهغوی د معاش تعينونکی هم و، کله به چې يوچا د قضا وظيفه ترلاسه کړه بيا ددنيوي کارونو او علومودزدکړي نه منعه کېده، همدارنگه امير عبدالرحمن خان د محاکمو يو شرعي نظام رامنځته کړ چې د معينو اصولو په چوکاټ کې د دولت لخوا د اساس القضاات تر عنوان لاندې رامنځته شوی و، فعاليت کاوه دامير اقدامات اگرچې د عدالت د اجرا درسمي کېدو موجب شو او په دې طريقه مرکزي دولت قدرت يې په قضايي امورو کې زيات کړ مگر د قضايه قوې خصوصيت ته يې د يوې کلا په حيث کومه صدمه واريده نکره. دامير عبدالرحمن نه وروسته امير حبيب الله خان د ده سپستم پرته له تغير څخه تعقيب کړ وروسته له دې غازي امان الله خان د غربي هېوادونو څخه په تقليد کوبښې وکړ ترڅو يو کامل حقوقي نظام دقانون د حاکميت په منظور ايجادکړي په (۱۹۲۳ زېږديز) کال کې يې يونوی اساسي قانون وضع کړ چې دهغې په اساس دافغانستان حکومت په مشروطه شاهي باندې بدل شو، دامان الله خان قضايي اصلاحات چې په نظام نامه باندې ونومول شو تر يوه حده دترکيې هېواد داصلاحاتو څخه چې دنولسم قرن په و اخرو کې رامنځته کړي و الهام اخستې و، امان الله خان ددولتي محاکمو يونوی نظام، سپستم اونوی د جزاقانون رامنځته کړ، دامان الله خان داساسي قانون ۲۱ تمې مادې داسې حکم کاوه چې ټولې

قضاي اوې بايد د اسلامي شريعت، جزا قانون او مدني قانون په اساس وڅېړل شي او ورته رسیده گي و شي د امان الله خان دوخت جزايي قانون غربي نړۍ څخه نه وو، بلکې د يوه اسلامي مدون قانون شکل يې درلود، چې په دې اساس علماؤ ته په خپل سرد تفسير حق نه ورکول کېده بايد نوموړی مدون قوانين يې تفسير کړی وای. د امان الله خان نه وروسته د حبيب الله کلکاني د لنډې دورې په پای ته رسېدو نادر شاه چې کله قدرت ته ورسېده هغه د امان الله خان د نظامنا مې هغه برخې چې زياتې جنجالي او مناقشې وړ وې ملغا کړې او هغه مذهبي قوانين او موازين چې په يو شکل سره د حبيب الله لخوا په شرعي محاکمو کې رامنځته شوي و محدود کړل. د نادر شاه د (۱۹۳۱زېږديز) کال د اساسي قانون ۸۷ او ۸۸ مادو داسې حکم کاوه چې ټول عمومي مراعات بايد شرعي قوانينو سره په وفق کې تنظيم شي او د حنفي فقهې د احکامو مطابق بايد مسايلو ته رسيدگي و شي.^۱ د داود خان دوره: د داود خان رياست جمهوري په اعلان سره ستره محکمه منحل شوه او د هغې صلاحيتونه د عدلي وزارت د عامه عدالت کمېټې ته چې نوم يې قضايي عالي شوری ته تغېر شوي و انتقال شول. د قاضي القضاة صلاحيتونه د عدليې وزير ته منتقل شول، او نورد ټولو محاکمو تشکيلات د (۱۹۲۷زېږديز) کال د محاکمو د تشکيلاتو او صلاحيتونو د قانون مطابق په خپل ځای پاتې شول. د (۱۹۷۷زېږديز) کال مصوب اساسي قانون مطابق بيا ستره محکمه رامنځته شوه او خپل صلاحيتونه يې دوباره لاس ته راوړل، خو د دې قانون په ۱۰۱ او ۱۱۲ مادو کې د قضايه قوې د استقلال تقلېل ښکاره کېده، دغه اساسي قانون قضايه قوه د يو حکومتي ارگان په حيث معرفي کړی و او د (۱۹۲۴زېږديز) کال اساسي قانون په څېر يې د قضايه قوې د استقلال څخه يادونه نوه کړې. ريبس جمهور به قاضي

۱- رامین، مشتاقی، رهنمود ماکس پلانک برای تشکيلات و صلاحیت محاکم

افغانستان، (چاپ سوم، حمل ۱۳۸۸ هـ ش) ص ۱۵

القضات او دسترې محكمې قضات منصوبول (۱۰۷ ماده)، علاوه پردې ددې اساسي قانون د ۱۰۴ مادې په اساس رېيس جمهور كولاى شول چې پس له پنځو كلونو قضات بدل كړي په داسې حال كې چې د (۱۹۷۴ زېږديز) كال اساسي قانون دغه موده لس كاله ټاكلې وه.^۱

كمونستي رژيم په وخت كې د (۱۹۷۷ زېږديز) كال اساسي قانون ملغا شو او ټول امورات بايد د انقلابي شورى د اجرايوي فرمانونو او مقرراتو په اساس تنظيم شوى واى.

انقلابي شورا دا خبره اعلام كړه چې د (۱۹۷۷ زېږديز) اساسي قانون پرته، نور قوانين دې د اجرا لاندې ونيول شي ځكه دا قوانين د دوى حكومت او انقلابي شورى سره په تضاد كې نه واقع كېدل. د انقلابي شورى د فرمان د دوهمې مادې په اساس يو ځل بيا دسترې محكمې اختيارات عالي قضايي شورى ته چې په سر كې يې د عدليې وزير قرار درلود او انقلابي شورى ته مسؤل و و سپارل شول، ددې تر څنگ او مې مادې د عسكري ځواكونو يو انقلابي محكمه ايجاد كړه چې هغه جرابمو ته رسېدگي و كړي چې د عسكري ځواكونو، سياسي اشخاصو او انقلاب دمصالحو په ضد واقع كېدل او نامحدود اختيارات يې درلودل، دغه محاكمو څو ځله تغير و كړ بلاخره په (۱۹۹۰ زېږديز) كال كې لغوه شول. د كمونستانو رژيم يو ځل بيا ستره محكمه ايجاد كړه او د اساسي قانون په ۵۶ ماده كې د قضايه قوې استقلال اعلام كړ چې په ۵۵ ماده كې راغلى و چه ستره محكمه بايد په منظم شكل انقلابي شورا ته راپور ور كړي. د ټولو عادي محاكمو قضات په علاوه د دسترې محكمې د قضاتو د انقلابي شورا د ريس له خوا منصوبېدل، وروسته د خلكو د ملاتړ د لاسته راوړلو په منظوريې په (۱۹۸۷ زېږديز) كال كې يو نوى اساسي قانون وضع كړ چې يو څو جزوي تغيرات يې رامنځته ته كړل، ددې

^۱ - رامين، مشتاقى، رهنمود ماکس پلانک برای تشکيلات و صلاحیت محکم

قانون په ۱۰۷ مه ماده کې داسې راغلي و چې قضايه قوه يو مستقل ارگان دی او ستره محکمه يو عاليترين قضايي ارگان دی چې په ټولو محاکمو د نظارت او د قوانينو د برابر تطبيق مسوليت لري. او د ۱۱۰ مې مادې په اساس قاضي القضاة د رييس جمهور لخوا د شپږ کلونو لپاره منصوبېده.

د داخلي جنگونو په دوران کې د (۱۹۹۰ زېږديز) کال د اساسي قانون مطابق قاضي القضاة جمهور رييس ته مسؤل گڼل کېده او د محکمو د تشکيلاتو او صلاحيتونو قانون نوی وضع شو. د طالبانو په رژيم کې د کمونستي رژيم اکثره قوانين لغوه شول او د ظاهر شاه د وخت قوانين د اجرالاندې ونيول شول. د طالبانو د رژيم څخه وروسته د بن د توافقي نامې په اساس د (۱۹۷۴ زېږديز) کال اساسي قانون دوباره برقرار شو البته تر هغه ځايه چې بايد بن د توافقي نامې، افغانستان سره د نړيوالو معاهداتو او نورو موازينو سره په مغايرت کې قرار ونلري، چې بلاخره د (۲۰۰۴ زېږديز) کال جنوري په شپږو پېښتمه نېټه او سنی اساسي قانون وضع شو. د بن په توافقي نامه کې د قضايه قوې په رابطه په ۲-۳ مادو کې داسې صراحت موجود و (د افغانستان قضايه قوه بايد مستقلة وي او د سترې محکمې لرونکې وي او نور ټول محاکم بايد د مؤقت دولت په واسطه ايجاد شي، انتقالې اداره بايد د ملگرو ملتو د سازمان په مرسته يو قضايي کمېسيون د داخلي قضايي نظام د بيا رغونې په خاطر چې د اسلامي اصولو، نړيوالو معيارونو، د قانون حاکميت او د افغانستان د حقوقي عنعناتو سره مطابقت ولري رامنځته کړي).

زموږ د دهېواد او سنی قانوني سېستم په جوړښت کې داسې تدابير نيول شوي چې پورتنني ياد سېستمونه په برکې رانيسي، د افغانستان اساسي قانون دهېواد تر ټولو لوړ قانون دی چې ټول قوانين او ارگانونه د همدې اساسي قانون سره په مطابقت کې تدوين او اداره کېږي، د دې اساسي قانون د ۳ مې، ۱۳۷ مې او ۱۳۱ مې

۱- رامین، مشتاقی، رهنمود ماکس پلانک برای تشکيلات و صلاحیت محاکم

او ۹۰مې مادې له حکم سره سم زموږ د هېواد نظام اسلامي جمهوري دی او بايد ټول قوانين د اسلام سپيڅلي دين له احکامو سره په مخالفت کې نه وي. همدارنگه محاکم د ټولو د عواوو په حل او فصل کې د بشپړې خپلواکۍ تر څنگ بايد د اساسي قانون احکام او نور عادي قوانين تطبيق کړي که چېرته د يوې دعوې په اړه په دې اساسي قانون او نورو عادي قوانينو کې څه حکم موجود نه وي، محکمې کولی شي د اساسي قانون په حدودو کې حنفي فقه او په ځانگړو مواردو کې د شيعه مذهب احکامو تطبيق د سرچينې په توگه يواځې په هماغې دعوې کې تطبيق او اجراء کېږي، دا جرياه ځواک دنده داده چې عادي قوانين او د محاکمو پريکړې اجراء او عملي کړي. د عادي قوانينو وضعه کول د مقننه ځواک اصلي او لومړنی واک د ملي شورا دی چې دولس او ملت استازيتوب کوي.

ترکيب او هيأت: د افغانستان اساسي قانون ۱۱۲مې مادې د حکم په اساس ستره محکمه د ستر قضائيه ځواک په سر کې چې له يوې سترې محکمې، د استناف له محکمو په ولايتي کچې او ابتدائيه محکمو د ولسواليو په کچې او همدارنگه د ځانگړو محکمو څخه جوړه ده چې تشکيلات او صلاحيتونه يې د قانون له لپارې تنظيميږي.

ستره محکمه (۹) کسه غړي لري چې د اساسي قانون ۵۰، ۱۱۷ او ۱۱۸ مادې له حکمونو په رعايت، چې د سالمې ادارې او سمون رامنځته کېدو او په شرايطو وړ اشخاص چې د سترې محکمې يو غړی دريېس او نور د سترې محکمې د غړو په توگه د ولسمشر له خوا د ولسي جرگې له تاييد سره په لاندې ډول ټاکل کېږي.

• درې تنه د څلورو کلونو له پاره.

• درې تنه داوو کلونو له پاره.

• درې تنه د لسو کلونو له پاره.

بايد يادونه وشي چې ستره محکمه د لاندې ديوانونو څخه جوړه شويده:

۱- د عمومي جزاء ديوان

۲-د عامه امنيت ديوان

۳-مدني ديوان

۴-د عامه حقوقو ديوان

۵-د ترافيکي جرمونو ديوان^۱

نقش او مسؤولپتونه: د افغانستان قضايه ځواک په صلاحيت کې ټولو هغو دعوو غور او رسيدگي شامله ده چې د دولت په شمول د حقيقي يا حکمي اشخاصو له خوا د مدعي يا مدعي عليه په حيث د قانون له حکمونو سره سم د محکمې په وړاندې اقامه شي، په محکمې کې قضیې د معيار او ماهيت پر بنسټ په دوه ابتدايي او استناف مرحلو کې حل او فصل کېږي. ستره محکمه هغه قضیې چې داستناف د محکمو څخه ورته احاله شوي وي، يواځې په هغو شرايطو کې ورته رسيدگي کوي چې موخه يې دا وي آيا قانون په کره او سمه توگه پلي شويدي او کنه؟ څو جوته شي چې د قانون احکام نه وي نقض شوي او يا دا چې معلومات ترلاسه شي چې نوموړي احکام په سمه توگه ندي تطبيق شوي نو پدې حالت کې ستره محکمه قانون او اک لري چې د لاندنيو (تحتاني) محکمو پر بېرې نقض او د سره کتنې له پاره ور وليږي او يا هم خپله پر بېرې صادره کړي چې پدې حالت کې د سترې محکمې پر بېرې وروستۍ او نهايي گڼل کېږي، په لنډه توگه د قضايه ځواک واکونه او صلاحيتونه په لاندې ډول دي:

➤ د قانون پر بنسټ د حکومت يا محکمو د غوښتنې پر اساس، له اساسي قانون سره د قوانينو، تقديني فرمانونو، بين المللي معاهدو او نړيوالو ميثاقونو د مطابقت څېړل او تفسيرول.

➤ د حکومت له لارې ملي شورا ته د قضايي چارو د تنظيم په ساحه کې د قانوني طرحي وړاندیز.

^۱ د درې گونو قواوو ځانگړتياوې او واکونه، د فيضان الله پټان ليکنه ۲۲ مخ

- په اړوندو قوانينو کې د اټکل شويو احوالو مطابق، د لويې څارنوالۍ يا د دعوی د لوري د اعتراض پر بنسټ، د نويو دليلونو د پيدا کېدو په سبب د محکمو پر قطعي فيصلو باندې نوې کتنه کول.
- د قانون د حکمونو پر بنسټ، بهرني دولت ته د مجرمينو د بېرته ورکړې (اعادې) په هکله د دليلونو څېړنه او تصميم نيول.
- د اساسي قانون اته ويشتمې مادې د حکم په پام کې نېولو سره بهرني دولت ته د اتباعو د تسليمولو په هکله د تور او اتهاماتو د دليلونو څېړل او تصميم نيول.
- د قضايي تگلارې (رويې) د وحدت تامينول.
- د قاضيانو د جنايي او انتظامي سرغړونو په هکله تصميم نيول.^۱

^۱ د درې گونو قواوو ځانگړتياوې او واکونه، د فيضان الله پټان ليکنه، ۲۸۳۰ مخونه د قضايه قوې په اړه نور معلومات د اساسي قانون په اووم فصل د ۱۱۲ مادې څخه د ۱۳۵ مادې

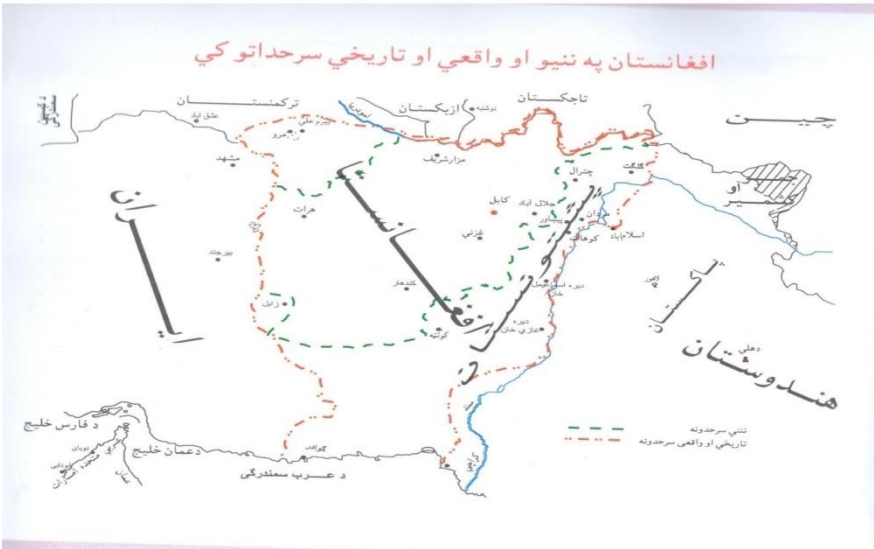
پورې وگورئ

^۲ د افغانستان د اساسي حقوقو مبادي، صفحه ۵۰

شپږم څپرکی

د افغانستان سرحدی کرښې

څلور خواوې او سیاسي پولې په حقیقت کې د یوهېواد دملي هویت پېژندنه کوي، چې د یو سیاسي واحد په توګه دنړۍ ملتونه یوله بله بېلوي. همدارپولې دي چې د هر هېواد جغرافیایي حدود تعیین او مشخصوي او د حاکمیت سیمې یې یوله بله بېلوي او معلوموي. د یوهېواد پولې که په وچه کې وي که په اوبو (سیند، سمندرګي یا سمندر) کې، خاوره یې ډېره او پراخه وي که لږه یا کوچنۍ، ځمکه یې متجانسه وي که غیرمتجانسه، دښته وي که غره ایزه، واحدملیت ولري که ګڼ شمېر، یوه ژبه ولري او که بېلې، خوپه دننه کې، د ټاکلو سیاسي پولوپه چوکاټ اودنړۍ د هېوادونو په لیکه کې د یوه واحد هېواد په توګه پېژندل کېږي. نوځکه په یوه هېواد کې ټاکلې پولې د یوې سیاسي سیمې هغه څرګندې بېلونکې پدېدي دي چې د ګاونډیو هېوادونو او نړیوالو معیارونو په منلو سره رسمي، ملي او نړیوال حیثیت غوره کوي.

د یو هېواد د سیاسي پولو ټاکنه دهغه د اداري قلمرو، ملي حاکمیت او د قانون د تطبیق ساحې راپېژنې او د همدغې ځمکنۍ پراختیا په چوکاټ کې اداري او قضائي وېشنه، د اقتصادي او ټولنیزو پروژو ترتیب، پرمختیایي پلانونه، انتخاباتي فعالیتونه، گمرکي چارې، د بانکو ټولنو او پیسو قانوني چلښت او داسې نورې چارې هم ترسره کېږي.

په لنډ ډول ویلای شو چې پولې د یو دولت یا هېواد تر کنټرول لاندې سیمې په خپله لمن کې رانغاړي او د یو هېواد متشکله عنصر یانې قلمرو تثبیت او مشخصوي.

سیاسي سرحدونه هغه مهمترین عوامل دي چې یو سیاسي متشکله واحد بل سياسي متشکله واحد څخه بېلوي او یا په بل عبارت سياسي سرحدونه له یوې متشکله سیمې څخه د بلې سياسي متشکله سیمې د بېلتون یا جداوالي غوره نښې دي، چې دانښې شوني دي طبعي او یا مصنوعي وي په ضمن کې د همدې سياسي

ليکونکي يا سرحدونو شتوالی دی چې په يوه ځمکه کې سياسي يووالی او انساني وحدت ممکن کوي او جوړوي بې. سرحدې خطونه هغه اعتباري او قراردادي خطونه دي چې د يو سياسي واحد دود مشخص کولو په خاطر د ځمکې پر سر مشخص او ټاکل کېږي بنا پر دې سرحدونه د سياسي جغرافيه اصلي او مهمو بحثونو څخه شمېرل کېږي. سره د دې چې د سياسي واحد څخه مطلب حکومت دی هغه خطونه چې د يو حکومت ځمکه د بل همسايه ملک څخه بېلوي په نړيوالو سرحدونو مشهور دي. خو که چېرته د سياسي واحد څخه موخه او مطلب يو ولايت يا ولسوالي وي، چې د يو هېواد په داخل کې سياسي پولې رامنځته کوي، نو دې ډول سرحدونو ته ملي سرحدونه (National Borders) وايي.

پوله په عربي ژبه کې په سرحد، په فارسي کې مرز او په انگليسي کې په Border ژباړله کېږي، په حقيقت کې د يو هېواد د حاکميت او صلاحيت سيمه ټاکي.^۲ يانې هغه سيمه ټاکي چې يوازې يو دولت پکې خپل ځواک او واکمني پلي کولای شي او له هغه څخه هغه خوا به گام نه پورته کوي ځکه هغه خواته د بل هېواد د واکمنۍ سيمه پيلېږي.

د يو دولت پولې هغه فرضي کرښې يا ليکې دي چې د يو هېواد ساحه له بل هېواده (يا دهغې ساحې په اړه چې د بل هېڅ خپلواک هېواد تر واکمنۍ لاندې راغلي نه وي، لکه آزاد بحرونه) بېلوي.^۳ يا په بله وينا، پولې هغه حدود دي چې دهغو پواسطه د يو دولت قلمرو مشخصېږي او دنورو ساحو څخه يې بېلوي، دا نورې ساحې امکان لري يا بل دولت وي او يا هم آزاد سمندرونه وي.^۴ د پولو يا سرحدونو څېړنه د حقوقو، جيوپولېټيک او جغرافيه له مهمو او په زړه پورو موضوعاتو څخه گڼل کېږي، په خاص ډول هغه پولې چې د يو واحد ملت،

^۲ حقوق بين الملل عمومي، (دوكتور محمد رضا ضيائي بيگدلي، م. ۱۸۲)

^۳ نړيوال عمومي حقوق، پوهاند دوكتور ودير ساپي، م. ۹۹

^۴ نړيوال عمومي حقوق- لکچرنوټ، (الحاج پوهاند دوكتور حفيظ الله دانش، م. ۵۴)

نژاد، قېبلې، دين، مذهب او کور وگړي سره بېل او جلا کړي. دا ډول پولې همېشه د سياسي ستونزو او لانجو لامل وي او د دوو گاونډيو هېوادونو ترمنځ سوله او امنيت له منځه وړي. لکه د افغانستان سره چې د وخت د ښکرو او ظالم ښکېلاکگر ځواک لخوا کابو (۱۱۷) کاله وړاندې دغه شان جبر او ناروا وشوه او تر نن ورځې پورې دواړو لورو ته پراته وروڼه او عزيزان د دغه اور په لمبو کې سوځېږي. دا جوته ده چې پوله او سياسي کرښه يوه قراردادې کرښه ده او د هېوادونو د سياسي حاکميت حدود تسجيل او بيانوي، خوله حقوقي اړخه او د سياسي جغرافيه له مخې تر ټولو ښه پوله هغه پوله ده چې د سياسي لانجې او مناقشې لامل ونه گرځي، دواحد ملت، نژاد، قېبلې، دين، مذهب او وگړي سره بېل نه کړي، ديو هېواد سياسي يووالی له منځه يونه سي، ديو مقام او قېبلې ټولنيزې، اقتصادي، فرهنگي، مذهبي او سيمه ايزې ځانگړتياوې په پام کې ولري او د بېلېدونکو وگړو غوښتنو ته پکې لومړيتوب ورکړي.^۱

د پولو د ټاکلو په موخه بايد لاندې څلور پړاوونه او مراحل ترسره او طي کيږي:

- ۱: د سرحدې کرښو ټاکنه (Allocation)
- ۲: د سرحدې کرښو محدودول (Delimitation)
- ۳: د سرحدې کرښو نښه کول (Demarcation)
- ۴: د سرحدې کرښو قانوني او پارلماني تائيد (Ratification)

د سرحدونو ډولونه

کولی شو چې سرحدونه د څوارخونوله مخې وېش کړو. يو دا چې سرحد څنگه منځته راغلی، د نژادي او فرهنگي گروپونو په وېش باندې يې د تطبيق درجې څرنگوالي څنگه دی او بله دا چې د فزيکي پدېدو سره د سرحد ورته والی او يا نه ورته والی څنگه دی. نو د همدې امله د وچې سرحدونه د وېش له مخې په لاندې توگه بېلوو.

^۱، د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه... پوهاند غلام جيلاني عارض ليکنه

مصنوعی سرحدونه: دا هغه سرحدونه دي چې په حقيقت کې په طبيعي شکل نه وي موجود، بلکې په غير طبيعي ډول د دولتونو لخوا جوړېږي لکه ديوالونه، اغزن تار، پايپ او داسې نور. خود منځته راتگ او فزيکي پدېدو سره دورته والي له مخې سرحدونه کولای شوله دوو اړخونو ډلبندي کړو. يو دا چې سرحد څنگه منځ ته راغلی، د نژادي او فرهنگي گروپونو په وېش باندې يې د تطبيق د درجې څرنگوالي څنگه دی. اوبل

دا چې د فزيکي پدېدو سره د سرحد ورته والی او يانه ورته والی څنگه دی خو په عمومي ډول سرحدونه په دريو ډولونو ويشل شوي دي چې لومړی د وچې سرحدونه دي دويم بحري او دريم هوايي سرحدونه دي چې مونږ اول دوچې په سرحدونو په تفصيلی ډول سره بحث کوؤ.

الف: هغه سرحدي کرښې چې په يوه سيمه کې د بشري ټولنوله مېشته کېدو څخه وړاندې کښل شوې وي، دا ډول سرحدونه د سرحدونو غوره بېلگې گڼل کېږي، ځکه کله چې ورو ورو او په تدريجي توگه انساني ټولنې د دې ډول سرحدونو په څنډو او لمنو کې مېشت کېږي، نو ځانونه د سرحد څرنگوالي او قوانينو سره برابر وي چې له همدې امله دا ډول سرحدونه هيڅ ډول ستونزې نه راولاړوي. غوره بېلگه يې د الاسکا (Alaska) او کاناډا (Canada) تر منځ سرحد دی، ځکه کله چې په (۱۸۲۵-۱۸۲۷ زېږديز) کلونو کې دروسانو او انگرېزانو تر منځ د دې کرښې دويستلو پرېکړه کېده هيچا په دغو سيمو کې ژوند نه کولو، دا ډول سرحدونه د انټي سيدنت (Anticident) سرحدونو په نوم يادېږي. بله بېلگه يې

د امریکا د متحده ایالاتو (U.S.A) او کانادا (Canada) تر منځ سرحد دی چې په (۱۷۸۲-۱۸۴۶زېږدیز) کلونو کې ټاکل شوي.

ب: هغه سرحدونه چې له وگړو څخه په گڼو سیمو کې غزیدلي وي خود سیمو کلتوري ارزښتونو ته پکې درناوی شوی وي چې دا ډول سرحدونه د سبسي کونت (Subsequent) په نوم یادېږي د دې ډول سرحدونو غوره بېلگې د زیاتره اروپایي هېوادونو تر منځ لیدل کېږي او بله بېلگه یې دهند او پاکستان له ازادې او وېش (۱۹۴۷زېږدیز) کال څخه وورسته د دواړو هېوادونو تر منځ سرحد دی.

ج: هغه سرحدونه چې د یوې سیمې د اوسیدونکو کلتوري ارزښتونو ته د درناوي پرته یو اڅې دنړیوال سیاست په پایله کې کښل شوي وي چې د دې ډول کرښو په غزولو سره هغه وگړي چې د یوې ژبې، یو کلتور او یو نژاد څخه وي او کلونه کلونه یې یوله بل سره د یو کلتور په درلودلو سره لکه دورونو په څېر ژوند کړی وي په بېلا بېلو هېوادونو پورې تړل کېږي چې د افریقایې هېوادونو تر منځ زیاتره سرحدونه او د افغانستان په ختیځ او سهیل ختیځ کې د دیورند Durand سرحدي کرښه یې غوره بېلگې دي.^۱

طبیعي سرحدونه: هغه سرحدونه چې له فزیکي پدیدو څخه په گټې اخستنې سره

ټاکل کېږي او د طبیعي سرحدونو په نوم یادېږي. د دې ډول سرحدونو څخه گټې اخستنې له ډېر پخوا څخه د هېوادونو په منځ کې رواج درلود. د دې ډول سرحدي کرښو د ټاکلو اصلي لامل دادی چې د سرحدونو په نښه کولو او د

^۱د افغانستان سرحدونه، د پوهندوی کریم الله لیکنه، ۲۱ او ۲۲ مخونه

تثبیت پر اوونه بې په اسانۍ سره بشپړېږي، همدارنگه ددې ډول سرحدونو دفاعي ارزښت هر وخت او بیا په ځانگړي ډول په پخوا وختونو کې زیات و. لیکن باید څرگنده شي چې دې ډول سرحدونو ته دطبعي سرحدونو اصطلاح ورکول ناسمه ده چې گویا دا ډول سرحدونه په طبیعي بڼه رامنځته شوي او بدلون ورنه دي. ددې ډول سرحدونو اصلي رول داوي چې ددوه هېوادونو د قلمرو سیمې یوله بل څخه بېلوي او عادتاً ددې ډول سرحدونو دوگړو ترمنځ اړیکې او پیوستون کم لیدل کېږي. پدې ډول سرحدونو کې دوگړو د تېریدو راتېریدو لپاره یو یا څو ځانگړي معبرونه یاد تېرېدو ځایونه ټاکل کېږي چې همدا معبرونه په اسانۍ سره دفاعي وړتیا هم لري. او په همدې ترتیب ددې ډول سرحدونو څارنه او کنترول د لږو لگښتونو په گاللو سره کېږي دا ډول سرحدونه غوره او دوام لرونکي سرحدونه گڼل کېږي ځکه چې سربېره پردفاعي او نظامي ارزښت یې د نقشي پرمخ ددې ډول سرحدونو ټاکل او تثبیت اسانتیاوې لري. پردې ټولو غوره والو سربېره کېدای شي دا ډول سرحدونه ځینې ستونزې هم ولري د بېلگې په توگه شونې ده چې د غرونو په درو کې ځینې وگړي استوگن وي هغه وخت چې دا ډول سرحدونه ددې فرهنگي او ټولنیزو مرکزونو څخه تېرېږي کېدی شي چې ستونزې راولاړې کړي چې همدغو غرنیو وگړو ته د منلو وړ نه وي د بېلگې په توگه له چین (China)

او هند (India) ترمنځ د تبت (Tibit) د سیمې او د همالیا د لږیو منځنۍ سرحدي کرښه (مکمهان) چې په ۱۹۱۴زېږدیز) کې تثبیت شوی وه لیکن هیڅ وخت په سیمه کې په نښه نه شوه^۱

^۱د افغانستان سرحدونه، د پوهندوی کریم الله لیکنه، ۲۴، ۳۴ مخونه

سمندري سرحدونه: د گوتو په شمېر له څو هېوادونو څخه پرته چې په وچې کې راگېر دي دنړۍ زياتره هېوادونه د سمندرونو او سمندرگيو سره د گاونډي توب له امله په بېلا بېلو واټنو سره د سمندري سرحدونو لرونکي دي. يا په بله ژبه ددغې هېوادونو يوه زياته اندازه پراخه سيمه په سمندرونو کې هم وي، په سمندرونو د برلاسي او حاکميت څرنگوالي د وچو په پرتله توپير لري، ځکه چې په سمندرونو کې انساني ټولني دتل لپاره نه او سيږي ولې همدا د سمندرونو څنډې دي چې سربېره له هغو کانونو څخه چې د سمندر په بسترو يا ساحلي برخو کې دي نورې اقتصادي سرچينې لکه: له سمندر څخه د کبانو ترلاسه کول هم په زياته پيمانه په همدې سيمو کې ليدل کېږي.

افغانستان د ښه او مناسب جغرافيايي او ستراتيژيک موقعيت، لوړو غرونو، پراخو جلگو، شنو او ښايسته درو او څپاندو سيندونو په لرلو سره د تاريخ په اوږدو کې په منځنۍ اسيا کې غوره شهرت لري دی.

له يوې خوا يې د مناسب اقليم او ښه جغرافيايي موقعيت اوله بله پلوه يې د ښې آب و هوا او د کرنې لپاره د مناسبې خاورې په لرلو او په همدې توگه شمال څخه د جنوب اوله ختيځ څخه د لويديځ په لورې د تگ راتگ او د تگ راتگ په پايله کې د بېلابېلو وگړو د کلتورونو د خلط کېدو او د لرغونو کرنيزو تمدنونو د راپيدا کېدو لامل گرځيدلی.

د افغانستان په لرغوني خاوره کې بېلابېل تمدنونه منځته راغلي چې ددغو بېلابېلو تمدنونو د رامنځته کېدو

مرکزونه، سرحدونه او د قلمرو سيمې بېلابېلې وې، چې د بېلگې په توگه يې له نظره تېرو.

هغه ټوټه ځمکه چې د پېړيو پېړيو څخه راپدېخواز مونږ د نيکونو ترو ا کمڼۍ لاندې وه او د حالاتو د ژرندې او توندو توپانونو څخه په ننې شکل او بڼه مونږ ته راپاتې ده، د تاريخ په بېلابېلو پړاوونو کې د بېلابېلو حدوداتو په لرلو سره په بېلابېلو نومونو ياده شوې ده. دغه ټوټه ځمکه د پخوانۍ آريانا څخه رانيولې تر باختر، خراسان، لوی افغانستان او ننني افغانستان پورې دسترو سترو مدنيتونو ټاټوبی او زانگو وه او ده او د پېړيو سترو سترو نوابغو، شاهيرو او شخصيتونو دروزنې او پالنې دويار په لرلو سر بېره وخت ناوخت د بېلابېلو بنسکيلاکگرو او امپراطوريوله يرغلونو او تېريوسره هم مخ شوې ده. په غالب گمان آريايان هغه لومړنی قوم دی چې له دغې لارې (افغانستان) څخه هندوستان، دارو پاختيځې برخې او د نړۍ نورو برخو ته تللي او رسيدلي دي. له تاريخي پېښو څخه ښکاري چې د افغانستان پولې په دايمي ډول او تلپاتې نه دي ځکه سياسي بدلونونو، د يرغلگرو تاراگونو، کورنيو ناقراريو او قبېلو ځانځانيو افغانستان په رازراز سياسي محدوديتونو کې رانښکيل کړی دی.

د پخوانيو نقشو او تاريخي اثارو په مرسته د هراړخيزې پلټنې د چاپ شويو او قلمي اسنادوله پرته له کولو څخه وروسته کولای شو د دغې جغرافياوي ټوټې (لرغوني افغانستان) پولې له ډېرو پخوانيو تاريخي دورو څخه تر نن ورځې پورې په مستنده توگه په لاندې ډول تشييت او وټاکو:

لرغوني افغانستان (آريانا) پولې (د ۷۰۰ تر ۶۰۰ م ز پورې)
له ډېرو پخوانو څخه راپدېخوا افغانستان په مرکزي آسيا کې د کرنيز مدنيت ستر مرکز وو. د آمو او سیر سيندونو د شتون له کبله نوموړې سيمه، چې په

^۱ د يوسيند نوم دی چې د تاجکستان، ازبکستان او قرغزستان په منځ کې بهېږي.

شپاړسو (۱۶) حوزو مشتمله وه او دا وړال له شگلنو څخه د سند تر دلتا، د سند له سيند څخه دهند تر سمندر ه او دهند د تار له د بنستو څخه داوسني ايران د ختيزو شگلنو پورې سيمې يې په خپله لمن کې رانغښتې، ډېره بڼپرازه، حاصلخيزه او سمسوره وه. د پخواني باختري يا بخدي لوړو وېرغونو او د دفاع کلکو استحکاماتو، چې د اُم البلاد په نوم ياديدې، دغه مدنيت ته لاشهرت وربښلی و. هغه وخت (د لرغوني آريانا په وخت کې) د دغه مدنيت حدود په لاندې ډول وو:

شمالي سرحد يې د وړال جهيل^۲ وو چې د آمو او سیر سيندونو د پای له ټکي څخه پيل کېده، سويلي سرحد يې د عربو سمندرگي وو، ختيزه پوله يې د سند سيند له گلگت څخه دهند تر سمندرگي پورې وه، لويديزته يې د بلوچستان ولايتونه، سيستان او اوسني خراسان د ايران سره گډه پوله لرله او شمال ختيځ ته يې د چين له ختيز ترکستان سره پوله لرله^۱.

ديونان باختري دورې پرمهال د لرغوني افغانستان پولې (د ۳۳۶ تر ۲۲۷ م ز) د ميلاد څخه (۳۳۶) کاله مخکې مقدوني سکندر په دغې ځمکې يرغل وکړ او کابو ټوله يې لاندې کړه. د سکندر په يرغل سره د دغې سيمې په تاريخ کې يوه نوې پاڼه پرانستل شوه، د سيمې دا وسيدونکو د ژوندانه په هره برخه کې يولې بدلونونه رامنځته شول. د سکندر د راتگ څخه دمخه د دغې سيمې خلکو د آريايانو کلتور او دودونه خپل کړي وو خود سکندر په راتگ آريايي او يوناني کولتورونه سره گډ شول او يوناني کلتور رامنځته شو چې د يونان او باختري کلتور په نوم

^۱ دلتا: د سيند خوله يا د سيند په خوله کې د رسوبي موادو يوه سيمه چې د ځمکې هوا ريدو او د سيند څانگه کيدو سبب گرځي.

^۲ جهيل: ډېرې پراخې ولاړې او به دي چې په طبيعي حالت باندې دو چې په واسطه چاپېر شوي وي.

^۱ اطلس تاريخي افغانستان، (محمد عتيق پاخون، م. ۱) او د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه. او اداري ویش پوهاند غلام جيلاني عارض لېکنه م. ۲۰-۲۱

يادېده او آريايي تمدن او کلتور په خپر يې د پرمختگ او ودې لوړ لوړ پړاونه يو په بل پسې تر شا پرېښودل.^۲

په (۲۲۷) مخ زېږدیز کال کې ديونان او باختر دخپلواک پادشاه له خوا يو ډول نظام رامنځته شو. دا نظام په اصل کې شاهي و خوددوو جرگويامجلسونوله خوا اداره کېده چې يوه جرگه يې د قومي مشرانو او شيوخانو جرگه وه او بله يې ملي جرگه يا مجلس و.^۳

د يونان و باختر په دوره او بيا په تېره د د متریوس (۲۰۰—۱۲۰م ز) په دوره کې د دې خاورې ختيځ سرحدونه ترسنداو دهندوستان شمالي برخو او د گنگا تر سواحلو ورسيدل، نو ويلی شو چې د دې خاورې سياسي سرحدونه د ايران له دښتو څخه تر گنگا او له سيحون (سیرسند) او جيحون (اموسيند) څخه تر د هند سمندر پورې وغزیدل.

د دغې امپراطورۍ پولې هم د پخوا په څېر ټاکلې او مشخصې نه وې او کابو دهر واکمن په وخت کې د بدلون په حال کې وې، مگر بيا هم شمال ختيځ ته تر چين، ختيځ ته تر هندوستان، سويل ختيځ ته تر عرب سمندرگي، لويديځ ته تر پرسیس او ننني مشهد، شمال ته تر اکسوس يا آمو سيند او کاشغر تر غرونو پورې رسېدې.^۴

د دغې امپراطورۍ پولې هم د پخوا په څېر ټاکلې او مشخصې نه وې او کابو دهر واکمن په وخت کې د بدلون په حال کې وې.

^۲ د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش پوهاند غلام جيلاني عارض ليکنه م. ۲۲

^۳ تاريخ افغانستان، (احمد علي کهزاد، م. ۵۲)

^۴ اطلس تاريخي افغانستان، محمد عتيق پاڅون، م. ۲

د خراسان پولې (د ۷۴۲ تر ۹۲۲ زېږديز پورې)

کله چې د اسلام مبارک دين د غې سيمې ته راو رسول شو او مسلمانان په دغه سيمه واکمن شول، نو د دغې سيمې او وگړو په تاريخ او د ژوندانه په بېلابېلو اړخونو کې بنسټيز بدلونونه رامنځته او يو نوی تمدن (اسلامي تمدن) د پخوانيو تمدنونو لمن تر ډېره بريده ورتوله او محوه کړه. د دغو بدلونونو په ترڅ کې يو هم د دغې سيمې د نوم بدلېدل و، يانې د دغې سيمې نوم له آريانا او باختر څخه په خراسان واړول شو. دا چې څه وخت پدغه سيمه د خراسان نوم کېښودل شو او کومې ځمکې يې په خپله لمنه کې رانغښتې وې، پدې هکله د تاريخپوهانو ترمنځ د نظر اختلاف شتون لري، خود کله تاريخي اسناد وپربنسټ ويلاي شو چې په لومړنيو اسلامي پېړيو کې ټولو هغو اسلامي ولايتونو ته، چې په ختيځ کې د لوت د دښتو او د سند حوزې ترمنځ پراته وه، دغه نوم استعمالېده او تر اتلسمې پېړۍ پورې په دغه نوم يادېدل. د نولسمې پېړۍ څخه وروسته د پېرنگي د لاسوهنو له امله د افغانستان په لويديځ کې يوه برخه په ايران پورې وتړله شوه، چې داسيمه تر نن ورځې پورې د ايران تر واکمنۍ لاندې ده او په همدغه نوم (خراسان) يادېږي.^۱

د تاريخي شواهدو وپربنسټ بايد وويل شي چې د خراسان سيمه په لومړنيو وختونو کې يوه محدوده او وره سيمه وه خو وروسته يې په کراره کراره د آريايانو لومړني حدود په خپله لمن کې راوغاړل. د خراسان د خاورې پراخوالی او پولې په بېلابېلو تاريخي دورو کې (له ۵-مې مېلادي پېړۍ څخه تر ۱۸-مې مېلادي پېړۍ پورې) ثابتې او معلومې نه وې ځکه يو وخت به يې سيمه ډېره لويه او بل وخت به کوچنۍ وه، د بېلگې په توگه د غزنويانو او غوريانو په دورو کې د لرغوني افغانستان يا خراسان ځمکې ډېرې پراخه شوې. د غزنوي سلطان محمود په وخت کې د خراسان پراختيا د لوت له دښتو، اصفهان، عراق، همدان او طبرستان څخه نيولې په ختيځ

^۱ د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش، پوهاند غلام جيلاني عارض

کې د گنگا تر ساحل او شمال کې تر سير سيند يا خوارزم او سويل کې تر بلوچستان او کاتياور پورې امتداد درلود، يا په سياسي وينا، د غزنوي سلطان محمود په وخت کې د خراسان پولې د لرغوني افغانستان يا آريانا اصلي پولو ته ورسېدلې او پخوانۍ آريانا، ماورالنهر او فرغانه يې په خپلو لمنو کې راوغښتل.^۲

ديادولو وړ ده چې هغه مهال خراسان په دوو برخو يادېده، عام خراسان او خاص خراسان، د هندوکش (هندوکش) د غرونو څخه نېسکته جنوبي سيمې، چې ختيزې سيمې، سويل او سويل لويديز افغانستان، نننۍ پښتونستان او بلوچستان پکې شامل وو، د عام خراسان په نوم يادېده او د هندوکش د غرونو څخه بره خواته شمالي سيمې، چې لاندې څلور برخې يا ربعې يې لرلې، د خاص خراسان په نوم يادېده.

۱- د نيشاپور او شاريخ ربع: په دغې ربعه کې نيشاپور، طوس، مشهد، همدان، اسهيق، سبزوار، جوين، جاجرم، اسقراین، استوا، کلات، سرخس او ځېنې نورې برخې شاملې وې.

۲- د مروې ربع: په دغې ربعه کې د مرغاب سيند، لويه مروه، خوارزم، جيحون او ځېنې نورې برخې شاملې وې.

۳- د هرات ربع: په دغې ربعه کې د هرات ښار، د هيرودد پورته برخې ساحلي ښارونه، د شينډنډ ولايت، پوشنج، د بادغيس ولايت او ښارونه يې، غرجستان، غور، باميان او ځېنې نورې برخې شاملې وې.

۴- د بلخ ربع: په دغې ربعه کې فارياب، شبرغان، انبار، اندخوی، تخارستان، خلم، سمنگان، اندراب، تالقان او ځېنې نورې سيمې شاملې وې.

په ټول خاص خراسان کې پورته څلور برخې شاملې وې چې د هندوکش (هندوکش) د سويل تر څمکو، باباغره، فيروزغره او د هند تر سمندر پورې يې امتداد درلود.^۱

۲، اطلس تاريخي افغانستان، (محمد عتيق پاڅون لېکنه م. ۷)

۱ د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش د پوهاند غلام جيلاني عارض،

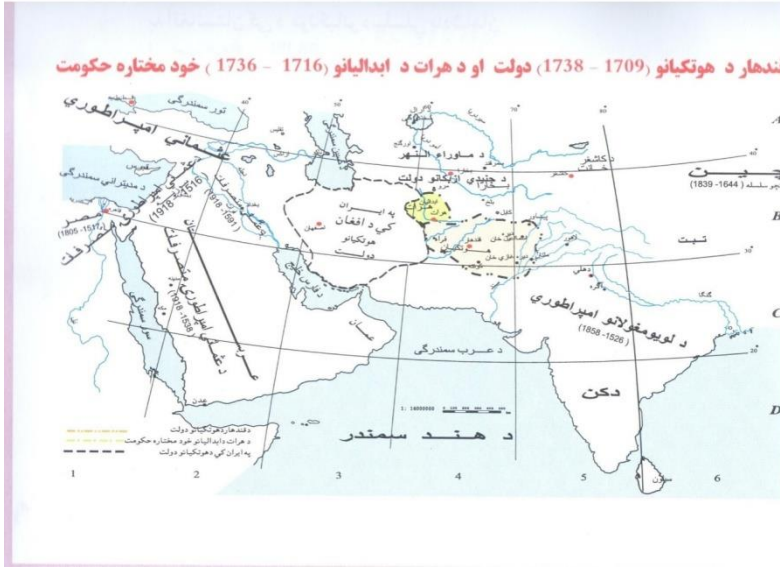
لېکنه م. ۲۴

له پنځمې مېلادي پېړۍ څخه تر اتلسمې پېړۍ پورې که د افغانستان تاريخ ته وکتل شي نو به لېدل شي چې د مختلفو حکمرانانو د قدرت په اوږدو کې د هېواد اصلي حدود د هغوی د سياسي حدودو سره يوشان نه وو، د بېلگې په توگه د افغانستان سياسي پولې يو وخت د تارم (Tarim) صحرا او کاشغر تر غرونو پورې رسېدلې وې، کله به هم په ترکستان او ياماورالنهر (داموسيند پورته خوا وې لکه: تاجکستان، ازبکستان، او ترکمنستان) او کله به هم په ايران کې او ځېنې وخت به په هندوستان کې وې يانې د غزنويانو، سلجوقيانو، غوريانو او ځېنو نورو په دورو کې افغانستان د گاونډيو هېوادونو سره په شمال او لويديځ کې يو واحد دولت و، حال دا چې ځېنې وخت به يې د پرديو د کاميابېدوله کبله پولې کوچنۍ شوې او يا به تجزيه شو. ۲

په لومړيو کې د خراسان نوم يوې کوچنۍ ټوټې ځمکې ته منسوب و او ورو ورو پکې نورې پراخې سيمې راگيرې شوې، د افغانستان د شمال او شمال لويديځ ولايتونه لکه تخارستان (بدخشان او قطغن) بلخ (مزار شريف او ميمنه) مرغاب، هرات، مرو، طوس او نيشاپور د خاص خراسان په نوم ياديدل.

سربېره پر دې ځينې نورې سيمې يانې د هندو کش جنوبي سيمې يا د افغانستان ختيځې، جنوبي او جنوب لويديځې سيمې او سنی پښتونستان او بلوچستان هم په خراسان کې شاملې سيمې وې چې دا وروسته يادې شوې سيمې د عام خراسان په نوم پېژندل کېدې.

د عام او خاص خراسان د سرحدونو په شمال کې د خوارزم (ماورالنهر او فرغانه) جنوب خواته يې د هند سمندر، ختيځ لورې ته يې سيند او جهلم او لويديځ لورې ته يې د لوت دښته او کرمان پراته وو.

د هوتکيانو د واکمنۍ پولي (د ۱۷۰۹م تر ۱۷۳۷ زېږديز پورې) د ډېرې مودې څخه وروسته د افغانانو د خاورې د ۲۰۰ کلنې تجزيې او گډوډۍ مرحله پای ته ورسېده او د افغانانو سره دروېښانه راتلونکې هېلې پيدا شوې. په (۱۷۰۹) زېږديز کال کې ميرويس خان هوتک په کندهار کې د ايراني واکمنيو وروستنی پاتې شوني محوه کړې او په کندهار کې يې د افغان غلجيانو (هوتکيانو) مستقل حکومت رامنځته کړ. د ميرويس نيکه او دهغه څخه وروسته د شاه محمود هوتکي، شاه اشرف هوتکي او شاه حسين هوتکي د واکمنيو پرمهال د افغانستان پولي شمال ته تر کابل، شمال ختيځ ته تر پېښور، ختيځ ته تر ملتان، جنوب ته تر سنده او لويديځ ته تر هراته پورې رسېدلې وې. د هوتکيانو په دولت کې اسماعيل خان ډېره، غازي خان ډېره، کوټه، کندهار، فراه او ځېنې نورې سيمې شاملې وې.^۳

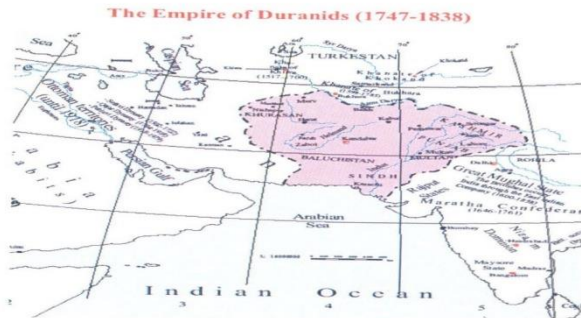
^۳ مرور کوناهي بر تاريخ افغانستان و قضيه پشتونستان، (محمد عتيق پاخون، لېکنه م. ۱۸

(د لوی افغانستان بنسټ ایښودنه او د ځمکنۍ پراختیا هلې ځلې)

په (۱۷۴۷زېږدیز) کال کې د ایران واکمن نادر افشار ووژل شو، دهغه د وژل کېدو څخه وروسته ۲۵ کلن احمد ته د کندهار ښار د شېر سرخ بابا په زیارت کې د بې برخلیکه او ټوټه ټوټه وگړو د چارو واگې و سپارل شوې. احمد شاه په خپل ځانگړي سياسي درایت او پوهې سره په پیل کې د دغې سیمې خلکو ته د ملي هویت او پېژندنې په ورکولو سره په ملت جوړونه لاس پورې کړ، ټول لراو پر پراته بېلابېل ټبرونه یې د واحد افغان په تېر سره راټول او کښینول او ورپسې یې د امپراطورۍ د حدودو په ټاکلو پیل وکړ. بابا دیوه امیر او افغان امپراطور په توگه دخپلو لسو نظامي، ستراتیژیکو او برخلیک ټاکنو سکوفرونو په ترڅ کې د افغانستان پولې د آریانا د پخوانۍ ځمکې تر کچې ورسولې او په خاور بڼه کره یې د آسیا په زړه کې د دغوبې برخلیکه خلکو لپاره د افغانستان په نوم د او سیدني او پېژندنې یو ستر ټاټوبی جوړ او رامنځته کړ او افغان توغ یې پرې وریاوه.

لوی احمد شاه بابا (1747 - 1773)

د ډرانیانو له سلسلې نه

دلوی افغانستان بنسټ ایښودونکي، افغانانو ته دملي هویت وربښونکي او د افغانانو پلاراعلی حضرت احمد شاه بابا د پرستري، ستومانه او خادم ژوندانه څخه وروسته د وفات پرمهال لوی افغانستان په لاندې پراختیا او سیاسي پولو سره خپلو راتلونکو نسلونو ته د مور او ناموس په څېر په میراث پرېښود:

له مروه او آمو څخه تر عرب سمندرگي، بلوچستان، سند، گجرات او د پلي شاوخوا سیمې یې تر کشمېر پورې په خپله لمن کې رانغښتلې، یانې شمالي پوله یې د آمو سیند، سویلي پوله یې عرب سمندرگي او د عمان خلیج، لوېدیځه پوله یې مشهد او کرمان او ختیځه پوله یې سرهند او د تبت د غرونو لړۍ وې.^۲

بابا دخپلې امپراطورۍ د پراخولو، ساتلو او پرمختگ په موخه کابو لس ځله د هند، خراسان او شمالي سیمو په لور نظامي سفرونه وکړل چې د پرستري شو او د همدغې سترياله امله ناروغي ورپېښه او ترې وفات شو، خو د وفات پرمهال (۱۷۷۳ زېږدیز) کال یې یوه پراخه امپراطوري په میراث پرېښودله چې په ختیځ کې تر سرهند، په لوېدیځ کې تر مشهد او سبزو، په شمال کې د آمو تر سیند او په سویل کې تر عرب سمندرگي پورې رسېدله. دغه حدود چې پورته ذکر شول د اتلسمې پېړۍ په اوومه لسيزه کې د دراني امپراطورۍ حدود وو خوداتپول افغانستان نه وو، بلکې پخپله احمد شاه بابا به د اباسیند څخه تر مشهده او د آمو سیند څخه تر عرب سمندرگي پورې سیمه افغانستان باله او نورې سیمې لکه کشمېر، پنجاب، سند، خراسان یې د افغانستان ملحقات گڼل.^۱

^۲ د تاریخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش پوهاند غلام جیلاني عارض م. ۳۳

^۱ د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه د کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي لېکنه

د لوی افغانستان د پولو د نړیدو او بدلون بهیر ددغې خاورې پراخوالی په بېلابېلو وختونو او دورو کې د واک د خاوندانو د توان او د نړیوالې وضعې د څرنګوالي په ترڅ کې د تغیر او بدلون په حال کې وو. د افغان ملي تاریخ لیکوال دیوه غربي تاریخپوه وګانګو فسکي د کتاب په حواله چې (دراني امپراطوري) نومېږي، لیکي ((د لوی افغانستان جوړیدل او د پولو ټاکل د احمد شاه (بابا) په واسطه په کال (۱۷۲۱) زېږدیز کې بشپړل شول. احمد شاه بابا په خپل ژوندانه کې د دوه میلیونه کيلومتره مربع (۲۰۰۰۰۰۰ Km^۲) په مساحت افغانستان جوړ او راتلونکو نسلونو ته یې په میراث پرېښود.^۲ احمد شاه بابا دغه ستره امپراطوري په اتو ولایتونو او پنځلسو اعلی حکومتونو وېشلې وه.

د بابا (د وفات څخه وروسته ددغې سترې امپراطورۍ د چارو واګې تیمور ته ورکړل شول.

تیمور شاه د داخلي توپيو او شورشونو په شنډولو، خپلواک د بې شمېره بنځو او اولادونو په اداره بوخت شواو دهېواد چارې یې په ډېرو نازکو حالاتو کې تر شا پرېښودلې او په سم ډول یې ترتیب او تنظیم نه کړې. تیمور شاه په خپله (۲۱) کلنه واکمنۍ کې یوازې د داخلي توپيو او ځپنو باغي او بېلتون غوښتونکو پاڅونونو په ټکولو سربېره له پلاره وریاتې امپراطوري وساتله او نور یې کوم پرمختګونه ونه کړل.

د تیمور څخه وروسته دهغه ځوی شاه زمان واک ته ورسېد، شاه زمان دوخت په سیاسي ګرد او کې ګېر شواو ویې نه شواي کړای چې ځان ددغه ګرد او له داخلي او خارجي اغېزو څخه په آمان کې وساتي. دغه وخت انګریزانو په شمالي هند کې پرهغو افغاني مقبوضاتو د تسلط پروژې ترتیب او طرحه کولې چې له احمد شاه بابا او تیمور شاه څخه شاه زمان ته په میراث پاتې وو او د تیمور شاه په مرګ سره

^۲، د افغان ملي تاریخ، د قدرت الله حداد فرهاد لېکنه م. ۴۰۴

يې د بغاوت جنډې پورته کړې. پنجاب چې تل د سکھانو د پاڅونونو مرکز وو د تيمور شاه له مرگ سره يو ځل بيا پکې د بغاوت سرو نه پورته شول. شاه زمان د هغو د تصفيې او ارامولو په موخه يو ستر پوځي پلان طرحه او چمتو کړ، خود اچې دغه مهال پنجاب د انگریزانو د استعماري کړيو او پروژو د تطبيق ځای او مرکز ټاکل شوی وو، نو شاه زمان په سخت تشویش کې شو او په ځان کې يې د دې توان ونه ليد چې د پنجاب په ضد کوم گام پورته کړي ځکه هر لور ته چې به يې حرکت کاوه نو له بل لوري به پاڅونونه پيل کېده. شاه زمان په دام کې د نښتي زمري په څېر هر لوري ته لاسونه اچول او هڅه يې کوله چې له نیکه څخه وریاتې امپراطوري په اصلي او پخواني حالت ژوندي وساتي، خوله بده مرغه د انگلیسانو، ايراني واکمنانو او داخلي مخربو عناصرو د مخالفونو او خنډونو له امله يې د غې هيلې د عمل جامه وانه غو ستله.^۱

د شاه زمان دو اکمنۍ پر مهال انگلیسانو د افغانستان په هکله دوه ډوله سياست طرحه کړی وو، په لومړۍ مرحله کې د دوی سياست دفاعي وو، يانې يوازې د دې مخه يې نيوله چې افغانان په هند برید ونه کړي او په دويمه مرحله کې يې سياست تعرضي بڼه خپلوله او غوښتل يې چې افغانستان په راتلونکې کې کمځواکه او حتی تجزيه کړي.^۲

شاه زمان څخه وروسته د شاه محمود دو اکمنۍ پر مهال انگریزانو په افغانستان کې برېښه او ښکاره لاسوهنه پيل کړه او خپل دفاعي سياست ته يې تعرضي جنبه ورکړه او هڅه يې کوله چې دروسپې له خوا پر هند د احتمالي برید په وړاندې د افغانستان څخه د ډال او خنډ په حيث کار واخلي. همدارنگه انگریزانو له يوې خوا د سدوزيو او محمدزيو د کورنيو ځپنې غړي په غېږ کې ونيول او په بېلابېلو

^۱ د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه د کانديد اکاډميسن محمد ابراهيم عطايي لېکنه

م. ۴۴ - ۴۵

^۲، مدخلات خارجي در امور افغانستان، د اصحاب الدين سيدي لېکنه م. ۹

ځايونو کې يې بغاوتونو او شورشونو ته هڅول او له بلې خوا يې ايرانيانو، هندوانو او سکهانو ته پر افغانستان باندې د يرغل لپاره مرستې ورکولې. په (۱۸۰۲) زېږديز کال د شمال ازبکان د آمو له سيند څخه راتېر شول، په (۱۸۰۳) زېږديز کال کې د ايران قاجاريانو، د نادر افشار د کورنۍ څخه خراسان او مشهد ونيول پداسې حال کې چې نوموړې سيمې پخوا د افغان حکومت په امر اداره او کنټرول کېدلې.^۳

انگريزانو د افغانستان د اوږد مهاله لاندې کولو، تجزيې او په هند دروسې يا فرانسې د بريد دمخنيوې په موخه د لومړي ځل لپاره د (۱۸۰۹) زېږديز کال د فبرورۍ په مياشت کې يانې د شاه شجاع د لومړنۍ واکمنۍ پر مهال د مونت سټوارټ الفنسټون (Mount Stuart Elphinston) په مشرۍ د افغانانو ژمنې پلازمېنې پېښور ته يو پلاوی راو لېږه، د پلاوي هدف ظاهراً د افغان - انگليس د اړيکو پيل بنودل کېده خو په حقيقت کې دغه پلاوی د سيمې د هراړخيزې څېړنې او جاج اخستنې په موخه راغلی وو او په دغه ارتباط سره انگليس وکولای شول چې له شاه شجاع سره د يو تړون په اساس په سيمه کې د نوک څرخېدو ځای پيدا او د افغانستان په چارو کې لاسوهنه پيل کړي. دغه پلاوي په خپل ترکيب کې کابو څلور سوه تنه بېلابېل ملکي مامورين، انجينران، د سروې متخصصين، نظامي منصبداران، پلي او سپاره عسکر لرل. الفنسټون له خپلو راغلو ملگرو سره سيمه په ډېر دقيق ډول وڅېړله او معلومات يې انگلستان او برطانوي هند ته ولېږل. الفنسټون چې په خپلو ليکنو کې ابا سيند دهند او افغانستان ترمنځ طبيعي او سياسي پوله بولي.

۳، د افغانستان معاصر تاريخ - لکچرنوټ، (د پوهنمل محمد ايمل حقل لېکنه م. ۲۴)
 ۱ د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، د کانديد اکاډميسن محمد ابراهيم عطايي

شاه محمود د دويم ځل واکمني پر مهال د پنجاب حاکم رنجيت سنگهه په ملتان برید وکړ او ملتان يې تر خپلې ولکې لاندې راوست. ^۳ په کابل کې د سردار دوست محمد خان د حکومت پر مهال يانې هغه وخت چې په افغانستان کې مرکزي حکومت شتون نه درلود او هېواد د محمدزيو ورونو له خوا په ملک الطوايفي ډول اداره کېده، سند، بلوچستان او بهالپور محلي اداراتو ته وسپارل شول. کشمير او ډېره جات د پنجاب سکھانو ونيول. ^۴

په (۱۸۳۰) زېږديز کال پېښور د رنجيت سنگهه له خوا ونيول شو. ^۵ بلوچستان د لومړي افغان - انگليس جگړې څخه وروسته په (۱۸۴۳) زېږديز کال کې د خان قلات د خيانت له امله د افغانستان څخه بېل او د انگليس د نفوذ په سيمه کې شامل کړای شو چې وروسته انگليسانو کاملاً د افغانستان څخه بېل کړ. ^۶

پدې ترتيب د تيمور شاه د واکمنۍ څخه وروسته له يوې خواد سدوزيانو ترمنځ واک ته در سپدو په خاطر خپل منځي اختلافات او بې اتفاقي اوله بلې خواد سدوزيانو او محمدزيانو د کورنيو ترمنځ اختلافات او همدارنگه د محمدزيانو خپل منځي اختلافات د دې لامل شول چې دوخت بنسکيلاکگر ځواک خپل انساني ضد کړه وړه ترسره کړي، او په پايله کې د بابا په وینوگهټل شوی ملي ناموس يانې (لوی افغانستان) د لاسه ولاړ، له ختيځ، لويديځ، سوېل او شمال څخه راکوچنی او په وچې کې رانسکيل هېواد ترې جوړ شو.

^۳، دو سوی خط ديورند: باتلاق تاريخ معاصر افغانستان، پاکستان و نيروهاي ناتو، د غلام محمد محمدي لېکنه م. ۲۵

^۴، د افغانستان معاصر تاريخ-، پوهنمل محمد ايمل حقل لېکنه م. ۳۳

^۵ محمد عتيق پاخون، اطلس تاريخي افغانستان، (کابل: مرکز نشراتي ايمان، ۲۰۰۵)، م. ج

^۶ مرور کوتاهي بر تاريخ افغانستان و قضيه پشتونستان، د محمد عتيق پاخون لېکنه م. ۳۰۳

د شاه زمان څخه وروسته د بابا (د امپراطورۍ کابو دولس لکه متره مربع) (۱۲۰۰۰۰۰ Km^۲) خاوره د نااهله اولادونو د نه پاملرنې، ناپوهۍ او خپل منځي سرتبگيو له امله د افغانستان له تن څخه بېله او د دښمن پليټو قدمونو ته پرېښودل شوه.^۷ په لاندې جدول کې د احمد شاه بابا څخه د راپاتې دراني امپراطورۍ د تدريجي تجزيې او ټوټه کېدو بهير ته نغوته کوو، يانې په ترتيب سره دهغو سيمو نومونو او د بېلتون کلونه ذکر کوو چې د شاه محمود د واکمنۍ څخه د امير عبدالرحمن خان تر واکمنۍ پورې د افغانستان له تن څخه بېلې او په گاونډيو هېوادونو يا سيمو پورې تړل شوي دي: ♣

د دراني امپراطورۍ تدريجي تجزيه او د لوی افغانستان له اصلي وجود څخه بېلې کړای شوي سيمي				
ګڼه	بېل کړای شوی ايالت، ښار يا ځای	د بېلتون کال	د وخت واکمن	بېلونکی يا نيونکی
۱	د خراسان ايالت	۱۸۰۳	شاه محمود ابدالي	قاجاري ايران
۲	ابا سين ترڅېرمه د اټک کلا	۱۸۱۲	شاه محمود ابدالي	د رنجت سنگه په مشرۍ پنجابي سکان
۳	د ملتان ايالت	۱۸۱۸	شاه محمود ابدالي	د رنجت سنگه په مشرۍ پنجابي سکان
۴	د کشمير ايالت	۱۸۱۹	محمد عظيم خان محمدزی دکابل والي او وروڼه يې	د رنجت سنگه په مشرۍ پنجابي سکان
۵	غازي خان ديره	۱۸۲۱	محمد عظيم خان	د رنجت سنگه په

^۷، د افغان ملي تاريخ، د قدرت الله حداد فرهاد لېکنه م. ۴۰۲

مشري پنجابي سکان	محمدزی د کابل والي او وروڼه يې			
د رنجت سنگه په مشري پنجابي سکان	محمد عظيم خان محمدزی د کابل والي او وروڼه يې	۱۸۲۱	اسماعيل خان د پره	۶
د رنجت سنگه په مشري پنجابي سکان	دوست محمد د کابل والي او وروڼه يې	۱۸۳۰	د پېښور ايالت	۷
انگليس	امير دوست محمد	۲۵- ۱۸۴۳	د سند ايالت	۸
انگليس	امير دوست محمد شېرعلي خان، افضل خان او محمد اعظم	۵۴- ۱۸۷۲	د بلوچستان ايالت	۹
انگليس	امير محمد يعقوب	۱۸۷۸	د خيبر، کرمې او بولان ستراتيژيکې درې	۱۰
انگليس	امير محمد يعقوب	۱۸۷۸	د کوژک او پيوار غاښي (کوتلونه)	۱۱
انگليس	امير محمد يعقوب	۱۸۷۸	د لنډې کوتل ښار	۱۲
انگليس	امير محمد يعقوب	۱۸۷۸	د شمال، فوشنج او کوژک سيمې	۱۳
انگليس	امير محمد يعقوب	۱۸۷۸	د کوټې ښار	۱۴
انگليس	امير محمد يعقوب	۱۸۷۸	د سيبې او پېښين ښارونه	۱۵
انگليس	امير عبدالرحمن	۱۸۹۳	د سوات ايالت	۱۶

انگليس	امير عبدالرحمن	۱۸۹۳	د باجوړ ايالت	۱۷
انگليس	امير عبدالرحمن	۱۸۹۳	د چترال ايالت	۱۸
انگليس	امير عبدالرحمن	۱۸۹۳	د ارناوې، وزيرو، داورو او چاغې سيمې	۱۹
انگليس	امير عبدالرحمن	۱۸۹۳	د چمن بنار	۲۰
تزارې روسيه	امير عبدالرحمن	۱۸۸۴	د مروه ايالت	۲۱
تزارې روسيه	امير عبدالرحمن	۱۸۸۵	د پنجدي ايالت	۲۲
تزارې روسيه	امير عبدالرحمن	۱۸۸۵	د آق تپه، چمن پيد او چشمه سلیم بنارونه	۲۳
تزارې روسيه	امير عبدالرحمن	۱۸۹۵	د آمو سيند څخه بره خواته د پامير سيمه	۲۴
ايران	امير شېرعلي خان	۱۸۷۲	د سيستان ايالت لويه برخه	۲۵

♣ په دې هکله دلاړ پرو معلوماتو په خاطر په لمن ليک کې لېکل شويو کتابونو ته مراجعه وکړئ. ۱

۱ محمد عتيق پاخون، اطلس تاريخي افغانستان، (کابل: مرکز نشراتي ايمان، ۲۰۰۵)، م. ۲۴

◀، مرور کوتاهي بر تاريخ افغانستان و قضيه پشتونستان د محمد عتيق پاخون لېکنه م.

۲۹۹

◀، د افغان ملي تاريخ، د قدرت الله حداد فرهاد لېکنه م. ۴۰۶

◀ (د ډيورنډ تراژيډي))، ډيورنډ د واحد ملت د بېلتون کرښه، (محمد عتيق پاخون، لېکنه م.

۱۸۲

◀، د سوي خط ډيورنډ: باتلاق تاريخ معاصر افغانستان، پاکستان و نړيوهاي ناتود غلام

محمد محمدي لېکنه م. ۴۰

د افغانستان اوسنی پولې

کله چې په بېلابېلو وختونو کې د افغانستان ځمکنۍ پراختیا گورو او یاد اچې د افغانستان پولې خپرونه له هراfgان سره دوه ډول احساس پیدا کېږي.

• لومړی احساس چې هرښتني افغان پرې خوشحاله کېږي او روح یې پرې تازه کېږي هغه دملي غرور احساس دی، ځکه هرکله چې یو افغان خپلې پخوانۍ ځمکنۍ پراختیا وې او لویې امپراطورۍ گوري او د دغو امپراطوریو په لمنو کې بېلابېل له ویاړه ډک او ځلیدلي مدنیتونه گوري، چې حدود یې د آمو د سیند څخه تر عرب سمندرگي، د پنجدي، سیستان او اسلام کلا څخه تر سیر سیند پورې رسېدل او خپلواکو ځواکمنو دولتونو پرې واکمني کوله او یاد اچې بلوچستان، اسماعیل خان دېره، کشمېر، ډېلی او سندز مونږ د امپراطوریو ملحقات وو، نو د هر افغان لپاره دویار او خوښۍ ځای وي.

• دوه یم احساس چې د هراfgان لپاره د ژور خفگان سبب گرځي هغه دادی چې په اتلسمه زېږدیزه پېړۍ کې د دوو لویو ځواکمنو گاونډیو هېوادونو (په ختیځ کې برتانوي هند او په شمال کې تزاري روسیې) ترمنځ زموږ د هېواد موقعیت د دې لامل شو چې افغانستان د تېریو او سیاسي بریدونو ډگرو گرځي. افغانان او ټاټوبی یې له انگریزانو سره د لومړۍ او دوه یمې جگړې په پایله کې ورو ورو کمزوری شول، د خاورې ځینې مهمې او ستراتیژیکې برخې یې د لاسه ورکړې او وروسته دروس او انگلیس ترمنځ د بفریا حایل په بڼه رامنځته شو.

د افغانستان نننۍ پولې او سرحدې کرښې چې پر سیاسي نقشو ترسیم شوي کابو یوه پېړۍ وړاندې تثبیت او ټاکل شوي دي. د دغو پولو او کرښو په ټاکلو کې گاونډیانو، انگلیسي او روسي حکومتونو مستقیم لاس او مهم رول درلود. ^۱ د دغو لاسوهنو او مداخلاتو، چې په ټوله مانا د سیاسي موخو د ترلاسه کولو لپاره ترسره

^۱ ((د ډیورنډ د موافقه لیک حقوقي ارزونه))، ډیورنډ د واحد ملت د بېلتون کرښه، پوهنوال

د وکتور محمد عثمان روستار تره کی، لېکنه ۱۱۱

شوي، د پولو او سرحدې کرښو په ټاکنه کې د سيمې د دولتونو، قومونو او حتی خلکو ترمنځ د پرې سياسي ستونزې رامنځته کړي دي.^۲ د ليکنې پدې برخه کې په ځېنو هغو مطالبو لنډه رڼا اچوو چې د افغانستان د اوسنيو پولو په ټاکنه او تشبیت کې يې په يو ډول نه يو ډول اغېزې لرلې دي.

د افغانستان د اوسنيو پولو جوړښت او ستونزې د افغانستان په معاصر تاريخ کې د ډيپلوماتيکو تحولاتو په رابطه د افغانستان د اوسنيو پولو او سرحدې کرښو جوړښت او بدلون د پر مهم خوپه عين حال کې يو مغلقي او پيچلی بحث دی چې د موضوع په اړوند د ډېرو سياسي اسنادو، مذاکراتو او ميثاقونو په استناد بايد خبرې وشي. پدغه ځای کې به د موضوع د جرياناتو په توضيح بشپړه رڼا واچوو.

د افغانستان د اوسنيو پولو او سرحدې کرښو مسئله که څه هم د نولسمې پېړۍ له دوه يمې نيمايي څخه بيا کابو د شلمې پېړۍ تر دوه يمې نيمايي پورې وخت په برکې نيسي خو د موضوع د لارو بنانتيا او دقيق تحليل په موخه بايد يو څه وخت وړاندې لار شو او د هماغه وخت څخه په موضوع تحليل او څېړنه پيل کړو.

افغانستان د بابت د امپراطورۍ له پيل سره، چې د اتلسمې پېړۍ د دوه يمې نيمايي سره سمون خوري، د يو سياسي او ثابت کولتوري اورگانيزم په توگه شکل نيولی وو. بابا او دهغه مشاورين دغې نقطې ته په بشپړ دقت سره

متوجې وو چې افغانستان بايد د سياسي بقا څښتن شي، هماغه وو چې بابا په خپل

^۲، د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش د ښاغلي پوهاند غلام جيلاني

ټول ځواک سره هڅه کوله چې د هېواد د پولو سياسي جوړښت د کلتوري جوړښت سره په مطابقت او مناسبت کې وټاکي. احمد شاه بابا د ابا سيند او آمو سيند و نو ترمنځ سيمه افغانستان باله چې په همدغو حدودو کې يې پولې ټاکل کېدلې او نورې سيمې چې به يې فتح کولې هغه به يې د افغانستان د اقمارو په څېر ساتلې. د دغو سپورميانو يا اقمارو څخه به يې په سياسي او اقتصادي لحاظ ډېره زياته گټه اخستله^۱

د بابا تر وفات پورې د افغانستان پولې ډېرې پراخې وې خو وروسته چې د سدوزيو او محمدزيودفتنو او فتور دوره پيل شوه، نو د سرحدونو مفهوم بېخي د منځه ولاړ. دوخت سترو ځواکونو د شمال څخه روس د سويل څخه انگليس او د لوبديځ څخه قاجاري ايران کابويوه پېرې، په دې هڅه کې وو چې افغانستان و خوري، خو افغانستان د دوی دارټياوو او خپل جغرافيو يي موقعيت له مخې له منځه نه ولاړ.

روس او انگريز په خپلو منځو کې د ټکر دمخنيوي په خاطر پر افغانستان د بفر، حایل يا جدايي طرحه وټپله او اوسنۍ پولې او کرښې تر ډېره بريده د همدغه سياست تر سيورې لاندې رامنځته شوې دي، چې په لاندې ډول يې په تفصيل سره څېړو:

د افغانستان شمال ختيزې پولې

په شمال ختيزه برخه کې افغانستان له پخوانۍ روسيې (ننني تاجکستان) او چين سره په داسې يوه سيمه کې گډې پولې لري، چې د کال په اوږدو کې تقريباً همېشه تر اوږو او کنگلونو لاندې وي. دغه سيمې د پامير او واخان کم بره منطقي دي. په دغه عنوان کې به لومړي د پامير پوله او بيا له چين سره گډه پوله تر څېړنې لاندې ونيسو.

^۱، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، د نساغلي کانديد اکاډميسن محمد ابراهيم

الف - د پامير يا واخان پوله:

دامير شېر علي خان دو اکمنۍ په وخت کې د دغې پولې ټاکلو يا تعينولو ته څوک متوجه نه وو، څو کله چې عبدالرحمن خان واک ته ورسېد نو د دغې پولې ټاکل او تعينول يې هم اړين وبلل، نوموړي په (۱۸۸۲) زېږديز کال کې يادونه وکړه چې د خواجه صالح څخه تر پامير پورې سرحدي کرښه بايد وټاکل شي. په همدې کال روسي ځواکونو په پامير کې پر افغان سرحدي ځواکونو بريد وکړ، ټول يې ووژل او شمالي پامير يې ونيو. په همدغه وخت کې دانگليس د باندنيو چارو د وزير روزيري او په لندن کې د روسيې د سفير موسيو د وستال تر منځ خبرې روانې وې چې دا خبرې د پلاوي په ټاکلو پای ته ورسېدې. په دغه پلاوي کې دانگليس له خوا جنرال جبراد او توماس هولډ پېچ او د روسيې له خوا مونو کوسکي او بنديسکي وټاکل شول. پلاوي څېړنې پيل او نقشه يې چمتو کړه. همدارنگه سيمي ته يو ګډ پلاوی هم ولېږل شو، په دغه پلاوي کې د افغانستان څخه غلام محي الدين

خان، دانگليستان له لورې ميجر جبراد او د روسيې له خوا فيفرو شويکوي سکي د خپلو ډلو مشري کوله. د (۱۸۹۵) زېږديز کال د مارچ په مياشت کې دانگليستان د باندنيو چارو وزير او د روسيې سفير په هغه

پروتوکول لاسليک وکړ چې له مخې يې لوی پامير، دشغنان او روشان (د بدخشان ولسوالۍ دي) په ګډون، روسانو ته او کوچنی پامير، دواخان له دهليز او دروازه

۱، د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش د ښاغلي پوهاند غلام جيلاني عارض لېکنه م. ۷۳

افغانستان ته ورسېد. دغه دهليز چې ترچيني تركستان پورې غزیدلی (۸۰-۱۰۰) کيلومتره اوږدوالی او (۱۳-۱۲) کيلومتره پلنوالی يا سورلري^۲ د پامير سرحدي کرښه چې د افغانستان او تاجکستان ترمنځ گډه پوله تشکېلوي، د ۹۰ کيلومتره اوږدوالي په لرلو سره د ويکتوريا (زرکول) جهيل دختيزې اخرنۍ برخې څخه پيل او د لوړو ځايونو څخه تر تېرېد او وروسته د يولي تر درې امتداد پيدا کوي.^۳

ب - چين سره گډه پوله په (۱۹۴۹) زېږديز کال کې په چين کې کمونيستي انقلاب رامنځته او له امله يې د چين ولسي جمهوريت جوړ شو. د همدغه کال د سيپتمبر په مياشت کې د افغانستان سره د گډې پولې د ټاکلو خبرې پيل شوې او په (۱۹۵۷) زېږديز کال کې پرېکړه وشوه چې پوله بايد د ځمکې پرمخ تثبيت او وټاکل شي. بالاخره د افغانستان او چين ترمنځ گډه پوله د يولي خبرو څخه وروسته د

(۱۹۲۴) زېږديز کال د اگست په مياشت کې رسماً د دواړو لورو داستازوله خوا په فني ډول د ستنوپه وسيله په نښه، تثبيت او وټاکله شوه.^۴ دا پوله د ۹۲ کيلو

^۲ افغانستان او د پامير پر سر شخړه، ژباړن: محمد ظاهر کاني، م. ۲۳۸
^۳ د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش د پوهاند غلام جيلاني عارض، لېکنه م. ۷۳
 او د جيوډيزي او کارتوگراف عمومي اداره، د افغانستان سياسي او معلوماتي نقشه، (کابل: اداره، ۱۳۸۸)

^۴ افغانستان او د پامير پر سر شخړه، ژباړن: محمد ظاهر کاني، م. ۲۷۱

متره اوږدوالي په لرلو سره د يولي له درې څخه د قوس په بڼه پيل او د كليک تر کوتل يا د واخجير د کوتل تر سويل ختيزې برخې پورې غزیدلې ده، چې غرونه يې همېشه په واورو پټوي.^۵

شمالي پولې

افغانستان په شمال کې د خپلو دريو گاونډيو هېوادونو سره دوه گډې پولې لري چې يوه يې دامير شېرعلي خان پوله او بله يې درجوي پوله ده. د پولې نن ورځ د تاجکستان، ازبکستان او ترکمنستان سره د افغانستان د حاکميت سيمې بېلوی چې هره يوه يې دامکان تربریده بېله بېله څېرو:

الف - دامير شېرعلي خان پوله: کله چې دانگليس اروس ترمنځ د بفرپه طرحې هوکړه وشوه نو د افغانستان د شمالي پولو تعين او تثبيت ته يې جدي پاملرنه وکړه. د انگلستان له لورې د برتانوي هند د نوي ويسراي الارډمايو د دفتر يو سياسي ماموردو گلاس فرسايټ ته دنده وسپارله شوه چې دامير شېرعلي خان د ټولو تصرفاتو او واک لاندې سيمو نقشه ترتيب او چمتو کړي، نوموړي شخص د

د بېرو څېړنو او کتنو څخه وروسته په لاندې ډول نقشه ترتيب او وړاندې کړه:

د دامير شېرعلي خان شمالي سرحد دې د خواجه صالح څخه تر کرکي پورې د آمو د سيند په مسير کې وټاکل شي چې په ختيځ کې تر پنج سيند

^۵ د جيوديزي او کارتوگراف عمومي اداره، د افغانستان سياسي او معلوماتي نقشه، (کابل:

اداره، ۱۳۸۸)

^۱ په هند کې دانگليس لوی حکمران دويسراي په نامه يادیده

او اوخان پورې دا کرښه رسېږي او د بلخ، میمنې او اندخوي ښارونه یې بهترین ټکي دي او دا کرښه باید لاندې خواته تر هرات پورې دا مسیر تعقیب کړي. همدارنگه په ختیځه خوا کې دهندو کش تر لړیو او د پامیر له قلات سره وتړله شي.^۲

دغو خبرو او ترتیباتو کا بودوه کاله وخت ونيو او انگلیس له روس څخه غوښتنه وکړه چې د خپلو نظریاتو مفصل راپور دې د برتانیا د باندنیو چارو وزارت ته و سپاري، خوروسې لورې ژر ځواب ورنکړهماغه وو چې د انگلیستان د سفیر له لورې په سنپتربورگ کې دروسیې کابینې ته یو مکتوب وړاندې شو، په مکتوب کې د افغانستان د شمالي پولو په هکله داسې ویل شوي وو:

- ۱: بدخشان او دهغه متعلقات په ختیځ کې د اوخان له یوې برخې سره او د سرقول څخه ترکو کچې پورې چې له آمو سره اتصال پیدا کوي، شمالي پولې ټاکلې کېږي.
 - ۲: افغاني ترکستان چې پر کندز، خلم او بلخ مشتمل دي او شمالي سرحد چې د دوو سیندونو (آمو او کوکچې) د جلا کېدو له برخې څخه ترخواجه صالح پورې چې دامیرشېرعلي خان متصرفات دي او د آمو سیند پر کینه خوا سیمې چې د خواجه صالح څخه دې خواته واقع دی، هم دامیرشېرعلي خان په تصرف کې بلل کېږي.
 - ۳: داخلي ولایات آقچې، سرپل، میمنه، شبرغان او اندخوي چې د اوروستی یې د شمال لویدیځ سرحد اخیری څنډه گڼله کېږي دهغو ټولو بېدیا ووسره چې د آزادو ترکمنو د قبایلو سره تعلق لري، امیرشېرعلي تصرفات بلل کېږي.
 - ۴: د افغانستان په لویدیځ کې هرات دهغه د متعلقاتو سره چې قسماً د ایران سره همسرحد دی، ښانني کولو ته اړتیا نه لري، ځکه هغه د امیر وطن دی.
- روسی لوری په پیل کې د مکتوب منلو ته چمتو نه وو خو وروسته ځینې داسې حالات رامنځته شول چې په خپل دریځ کې یې نرمښت راوست او په (۱۸۷۳ زېږدیز) کال کې یې د یو مکتوب په ذریعه د انگلیس له خوا جوړه شوې نقشه تایید او ومنله او د افغانستان، انگلیستان او روسیې د استازو ترمنځ یې اسناد لاسلیک

او تبادلې شول. د همدغې نېټې څخه راپدې خوا داپوله د افغانستان او ګاونډيانو په اسنادو کې د امير شېرعلي خان د پولې په نوم ياده شوه.^۱

د امير شېرعلي خان پوله کابو ۱۸۰۰ کيلو متره اوږدوالی لري چې له زرکول جهيل څخه پيل او د خم آب په سيمه کې پای ته رسېږي. داپوله افغانستان له نني تاجکستان او ازبکستان څخه بېلوی.^۲

ب. د ريځوي پوله: کله چې عبدالرحمن خان په (۱۸۸۰) زېږديز کال کې واک ته ورسيد نو په دې هڅه کې شو چې د افغانستان شمال لويديځه پوله د روسيې سره پرځمکه تشييت او معلومه کړي.^۳

په (۱۸۸۴) زېږديز کال کې روسانو په مروه بريد وکړ او لاندې يې کړه، دروسانو په دغه وړاندې تگ

سره ترټولو لومړی د هرات سيمه چې د هندوستان د کيلي حثيت يې درلود، دروس له ګواښ سره مخ

۱، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، د نساغلي کانديد اکاډميسن محمد ابراهيم عطايي لېکنه م. ۴۱۷ - ۴۱۸
 ۲ د جيوديزي او کارتوگراف عمومي اداره، د افغانستان سياسي او معلوماتي نقشه، (کابل: اداره، ۱۳۸۸)

او دو سوی خط ديورنډ: باتلاق تاريخ معاصر افغانستان، پاکستان و نيروهاي ناتو، د غلام محمد محمدي ليکنه م. ۱۴

د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه...، ژباړن: ح تراب، م. ۵۵

۳ دو سوی خط ديورنډ: باتلاق تاريخ معاصر افغانستان، پاکستان و نيروهاي ناتو د غلام محمد محمدي، لېکنه ۱۴

شوه، پداسې حال کې چې ايران به پخوا هم دروس په لارښوونه د هرات د نپولو سوچونه او فکرونه کول ترڅو انگرېز له دغې ناحيې څخه تهديد کړي. په همدغه وخت کې روسانو يو بل پلان هم تر تطبيق لاندې ونيو يانې پنځده يې تر فشار لاندې ونيوله. انگرېزانو په ډېر تلوار روسانو ته خبر ورکړ چې په دغه سيمه کې بايد د پولو د ټاکلو کارونه تر سره شي. دوی موافقې ته ورسېدل، د (۱۸۸۴) زېږديز کال په وروستيو کې د انگليس له خوا د کرنل ريجوي، دروسانو له خوا د جنرال زيلونوي او د افغانستان له خوا د قاضي سعدالدين خان په مشرۍ پلاوي سيمې ته راوړسېدل، پدغه وخت کې روسانو د پنځدې د تصرف غوښتنه وکړه، خو انگرېزانو ونه منله. روسانو د (۱۸۸۵) زېږديز کال د مارچ په دېرشمه پر پنځدې بريد وکړ او کابو ۲۰۰۰ تنه افغان سرحدي ځواکونو د جنرال غوثالدين خان په مشرۍ د ژوند تر وروستۍ شيبې له خپل ناموس يانې خاورې څخه په مېړانه دفاع وکړه خو دا چې له يوې خوا د افغان ځواکونو شمېر کم وو او له بلې خوا يې تجهيزات نه لرل، ټولو د شهادت جامونه وڅښل او روسانو پنځده ونيوله. دغه وړاندې تگ د انگرېز لپاره د خطريو بل زنگ وو او انگليس ډېر ورخطاشو، فوراً يې په لندن کې دروس له سفير سره يو پنځه ماده ايز تړون لاسليک کړ چې اصلي موضوع يې د افغانستان د شمال لويديځې پولې د ټاکلو د کار پيل کول وو. روسانو موافقه وکړه او خپل پلاوي يې د کهولبرگ په مشرۍ سيمې ته ولېږه. د پولو په ټاکلو کې لومړی يوه اندازه اختلافات پيدا شول خو وروسته دا اختلافات حل شول او د (۱۸۸۷ زېږديز) کال د جولای په ۲۲ نېټه د پروتوکول وروستۍ کاپي د کرنل ريجوي او کرنل موسيوزينوف په وسيله لاسليک شوه او ورپسې د (۱۸۸۸

^۱ پوهاند غلام جيلاني عارض، د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه...، ژباړن: ح. تراب، (پېښور: ختيځ بيارغونې اداره، ۱۳۸۲)، م. ۵۲

زيردیز) کال د جولای په ۱۲ نېټه د دواړو لوريو له خوا د تايېد مهرونه پرې ولگيدل او سره تبادله شول.^۲

دغه پوله چې د افغانستان او ترکمنستان ترمنځ واقع ده کابو ۵۴۰ کيلو متره اوږدوالی لري چې د خم آب څخه تر ذولفقار درې پورې د قوسي خط په بڼه تشييت او تعين شوې ده.^۳

لويديزې پولې

د سيستان سيمه چې د افغانستان په سويل لويديز کې پرته ده په بېلابېلو تاريخي دورو کې به کله د ايران تر لاس لاندې او کله به هم افغانستان اداره کوله. د احمد شاه د وخت څخه د نولسمې پېړۍ تر نيمايې پورې سيستان د افغانستان د خاورې يوه برخه وه، تردې چې د سربندي قبيلې مشر علي خان د افغانستان سره خيانت وکړ او د خپلې قبيلې او سيمې سره يوځای ايران ته تسليم شو او د ايران تابعيت يې ومانه. سربېره پردې د سرحدي پولو ټاکنه او تشييت هم اړين وو، خود ځينو سرحدي ستونزو له امله ايران او افغانستان په دې ونه توانيدل چې کومې پرېکړې ته ورسېږي، نوله ناکامه يې دهندله ويسيږي سره تماس ونيو او د افغانستان د سويل لويديزې او د ايران د سويل ختيځې پولې دستونزې د حل په برخه کې د پرېکړې غوښتونکي شو.^۱

الف - د ميکهمان پوله: د اسرحدي کرښه چې د افغانستان او ايران ترمنځ پوله مشخصوي، يوه لانجمنه او له ستونزو ډکه کرښه ده، ځکه د هلمند د سيند پر اوبو

^۲ کانديد اکاډميسن محمد ابراهيم عطايي، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، (کابل: ميوند خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۳)، م. ۴۲

^۳ پوهاند غلام جيلاني عارض، د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه...، ژباړن: ح. تراب، (پېښور: ختيځ بيارغونې اداره، ۱۳۸۲)، م. ۵۲

^۱ پوهاند غلام جيلاني عارض، د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه...، ژباړن: ح. تراب، (پېښور: ختيځ بيارغونې اداره، ۱۳۸۲)، م. ۷۰

چې تر دې او اخرو پورې جنجالونه روان وو، نو د نوموړې سرحدې کرښې مسئله هم ورسره گرمه او بحراني وه.

دامير شېرعلي خان د واکمنۍ په دوه يمه دوره کې هغه ته د ايران له لورې تشويش پيدا شو، نو پس له مفاهيمو يې حکميت يا منځکړيتوب انگريز ته ورکړ چې هغه داوب او پولې د ټاکنې په برخه کې خپل رول څرگند کړي. انگريزانو په (۱۸۷۲) زېږديز کال کې فريډريک گولډسميت ورته راواستاوه، د افغانستان له خوا

سید نور محمد شاه د پلاوي مشري کوله او ايران له خوا د پلاوي مشر ميرزا معصوم وو. نوموړي درې اړخيز پلاوي ترډېرو خبرو وروسته پرېکړه وکړه چې په ټوله مانا د ايران په گټه او د افغانستان په زيان وه، افغان لورې د اړېکړه ونه منله او رد يې کړه.

په (۱۸۸۸) زېږديز کال کې

د دويم ځل لپاره دامير عبدالرحمن خان له خواله انگريزانو څخه په دې مسئله کې د منځکړيتوب غوښتنه وشوه، دا ځل د افغانستان له لورې جنرال غوث الدين خان، د ايران له لورې ميرزا ناظم الملک او ځوی يې او د انگليس له لورې په مشهد کې انگريز سفير جنرال ميک نيل د موضوع د حل لپاره وټاکل شول. دا ځل هم گډ کمپسيون د ايراني لورې د مخالفت له امله په دې ونه توانيد چې کومه پرېکړه وکړي.^۲

^۲ د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه کانديد اکاډميسن محمد ابراهيم عطايي، لېکنه

په (۱۹۰۲) زېږديز کال کې ايران او افغانستان بيا انگرېز ته د منځگړيتوب بلنه ورکړه، انگرېز داځل ميکمهان د ۱۵۰۰ انگليسي او هندي عسکرو سره يوځای راو لېږه، له افغان لوري څخه آخندزاده نصيرالدوله او فقير محمد خان او د ايران له لوري عين النظم او معصوم خان پلاوي ته ور معرفي شول. دغه گډ پلاوي کابو دوه کاله او درې مياشتې په سيمه کې گډې څېړنې وکړې او په پای کې يې خپله پرېکړه اعلان کړه، په پرېکړه ليک کې د کوه ملک سياه چې د افغانستان په جنوب لويديځه زاويه کې پروت دی او د سياه کوه چې د هلمند د هامون په شمال غربي برخه کې موقعيت لري تر منځ وټاکل شوه.^۳ خودا پرېکړه هم تر ډېره بريده يو لوري ته هم د منلو وړ نه وه ځکه اصلي ستونزه د هلمند داوبو په وېش کې وه او کله چې د هلمند اوبه وېشلې شوي وای نو دا مسئله به هم په خپله حل شوی وای. د ميکمهان کرښه تر ډېر وخت پورې په نوساني حالت کې وه چې بالاخره د (۱۹۷۳) زېږديز کال د مارچ په مياشت کې د لومړي وزير موسی شفيق په سياسي هلوځلو د ايران سره د هلمند داوبو په وېش سره ارامه او ومنل شوه. سربېره پردې چې دا يوه لانجمنه پوله وه خو بيا هم د فخرالتابي د کرښې په تعين او تثبيت سره يې جنجال ډېر کم شو^۱

دا کرښه د افغانستان او ايران تر منځ گډه پوله جوړوي چې کابو ۴۷۵ کيلو متره اوږدوالی لري.^۲

^۳ پوهاند غلام جيلاني عارض، د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه...، ژباړن:

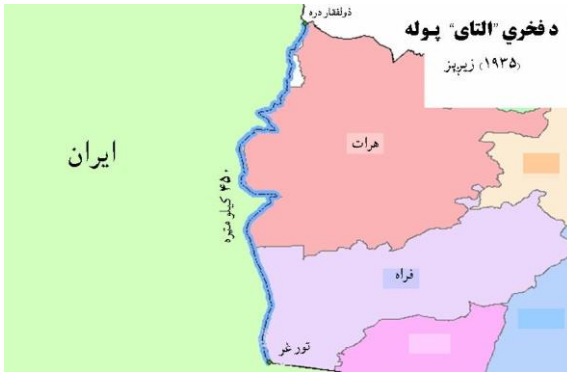
ح. تراب، م. ۷۱

^۱ د سوی خط ديورند: با تلاق تاريخ معاصر افغانستان، پاکستان و نيروهاي ناتو، د ښاغلي غلام محمد محمدي لېکنه م. ۱۶

^۲ د جيو ډيزي او کار توگراف عمومي اداره، د افغانستان سياسي او معلوماتي نقشه، (کابل:

اداره، ۱۳۸۸)

ب- د فخري التاي پوله: څرنگه چې د ميکمهان د سرحدي کرښې په کار نه افغانستان خوښ وو او نه هم ايران، نو دا حل د ايران او افغانستان دولتونو په خپلو منځونو کې د ذولفقار ددرې څخه تر تورغره پورې دگډې پولې د ټاکلو په خاطر په (۱۹۳۳) زېږديز کال کې د ترکيې هېواد څخه د منځگړيتوب غوښتنه وکړه. د ترکيې هېواد دا غوښتنه ومنله او يو ماهر نظامي مهندس جنرال فخر التاي يې د دوو نورو مهندسانو هريوه باي کمال او الباي ضيا په ملتيا سيمې ته د څېړنولپاره

ولېږه. د افغانستان له لورې ددغې پولې د ټاکلو لپاره جنرال عبدالرحيم خان ساپي او د ايران له لورې يو ديپلومات مهدي فرخ ولېږل شول. دغه گډپلاوي د ميکمهان او ريجوي د پولو ترمنځ،

په سيمه کې څېړنې پيل کړې او د ۱۴ مياشتو څېړنو څخه وروسته يې په سيمه کې په نښه شوي سرحدي کرښه نقشې ته وړول. دغه کرښه د تورغره څخه تر موشي آباد پورې او دهغه ځای څخه تر تومان آغا پورې، چې د ذالفقار ددرې يا درجوي پولې له پيل سره لگېږي، پرته ده او دواړو هېوادونو ترمنځ د موافقې څخه وروسته رسمي پوله وبلله شوه. ۳ دا پوله ۴۵۰ کيلو متره اوږدوالی لري. ۴

۳، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، د ښاغلي کانديد اکاډميسن محمد ابراهيم عطايي لېکنه ۴۲۵

۴ پوهاند غلام جيلاني عارض، د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه...، ژباړن: ح. تراب،

د افغانستان ختيځ او جنوبي سرحد

مخکې له دې چې په ختيځه- سويلي کرښه وغرېږو، لومړی دهغې د تپلو څخه په مخکينيو حالاتو او شرايطو لنډه رڼا اچوو.

د گندمک توافق ليک: له امير شېر علي خان څخه وروسته د هغه زوی امير محمد يعقوب خان په لنډ مهاله خو مياشتني امارت کې (۱۸۷۹) زېږديز کال چې دانگريزانو د مستقيم يرغل او کورني اړو دوړ په نتيجه کې زمونږ هېواد له يو سترکې کيچ سره مخامخ او د عصري ژوند بنسټونه او ټولې نښې نښانې له منځه ولاړي، هېواد په کنډواله او وښت او بيا وروسته د امير عبد الرحمن خان دو اکمنۍ په وخت کې (۱۸۸۰-۱۹۰۱) زېږديز کال کې د هېواد سياسي ټولنيزه فضا بېرته خړه پرې او حکومتي استبداد په ټوله معنا واکمنه وه، نوموړي امير خپل زياتره مخالفين په يوه اوبله پلمه ووژل، يايې د زندان تورو خونو ته ولېږل او يايې د هېواد دننه له يوې سيمې څخه بلې ته او يايې له هېواد بهر ته قرار او جلا وطني کړل، نو د غسې څه د پاسه دوه لسيزې په هېواد کې کوم څرگند سياسي خوځښت نه ليدل کېږي او نه دروښانه او مترقي افکارو د څرگندولو او خپراوي مناسبې لارې چارې موجودې وې. کله چې امير محمد يعقوب خان واکمنۍ ته ورسيد نو د خپل اقتدار په لومړۍ ورځ يې د هېواد او خپل واک انگليسانو ته و سپاره او د خپل تاج او تخت د دوام لپاره يې دانگليسانو سره گندمک له شرمه ډک تړون لاسليک کړ، پر يعقوب خان تر هر چا خپل خسرسردار يحيى خان ډير اغېزمن واقع شو او پدې پسې منشي مختيار هم بدابليس نه و، هغه هم په ټوکو ټکالو کې امير ته سره اوزرغون باغونه وروښودل څو امير يې د گندمک سيمې ته ورساوه او هلته يې پرې تړون لاسليک کړ.^۱

د گندمک تړون په ۱۰ مادو کې د مۍ د مياشتې په ۲۲ نېټه (۱۸۷۹ زېږديز ۲۵۷۷- المريز) کال لاسليک شو چې په دې سره د خورا مهمو غرونو لړۍ د کرمې نه

^۱ د افغانستان پر معاصر تاريخ لنډه کتنه، د ښاغلي محمد ابراهيم عطايي لېکنه م ۱۱۳

د ځايو تر پيله پورې، د خيبر دره دهفت چاه د ختيځې څنډې پورې، لنډې کوتل او پشين يې د کوژک تر غره پورې له لاسه ورکړل. د گندمک د معاهدې منځپانگه بڼا غلي غلام محمد غبار داسې نقل کړې ده. ((داژمنپاڼه چې لاندې شرايط لري د برتانيې د حکومت او د افغانستان امير والا حضرت محمد يعقوب خان او اړوندانو ترمنځ يې د سوله آيزو اړيکو او دوستۍ د ټينگښت لپاره و شوه.

۱- له هغې ورځې نه چې داژمنپاڼه د دواړو ډلو لخوا منل کېږي نو د برتانيې د حکومت او د افغانستان د حضرت امير، اړوندانو او دامير نه وروسته ناستو کسانو ترمنځ به دايمي سوله او دوستي ټينگيږي.

۲- د افغانستان حضرت امير او اړوندان يې ژمن دي چې د دې تړون له منلو وروسته دهغوی ټولو کسانو لپاره عمومي بڼسنه ده چا چې د انگليس پوځ لپاره کار کړي، دوی چې په هره درجه او دنده کې وي د مجازاتو او زيان رسولونه به په امن وي لکه سردار محمد ولي خان لاتی او نور.

۳- د افغانستان امير او اړوندان يې ژمن دي چې د بهرنيو هېوادونو سره د اړيکو پروخت د برتانيې د حکومت سره په سلاکولو پابند وي او د دې حکومتونو سره ژمنه وکړي او پر ضد يې وسله پورته نه کړي او د بهرنۍ حملې په صورت کې د دفاع لپاره نظامي مرسته وسله او انگليسي روپۍ چې انگليس يې څنگه مناسبه وگڼي بڼايي استعمال شي. انگليس پوځ به د دفاع د کار تر سرته رسولو وروسته د برتانيې نوي قلمرو ته ځي.

۴- د برتانيې حکومت او حضرت ترمنځ د نږدې اړيکو د ساتنې او هم د حضرت د مقبوضه سرحدونو د ساتنې لپاره به دواړه خواوې ژمنه کوي چې په کابل کې يو انگليسي استازي د ساتونکو نظامي ډلې سره پخپله له دېدې نه ډک کور کې مېشت شي او د يوې مهمې پېښې د پېښېدو په ترڅ کې برتانيه حق لري چې افغانستان پولو ته انگليسي استازي او ساتونکي عسکر ولېږي په هغه اړين

وخت کې چې د دواړو خواو گټې پکې ولېدل شي د افغانستان حضرت امير هم کولای شي چې خپل استازي د گورنر جنرال په دربار کې مېشت کړي همدارنگه دهند په ټولو ځايونو کې چې د دواړو رضاييت پکې وي.

۵- دانگليس استازيو ساتنه د افغانستان د حضرت امير او اړوندانو پورې اړه لري دانگليس حکومت ژمن دی چې استازي يې د افغانستان په داخلي چارو کې لاسوهنه ونه کړي.

۶- د افغانستان حضرت امير او اړوندان يې دخپلو اوله ده نه وروسته کسانو لخوا ژمن دي چې دانگليسانو د تگ او راتگ لپاره په افغانستان کې ستونزې پيدانکړي ترڅو په امن سره تجارت وکړي.

۷- څرنگه چې د دواړو لوريو ترمنځ تجارت پرلپسې جاري دي، نو د افغانستان حضرت امير ژمنه کوي چې د سوداگرو د ساتنې او په عمومي لارو کې د تجارتي مالونو د ساتنې او په برخه کې ډېرې هڅې او د لارو په ساتنه کې کوبښن وکړي د سوداگري د پراختيا د لارو او تجارتي مالياتو د انتظام او نورو په برخه کې به د يو کال په اوږدو کې يو بل سوداگريز قرارداد ترسره شي.

۸- د تجارتي اړيکو او تگ راتگ لپاره دواړه لوري ژمن دي چې له کرمې نه تر کابله پورې چې د برتانيې په لگښت د تلگراف يوه کرښه وکښل شي، د افغانستان امير به يې ساتي.

۹- څرنگه چې د دې معاهدې سره د دواړو حکومتونو ترمنځ دوستې تېنگه شي، د برتانيې حکومت د کندهار او جلال اباد ښارونه او هغه علاقادارې چې اوس دانگليس قواو تر کنترول لاندې دي، پرېږدي او بېرته يې سپاري، پرته له کرمې، پشين او سيبي (داړونده نقشې سره سم) نه چې د برتانيې دواکمنۍ او انتظام لاندې دي، خو دانيونه دايمي نه ده او داخلي کليو لگښتونو تر سپمونې وروسته به يې ماليې د افغانستان امير ته ورکړل شي، د برتانيې حکومت دميجنۍ او خيبر انتظام چې د پېښور او جلال اباد ترمنځ واقع دي پخپل لاس کې نيسي

همدارنگه برتانيه به د قبایلو تگ راتگ چې د همدې دوو سيمو سره اړه لري په خپل لاس کې نيسي.

۱۰- د برتانيې حکومت حضرت ته د دې لپاره چې خپل روا اختيارات حاصل کړي، د مرستې لپاره د دې شرايطو د منلو په مقابل کې دا ژمنه کوي چې هر کال ۲۰۰ زره روپۍ هغه او دهغه ځای ناستو ته ورکړي. دا ژمنلیک د مۍ د مياشتې په (۲۲) مه ۱۸۷۹ زېږديز - د جمادې الثاني ۴ مه ۱۲۹۲ هـ ق) کې په گندمک کې تر سره شو. دا ژمنلیک د جمعې په ورځ د (۱۸۷۹ زېږديز) کال د مۍ په دېرشمه نېټه د هندوستان و ايسرای او گورنر جنرال لخوا تصدیق شو. د گندمک معاهدې تر منلو وروسته انگلیسانو نور محمد یعقوب خان ته اړتیا نلرله هغه يې د (۱۸۷۹ زېږديز) کال د ډسمبر په لومړۍ نېټه تر څارنې لاندې د انگلیس د یوه جبره خوړونکې په توگه هند ته یوړه تر څو هلته مړ شو.^۱

د ډیورنډ د کرښې تاریخ

کله چې انگریزانو دا ومنله چې دوی په زور سره پرافغانانو حکومت نه شي کولای اونه د دوی یرغل پرافغانستان مثبتې پایلې لرلی شي نو له همدې امله يې د سیمې دارامولو او دخپل اجتماعي شکست دمخنيوي لپاره بله دشیطانت لاره په کار واچوله چې د یوه سرحد په شکل د افغانستان د نفوذ مخنیوی وکړي په همدې خاطر يې سرهینري مورټیمر ډیورنډ د یوه هیئت په مشرۍ کابل ته واستوه چې هغه طرحه یاپلان په عبدالرحمن خان باندې په پټه او د بدو په واسطه لاسلیک کړي.

^۱ د تاریخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش، د ښاغلي پوهاند غلام جیلاني

عارض لېکنه، ۵۹: ۷۰ مخونه

د يورنډ د زمانې غاصب مامورو، د دې غاصب دوکې له امله ولس دوه ټوټې شو. خو ولس دغه کرښه په دې څه د پاسه يوه پېړۍ کې هم هېڅکله ونه منله او سبې هم په هېڅ توگه څوکه نه مني.^۱

په (۱۸۹۳زېږديز) کال کې انگرېزي استعمار پر افغانستان باندې د يورنډ کرښه د برتانوي هند او افغانستان تر منځ د افغانستان په زړه کې تحمیل کړه. چې په مليو نونو افغانان له افغانستان د سياسي، مدني، بشري قوانينو او له خپل پلرني هېواد څخه په پښتونستان کې محرومه او بې برخې پاتې شول او افغانان وروڼه سره بېل کړای شول.

د يورنډ سرحدي کرښه په (۱۸۹۳زېږديز) کال کې انگرېزي استعمار پر افغانستان باندې د يورنډ کرښه د برتانوي هند او افغانستان تر منځ د افغانستان په زړه کې تحمیل کړه. چې په مليو نونو افغانان د افغانستان له سياسي، مدني، بشري

قوانينو او له خپل پلرني هېواد څخه په پښتونستان کې محرومه او بې برخې پاتې شول او افغانان وروڼه سره بېل کړای شول. د دغې کرښې په کښلو کې دغه سيمې لکه: د ازادو قبایلو

^۱ دشلمې پېړۍ په لومړيو د رېولوسيوزو کې د افغانستان د سياسي او فرهنگي بهير څېړنه، د ښاغلي جان محمد پيغام لېکنه ۲۰۷ مخ

سيمې، وزيرستان، خيبر، پېښور، کوټه، سمندري لار، بنو، سوات، چترال او داسې نور ښارگوټي له افغانستان څخه د يوې مودې لپاره بېل کړای شول.

دغه کرښه چې نژدې (۲۴۳۰) کيلو متره اوږدوالی لري انگریزانو له پیل څخه په دقیقه توګه نه ده ویستلې، دا کرښه دانگریز کلونیل (استعماري) سیستم د ساتلو لپاره په موقته توګه ویستل شوې وه، دغه کرښه د برلین دیوال، د سویلي او شمالي کوریاګانو، دکشمیر بېلوونکې کرښې سره هېڅ نه پرتله کېږي، افغانانو له پیل څخه ترننه پورې ددغې کرښې قانوني خیال نه دی ساتلی او زموږ د کوچیانو تګ راتګ په دوامداره توګه پدې کرښې جریان لري.

داسې هېڅکله د برتانوي هند امپراطورۍ سره تړلې سیمې نه وې. ددې سیمو ټولې په لاس راوړنې او مالیات به تر دې پورې مودې پورې دانگریزانو له خوا د افغانستان شاهي دولت ته ورکول کېدل.

ددغې کرښې تړون د افغانستان امیر عبدالرحمن خان او برتانوي هند د باندنیو چارو وزیر Sir Mortimer Durand له خوا په ۱۲ نومبر (۱۸۹۳ زېږدیز) کال پس له دوو افغان او انگلیس جګړو څخه دانگریز چل او فشار لاندې د لوی لوبې (The Great Game) په ترڅ کې پر امیر عبدالرحمن خان باندې ورو تپل شو. افغانستان مجبور کړای شو چې یواځې دغه کرښه د نړۍ په نقشه کې په موقتي توګه ومني.

د افغانستان په شمال کې روسي ځواکونه دیرغل په حالت کې ولاړ وو. روسانو او انگریزانو د نړۍ نېولو او ویشلو تجربو سره په افغان پولو د تیارسی په حالت کې وو. روسان او انگریزان د افغانستان له ستراتیژیکې موقعیت څخه پوره خبر وو، د لوی لوبې دواړه خواوې په دې پوهېدې چې په یواځې توګه ټول افغان ولس نشي کنترولولی.

په (۱۸۲۹ زېږدیز) کال د برلین په کنگره کې د سمارک په مشرۍ روسانو او انگریزانو خپلو ټولو خپل منځني اختلافاتو، زبرځواکیو او سیالیو ته د پای ټکی

کېښود. د انگریزانو په پرېکړه د افغانستان نیمايي به انگریز او نیمايي برخې به روسان کنترول کړي. دا به د دواړو سیالیو امپریالستي هېوادونو په گټه وي او هم به د افغانانو خاوره د دوی ترمنځ یوه بېلوونکې سیمه (Buffer State) اعلان شي.^۲

ردیف	سرحدي کرښې	تاریخ (هجری قمری)	بڼه	پیل او پای	ټاکوونکي
۱	امیر شېرعلي خان سرحدی کرښه	۱۸۷۳	طبعي	ویکتوریا-خم اب	امیر شېرعلي خان
۲	دریجوي سرحدی کرښه	۱۸۷۸	مصنوعي	خم اب-ذوالفقار	امیر عبدالرحمن خان
۳	دفخري سرحدی کرښه	۱۹۳۵	مصنوعي	سیاه کوه-ذوالفقار	
۴	د ډیورنډ سرحدی کرښه	۱۸۹۳	طبعي		امیر عبدالرحمن خان
۵	د مکماهن سرحدی کرښه	۱۹۰۳-۵	مصنوعي	ملک سیاه-سیاه کوه	امیر شېرعلي خان
۶	شمال ختیځه سرحدی کرښه	۱۹۲۴	طبعي، م. صنوعي		
۷	د پامیر سرحدی کرښه	۱۸۹۵	طبعي	زرقول-یولې دره	امیر عبدالرحمن خان

۱ د افغانستان سرحدونه، د پوهندوی کریم الله لیکنه، ۸۴، ۸۲ مخونه

۲ یادونه د ډیورنډ سرحدی کرښې په اړه زیات معلومات (د ډیورنډ کرښه یا ناسورزخم) په نوم کتاب چې حبیب الله غمخور لیکلی او (د ډیورنډ تر ډېر د حقوقو

اوسیاست په تله کې) د ښاغلي ډاکتر رحمت ربی زیار کار لیکنې وگورئ

اووم خپرکی

د سیمې له هېوادونو سره د افغانستان سياسي اړیکې

د افغانستان بهرنی سیاست

کله چې زموږ گران هېواد د احمد شاه بابا په وخت کې د افغانستان په نوم سره و نومول شو، له هغه وخته (۱۷۴۷) زېږدیز کاله د افغانستان په بهرنۍ کړنلاره کې دري بنسکاره پړاوونه لیدل کېږي چې داپړاوونه د افغانستان دستونزو د اوارولو د لاس خنډونه رانیئ او بالاخیره افغاني بهرنۍ پالیسي ته موپام راروي چې مونږ دا پړاوونه صرف په عنواني شکل ذکر کوو:

۱- د پراختیا غوښتنې پړاو: داپړاو د (۱۷۴۷ زېږدیز کال نه شروع تر ۱۸۰۰ زېږدیز) کال پورې رسیږي پدې پړاو کې د افغانستان سياسي سرحدونه طبعي سرحدونه تعیینېږي.

۲- د بهرنی لاس وهنې پړاو: داپړاو د (۱۸۰۰ زېږدیز کال نه شروع تر ۱۸۸۰ زېږدیز) کال پورې رسیږي چې پدې پړاو کې د ایران دلورې د پاريس، روسیې او برتانیې څخه علاوه د پنجاب پاخیدونکو سک ځوانانو ته په غیبه ورتگ وو.

۳- د دفاعي ګوښه والي پړاو: داپړاو د (۱۸۸۰ زېږدیز کال نه شروع تر ۱۹۰۱ زېږدیز) کال پورې دوام کوي. وروسته لدې کله چې شلمه پېړۍ شروع کېږي او په دې پېړۍ کې هغه سياسي، مرکزي او محراقي نقطې چې داپیږي یې د سیاست په میدان کې د توجو وگرځولې ده چې تر ټولو مهم یې لومړي نړیواله، دوهمه نړیواله جګړه، د جامعه ملل سازمان، او د ملګرو ملتونو سازمان رامنځ ته کېدل، د سیاستوالو لېدني کتنې، نظامي او ساحوي تړونونه دي. افغانستان پدې پېړۍ کې خپله پالیسي دلاندې نقطو په چارچوب کې عیاره کړې وه:

الف: بترفي له شرق او غرب سره عدم تعهد چې پدې مورد کې کولای شو دا یاد اوري وکړو چې افغانستان د مثبتې بترفي څخه په استفادي سره په (۱۳۳۴ لمريز) کال کې داسیایې او افریقایې هېوادونو د باندونک په کنفرانس کې

عضويت درلود او هم يې د بطرفه هېوادونو په لاندې غونډو کې گډون کړی دی، د (۱۹۶۱ز پرديز) کال د دسيمبر په لومړۍ نېټه په بلگراد کې، (۱۹۶۴ز پرديز) کال اکتوبر پنځمه په قاهره کې د (۱۹۷۰ز پرديز) کال د سپتمبر ۸مه په بوسکا کې، د (۱۹۷۳ز پرديز) کال د دسيمبر پنځمه په الجزاير کې، د (۱۹۸۲ز پرديز) کال د اگست په ۲مه په کولمبو کې، (۱۹۸۹ز پرديز) کال سپتمبر په ۲مه په هاوانا کې او همدارنگه د (۱۹۸۳ز پرديز) کال د مارچ دمياشتې په ۲مه نېټه د نوي ډهلي په غونډه کې د دې ټولو غونډو د اعلاميو په تکوين کې افغانستان مهم رول درلود.

ب: دخپل هېواد ازادي ساتل

ج: د اړيکو پراخول

د: په اقتصادي لحاظه په ځان متکي کېدل.

د پورتنیو څلورو نقطو څخه تر ټولو مهمه د دې هېواد د بطرفي ده چې تر اوسه پورې يې ساتلې ده، ولې کوم وخت چې د بهرني سياست دې برخې ته صدمه رسيدلې، دا دولت په زياتو مشکلاتو کې راگېر شوی د مثال په ډول کله چې افغانستان درو سانو تر تسلط لاندې په اتيايمه لسيزه کې راغی د بطرفی سياست يې داغجن شونوترن پورې کوم مشکلات چې افغانستان ورباندې ځورېږي، د دې وخت نه يې نشاءت موندلې دی ځکه پدې وخت کې د لويديځ او د ختيځ چاکران پيداشول، د گاونډيو لاس وهنې موجودې وې هرڅومره چې د افغانستان سياسي سرحدونه د لويو استعماري قدرتونو په واسطه له بڼه وړل شوي او مخکنی سياست ته يې صدمه رسيدلې، ولې بيا هم افغانستان د مهمو منطقي هېوادونو خاصتاً همسايه و سره دوستانه اړيکې او دهغوی اتباعو ته يې په احترام کتلي او په داخلي چارو کې يې لاس وهنه نه ده کړې او هم دا سياست پرمخ وړي. د افغانستان او سنی بهرنی سياست په لاندې تقاطوباندې راڅرخي: بڼه گاونډيتوب، د يو اسلامي هېواد په حيث د اسلامي هېوادونو په سازمان کې

عضويت، دملگرو ملتونو په سازمان کې غړيتوب، له ټولو هېوادونو سره دوستانه اړيکې او په نظامي تړونونو يا سازمانونو کې عدم عضويت.

سياسي او کنسولي نماينده گۍ: څرنگه چې افغانستان د يو خپلواک دولت په حيث دنړۍ دزياتو هېوادونو سره سياسي اړيکې لري. ددې جملې نه په ځېنو کې سياسي نماينده گۍ لري او په ځېنو کې نه او خپلو ټول سياسي او غېرې سياسي ارتباطات او خارجي مسايل دهمدې نماينده گېو دلارې پرمخ وړي او هم دخپل هېواد او ملت دمنافعو تحفظ او ساتنه دهمدې نماينده گېو په واسطه کوي. ددې په خاطر چې د افغانستان دهغو نماينده گېو په مورد کې چې په خارج کې لري، ښه پوه شو د وضاحت په خاطر به لومړی دافغانستان په سياسي او غېرې سياسي نماينده گېو باندې بحث وکړو:

الف: سياسي نماينده گۍ: لکه مخکې چې مو ترې يادونه وکړه افغانستان دزياتو هېوادونو سره سياسي اړيکې لري ولې ددې جملې نه په ځېنو کې مقبمې نماينده گۍ لري او په ځېنو کې يې بيا نه لري چې په دې هېوادونو کې خپلې سياسي اړيکې ددې سره په څنگ کې په بل هغه هېواد کې چې نماينده گۍ لري دهغې په واسطه يې پرمخ وړي نو ددې لپاره چې په موضوع باندې ښه پوه شو دافغانستان سياسي نماينده گۍ به په دوه ډوله تقسيم کړو اول مقبمې او دوهم غېرې مقبمې کولای شو په ترتيب سره هريو يې په جلا توگه وڅېرو.

لومړی مقبمې سياسي نماينده گۍ: افغانستان په لاندې هېوادونو کې مقبمې سياسي نماينده گۍ لري چې دهر هېواد پلازمېنه يادوو: اسلام اباد، تهران، رياض، دوشنبه، تاشکند، ډاکا، بېجينگ، نوي ډهلی، جاकारتا، بغداد، توکيو، الماتا، سويل، کويت، کولالمپور، مسکت، انقره، عشقباد، ابو ذوبی، لندن، کيف، مادرید، پاریس، روم، وارسا، اوسلو، تريپولي، برلين، سويس، ويانا، پراگ، کانبرا، قاهره، اوتاوا، سويزرلند، واشنگتن، بروکسل چې پدې کې افغان سفير په

اروپايي اتحاديه کې هم د افغاني هيئت په حيث کار کوي او همدارنگه په ملل متحد او يونسکو کې دائمي نماينده گي لري.

دوهم غبرې مقبمې سياسي نماينده گي: افغانستان د خپلومالي او پرسونلي امکاناتو او بيا هم د مسيلود مطرحوالي په اساس په لاندې هېوادونو کې چې رسماً اړيکې ورسره لري ولې مقبمې سياسي نماينده گي نلري چې بيا پدې هېوادونو کې يې د سفارت چارې ددې سره په خوا کې په کوم بل هېواد کې د افغان سفارت دلارې پرمخ وړل کېږي هغه په لاندې ډول دي:

ارجنتاين، برازيل، بوليويا، چلي، کولمبيا، اکوادور، مکسيکو، نيکاراگوای، يور وگوای، پانامه، ونزويلا چې پدې هېوادونو کې د سفارت چارې په واشنگتن کې د افغان سفارت لخوا پرمخ وړل کېږي. بېلا روس، جورجيا، اومالدف چې پدې هېوادونو کې د سفارت چارې په روسيه کې د افغان سفارت دلارې پرمخ وړل کېږي. بوسنيا، استونيا، لتويا، اوسلو اکبا پدې هېوادونو کې سفارت چارې په بروکسل کې د افغان سفارت لخوا پرمخ وړل کېږي، مراکو او پرتگال کې د سفارت چارې په پاریس کې د افغان سفارت لخوا پرمخ وړل کېږي. يونان کې دايتاليې په هېواد کې د افغان سفارت لخوا، په نيوزيلاند او بروني دارالسلام کې، په استراليا کې د افغان سفارت لخوا او همدارنگه په يمن کې د افغانستان د سفارت چارې په سعودي عربستان کې د افغان سفارت لخوا پرمخ وړل کېږي.

ب: غبرې سياسي (کنسلي) نماينده گي: د افغانستان هېواد د ځينو هېوادونو سره چې د سياسي اړيکو څخه علاوه پراخې مدني قضايو يې لري. ددې مسيلود ترتيب اورسيده گي لپاره پدې هېوادونو کې غبرې سياسي نماينده گي. يانې کنسلي نماينده گي. لري چې کولای شو هغې څخه په لاندې ډول سره يادونه وکړو.

۱- په پاکستان کې افغانستان درې کنسلي نماينده گي. لري په کويته، پېښور او کراچي کې.

۲- د ايران په مشهد اوزاهدان کې ۳- د قزاقستان د الماتا په ښار کې ۴- د تاجکستان د خارغ بدخشان په ښار کې ۵- د هند د بمبې په ښار کې ۶- د امريکا د متحده ايالاتو په نيويارک اولاس انجلس کې ۷- د ترکيې په استامبول کې ۸- د سعودي عربستان په جده کې او همدارنگه دهالند په مرکز کې.

په لومړۍ نړيواله جگړه کې د افغانستان دريغ

خرنگه چې د دې جگړې عمده دليل او عامل داروپادا استعماري هېوادونو د خپلې خاورې د پراختيا حرص او دمستعمرو په سرسيالی وې، خو په ظاهره کې د اتریش د شهزاده اوشهزادګۍ وژل وو. دا جگړه د (۱۹۱۴زېږديز) کال د جولای په ۲۸مه پيل او د (۱۹۱۸زېږديز) کال د نوامبر په ۱۱مه پای ته ورسیده پدې جگړه کې المان، ترکيه، اتریش، هنگري او بلغاريا يو طرف چې متحدين هم ورته ويل کېده او بل طرف ته انگلستان، فرانسه، ايتاليا، روسيه او د امريکا متحده ايالات وو چې متفقين ورته ويل کېده.

دا چې پدې جگړه کې افغانستان څه دريغ غوره کړی و؟ د دې سوال جواب په لنډو کې دادی چې بطرفي يې غوره کړې وه خو په اوږدو کې به ووايو چې کوم وخت پدې جگړه کې ترکيه چې د عثماني خلافت مرکز و. د المان په طرفدارۍ، دانګريزان پر ضد جگړې ته داخله شوه د ترکيې گډون په افغانستان کې سياسي حالات نور تازه کړل د (۱۹۱۴زېږديز) کال د اګست په اتمه دهند و ايسرا افغان واکمن امير حبيب الله خان ته يو ليک راواستوه پدې ليک کې يې ليکلي وو، چې اتریش او هنگري په سربستان باندې غېږې حقه حمله کړې ده نو انگلستان د خپلو گټو په نظر کې نېلو سره د فرانسې په طرفدارۍ جگړې ته داخل شوې ده، ده و غوښتل چې امير بايد بطرفي غوره کړي او د خپلو سرحداتو کلکه ساتنه وکړي هيڅ کوم بهرني هيئت ته د داخلېدو اجازه ورنکړي.

د دې نه وروسته امير حبيب الله خان د درباريانو او قبایلي مشرانو يو غونډه جوړه کړه او د دې غونډې په ترڅ کې يې خپله بطرفي اعلان کړه خو بيا هم پدې وخت کې

ستونزي او داخلي مخالفتونه رامنځ ته شول ځکه يو خوا د ديني وروريانې ترکبه او بل طرف ته دوست هېواد انگلستان و. پدې وخت کې د ترکيې خليفه يولېک افغانستان ته راو لېږه په ليک کې يې دامير څخه وغوښتل شو چې د برتانيې پر ضد جگړې ته داخل شي ولې امير په ځواب کې ورته ولېکل چې دا جگړه مذهبي نده او داسې کوم دليل نشته چې افغانان دې د برتانيې پر ضد جگړې ته ور داخل شي. دامير ډېر درباريان دامير خلاف شول چې په رانس کې يې سردار نصرالله خان، عنايت الله خان، سردار عبدالقدوس خان، محمود طرزي او د حبيبيه ليسې استادانو چې اکثره يې دهند د علي گړ د پوهنتون مسلمان فارغ التحصلان وو. او پدې وخت کې د اتریش او المان هيتونه هم افغانستان ته راغلل.^۱

د دوهم نړيوال جنگ په دوران کې د افغانستان دريغ

دوهم نړيوال جنگ چې په (۱۹۳۹ زېږديز) کال کې شروع شوی او په (۱۹۴۵ زېږديز) کال کې پای ته ورسيد. د دې جنگ لمبې چې له اروپا څخه اوچتې شوې وې ډېر ژر اسيا او دنړۍ نورو برخو ته خپرې شوې. د دې جنگ دوه طرفونه د محوري او متحدينو په نامه ياديدل چې په محوري کې المان، ايتاليا، جاپان او دختيځي اروپا و او په هېوادونه شامل و. او په متحدينو کې انگلستان، فرانس، شوروي، د امريکا متحدايالت او يو شمېر نور اروپايي هېوادونه شامل و.

دا يو خطرناک جنگ و، هغه هېوادونه چې په مستقيم ډول پکې شامل و ډېر زيات ځاني او مالي تاوانونه ورته ورسيدل او هغه هېوادونه چې هيڅ پکې شامل نه و هغه هم بې زخمه پاتې نه شول دا کثرو ملي حاکميت خراب او داخلي امنيت خراب شو. د دې جنگ په دوران کې تر افغانستان د شمال او جنوب او ختيځ له لوري

۱ د افغانستان پر معاصرتاريخ يوه لنډه کتنه، دکانديد اکاډميسن محمد ابراهمی عطايي ليکنه، ۱۲۸ مخ

۲ دلومړۍ نړيوالې جگړې په اړه زيات معلومات د (لومړۍ نړيوالې جگړه) ليکوال: سيد محمد فضل الله بخاري کتاب وگورئ

متحدین (روسیه او برتانیه) او د لودیځ له لورې ایران وریاندې راچاپیره و پدې وخت کې د افغانستان باچا محمد ظاهر شاه او محمد هاشم خان صدراعظم و. محمد هاشم خان په ډېر لوی تدبیرنه یوازې افغانستان د جنگ له لمبو څخه وساته او وطن ته یې زیان ونه رسیده د اقتصاد لپاره یې هم دد الرو سپما وکړه د جنگ په پیل کې د (۱۹۳۹ زېږدیز) کال د ډسمبر په شپږمه په باچاهي فرمان سره په جنگ کې افغانستان یې طرفي اعلان کړ.

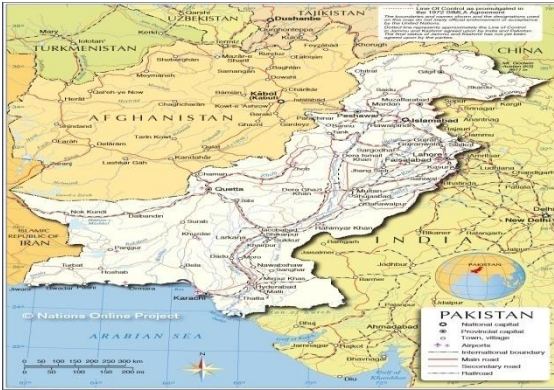
کله چې جنگ زور واخیست او د محوري طرف قواوې د ختیځې اروپا له لارې د شوروي خاورې ته داخلې شوې پدې وخت کې محوري هېوادونو د کامیابۍ لپاره د ضروري وه چې د افغانستان مرسته ترلاسه کړي ځکه افغانستان د محوري ځواکونو هند او روسیې ته درسیدو لپاره ښه دروازه وه. هغوی غوښتل چې افغانستان هم لکه ایران خپله پایگاه جوړه کړي. د (۱۹۴۱ زېږدیز) کال د جولای په ۲۸ مه افغانستان یو ځل بیا خپله بې طرفي تائید کړه. په دې پسې د همدغه کال په نومبر کې لویه جرگه راوغوښتل شوه او د جرگې په ترڅ کې افغانستان په جدي توگه بې طرفي اعلان کړه. څرنگه چې په دې وخت کې د افغانستان په مختلفو پروژو کې یو شمېر الماني او ایتالوي انجنېران او کارپوهانو کارونه کول پدې باب روسیې او انگلستان تشویش درلود، روسیې د (۱۹۴۱ زېږدیز) کال په اکتوبر کې او برتانیې افغانستان ته یادابتنونه ورکړل چې دا کارکونکي وباسي افغان حکومت په دې شرط چې برتانیه به یو بې طرفه هېواد ته ددې کارکونکو د تللو لپاره به په خپلو سیمو کې د تېریدلو اجازه ورکوي. برتانیې حکومت د افغان حکومت دا غوښتنه ومنله هغوی ته یې اجازه او لیکلی ضمانت ورکړ چې پدې حساب افغان حکومت د جرمني نه داو غوښته چې ددوی مجبوریت ومني چې داسې نه افغانستان د ایران غوندې برخلیک سره مخامخ شي، ده دا ژمنه هم وکړه چې ددې کارکونکو دلارې مصرف به هم افغان حکومت ورکړي. پرېکړه وشوه چې د محوري هېوادو اتباع به د پېښور دلارې کراچی، بصري او له هغه ځایه ترکیې

ته ورسول شي، د دې هټيت د ايستلو کار پيل شو دا هټيت ۱۸۰ کسه جرمني او ۸ کسه ايټالوي ؤ. په دوه کاروانونو کې چې لس بسونه او په سامان آلاتو بار د پرش لاری، وې دا کتو بر په دېر شمه او يو دېر شمه له کابل څخه ووتل. و تونکو هريو ته ۲۵۰ هندي روپۍ او د ۲۷ کېلو سامان اجازه ورکړه، له و تونکو نه هغه کسان چې د کار کولو تر و نونه يې درلودل د افغان حکومت لخوا ورته بڼه سوغاتو نه ورکړل شول.

لکه مخکې چې مو وويل هغه هېوادونه چې پدې جگړه کې دا خيل هم نه و ولې بې زخمه پاتې نه شول افغانستان چې په مکمل ډول بې طرفه و، ولې د جنگ سنگينۍ پرې راپريوې يوشمېر امنيتي ستونزي يې داخل کې رامخ ته کړې خو مدبر صدر اعظم محمد هاشم خان چې په عيني زمان کې يو مستبد شخص و و په جدي توگه د افغانستان او ضاع نورماله و ساتله او دهغه وخت د شرائطو سره مطابق د محمد هاشم خان کار د هر ډول ستاينې وړ و.

د افغان نستان او پاکستان سياسي اړيکې

د برتانيا له لورې دهند د اشغال څخه وروسته د لاهور معاهده په (۱۸۳۱زېږديز) کال

کې د گندمک معاهده په (۱۸۷۹زېږديز) کال او د ډيورند معاهده په (۱۸۹۳زېږديز) کال کې د افغانستان هند او بریتانیا دو اکمنانو ترمنځ لاسليک شوي چې د دې معاهدو په اساس د افغانستان يوه

۱ د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، کانديد اکاډميسن محمد ابراهيم عطايي، ليکنه

برخه خاوره د برتانوي هند تر واک لاندې راغله. امان الله خان له ازادۍ وروسته په (۱۹۱۹زېږديز) کال کې زياتې هڅې وکړې ترڅو دا خاوره بېرته تر لاسه کړي ولې بريالي نشو. په (۱۹۴۷زېږديز) کال کې کله چې هند خپله ازادې واخيسته او په دوه هېوادو هند او پاکستان باندې ووېشل شو د افغانستان دهغه وخت حکومت چې په سر کې يې شاه محمود خان و، له ځان څخه کوم عکس العمل ونه بنود چې دا حالت دخلکو د نيو کولامل وگرځيد، چې بالاخره د افغانستان حکومت په دې باندې مجبور کړای شو چې يو رسمي يادداشت په (۱۹۴۷زېږديز) کال کې د جون په ۱۳ د پښتنو د برخليک په هکله چې د ډيورنډ د کرښې دواړه غاړو ته پراته و، په کابل کې د برتانيا سفارت ته وړاندې کړي دا هغه وخت و، چې کار دې ځای ته رسيدلی و چې د افغانستان د دې دعوي څېړل د بریتانيا لپاره ناشوني و، او همداسې د پاکستان لپاره د منلو وړ نه وه.

په (۱۹۴۷زېږديز) کال کې د دسپتمبر په ۳۰ نېټه افغانستان د پاکستان د غړيتوب په هکله د ملل متحد په سازمان کې منفي رایه ورکړه چې دا کار د دواړو هېوادونو ترمنځ د بدبڼۍ د زياتوالي لامل وگرځيد.

د (۱۳۲۸/۱۲۱۱مريز) کال دا اعلامي په بنسټ د دواړو هېوادو اړيکې د سياسي نمايندگيو په جوړولو سره د سفيرانو کچې ته ورسيدلې اما د دواړو هېوادو اړيکې د تل لپاره ناسمې وې لکه څنگه چې په کال (۱۳۴۲مريز) د افغانستان د وخت حکومت د پاکستان په لورد مصادري امر صادر کړ اما د يو شمېر هېوادو په منځگړېتوب سره د جگړې خطر له منځه لاړ.

په (۱۹۴۹زېږديز) کال د مارچ په مياشت کې د پاکستان حکومت قبایلي سيمې د پاکستان څخه نه بېلیدونکې وشمېرلې چې دا کار د دواړو هېوادو ترمنځ د ترينگلټيا لامل وگرځيد وروسته له هغې څخه د همدې کال د جون په مياشت کې د پاکستان الوتکو د پکتيا په ولايت کې يو کلی بمبارد کړ چې دا کار د دواړو هېوادو په منځ کې حالات نور هم خراب کړل او د افغانستان ملي شورا په

(۱۹۴۹زېږديز) کال د جولای په ۲۲ پخواني تړونونه له هغې جملې څخه د ډیورنډ معاهده هم لغوه اعلان کړه.

تر (۱۹۵۸زېږديز) کال پورې په پاکستان کې د کم وخت حکومتونه د یو بل پسې واک ته ورسیدل چې دا حکومتونو په تدریج سره انگلستان او امریکا ته متمایله و او په پایله کې په نظامي او سیاسي پیمانو (لکه سیاتواو سنتو) کې غړیتوب ترلاسه کړ او د سیاتو تړون په کال (۱۹۵۲زېږديز) د ډیورنډ کرښه د افغانستان او پاکستان ترمنځ د سرحد په توګه په رسمیت وپېژندله.

وروسته د اړیکو د یو څه ښه والي څخه د پاکستان ګورنر جنرال سکندر مرزا په (۱۹۵۲زېږديز) کال کې کابل ته سفر وکړ چې په مقابل کې محمد داود خان په (۱۹۵۲زېږديز) کال د نومبر په ۲۴ نېټه کراچۍ ته سفر وکړ، د پاکستان د چارواکو سره یې بحث او خبرې اترې وکړې.

په (۱۹۲۲زېږديز) کال محمد ایوب د پاکستان رییس جمهور کابل ته سفر وکړ او د افغاني چارواکو سره یې د اړیکو د ښه والي په اړه خبرې اترې وکړې په (۱۹۲۲زېږديز) کال د اګست په لومړۍ نېټه دریل د پټلۍ قرارداد چې د چمن څخه تر سپین بولد که پورې غزیده د عبدالوهاب حیدر د افغانستان د پلان د وزارت معاون او معین الدین د پاکستان د اورګاډي د پټلۍ د کمیشنر له خوا لاسلیک شو.

د شور د کودتا څخه وروسته پاکستان خپل ملاتړ په افغانستان کې د خلق دیموکراتیک د حکومت د مخالفینو یانې د افغانستان د مجاهدینو سره اعلان کړ او د افغانستان د حکومت سره یې اړیکې سړې شوې په داسې حال کې چې د پاکستان سفارت په کابل کې فعاله و، ولې بیا هم اړیکې ورځ تربلې خرابېدلې که څه هم د (۳۵۸ المریز) کال په بهیر کې ښې شاه محمد دوست د افغانستان د هغه وخت د حکومت د بهرنیو چارو وزیر د اسلام آباد څخه لېدنه وکړه او د پوره هڅه یې وکړه ترڅو آغا شاهي د جنرال ضیاء الحق سياسي مشاور د کابل څخه لېدنه وکړي ولې پاکستانی چارواکي د دې کار څخه تېر شول او د دې په ځای یې خپل ملاتړ د

افغانستان مجاهدينو څخه چې دهغه وخت د حکومت په وړاندې جنگيدل اعلان کړ او دهغوی سره يې نظامي کومکونه کول.

په افغانستان کې د مجاهدينو د برياليتوب څخه وروسته د افغانستان او پاکستان ترمنځ يوڅه قرار دادونه چې يوهم عملي نشولاسليک شو. په (۱۳۷۱ لمريز) کال د ميزان په ۵ نېټه د افغانستان لورپورې هيات دوخت دريس جمهوربرهان الدين رباني په مشرۍ د پاکستان د جمهور ريس اولومري وزيرپه غوښتنه پاکستان ته سفر وکړ او د اړيکو د بڼه والي په هکله د دواړو هېوادو ترمنځ خبرې اترې وشوې. او وروسته له دې څخه پاکستان دهغو هېوادونو څخه و چې د طالبانو په منځته راتگ کې رول درلود او دهغوی يې په رسميت پېژندلي و او د مؤقتې ادارې څخه وروسته د افغانستان سفارت په اسلام آباد او جنرال قونسلگرۍ په پېښور، کوټه، او کراچۍ کې له سره پرانستل شوې او همداسې د پاکستان سفارت په کابل کې وروسته د يوې لنډې مودې څخه فعاله کړای شو او خپلې قونسلگرۍ يې په مزار شريف، قندهار او ننگرهار کې پرانستلې.

په (۲۰۰۳ زېږديز) کال د دسمبر په ۲۲ نېټه پاکستان او د افغانستان د نورو گاونډيو هېوادو لخوا څخه د بڼه گانډيتوب اعلاميه په کابل کې امضا کړای شوه په (۲۰۰۳ زېږديز) کال د اگست په ۲۲ نېټه د پاکستان د بهرنيو چارو وزير مير ظفرالله جمالي کابل ته راغی او د افغاني چارو اکوسره يې د يولړو موضوعاتو په هکله خبرې اترې وکړې.

د افغانستان او ايران سياسي اړيکې

افغانستان د خپل گاونډي هېواد ايران سره تقريبا (۹۳۲) کيلومتره گډه پوله لري او په تاريخي لحاظه دواړه هېوادونه فرهنگي، نژادي او نور ټولنيز ورته والی لري ايران او افغانستان تر دې پوره حده پورې پخپل منځ کې سوله ايز ژوند تېر کړی دی او کله کله د پولو په سرد چارو او کوترمنځ ستونزې رامنځته شوي دي چې داستونزې تر لور و پورې پورې ندي رسيدلي او دلږ وخت څخه وروسته بېرته حل شوي دي.

د معاصر افغانستان سياسي بنسټ د سدوزيانو د واکمنۍ په وخت کې کېښودل شوی ولې بيا هم د دواړو هېوادو ترمنځ تاريخي او فرهنگي تړونونه پخپل ځای پاتې و.

افغانستان د ازادۍ څخه وروسته د ايران سره د ديپلوماتيکې اړيکې ټينگې کړې ولې د دواړو هېوادو د مېشته سفيرانو په کچې اړيکې په (۱۳۰۰) لمريز کال د مودت د معاهدې په اساس چې د افغانستان استازی لوی سفير عبدالعزیز خان په تهران کې او د تهران استازی مجد الملک لخوا څخه د تهران په ښار کې لاسليک شواو د دواړو هېوادو د نمايندگۍ په ايران او کابل کې پرانستل شوې.

په (۱۳۱۲) لمريز کال د افغانستان او ايران ترمنځ د نه، تېري معاهده د ترکي او عراق په گډون لاسليک شوه د هلمند د سندد او بو لوړوالی او دهغه دلورې بدلول په پولو کې کله ناکله د دواړو هېوادو ترمنځ اړيکې خرابې کړيدي نو کله هم داستونځې د ديپلوماتيکو لپارو څخه حل شوي او کله کله هم پدې

هکله نوي تړونونه رامنځته شوي دي په (۱۳۵۴ لمريز) کال د ثور د مياشتې په ۲ نېټه محمد داود خان د دولت ريس او لومړی وزير د ايران د شاه په غوښتنه د ايران د هېواد څخه لېدنه وکړه په دې سفر کې دواړو خواو په يوشمېر پروژو باندې موافقې ترسره کړي دي.

د ايران اسلامي انقلاب په (۱۹۷۹ زېږديز) کال کې په دې هېواد کې لوی بدلون راوست او د افغانستان دولت هم دا انقلاب په رسميت وپيژانده په افغانستان د شوروي د يرغل څخه وروسته د ايران دولت (د افغانستان د ديموکراتيک خلق

گوند سره) خپلې مرستې بندې کړې پداسې حال کې چې د دواړو هېوادو سياسي نمايندگۍ په دواړو هېوادو کې فعاله وې او د خپلواکۍ کچې يې شارژ د افيرته راکښته کړه او د افغانستان د حاکم دولت ټول وړاندېزونه يې د اړيکو د ښه والي په هکله رد کړل او په مقابل کې د ايران هېواد په افغانستان کې د ايران په خبر د اسلامي حکومت غوښتونکي و، وروسته له دې څخه چې د شوروي ځواکونه له افغانستان څخه ووت او د ايران د اسلامي جمهوريت د سفارت اړيکې په موثر شکل د افغانستان د بهرنيو چارو وزارت سره ټينگې شوې او د اړيکو په پراخوالي يې ټينگار وکړ، له دې جملې څخه د اکتونجيب الله سفرو په (۱۳۲۹ المریز) کال کې د ايران اسلامي جمهوريت ته او همداسې هلته د لورپور و چارواکو لېدنه کتنه او د يوشمېر تړونونو تر سره کول او ترڅنګ د ايران هېواد د شارژ د افير ليدنه د اکتونجيب الله سره او د ويزوله سره نيول د دواړو هېوادو او سيدونکو ته د يادونې وړ دي، د مجاهدينو له برياوو څخه وروسته د دواړو هېوادو اړيکې خپل عادي حالت ته راوگرځيدې په (۱۳۷۱ المریز) کال کې برهان الدين رباني د افغانستان ولسمشر له تهران څخه لېدنه وکړه او علي اکبر فسنجاني د ايران د ولسمشر سره لېدنه او کتنه وکړه چې د دې ليدنې او کتنې څخه وروسته د دواړو هېوادو ترمنځ په اقتصادي، سياسي، فرهنگي برخو کې لاسليکونه وشول. د طالبانو د منځته راتګ سره د دواړو هېوادو اړيکې خپلې ټېټې کچې ته چې د دواړو هېوادو د اړيکو د تاريخ په اوږدو کې ساری نه درلودر اښکته شوې طالبانو او ه تنه د ايران قونسلې استازي په مزار شريف کې ووژل په مقابل کې د ايران سفارت او قونسلګري يې په افغانستان کې و تړل شوې او ايران د افغانستان په شمال کې د مقاومت ځواکونه د طالبانو په وړاندې تقويه کول وروسته د سپتمبر له واقعي څخه چې د طالبانو رژيم د ښې المللي ځواکونو لخوا د امريکا په رهبري له منځه ولاړ نو ايران لومړنی هېواد و چې خپل سفارت يې په کابل او جنرال قونسلګري يې په مزار شريف کې پرانستلې.

د پر داسې دلايل شته چې د دواړو هېوادونو د اړيکوپه تېنگښت يې مثبت تاثير غورځولی د شلم قرن پخواني جمهوريتونو کې د غړيتوب له کبله چې د دواړو هېوادو اړيکې په مستقيم ډول د مسکو او شوروي اتحاد سره نښلولې د شوروي د اتحاد د تيت او پرک کېدو څخه وروسته تاجکستان هم د يو مستقل هېواد په شکل رامنځته شو او بې له ځنډه يې موافقې وکړې او خپل سفيران يې نور و هېوادو ته ولېږدول، د تاجکستان د داخلي جنگونو په وخت کې د تاجکستان دولت مخالفان زموږ د هېواد په شمال کې مېشته شول چې دارنگه اړيکې د داخلي شخړو د تاثير لاندې راغلې وې او وروسته اړيکې بېرته ښې شولې او د افغانستان دهغه وخت ولسمشر د دوی د داخلي شخړو په حل کې منځگړيتوب او مرسته وکړه په (۱۹۹۲زېږديز) کال د جون په مياشت کې افغانستان خپل سفارت د تاجکستان په پایتخت دوشنبې کې پرانيست او په (۲۰۰۲زېږديز) کال د دسمبر په ۲۲ نېټه حامد کرزي د افغانستان ريس جمهور د تاجکستان سفارت په کابل کې پرانيست او همداسې په (۳۸۲ المریز) کال د ثور د مياشتې په ۲۴ نېټه افغانستان خپله قونسلگری د تاجکستان په خاروق ښار کې پرانيستله او پدې موافقه وشوه چې تاجکستان به خپله قونسلگری د افغانستان د مزار شريف په ښار کې پرانيزي. او د برق رسونې پروتوکول چې په ترست کې به يې د تاجکستان د بدخشان ولايت څخه د افغانستان بدخشان د دروازې منطقي ته برق ليږدوي د تاجکستان او افغانستان ترمنځ لاسليک شو او همداسې د افغانستان او تاجکستان دروغتيا وزارتونو ترمنځ گټوره موافقتنامه د متقابلې همکارۍ په موخه لاسليک شوه. او په (۲۰۰۴زېږديز) کال د فبرورۍ په ۱۱ نېټه د آمود سيند په سرديوپل

د جوړيدو قرار داد د افغانستان او تاجکستان تر منځ لاسليک شو چې د تاجکستان (د پنج پاين) منطقه د افغانستان د کندز د شېرخان بندرسره نښلوي چې د دې پل په شروع کې د افغانستان درېبس جمهور معاون نعمت الله شهرايي او د تاجکستان ريس جمهور امام علي رحمانوف او دنړۍ د اسما عليه مذهب مشر آغا خان گډون کړي و چې د دې پل د افتتاح څخه وروسته د منځنۍ آسيا د پوهنتون د بنسټ تيرپه هم په بدخشان کې کېښودل شوه.

په (۲۰۰۴ز پرديز) کال د سپټمبر په ۱۴ نېټه (د اقتصادي مرستو) د سازمان د غړو هېوادو د مشرانو ناسته چې د تاجکستان په پلازمېنه دوشنبې کې ترسره کړه او حامد کرزي چې دې غونډې کې د گډون لپاره دوشنبې ته سفر کړی و د دې غونډې ترڅنگ يې د امام علي رحمانوف او شوکت عزيز سره ليدنه کاته درلوده چې د دې ناستې په ترست کې د يوې لويې لپارې په جوړولو باندې چې د افغانستان څخه به تېرېږي او تاجکستان او پاکستان به سره نښلوی او همداسې د افغانستان د قلمرو څخه د برق مزي، پاکستان ته له تاجکستان څخه غزول کېږي موضوع ترڅېړنې لاندې ونيول شوه او په (۲۰۰۵ز پرديز) کال د اپرېل په ۲۷ نېټه امام علي رحمانوف کابل ته راغی او د حامد کرزي سره يې يو په يو خبرې وکړې د دې ليدنې څخه وروسته څو موافقتنامې د دواړو هېوادو تر منځ ترسره شوې چې له دې جملې څخه يې د بڼه گاونډي توب او همداسې د ښوونې او روزنې، فرهنگ، علم او تخنيک په هکله جوړجاړی او د برق دانرژي او صنعت په هکله موافقتنامې لاسليک شوې او په (۲۰۰۶ز پرديز) کال د جولاي

په ۲۲ نېټه حامد کرزي د افغانستان، تاجکستان او ايران په درې اړخيزې غونډې کې د گډون لپاره دوشنبې ته سفر وکړ او د دې

سفر په دوهمه ورځ حامد کرزي او امام علي رحمانوف د دې هېواد د گلخانې په ماڼۍ کې يو په يو خبرې وکړي چې د دې خبرو څخه وروسته د دواړو هېوادو دريښم جمهورانو لخوا يوه گډه اعلاميه نشر شوه چې په دې اعلاميه کې د دواړو هېوادو د اقتصادي او فرهنگي اړيکو په پراخوالي او د ترو ريزم او مخدره موادو سره مبارزه او د امنيت په هکله د اړيکو په پراخوالي باندې ټينگار شوی و او همداسې د بنديانو د تبادلې او په لوړو زده کړو کې د مرستې په هکله موافقې ترسره شوې.

په (۱۳۸۵ لمريز) کال کې د يادداشتونو تبادلې د افغانستان او تاجکستان ترمنځ د وييزي او سياسي پاسپورټ د لېبرې کولو پخاطر او همداسې د دواړو هېوادو د بهرنيو چارو وزارتونو ترمنځ تفاهم د افغاني محصلينو تگ راتگ پرته له وييزې او پاسپورټ څخه د تاجکستان د خاورې څخه د افغانستان د بدخشان ولايت ته.

د ترکمنستان او افغانستان سياسي اړيکې

د ترکمنستان اړيکې همپشه د افغانستان سره نيکې او ښې وې زموږ هېواد د ترکمنستان سره اوږده گډه پوله لري د دواړو هېوادو فرهنگي او تاريخي ورته

والي داريكو په بنه والي اوتينگنست باندي مېشته اغېزه اچولې ده.

کله چې ترکمنستان د پخواني شوروي اتحاد څخه خپله آزادي واخيسته نو افغانستان هم په (۱۹۹۱زېږديز) کال کې د يو خپلواکه جمهوري دولت په حيث دغه په رسميت وپيژانده چې د افغانستان داپه وخت اقدام د ترکمنستان لوري د خوشحالی لامل وگرځيده او وروسته له دې داريکو د تينگنست لپاره د دواړو هېوادو ترمنځ د سفارت په کچې مشورې پيل شوې چې بالآخره د ديپلوماتيکو اړيکو د تينگنست سند په (۱۹۹۲زېږديز) کال د فبروري په ۲۱ نېټه

د افغانستان د بهرنیو چارو وزیر او د ترکمنستان د بهرنیو چارو د وزیر قلی اف لخوا لاسلیک شو او په (۱۳۷۰ لمریز) کال د قونسلگریو د پړانستلو معاهدې د ترکمنستان او افغانستان لخوا ترسره شوې چې پدې سره ترکمنستان په هرات او مزار شریف کې د قونسلگری د جوړولو امتیاز ترلاسه کړ او په دې هکله د افغانستان د قونسلگری د جوړولو حقوق په ترکمنستان کې حفظ شوي دي او د (۱۹۹۱/۴/۸) زېږدیز کال کونانسیون سره سم ترکمنستان خپله قونسلگری د اکتوبر په ۲۸ تاریخ د هرات په ښار کې پرانیستله چې دهغې د پړانستلو په مراسمو کې د افغانستان له پلوه جنرال اسماعیل خان د هرات پخوانی والي او د ترکمنستان څخه دهغه هېواد د بهرنیو چارو وزیر حاضر و، ترکمنستان د خپلې بې طرفۍ د موقف له امله چې په افغانستان کې د طالبانو د حکومت په وخت کې درلوده دیوې خوا څخه یې درباني نماینده ته په خپله خاوره کې د فعالیت اجازه ورکړې وه او د بلې خوا ئې د طالبانو درژیم د غوښتنې پر بنسټ دهغوی نماینده حاجي فضل محمد ته د فعالیت اجازه ورکړې وه او همداسې د دواړو هېوادو ترمنځ د نفتي موادو داخیستلو په هکله او سوداگریزو مسایلو لکه د برق لېږدول د هرات، بادغیس او فاریاب ولایتونو ته مؤافقتنامې لاسلیک شوی و، په (۱۹۹۳ زېږدیز) کال د اگست په میاشت کې د ترکمنستان، افغانستان او پاکستان ترمنځه درې اړخیزه یادداشت د ترکمنستان څخه جنوبي آسیا ته د گازو او نفتو د لېږد په هکله لاسلیک شو او تر (۱۳۷۵ لمریز) کال پورې پدې هکله د دې درې هېوادو ترمنځ مذاکرات روان و او په پایله کې د دې پروژې د تطبیق لپاره د یونیکال امریکایي کمپنۍ او بریداس ارجنټایني کمپنۍ په سیالی او چول شوې چې په پایله کې یونیکال امریکایي کمپنۍ د دې پروژې د تطبیق په هکله وړونکې اعلان شوه ولې په افغانستان کې د کورنۍ جگړو او د طالبانو درژیم د واک له امله چې د دې هېواد په زیاترو هغو سیمو یې درلود چې نل لیکه دهغو ځایونو څخه غزیدله نو د دې لپاره موضوع په ځنډ او چول شوه پدې هکله خبرواترو د (۱۹۹۹ زېږدیز) کال پورې دوام و موند ترڅو چې په (۲۰۰۲ زېږدیز)

د می دمیاشتی په ۲۰ نېټه د دریو واپوهېوادو افغانستان، پاکستان او ترکمنستان ترمنځ توافقنامه لاسلیک شوه چې د افغانستان له لوري حامد کرزی او د پاکستان د اړخه پرویز مشرف او د ترکمنستان د اړخه سفر مراد نیازوف لخوا یاده شوې موافقتنامه لاسلیک کړه.

ددې موافقتنامې په اساس باید د نل لیکي دلېر د کار د ۱۴۰۰ کيلومتره د اوردوالي په اندازه د کراچۍ د گوادربندرت په (۲۰۰۳ زېږدیز) کال د جون په میاشت کې پیل شوې وای او همداسې د افغانستان د هوايي چارو وزارت او د ترکمنستان د هوايي چارو ادارې ترمنځ پروتوکول د کابل او عشق آباد او د هرات او عشق آباد ترمنځ د پرواز په هکله په (۱۹۹۰ زېږدیز) کال کې لاسلیک شو البته د پروتوکول بیا کتنې ته اړتیا لري چې په نژدې راتلونکې کې به وکتل شي په (۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲) کال کې د صفر مراد نیازوف د غوښتنې په بنسټ حامد کرزی د انتقالي اسلامي دولت ریس دیو جیگ پورې هیبت په راس کې د ترکمنستان د جمهوري دولت څخه رسمي لېدنه وکړه چې په دې لېدنه کې یو تعداد پروتوکولونه او موافقتنامې چې دهغې جملې څخه د افغانستان د سرحدې پولېسو مریضان د علاج لپاره د ترکمنستان هېواد ته لیږدول و او همداسې د هرات د برق د تمویل په هکله او د محصلانو د منلو په هکله گډه اعلامیه د دواړو هېوادو د مشرانو له لوري څخه په امضا ورسیده.^۱

^۱ افغانستان و جهان، کشورهای آسیایي، افریقایي و آسترالیایي کابل: مرکز مطالعات ستراتیژیک وزارت امور خارجه، سال ۲۰۰۷ م

د افغانستان او ازبکستان سياسي اړيکې

د (۱۹۹۱زېږديز) کال د دسامبر په ۲۱ نېټه افغانستان د ازبکستان استقلال په رسمیت وپيژانده، په (۱۹۹۲زېږديز) کال د اکتوبر په ۱۳ نېټه کې افغانستان خپل سفارت په ازبکستان کې پرانيست چې د دې دمخه يې په تاشکند کې قونسلګری او د آريانا هوايي شرکت نماينده ګی. هم فعاله وه نو کله چې سفارت پرانيستل شو د افغانستان سره يې د پيلوماتيکي اړيکې شروع شوې او د مؤقتي ادارې څخه وروسته ازبکستان خپل سفیر په افغانستان کې وټاکو او همداسې قونسلګری يې هم په مزار شريف کې پرانيستله په (۲۰۰۲زېږديز) کال د می د میاشتې په ۲۲ نېټه د افغانستان او ازبکستان د فواید عامې د وزارت ترمنځ د افغانستان د پل او پلچک جوړونې په هکله موافقتنامه په تاشکند کې وشوه، په (۲۰۰۲زېږديز) کال د مارچ په ۵ نېټه حامد کرزي له ازبکستان څخه يوه رسمي

او دوستانه لېدنه وکړه او يوه ګډه موافقتنامه يې په هغه ځای کې لاسليک کړه.^۱

په (۲۰۰۲زېږديز) کال د اپرېل په ۲۹ نېټه کې يوه تفاهمنامه د (اوزنرګيا) دولتي کمپنۍ د هیئت سره د برق د ليرې په هکله له ازبکستان څخه افغانستان ته په تاشکند کې وشوه.

په (۲۰۰۲زېږديز) کال د می د میاشت په ۲۲ نېټه يوه لوړ رتبه هیئت د شاکر (کارګر) په مشرۍ د مؤقتي ادارې دريښس د معاون او د فواید عامې وزير، ملکي هوانوردی

^۱ افغانستان و جهان، کشورهای آسیایي، افریقایي و آسترالیای کابل: مرکز مطالعات ستراتیژیک وزارت امور خارجه، سال ۲۰۰۷م

وزیر اود کرهڼې اود تجارت وزیر په گډون له تاشکند څخه لېدنه وکړه اود ازبکستان له لورې سره یې موافقتنامې لاسلیک کړې.^۱

په (۲۰۰۲ز پر دیز) د دسمبر په ۲۲ نېټه د کابل د اعلامې په نوم د نښه گاوندیتوب اعلامیه د گاوندیانو سره لاسلیک شوه چې د ازبکستان هېواد په نمایندګۍ دهغه هېواد سفیر په افغانستان کې د اعلامیه لاسلیک کړه او په (۱۳۸۱ المریز) کال کې دمیزان په میاشت کې د ازبکستان د بایسکل جوړونکي شرکت په افغانستان کې په کارپیل وکړ او د افغانستان د سوداګرۍ وزیر کاظمي لېدنه له ازبکستان څخه او موافقت نامه د افغانستان د علومو د اکاډمۍ او د ازبکستان د زمين شناسۍ دانستتوت ترمنځ په (۱۳۸۳ المریز) کال کې موافقتنامه چې د ترانسپورتي آسانتیا وولپاره د افغانستان، ایران او ازبکستان ترمنځ لاسلیک شوه او د پښ الملی لوی لبارې جوړولو موافقتنامه چې د ایران او ازبکستان ترمنځ لاسلیک شوه او د حامد کرزي سفر چې په (۲۰۰۴ زیږدیز) کال د جون د میاشتي په ۱۷ نېټه یې د شپږو هېوادو جلسې کې د گډون لپاره تاشکند ته کړې وه، په (۲۰۰۲ زیږدیز) کال کې د ازبکستان لورپوړو چارو اکوله کابل څخه لېدنه وکړه، په (۲۰۰۲ زیږدیز) کال د دسمبر په میاشت کې د افغانستان د بهرنیو چارو وزیر د اکثر سپنتا ازبکستان ته سفر وکړ د اکثر سپنتا او د ازبکستان د بهرنیو چارو وزیر ولادیمیر امایچ په هغه لېدنه کې چې درلوده د تفاهم یادداشت لاسلیک کړ او د دوه اړخیزه اقتصادي کمپسون جوړښت او دهغه درپس ټاکنه او د کمپسون د غړو ترمنځ لېدنه، خبرې او د نظرو تبادلي صورت ونيوه دا ټول ذکر شوي مواد هغه څه دي چې د دواړو هېوادو د پراخو اړیکو ښکارندويي کوي.^۲

^۱ افغانستان و جهان، کشورهای آسیایی، افریقایی و استرالیا کابل: مرکز مطالعات ستراتیژیک وزارت امور خارجه، سال ۲۰۰۷م

^۲ افغانستان و جهان، کشورهای آسیایی، افریقایی و استرالیا کابل: مرکز مطالعات ستراتیژیک وزارت امور خارجه، سال ۲۰۰۷م

دچين او افغانستان سياسي اړيکې

چين او افغانستان دوه پخواني دوستان دي، ددواړو هېوادو اړيکې دنن اوصبا څخه ندي پيل شوي بلکې ددواړو هېوادو اړيکې ډېرې پخوانې اړيکې دي دافرهنگي او اقتصادي اړيکې دچين او افغانستان ترمنځ دپخوانۍ پېړيو څخه کلکې وې، دابريشم د لوی لېارې څخه به دچين کاروانونه دافغانستان له قلمرو څخه تېرېدل زمونږ د خلکو تاريخي آثار او روايات دچين دخلکو دپرمختگ، لوی والی او د ښکلا حال وايي. نړۍ گرځيدونکي چينايان په پخوانۍ پېړيو کې زمونږ د هېواد څخه ليدنې کړيدي، ددې لپاره چې ددواړو هېوادو اړيکې په ښه توگه ترڅېړنې لاندې ونيولې شو (۱۳۰) کال دمیلاد څخه مخکې دهان دامپراتورۍ لمړی استازی دافغانستان شمالي سيمو ديوچې هادربارته واستول شو په (۲۳۱) زېږديز کال هيون تسانگ چينايي زيارت کونکي له سمرقند څخه حرکت وکړ او ۲۰ مارچ خلم (تاشقرغان) ته او په ۲۰ اپرېل بلخ او په ۳۰ اپرېل باميانو ته ورسيد، دسمبر په اخر کې دسند له رود څخه تېر شول او دهند په لوري لاړل او يو څه وخت په هند کښې پاتې شول ددوهم ځلې لپاره زمونږ هېواد ته راستانه شول په (۲۴۴) زېږديز کال کې په غزني او څه موده بدخشان ته لاړل او ددسپتمبر په ۱۲ نېټه پامير له لېارې ديارکند او ختن ته چې دچين په هېواد پورې تړلې دي، روان شول په (۹۲) زېږديز کال کښې دابريشم لپاره پرانستل شوه.

دکوشاني امپراتورۍ په ځانگړي ډول د لوی کنشکا په وخت کې دبودايي دين دلته مروج شو. زمونږ هېواد دهند، چين او بېن النهرين ترمنځ دتړون نقطه وگرځيده کنکشا- دکوشاني امپراتور خپل سفير داتورهان دربارته واستاوه او دچين سفير دکوشانيانو په دربار کښې موجود و په (۳۳۹) زېږديز کال کې فوسيان چينايي زارينو له جلال آباد او کابل څخه لېدنه وکړه او يو لېډليک يې ولېکه دتانگ دکورنۍ په وخت کې چيني مشهور راهب شوان چوانگ په اوولسمه مېلادي پېړۍ کې له باميانو څخه لېدنه وکړه او د باميانو له بوتانو څخه يې صفت

و کړ په ۱۵م پېړۍ کې د چين شاهي دولت دمینگ دلړۍ څخه په (۱۲۴۴زېږديز) کال د شاړخ دربار ته ۱۵۰ تنه نمايندگان د هرات ولايت ته واستول احمد شاه دراني په (۱۷۲۲ زېږديز) کال کې خپل ځانگړی نماينده دمینگ دکورنۍ دامپراتور دربار ته واستاود د وارو هېوادو ترمنځ ډالۍ يوبل ته ورکول شوې، په (۱۷۲۵ زېږديز) کال کې امير شېرعلي خان يوهيئت چين ته واستاوه اولس اسان يې د چين امپراتور ته ډالۍ ورکړه.

د افغانستان خلکو د چين د خلکو قهرمانه مبارزې چې په ۱۹ پېړۍ کې د يرغلگرو په وړاندې درلودې په ډېره دلچسپۍ

سره څارلې او دهغوی له برياليتوبونو څخه خوشحاليدل. په (۱۳۰۱ المريز) کال د سنبلې په مياشت کې چيني هيئت د چينگ لين يونگ په نوم کابل ته راغی، د اړيکو په بيارغولو کښې مذاکرې ترسره کړې په (۱۹۲۲ زېږديز) کال د اگست په مياشت کې محمد شريف خان د افغان د لومړي قونسل په توگه د چين ترکستان ته سفر وکړ او دکاشغر په بناړ کښې مستقر شو، په (۱۳۱۲ المريز) کال کې حبيب الله خان لخوا طرزي دمختار وزير په توگه په نانکن کې وټاکل شو، له دې وروسته د چين د خلکو جمهوريت په (۱۹۴۹ زېږديز) کال کې رامنځته شو، افغانستان د لومړيو هېوادونو څخه وه چې چين يې په (۱۹۵۰ زېږديز) کال کې په رسميت وپېژانده او په (۱۹۵۵ زېږديز) کال کې د چين هېواد د افغانستان د شاهي

دولت سره دلوی سفارت په سطح خپل سياسي اړیکې ټینګې کړې، ښاغلي عبدالصمد د افغانستان لومړنی سفیر و چې خپل باورلیک یې په (۱۳۳۴لمریز) کال وړاندې کړ او د چین لومړنی سفیر د ټینګ کولو پر په نوم خپل باورلیک په (۱۳۳۴لمریز) کې وړاندې کړ.

افغانستان او چین هغه هېوادونه دي چې د (۱۹۵۵ زیږدیز) کال د باندونګ په تاریخي کنفرانس کې ګډون وکړ او دې تاریخي کنفرانس ته یې تقویت ورکړ او همداسې د پنځه اصولو لرونکي دښه ګاونډیتوب اعلامیه یې لاسلیک کړه چې د افغانستان دلورې څخه سردار محمد نعیم د صدر اعظم مرستیال او د بهرنیو چارو وزیر او د چین دلورې څخه چین چو پڼ لای د چین صدر اعظم ګډون درلود دا مهمې مذاکرې یې ترسره کړې د ۵۰ کلونو په موده کې د دواړو هېوادونو اړیکو په بهیر کې ډسلو په شاوخوا کې ښې استازي دیو اوبل د هېوادونو څخه لېدنه او کتنه کړیده چې ۵۵ شاوخوا افغاني او ۴۵ چيني استازي جوړوي په دې ۵۰ کلونو کې په بېلابېلو برخو لکه فرهنگي، علمي، فني، اقتصادي، اوسوداګریزي موافقتنامې لاسلیک شوي دي او د ۵۰ کالو په موده کې او ه سفیران د افغانستان څخه لکه عبدالصمد، محمد شعیب مسکښار، داکتر محمد آصف، محمد عثمان صدیقي، میر محمد یوسف، داکتر محمد یاسین عظیم تر (۱۹۷۹ زیږدیز) کال پورې خپل باورلیکونه د چین هېواد ته وړاندې کړيدي او وروسته (شارژد افیرانو) هم باورلیکونه د چین هېواد ته د اعتماد د حاصلولو لپاره وړاندې کړيدي. په (۲۰۰۲ زیږدیز) کال کې پروفیسور قیام الدین (برلاس) خپل باورلیک د چین هېواد ته وړاندې کړ.^۱

^۱ افغانستان و جهان، کشورهای آسیایی، افریقایی و آسترالیایا کابل: مرکز مطالعات
ستراتیژیک وزارت امور خارجه، سال ۲۰۰۷م

د افغانستان او امريکا استراتيژيکې اړيکې

په (۱۹۱۹ زېږديز) کال کې امان الله خان يو هيئت د محمد ولي خان دروازي په مشرۍ د اروپا او د امريکا متحده ايالاتو په لور واستاوه ترڅو د افغانستان دخپلواکۍ خبرد د غوښتونکو او حکومتونو او ملتونو ته ورسوي او د رسمي او غير رسمي اړيکو د ټينګيدو په اساس د هغوی توافق او پاملرنه ترلاسه کړي، ددې

پلاوي سره محمد گل خان مهمند، عبد الرحمن لودي، فيض محمد خان ذکريا، ميرزا محمد خان يفتلي او ځينې نور مل وو، دې پلاوي اروپا او امريکا ته د سفر په ترڅ کې د (۱۹۱۹ زېږديز) کال په سپتمبر کې تاشکند ته

ورسید، ددې ښار څخه يې د امريکا جمهور ريس ورين هاردينګ په نوم پيغام واستاوه، په پيغام کې ويل شوي و چې د سولې په نړيوال کنفرانس کې د افغانستان استازيتوب کوي او په ضمن کې د امريکا د متحده ايالاتو څخه د همکاري او د افغانستان د استقلال د رسمي پيژندنې غوښتونکي دي، څو کله چې دې پلاوي غوښتل چې لويديځې اروپا او امريکا په لور روان شي نو برتانيې يې مخه ونيوله، په دغه کال افغاني پلاوي ونه شو کولای چې امريکا ته سفر وکړي خو واشنگټن د تاشکند څخه د پلاوي لخوا د لېږل شوي پيغام په هکله جواب ورنکړ او داددې ښکارندويي کوي چې امريکا د برتانيا د تسلط څخه دخپلواکۍ په

لاره کې د افغانستان هڅو ته اعتنا نه لري، خو شوروي د افغاني پلاوي تودهرکلی وکړ او د افغانستان خپلواکي يې د لومړني هېواد په توگه په رسميت وپېژندل.^۱ په (۱۹۲۱ زېږديز) کال کې يو پلاوي د محمد ولي خان دروازي په مشري بيا د اروپا او امريکا په لور روان شو، دا هيت د اروپا څخه وروسته په (۱۹۲۱ زېږديز) کال د جولای په ۱۲ امريکا ته ورسيد او د جولای په ۲۰ يې د بهرنیو چارو د وزير سره وکتل، تر دې کتنې مخکې نوموړي وزير ته په فرانسې کې د برتانيې د سفير له خوا يو ليک رسيدلی ؤ چې په ليک کې د نورو خبرو سر بېره د افغانستان او شوروي ترمنځ د بنواړيکيو يادونه شوې وه، پلاوي د محمود طرزي ليک کوربه وزير ته وړاندې کړ او د افغانستان د خپلواکۍ او د دواړو هېوادونو ترمنځ د اړيکو د ټينگيدو خبره يې راپورته کړه خو د هغوی د منفي غبرگون سره مخ شول او افغاني هيت بېرته افغانستان ته راغی.

د امريکا متحده ايالات د محمد نادر خان د سلطنت په موده کې هم د افغانستان سره د رسمي او ډيپلوماتيکو اړيکو برقرارولو ته حاضر نشول، خو چې په (۱۹۳۲ زېږديز) کال د مارچ په ۲۲ نېټه د افغانستان او متحده ايالاتو ترمنځ د سياسي او کونسلي روابطو موافقه په پاريس کې د امريکا د سفير جيسمي ايزدورستراوس او د افغانستان د بهرنیو چارو د وزير علي محمد خان ترمنځ لاسليک شوه.^۲ د محمد ظاهر شاه په وخت کې د افغانستان او امريکا ډيپلوماتيکې او سياسي اړيکې کله چې په (۱۹۳۳ زېږديز) کال کې محمد ظاهر شاه د پلار د وژل کېدو وروسته پاچا شو، نو يو ليک يې د امريکا جمهوررييس فرانکلن روزولټ ته واستو، چې په ليک کې يې د خپل سلطنت پيل او د دواړو هېوادونو ترمنځ د دوستانه اړيکو د ټينگولو هبله څرگنده کړې وه.

۱: امريکا په افغانستان کې، د ښاغلي محمد اکرم انديشمند ليکنه. صفحه ۱۴۰.

۲: امريکا په افغانستان کې، د ښاغلي محمد اکرم انديشمند ليکنه. صفحه ۱۷۰.

واشننگټن دمحمد ظاهر شاه دليک څخه درې کاله وروسته دافغانانو سره دډيپلوماتيکو اړيکو په ټينگولو اقدام وکړ يانې کله چې خپله گټه په افغانستان کې ولېده، خو متحده ايالاتو دخپل سياسي نماينده گي دفتر په کابل کې ډېر وروسته پرانيستی او دامريکا دمتحده ايالاتو په افغانستان کې وانچ انگرټ د لومړني هستوگن مختار وزير په توگه معرفي کړ او په (۱۹۴۲ زېږديز) کال په جولاي کې يې خپل باورليک رسماً محمد ظاهر شاه ته وړاندې کړ، په (۱۹۴۳ زېږديز) کال کې عبدالحسين عزيز په لومړي ځل د افغانستان د مختار وزير په توگه واشنگټن ډي سي ته ولاړ.

د امريکا دمتحده ايالاتو او افغانستان ترمنځ سياسي او ډيپلوماتيکې اړيکې د محمد ظاهر شاه د دوهم صدراعظم شاه محمود د صدارت په وخت کې ډېر انکشاف وکړ او په (۱۹۴۸ زېږديز) کال کې د دواړو هېوادونو د سفيرانو په تبادله کولو موافقه وشوه او محمد نعيم خان په متحده ايالاتو کې د افغانستان سفير وټاکل شو او ايلي ايل پلامر په کابل کې د امريکا د سفير په حيث وټاکل شو.

پوځي او نظامي اړيکې: د افغانستان سره د امريکا نظامي او پوځي اړيکې د محمد ظاهر شاه د سلطنت تر پايه پورې تر ټولو اړيکو سړې وې، امريکا په دې ټول دوران کې هېڅ وخت د پوځي همکاري دوسلو او حربې وسايلو په اړه دافغانستان د دولت او دولتي چارواکو غوښتنو ته مثبت جواب ونه وایه او ددې سړو اړيکو علت د پښتونستان د مسئلې پر سر د پاکستان سره اختلاف ؤ او دافغانستان د چارواکو په وينا امريکا هميشه په بي انصافۍ سره د پاکستان طرف نيولی او علت يې دا ؤ چې امريکا افغانستان د شوروي په لمن کې سقوط گڼي او د افغانستان چارواکي بالخصوص داؤد خان يې د شوروي طرفدار گڼه او دبلې خوا امريکا چې په سيمه کې کوم ستراتيژيک اهداف لري هغه اهداف دپاکستان سره په ښو اړيکو ترسره کېږي بڼه امريکا خپل دوست هېواد پاکستان هېڅکله د افغانستان يا کوم بل هېواد په خاطر نه خپه کوي او دافغانستان چارواکو لکه

محمد ظاهر شاه، شاه محمود خان، داؤد خان او نورو چې کله هم د وسلو او پوځي برخو کې کومک غوښته نو امريکايي چارواکوبه پرې خندل او هيڅکله يې ددوی دا غوښتنه نده منلې او دا ټول د شوروي سره د طرفدارۍ او د پاکستان سره د اختلاف په خاطر.

د (۱۹۵۱ زېږديز) کال په وروستيو کې د افغانستان د حکومت د لور پورې چارواکو لکه صدراعظم شاه محمود، دفاع وزير محمد داؤد، په امريکا کې د افغانستان سفير محمد نعيم خان او په ملگرو ملتونو کې د افغانستان استازي عبدالحسين عزيز په ډېرو وړاندېزونو او کونښونو سره امريکا دې ته چمتو کړه چې د افغانستان سره پوځي مرستې وکړي ولې امريکا داسې شرايط وضع کړه چې هيڅ د عملي کېدو نه وه او دا شرايط د امريکا سفير جارج آر ميريل په واسطه وړاندې شول چې په لاندې ډول ورته اشاره کوو:

۱: د افغانستان حکومت بايد وسلې په نقدو پيسو او هغه هم د مال د حاصلولو څخه مخکې تسليموي.

۲: کله چې معامله عملي بڼه غوره کړي نو د امريکا حکومت به مال يو امريکايي بندر ته وړي او افغاني لورې ته به يې سپاري او په لېږلو کې يې هيڅ ډول مرسته نه کوو.

۳: افغانستان بايد د يوې اعلاميې په خپرولو سره رسمي ژمنه وکړي چې اخيستل شوې وسله به يوازې د ځای د دفاع په خاطر او په هېواد کې د کورني امنيت د تايمين په خاطر کارول کېږي نه د تعرض لپاره.

ددې شرايطو څخه يې هدف دا و چې وسله پر افغانستان ونه پلوري.

د امريکا د بهرنيو چارو وزير د افغانستان سفير ته د يوې پوښتنې په جواب کې ويلي و چې افغانستان ته پوځي مرستې ستونزې راولاړوي، په دې سره به چې کوم ځواک رامنځ ته کېږي مخه نيول يې ناشوني دي نو افغانستان دې ددې پر ځای چې د وسلو وړاندېز وکړي د پاکستان سره دې د پښتونستان مسئله حل کړي.

نو بڼه د امریکا د داسې چالچند څخه معلومېږي چې امریکا هیڅکله هم د افغانستان سره په صداقت همکاري نه ده کړې، که څه هم امریکا د پوځي برخو څخه پرته په نورو برخو کې همکاري کړې ولې دومره ناچېزه ده چې په هېڅ حساب دي او هغه هم د دې لپاره چې افغانستان په دوهم نړیوال جنگ کې آلماني اتباع د خپل هېواد څخه وباسي او بې طرفي اعلان کړي چې همدا سې هم وشول خود جگړې څخه وروسته چې د امریکا هدف ترسره شو هو خپله پښه یې د افغانستان څخه ټوله کړه، که چېرې دوی په علمي برخو کې همکاري کړي وي نو هدف یې ورڅخه دخپلې مفکورې راویستل و افغانستان ته او بس، که چېرې دوی زموږ سره همکاري کولای نوښه مثال به یې نظامي او پوځي مرستې وای نو بڼه دوی هیڅکله د پاکستان په تاوان زموږ سره همکاري ته چمتو نه دي ځکه دوی په منطقه کې تر هر چا پاکستان زیات ضرورت لري.

علمي او کلتوري اړیکې: د امریکا او افغانستان ترمنځ علمي او کلتوري اړیکې هغه وخت شروع کېږي کله چې په (۱۹۳۰ زېږدیز) کال کې امریکایي استادان افغاني زده کوونکو او محصلینو ته د درس او تدریس او همدارنگه د لوړو زده کړو لپاره امریکا ته د هغوی داستولو لپاره د حبیبې او امانی لیسو او د کابل پوهنتون ته راغله او د همدې لسیزې په دوهمه نیمایي کې د افغاني ځوانانو زده کوونکو او محصلینو لومړنۍ ډله دخپلو زده کړو د دوام په هدف د امریکا په لور روان شول، ځېنود د غوکسانو څخه چې د تحصیل د دورې د سرته رسولو او تخصص د حاصلولو وروسته هېواد ته راغلل نو د محمد ظاهر شاه د سلطنت په اوږدو کې لوړو مقامونو او آن تر وزارت او صدارت پورې ورسید لکه ډاکتر عبدالظاهر تر صدارت پورې، دده ورور ډاکتر عبدالقیوم د داخلي تر وزارت پورې، موسي شفیق تر صدارت پورې او نور.

د امریکا متحده ایالات سربېره پردې چې په افغانستان کې یې د تحصیل او تخصص زمینه مساعده کړه په بېلابېلو برخو کې یې که څه هم کمې مرستې وکړي،

په (۱۹۲۴ زېږديز) کال کې يې د کابل پوهنتون او د محصلينو د ليلې کار بشپړ کړ او په (۱۹۲۵ زېږديز) کال کې يې د حبيبي د لېسې ودانۍ جوړه کړه. همدارنگه د کابل پوهنتون د انجينري اوزراعت په پوهنځيو کې د امريکا يې استادانو لخوا تدریس او په ولاياتو او ولسواليو کې د مختلفو بنوونځيو جوړول او دهغوی لپاره د کتابونو چاپول د افغانستان د معارف سره د امريکا د مرستو څخه دي.

سردار محمد داؤد خان او د امريکا متحده ايالات: محمد داؤد خان په (۱۳۵۲ لمريز) کال د سرطان په ۲۲ نېټې د يوې سپينې کودتا په ترڅ کې د قدرت واگي ترلاسه کړل او د سلطنت د اعلانولو پرځای يې د جمهوري نظام په جوړولو پيل وکړ، په پوځ کې د محمد داؤد ملگري چې په کودتا کې يې ورسره همکاري وکړه ياد خلق ديموکراتيک گوند پټ غړي وو او يا خوهم د چپه لاس د کمونيستو نظرياتو خاوندان او د شوروي پلويان و او محمد داؤد خان د لومړۍ کابيني ځيني غړي هم د دغه گوند د پرچم ډلې څخه و.

څنگه چې داؤد خان د شوروي پلوه کېن اړخه گوند د کودتا په واسطه واک ته ورسيد او همدارنگه د هغوی څخه يې يو شمېر خپل وزيران مقرر کړل او د بلې خوا د خپل صدارت په دوره کې يې د شوروي سره پوځي اړيکې ټينگې کړې او اوس د محمد داؤد خان واک ته رسيدل داسې فکر رامنځ ته کړ چې د شوروي د يو دښمن په توگه نور د امريکا متحده ايالات د خپلو اړيکو دروازه پر افغانستان تړي.

ولې د دې ټولو اټکلونو سره سره د محمد داؤد خان د جمهوريت په کلونو کې د افغانستان او امريکا اړيکو هغسې بڼه غوره نکره لکه څنگه چې يې اټکل کېده، په (۱۹۷۴ زېږديز) کال کې د امريکا د بهرنیو چارو وزير هنري کېسنجر افغانستان ته راغی او د محمد داؤد خان او نعيم خان له خوا يې تود هرکلی وشو او د امريکا د بهرنیو چارو وزير هم د دوی سره په علاقمندي خبرې وکړې او افغانستان ته يې د

زياتو اقتصادي مرستو په اړه خبرې وکړي او د خبرو په ترڅ کې يې هغوی ته توصيه وکړه چې د پاکستان سره خپل روابط ښه کړي او محمد داؤد خان هم دخپل پخواني دريغ په خلاف ډاډ ورکړ چې هېواد يې اوس چمتو دی چې د يو دوست هېواد په منځگړيتوب دخبرو دلارې څخه د پښتونستان مسئله حل کړي^۱

په (۱۹۷۷ زېږديز) کال د جولای په ۲۹ کله چې د افغانستان نوي سفير عبدالواحد دامريکا جمهور ريس جيمز ايرل کارتر ته خپل باورليک وړاندې کړ نو کارتر هغه ته وويل: امريکا ستاسې نوی اساسي قانون په مينه تعقيب کړی دی او موږ د هغه چانس څخه چې بشر حقوقو ته مو پکښې ورکړی دی خبر يو، همدارنگه موږ پوره خبرتيا لرو چې جمهور ريس داؤد هوډ من دی چې د افغانستان د خلکو اقتصادي سطحه لوړه کړي او موږ چمتو يو چې په دې برخه کې مرسته وکړو.

په (۱۹۷۲ زېږديز) کال کې ذوالفقار علي بوټو کابل ته راغي او د دواړو خواوو ترمنځ تودې خبرې وشوي او همدارنگه دخبرو د دوام او دستونزو په حل هم موافقه وشوه او داؤد د ذوالفقار علي بوټو بلنه پاکستان ته ومنله او داؤد خان ورته وويل چې خپلو پاکستاني وروڼو ته ستاسې او ستاسې د ملگرو په واسطه ډاډ ورکوم چې د افغانستان ملت د پاکستان د ملت سره دورورگلوۍ او دوستۍ نه پرته بله هيڅ کومه هيله نلري. کابل ته د ذوالفقار علي بوټو دراتگ څخه دوه مياشتې وروسته محمد داؤد خان پاکستان ته سفر وکړ، په پاکستان کې تودهرکلی وشو، د پاکستان سره د محمد داؤد خان د اړيکو پراختيا د امريکا لپاره په زړه پورې وه. محمد داؤد خان چې په (۱۹۷۴ زېږديز) کال کې د اساسي قانون د تصويب څخه وروسته دلويې جرگې دخوادممنتخب جمهور ريس په توگه وټاکل شو، نود بهرنيو مرستو دلاسته راوړلو لپاره يې په نوي نظر لاياتي هڅې پيل کړې او دهغه په نوي نظر کې په بهرني سياست کې د پاکستان سره د اړيکو ښه کول، دامريکا د متحده ايالاتو، اروپايي هېوادونو او هغوی ته نژدې اسلامي هېوادونو ته مخه

امريکا په افغانستان کې، د ښاغلي محمد اکرم انديشمند ليکنه. صفحه ۱۹۰

کول وه، خوداسیاست د شوروي سره د اړیکو د قطع کولو په مانا نه و بلکې داؤد خان غوښتل چې په خارجي سیاست کې یو تعادل راولي چې تر دغه وخته پورې یې د شوروي پرمستويو اړخیزه تکیه کړې وه او غوښتل یې چې د دواړو بلاکونو څخه د خپل اووه کلن پلان د پروگرامونو د بشپړولو په هدف پرېمانې مرستې لاسته راوړي.

داؤد خان خپل لومړنی سفر شوروي ته وکړ، داسفر د دې ښکارندوی و چې داؤد اوس هم د مسکو سره د نژدې روابطو په درلودلو مکلف دی خو په دې سفر کې داسې حالت رامنځ ته شو چې د خبرو فضاء یې خرابه کړه او د شوروي سره د اړیکو راتلونکې یې شکمنه او په تیاره کې واچول، د خبرو په جریان کې د برژنیف له خوا یوه گیله په ډېره سخته لهجه او د نیو کې په بڼه چې ټول ناست خلک یې حیران کړل په داسې ډول داؤد خان ته وشول چې د شوروي اتحاد د پولو په نژدې سیمو کې ولې لویدیځ کارگران او متخصصین په چارو بوخت دي؟ داؤد خان بې له کوم ځنډه جواب ورکړ: موږ به هیڅکله دا حق تاسې ته درنکړو ترڅو موږ ته امر وکړي چې په څه شکل د خپل هېواد چارې پرمخ بوځو، یا دا چې څوک په افغانستان کې استخدام کړو او یا دا چې څه ډول او چیرته بهرني متخصصین په دنده وگمارو، دا د افغانستان د دولت په صلاحیت پورې اړه لري او دا صحیح ده چې افغانستان غریب خو په خپلو کړنو او هوډو کې به ازاد وي.

کله چې یې خپلې خبرې پای ته ورسولې بې له ځنډه د خبرو د میز څخه راپاڅید او د خپلو ملگرو سره د کوټې څخه را روان شو، برژنیف او نور په ډېره چټکۍ سره په افغاني پلاوي پسې راپورته شول، خو یواځې د وحید عبدالله په ټینگار سره داؤد خان دومره ودرید چې د شوروي د طرف د پلاوي سره یې خدای پاماني وکړه. ښایې داؤد خان د برژنیف سره د دې تاوتریخوالي څخه وروسته په دې فکر کې شوی وي چې د شوروي سره خپلې اړیکې پای ته ورسوي او بیا به یې غوښتل چې د دې ډول تصمیم او سیاست د خپلو لو په اړه امریکا ته د خپل سفر په ترڅ کې د

امريکايې چارواکو سره وړېږېږي او دا موضوع ورسره مطرح کړي، خو په (۱۹۷۸ زېږديز) کال کې چې داؤد خان امريکا ته د هغوی په بلنه سفر درلود، د دې سفر څخه مخکې په (۱۹۷۸ زېږديز) کال په اپرېل کې د شوروي پلوه کمونيستي گوند (خلق ديموکراتيک) لخوا د کورنۍ سره يو ځای شهيد شو. دا چې ايا امريکايانو به دده سره په خلاص مټ کومک کړی وای ترڅو افغانستان د شوروي څخه نجات پيدا کړی وای؟ جواب يې منفي دی، ځکه امريکايانو هر ډول سياست په افغانستان کې د خپلو گټو او اهدافو په خاطر و خو افغانستان په هغه وخت کې د هغو ټولو درنو مصارفو د تاديه کولو توان نه درلود او د بلې خوا د امريکا متحده ايالاتو لخوا افغانستان د شوروي په نفوذ کې شمېرلی و او د دې نفوذ څخه د افغانستان د ايستلو هڅې د امريکا د گټو سره سمون نه درلود.

سردار محمد داؤد خان يو داسې واکمن و چې د افغانستان د ترقۍ او پرمختگ سره يې مينه لرله خو ده دا پرمختگ او ترقی تر خپلې مشرۍ لاندې غوښته چې داؤد په عين حال کې يو مطلق العنان، ديکتاتور، حساساتي، کپنه کښ او د رنگ په رنگ مزاج خاوند و، داؤد په خپل سياست کې په بې ثباتي، ناخپي بدلون او پرته د کوم فکر څخه عمل کاوه، په داسې حال کې چې د پاکستان سره يې د پښتونستان د مسئلې او د ډيورنډ کرښې پر سر خبرې تر جگړې او پوځي ټکره ورسيدلې خو د خپلې واکمنۍ په پای کې پاکستان ته ولاړ او د هغه هېواد سره يې د دوستۍ او ورورگلوۍ خبرې شروع کړې.

په افغانستان کې د (۱۹۷۸ زېږديز) کال د اپرېل کودتا د امريکا لپاره کومه ناخپي پېښه نه وه ځکه امريکا د افغانستان او شوروي د نژدې پوځي اړيکو او د افغانستان په پوځ کې د ورځ په ورځ زياتيدونکي نفوذ څخه باخبره وه.

د امريکا دملي امنيت ادارې په (۱۹۵۱ زېږديز) کال کې يو رپوټ نشر کړ، په رپوټ کې ويل شوي و چې کرملين وايي د افغانستان نيول اسانه دي او د يرغل په وړاندې د افغانانو اراده دومره مهمه نه ده خو کېدای شي چې د بريده صورت کې

ځينې قبایل په ځانگړي توگه پښتانه قومونه خپل مقاومت ته دوام ورکړي، نو امریکا هم د افغانستان سره خپلې اړیکې حساسې کړلې ترڅو د شوروي د مخ په زیاتیدنکي نفوذ مخه ونیسي. او امریکا د شوروي د تېري څخه وروسته د افغانستان د حکومت سره د مناسباتو د تأمینولو څخه مخ وړاوه او خپل سفارت په کابل کې وټړي او د حکومت پر ځای یې د حکومت مخالفو ځواکونو ته پام وړاوه او همدارنگه د خلق دیموکراتیک حکومت یې تر فشار لاندې راوست. د شوروي د پوځي تېري وروسته امریکا د افغانستان د بهرنیو چارو د وزارت هېڅ ډول غوښتنو ته اهمیت نه ورکاوه حتی د افغانستان د حکومت سره د خبرو د اړتیا پر وخت یې د دې حکومت پر ځای د شوروي د حکومت سره تماس نیوه.

د (۱۹۸۰ زېږدیز) کال د جنوري په ۹ په واشنگټن کې د سنا په مجلس کې چې د سي. آی. اي استازي هم موجود و موضوع مطرح شوه چې په افغانستان کې د سي. آی. اي پټې مليشې باید خپل فعالیتونه شروع کړي، چې د دې سره سناتورانو هم مخالفت نه درلود او بالاخره دا موضوع سپینې ماڼۍ ته ولاړه او جمهور ریس هم په افغانستان کې د عملیاتو په کولو خپل فرمان صادر کړ او دا هغه سیاست ؤ چې د جمهور ریس د ملي امنیت په چارو کې سلاکار برژنسکي مخکې له مخکې پیشبڼي کړي ؤ، او وړاندې یې کړی ؤ چې په افغانستان کې باید ډېر ژر او که په هره طریقې وي باید د شوروي د نفوذ د مخه ونیول شي، زېږگنیو برژنسکي د امریکا په سیاست کې یو د هغواشخاصو څخه ؤ چې د کمونیزم او شوروي سرسخته مخالف گڼل کېده او امریکا په بهرني سیاست کې په خاص ډول د افغانستان په اړه یې فعال او غوره رول ولوباوه. برژنسکي په پولېنډ کې زیږیدلی او د خپلې ځوانۍ دوره یې په جرمني او فرانسې کې تېره کړې ده او په سیاسي علومو کې ډاکټري د امریکا د هارورډ د پوهنتون څخه واخیستله او د امریکا تابعیت یې ترلاسه کړ، نوموړي د خلق دیموکراتیک د گوند سره د اړیکو په درلودلو مخالف ؤ او همیش به یې ویل چې په موجوده حکومت باید فشار

راوړل شي او په مقابل کې يې د حکومت د مخالفينو سره مرستې وشي ترڅو موجوده حکومت سقوط وکړي او د تودواو بواو په منځني ختيځ کې د انرژي د زېرمو په وړاندې بايد د شوروي مخه ونیول شي او په افغانستان کې ورسره مقاومت وشي، او دده نظرياتو هغه وخت نور هم عملي بڼه غوره کړه چې په افغانستان کې د خلق ديموکراتيک گوند لخوا د خلکو ټکول او زورول زيات شول او په مقابل کې د خلکو مخالفت د حکومت په وړاندې پراخه شو او کله چې په ۱۹۷۸ زېږديز کال د ډسمبر په پنځمه د کابل او مسکو ترمنځ د دوستۍ تړون لاسليک شو او د شوروي پوځي مداخلې ته يې لاره جوړوله نور نو امريکا د بهرنيو چارو د وزارت نظرياتو خپل ځای د برژنسکي نظرياتو ته خالي کړ او دده د نظرياتو تطبيق شروع شو او نور نو د برژنسکي نظرياتو د امريکا د بهرني سياست شکل پيدا کړ.

د امريکا استخباراتي سياست د نورو متحده اسلامي او غير اسلامي دولتونو او سازمانونو د استخباراتي او جاسوسي سياستونو په ځانگړي ډول د پاکستان او سعودي عربستان د سياستونو سره په گډه عملي شو، که څه هم په افغانستان کې د شوروي په خلاف مرستې د سي.آي.اي لخوا په پټ ډول ورکول کېدلې خو د دغو مرستو څخه د گټې اخيستلو او د هغې د ویشلو واک د پاکستان سره و او پاکستان دې خطر ته غاړه ايښودل د يو ډېر غټ مصلحت په خاطر کړی و او هغه د اسلام او افغانستان په خاطر نه بلکې په دې کلنو کې د پاکستان اتومي پروگرام ډېر مخکې ولاړ او بالاخره د اتيايمې لیسزې په پای کې په يو اتومي ځواک بدل شو په داسې حال کې چې د شوروي د يرغل څخه مخکې په پاکستان باندې امريکا خپلې مرستې په دې خاطر بندي کړې چې اتومي پروژه يې پوځي اهداف لري خو امريکا وروسته نه يوازې دا چې د پاکستان د اتومي پروگرام په هکله پټه خوله شول بلکې

نورې زياتې پوځي مرستې چې پرمختللي ټانگونه، ايف ۱۲ جيت جنګي الوتکې او نور شامل وه ورسره وکړې.

امريکا هم د افغانستان د جګړې پر سر د پاکستان سره د معاملي د لارې غوښتل چې خپل ځانګړي اهداف لاسته راوړي د شوروي لپاره د افغانستان جګړه د ويتنام جګړه جوړول، د پاکستان په خاوره کې د پوځي تاسيساتو نصبول ترڅو په منځني ختيځ کې د شوروي د توغنديو مخه ونيسي ددغو اهدافو بنسټيز ټکي و، د ايران د شاهي نظام تر نسکورولو مخکې امريکا ايران انتخاب کړی و خو په ايران کې د امريکا ضد حکومت منځته راټګ او پر افغانستان د شوروي يرغل پاکستان ته زرين چانس په لاس ورکړ.

د (۱۹۸۰ زېږديز) کال د فبروري په دريمه نېټه برژنسکي په خيبر کې د پاکستان او افغانستان ترمنځ يوې پوځي سرحدي اډې ته راغی او جنرال ضياء الحق سره يې خبرې اترې وکړې، ضياء الحق غوښتنه کوله چې هغه پيسې او وسلې چې امريکا يې مجاهدينو ته استوي بايد د دوی په اختيار کې ورکړل شي او دا امتياز هم بالاخره ورکړل شو او جنرال ضياء الحق هم د دې پروگرام لپاره د آي. ايس. آي ريس جنرال اختر عبدالرحمن وټاکه او د آي. ايس. آي ريس هم د نورو غوښتنو څخه علاوه لاندې غوښتنې امريکايي چارواکو ته يادې کړې چې امريکايي چارواکو هم ټولې ورسره ومنلي:

۱: هيڅ امريکايي اجازه نلري چې د پاکستان د خاورې څخه افغانستان ته داخل شي.

۲: وسله يوازې د آي. ايس. آي د افسرانو په واسطه ويشل کېږي.

۳: مجاهدينو ته پوځي روزنه د آي. ايس. آي په کمپونو کې د دوی د افسرانو په واسطه د افغانستان د پولې په اوږدو کې ورکول کېږي.

۴: د سي. آي. اي افسران مجاهدينو ته د روزنې ورکولو حق نلري.

۵: د نوو وسلو د سېستم د پېژندنې لپاره به د سي.آي.آي افسران د آی.آيس.آي بنوونکو ته روزنه ورکوي.

نور نو آی.آيس.آي چې څنگه غوښتل د امريکا باد راوړي پيسې او وسلې يې به يې ويشلي، د آی.آيس.آي د افغاني برخي ريس په پېښور کې په مېشتو افغان مجاهدينو وسلې او مهمات ويشل او هغه تخصيص چې په کال (۱۹۸۷ زېږديز) کې مجاهدينو ته ورکول کېده په لاندې ډول و: گلبدين حکمتيار ته ۲۰٪، رباني ته ۱۸٪، سيف ته ۱۷٪، خالص ته ۱۵٪، محمد نبي ته ۱۵٪ گيلاني ته ۱۱٪ او مجددي ته ۵٪.

د امريکا سياست د جيمي کارټر وروسته د رونالډ ريگن په راتگ سره نوي پړاو ته داخل شو او په دې پړاو کې په افغانستان کې شوروي ته د گوزار ورکولو او د جگړې د زور اخیستلو په هدف د زياتو پيسو او وسلو لمنه پراخه شو، د کارټر په وخت کې د امريکا دا سياست په ډېر احتياط مخکې روان و او يوازې برژنسکي و چې په شوق او جدیت سره يې د مجاهدينو سره مرستې کولې او د امريکا د بهرنيو چارو وزير سايرس وانس دده د نظرياتو سره موافق نه و ځکه هغه د (۱۹۷۸ زېږديز) کال د اپرېل کودتا کې د شوروي لاس داخل نه بلي خو کله چې ريگن د امريکا جمهور ريس شونود شوروي امپراتوري يې د شيطان امپراتوري وبلله او د مجاهدينو سره د زياتو مرستو ډگر ته راووتو، په (۱۹۸۰ زېږديز) کال کې د کارټر په وخت کې مرستې ۳۰ ميلونه ډالره وي په داسې حال کې چې په (۱۹۸۵ زېږديز) کال کې مرستې ۲۸۰ ميلونه ډالره وي او په دې کچې او يا ددې څخه زياتې سعودي عربستان هم ورکولې او په پای کې خو سپين چکونه ورکول کېدل چې څومره پيسې مو پکار وي اخیستلای يې شي او په (۱۹۸۷ زېږديز) کال کې د مجاهدينو لپاره ۲۲۰ ميلون ډالره مرسته ځانگړې شوه، او د (۱۹۹۱ زېږديز) کال په پای کې چې کمونيستي حکومت سقوط وکړ او د سي.آي.آي د پټو عملياتو

قانوني صلاحيت هم پای ته ورسيد د پنځو مليارد ډالرو مرسته شوي وه. اچې ددې مثلث اصلي کارکوونکي چې عملاً بوخت وه د نورو څخه علاوه د آی. آيس. آی ريس جنرال اختر عبدالرحمن، د سي. آی. آی. ريس ويليام کبسي او د سعودي عربستان د استخباراتي ادارې ريس شهزاده ترکي الفيصل وه.

د امريکا متحده ايالات او حامد کرزي: نوموړي په (۲۰۰۱ زېږديز) کال د سپتمبر په ورستيو کې د طالبانو پر خلاف د خلکو د راپارولو لپاره کندهار او اورزگان ولايتونو ته ولاړ، خو مخکې له دې چې د طالبانو لخوا د يوې کلابندۍ په ترڅ کې ونيول شي، د امريکايي چورلکو په واسطه نجات ورکړ شو او کوټې ته واستول شو. په دوهم ځل کله چې د امريکا د هوايي بمباريو سره سم د امريکايي سرتېرو د يوې ټولې سره د اورزگان ولايت ته ولاړ بيا د طالبانو د يوې پنځه سوه کسيزي ډلې تربريدلاندې راغی په دې وخت کې امريکايي ځانگړو ځواکونو د هوايي بمباريې غوښتنه وکړه چې د ابمو نه په ترينکوټ کې حامد کرزي ته نژدې په دوه سوه مترۍ کې هم وغورځول شول، دغو عملياتو د طالبانو د ځواکونو ملا ماته کړه او ډېر ژر کندهار سقوط وکړ.

حامد کرزي د پوپلزيو د قبېلي څخه دی او د کندهار د کرزد سيمې اوسيدونکی دی، پلار يې عبدالاحد کرزي د ظاهر شاه په وخت کې د پارلمان وکېل او د پوپلزيو د قبېلي مشر ؤ چې د (۱۹۹۹ زېږديز) کال په جولای کې د پاکستان د کوټې په ښار کې ووژل شو، حامد کرزي د ماسټري تر کچې پورې خپلې زده کړې د هندوستان د هماچل پرديش په پوهنتون کې سرته رسولې دي او د شوروي پر ضد د جهاد په وخت کې د ملي نجات د تنظيم غړيتوب يې درلود او د مجاهدينو په حکومت کې د څه وخت لپاره د بهرنيو چارو په وزارت کې سياسي معين ؤ خو وروسته بېرته په (۱۳۷۲ لمريز) کال کې کوټې ته ولاړ او وروسته کله چې طالبان را پيدا شول نو ده اړيکې ورسره درلودې خصوصاً د طالبانو د بهرنيو چارو د وزير ملا محمد غوث

سره او د هغوی سره يې ځينې مالي مرستې هم کولې خو کله چې په (۱۹۹۹ زېږديز) کال کې يې پلار عبدالاحد کرزی ووژل شو او پر طالبانو تاوان شونو د طالبانو سره يې اړيکې قطع کړې او په مقابل کې يې خپل سياسي فعاليتونه تيز کړل او د امريکا سره يې اړيکې قايمې کړې، کرزی وايي چې زه به هره هفته يو ځل اسلام اباد ته تلم او د امريکايانو، انگليسانو، جرمنيانو، فرانسويانو او ايټاليانو سره به مې کتل او ورته ويل به مې چې د افغانستان خلک د طالبانو په خلاف پاڅون ته چمتو دي خو هغوی زما په خبرو باور نه کولو^۱

د (۲۰۰۱ زېږديز) کال د سپټمبر يوولسمې د طالبانو په اړه د امريکايانو په سياست کې تغير راوست، امريکايانو لومړی غوښتل چې د طالبانو په رهبري کې تغير راولي او که داسې ونه شي نور ژيم به د منځه وړي، د دې پلان د تطبيق کولو لپاره يې د طالبانو په عوض د پښتنو ځای ناستو په توگه قومندان عبدالحق او حامد کرزي ملاتړ شروع کړ و لې قومندان عبدالحق ډېر ژر په دې لاره کې خپل سر بایلود او کرزی د امريکايانو د يوازېني انتخاب په توگه پاته شو او د بن په غونډه کې د زلمي خليلزاد د هڅو په نتيجه کې د موقتي ادارې درياست مقام ته ورسيد. محمد قسيم فهميم وايي: چې ما ته له بن څخه څو ځله سيد مخدوم رهين او ډاکټر عبدالرحمن تليفون چې د موقتي ادارې درياست لپاره عبدالستار سيرت ومني او حامد کرزی رد کړي، زه رباني او سياف ته ورغلم چې سيرت ومني او که يا؟ خو استاد سياف د سيرت په هکله مخالفت وښود او ميز ته يې ډب ورکړ چې سيرت خاين دی، هغه ونه منی. همدارنگه زلمي خليلزاد هم راته تليفون کاوه چې د سيرت پر ځای د موقتي ادارې لپاره حامد کرزی ومني ترڅو د پښتو او فارسي ستونزه رامنځ ته نه شي.

امريکا په افغانستان کې، د ښاغلي محمد اکرم انديشمند ليکنه. صفحه ۱

کرزي د (۲۰۰۱ زېږديز) کال د ډسمبر په ۲۲ نېټه او د (۱۳۸۰ المریز) کال د قوس د میاشتي په ۲۲ نېټه کابل ته راغی او یوه هفته وروسته یې د برهان الدین رباني څخه واک ترلاسه کړ او د بن د موافقې سره سم د شپږو میاشتو لپاره د بېړنۍ جرگې تر جوړیدو پورې د موقتي ادارې ریس شو، د واک د لیرېدو او د موقتي ادارې دریس په حیث د حامد کرزي د انتخابېدلو څخه وروسته امریکا په کابل کې خپل سفارت خلاص کړ او په واشنگټن کې د افغانستان سفارت هم په (۲۰۰۳ زېږديز) کال کې پرانیستل شو او هارون آمین د شارژدافیر او وروسته بیا اسحق شهريار او بیا سید طیب جواد او بالاخره اوس اکلیل حکمي په امریکا کې د افغانستان د سفیرانو په حیث وټاکل شول.

کرزي د (۲۰۰۲ زېږديز) کال د جنوري په ۲۷ نېټه خپل لومړنی رسمي سفر امریکا ته وکړ او په نیو یارک کې د یو مطبوعاتي کنفرانس په ترڅ کې یې د ملگرو ملتونو د سرمنشي کوفي عنان سره په گډه بېړنۍ لویې جرگې د جوړولو لپاره د یو ۱۹ کسيزه کمېسون اعلان وکړ، حامد کرزي د موقتي ادارې د شپږ میاشتني ریاست څخه وروسته په بېړنۍ لویې جرگې کې چې د (۲۰۰۲ زېږديز) کال په جون او د (۱۳۸۱ المریز) کال کې جوړه شوې وه او پخواني پاچا ظاهر شاه پرانیستله د دوهم ځل لپاره د انتقالي دورې د ریس په توگه د بل یو نیم کال لپاره وټاکل شو.^۳

امریکا په افغانستان کې، د ښاغلي محمد اکرم اندیشمند لیکنه، صفحه ۱۲۲
 ۲ کولای شي د امریکا او افغانستان په اړیکو زیات معلومات (افغانستان د ښمنانو لومې رسوا کیري) نومې کتاب کې چې ښاغلي شاه محمود حصین لیکلی، همداشان (لس کلنه ډیمو کراسي او د افغانانو سیاسي بې وسي) په نوم کتابونه وگورئ همدارنگه په افغانستان د امریکا د استخباراتو په اړه نور معلومات د (د سي ای ای پټې جگړې له ویتنامه تر افغانستانه) د ښاغلي محمد زبیر شفیقي لیکنه وگورئ

اتم خپرکی

په افغانستان کې د بهرنیو هېوادونو لاسوهنې

د افغانستان په اړه د پاکستان دریغ

دا خو ټولو ته جوته ده چې زموږ گاونډی وروړ هېواد پاکستان کله؟ څنگه؟ او په

سیمه کې د کومو، کومو اهدافو د ترلاسه کولو په غرض جوړ کړای شو؟

کله چې انگرېزان دهند د نیمې وچې پرېښود او کړای شول، نو په سیمه کې یې خپلو سیاسي اهدافو ته درسېدو په خاطر یونوی هېواد د پاکستان په نوم رامنځته کړ او دخپل شیطاني سیاست له مخې یې دهند او پاکستان ترمنځ دکشمیر او د افغانستان او پاکستان ترمنځ د پورنې متنازع مسایل ترشا پرېښودل، ترڅو هر وخت او به خړې وي او په اسانۍ په کې ماهیان ونیول شي.

پاکستان دخپل پیداېښت له لومړۍ ورځې هلته دهند او دلته له افغانستان سره خپلې زړې دښمنۍ ته یونوی، مگر خطرناک شکل ورکړی دی. د دواړو هېوادونو پر خلاف یې نا اعلانه جنگ پیل کړی او هره ورځ زموږ د بې گناه هېواد والو کورونه وړانډېږي، بې دفاع خلک په کې وژل کېږي او په دې توگه زموږ د هېواد په بربادۍ کې دخپلې آبادۍ کرغېړن پلانونه عملي کوي چې مثالونه یې د سرپه سترگو مشاهده کوو.

نن زموږ یونالوستی او ساده سپری هم په دې حقیقت پوهیږي چې پاکستان له افغانستان سره دوستي او وروړولي نه غواړي، بلکې غواړي د افغانستان د پنځه زره کلونو ملي افتخارات د تاریخ د کندې ته وغورځوي.

باید دا خبره هم واضحه کړو چې د پاکستان مومن او غیرتي ولسونه زموږ وروړونه دي او وروړونه به وي، خود پاکستان حکومتی چارواکي او استخباراتي اداره، هېڅکله هم زموږ رښتیني او واقعي وروړونه نشي کېدلای ځکه چې هغوی پخپل هېواد کې پر خپلو وروړونو هم ترحم ونه کړي او د القاعدې په نامه یې د باجوړ، سوات او وزیرستان

بې گناه مسلمانان په امريکايي ډالرو وپلورل او بيا يې د امريکايي ډالرون حملو نښه وگرځول.

دابه يو عارفانه تجاھل وي چې خپل دښمن ته وروروايو او دابه نهايي ساده گي وي چې نور هم په خپل قسم خوړلي دښمن باور وکړو. زموږ ولس مشر بنسلاغي کړزي هم ديوه نېک نيت له مخې پاکستان ته د (ورور هېواد) خطاب کوي او کله بيا ورته دښمن هم وايي. زموږ پاک زړي هېواد وال هم ديوه سپېڅلي نيت پراساس، غواړي چې پاکستان بې رښتيني او واقعي دوست شي او پاکستان ته هم په خپل گاونډ کې ديو (دوست هېواد) ضرورت دی، خو پاکستان د افغانانو سره د هابيل او قابيل د ورورولۍ لوبه پيل کړې ده او غواړي چې دې لوبې ته دوام ورکړي.

پاکستان هڅه کوي چې افغانستان خپله پنځمه صوبه وگرځوي او ددې کرغېړن پلان د عملي کولو په خاطر په افغانستان کې روزل شوي ايجنټان هم لري چې د (ISI) بدنامه اداره يې تر شاه ولاړه ده او دهغوی تمويل او تجهيز په غاړه لري. ترخوپورې چې په هېواد کې ملي او اسلامي ارزښتونو ته وفادار او دملي گټو واقعي ساتونکي مشران او کشران راټول نه شي او دې خونړۍ مسئلې ته دحل يوه کوټلې لاره ونه سنجوي، نو زموږ سر، مال او ناموس به د تل لپاره د خطر سره مخامخ وي او دا ور او ويني ډاډرامه به جريان لري.

دايوه مشهوره خبره ده چې د پاکستان د مسلم ليگ (ن) گروپ مشر، نواز شريف دخپل يوه انتخاباتي کمپاين پرمهال خپل يوه پيپلې سيال ته پېغور ورکړ چې ((تم نې بنگال ديا اور هم نې افغانستان ليا)) زموږ د ورورولۍ دروغجن دعوه دارخپل سيال ته داهم ويلې وو چې ((ما د افغانستان دوه سوه کلنه اردو له منځه يوړه، تا پاکستان ته کوم خدمت کړی دی؟))

د دروغجن دا خبره رښتيا ده چې زموږ دوه سوه کلنه اردو يې درې وړې کړه، خو پراغانستان د قبضې خوبونه به ورته گران تمام شي او هغه اور يې چې زموږ په کور لگولی، خپل کور به يې هم په کې غرغنده کړای شي.

يوپاکستان الاصله امريکايي، چې دنويوارک تاييمز لپاره ليکنې کوي وايي: ((مادني، بېلابېل ملتونه ولېدل اودې نتيجې ته ورسېدم چې له پښتنو (افغانانو) پرته، که په هر بل قوم کې کومه شخړه رامنځ ته شي، نويوه خوافاتحه اوبل خوا يې مفتوحه شي، خو که په پښتنو کې دا عمل تکرار شي نويوه ډله فاتحه اوبله مغروره شي مغروره ډله ترهغې په قرار نه کښيني، چې ترخو يې له مقابل لورې خپل کسات نه وي اخيستی)).

نوموړی وايي: چې دا خبره مې د يوې مرکې په ترڅ کې جنرال ضياء الحق ته وکړه. اوزياته مې کړه چې: ((د افغانستان مسئله په جنگ او تشدد نه حل کېږي، بايد دامن لپاره يوسوله ايز اقدام وشي تاسې خو په خپل هېواد کې هم هغه ډول نظام نه غواړئ، کوم چې په افغانستان کې يې راوستل غواړئ؟ نوپه سيمه کې ددې ويرانۍ او بربادۍ څه هدف دی؟))

نوموړی ليکي چې ضياء الحق ځواب راکړ چې پدې اړه جنرال اختر عبدالرحمن وپوښته. کله چې مې هغه ته همداخبره وکړه، نو ويې ويل: ((مور ته د (STRATEGIC DEPTH) عسکري ژورتيا ضرورت دی. زموږ هوايي جنگي جهازونه له اګرې وړاندې نشي تللای اودهندله هوايي ځواکونوزموږ يوه هوايي اډه هم په امن کې نه ده.)) ماويل: ښه، خبره دافغانستان دقبضه کولو ده..؟

له پورتنيو اظهاراتو زموږ هېوادوال څه ډول قضاوت کوي؟ آيا پاکستان دافغانستان خواخوږی او واقعي ورور هېواد کېدای شي؟ نه، هېڅکله نه!

د پاکستان سياسي موخې اولاس وهنې

په افغانستان کې دپاکستان دسياسي موخو اوله افغاني تنظيمونو سره دجنرال ضياء الحق دحکومت دچلندپه اړه دپاکستان دآي اس آي (ISI) د اداري د مشرتابه يوه غړي، ډگروال محمد يوسف د (خوگ تلک) تر عنوان لاندې يو کتاب

^۱ اللهم مجله، دجرار ادبي، کلتوري او ټولنيزې ټولنې مهالنۍ خپرونه ۱۳۹۰ قوس څلورمه گڼه.

ليکلی دی، پدې کتاب کې ليکوال هڅه کړې ده چې له يوې خوا د روسانو پر ضد د افغانانو د جهاد په وياړنو يواځې ځان او پاکستان ووياري، او بلې خوا يې تر دې پرته حده پورې يې د پاکستان سياسي اغراض چې د لږو څولو وړ وو، لوڅ کړي دي.

د افغانستان غميزه د پاکستان د مارشل لایزم لپاره يوه (غيبی تخفه) وه، زموږ پر هېواد د شوروي د سره لښکر يرغل دهغه هېواد مشرانو ته د اښه فرصت ورپه برخه کړ چې له يوې خوا له افغانانو څخه د تاريخي بدل اخیستلو او له بلې خوا د خپل هېواد د څوارځيزو بحرانونو د لرې کولو په لور په افغانستان کې خپله لاس وهنه د مرحوم محمد داود خان د جمهوريت په زمانه کې پيل کړې وه، گړندی کاندې که څه هم چې د لاس وهنه په ظاهر کې د افغانانو سره د اسلامي خواخوږي په نوم روانه وه، خو په حقيقت کې دهغې شاته پخې تاريخي سياسي موخې پرته وي، پدې کې شک نشته د ډيورنډ لاین هاخوا ته ميلونونه افغانان مهاجرين پراته وو او د پاکستان حکومت ورسره ترخپله وسه پورې بشري مرستې کولې او افغانانو پر کور د کمونيزم او ورپسې بياروسانو د رالويدلي تندر سره په مقابل کې افغانان د خپلو گاونډيو مرستو ته احتياج وو خو پاکستان افغانانو ته د دې مرستو ورکولو په عوض کې د خپلو موخو د ترلاسه کولو په هڅه کې وو.

د جنرال ضياء الحق چې تر دې دمه د گردې نړۍ لخوا د بشپړ تجريد سره مخامخ و، لومړی هدف يې دا و چې پر سياسي ځواک باندې خپلې پښې ټينگې کاندې، ډگروال محمد يوسف چې له (۱۹۸۳-۱۹۸۷ زېږديز) کلونو پورې په ای اس ای کې د افغان جهاد لارښوونکی وو (خوک تلکه) (په ۲۰ او ۲۵) مخ کې واي چې جنرال ضياء الحق د پاکستان د ای اس ای دنوي ټاکل شوي رئيس جنرال اختر عبدالرحمن او نورو ورته نږدې جنرالانو سره په يوه غونډه کې د افغانستان روانه وضع وڅېړله او جنرال اختر ته يې وويل: چې د دې لپاره چې په پاکستان او نړۍ کې خپل دريغ پياوړی کړای شم، نو دوه کاله مودې ته اړتيا ده، او د دې لپاره بايد په افغانستان کې اوبه په مناسبه توډو څه ويشول شي.

په نړيوال ډگر کې د پاکستان د مارشل لاييزيم دستونزو پر هکله ډگروال يوسف دخپل کتاب په (۲۲) مخ کې زياتوي چې په (۱۹۷۹ زېږديز) کال کې جنرال ضياء الحق دخپل پخواني صدراعظم (بوټهو) دوژلوله کبله د ټولې نړۍ له کرکې او محکوميت سره مخامخ ؤ، په پاکستان کې دننه اوله نړۍ له کرکې او محکوميت سره مخامخ ؤ، په پاکستان کې دننه اوله هغه خځه بهرېې شهرت په ژوره توگه خپل شوي ؤ، او په بشپړه توگه يې ځان تجريد سره مخامخ احساسوه، که څه هم په نارسمي توگه د يوه کمونېست زبرځواک پرضد له جهاد سره يې د ملاتړ له لارې غوښتل دلويديځ زړه سوي ځانته راوړوي، په دې کې يې شک نه و چې امريکابه يې مرستې ته ورو دانگي، د يوه کلک مسلمان په توگه نوموړی دې ته چمتو ؤ، چې خپلو اسلامي گاونډيو ته مرسته ورکړي، نو داسې ليدل کېدل چې ټول ديني، سياسي او ستراتيژيک فکتورونه د دې کار لپاره سم وو، چې په ريښتيا سره ډېر د خوښۍ تصادف وو.

هماغه ؤ چې د دې، خوښ تصادف ترسېوري لاندې داي اس اي دننه چې مشري يې د جنرال اختر عبدالرحمن په لاسو کې وه، د افغانستان د تنظيمونو په لسگونو زره مجاهدينو دروزلو او د سلگونو زره تنه وسلو او گوليو او نورو لويو مالي او تخنيکي امکاناتو د برابرولو لپاره په عملي کار لاس پورې شو، نوموړي جنرال چې د ضياء الحق نږدې او خورا پياوړی دوست وو، نوموړی د (۱۹۸۰) تر (۱۹۸۷) زېږديز کلونو پورې د پاکستان د پوځي استخباراتو ريس پاتې شو، او بيا د (۱۹۸۸) زېږديز کال داگست په مياشت کې له جنرال ضياء الحق سره دهغوی د سپرلۍ په يوه پوځي الوتکه کې د چاودنې له کبله ووژل شو.

ډگروال محمد يوسف او مارک ارکېن د (خوگ تلک) په ۴۲ مخ کې وايي: چې جنرال اختر د پاکستان داردو ټولې زيرمې مخ پر شا وړولې، اوله هغوی خځه يې (۳۰۳) نمبر انگرېزي ټوپک او د ټانک ضد ماینونه او چينايې توغندي راويستلي و، داي اس اي اړوندې ادارې د شپې په تياره کې افغانستان ته وسلې ليرېدولې.

ځېنو قوماندانانو او ځېنو تنظيمونو ته د وسلو لېږدولو دنده وروسپارل شوه، د جگړې د سمون او بهبود لپاره د اسلاوي لېږدېدې د امکان ترهغه کچې پراخه شو چې له دې لپارې څخه تر (۱۹۸۲) زېږديز کال پورې افغانستان ته په اونۍ کې زرتنه وسله لېږدېدله، د گروال يوسف ليکي چې زموږ بنسټيزه موخه دا وه چې کابل بايد د کال په دولس (۱۲) مياشتو کې د توغنديو تربريد لاندې وي، هوابي ډگرونه اولويې لارې په تېره بيا تر امو سيند پورې د شمال په لويه لار او د سالنگ په تونل بریدونه هيڅ کله هم ونه درېږي.^۱

پر لويو پوځي او دولتي مرکزونو باندې د توغنديو پرېږيد سر بېره بايد پر لويو فابريکو درېد لپاره هم تخريب کاروان واستول شي، د کابل ويجاړول د جنرال اختر د پلان مرکزي هسته جوړوله، په (۱۹۸۰) زېږديز کال کې اي اس اي د مجاهدينو بېلابېلو ډلو ته په زرگونو ټنه وسلې او مهمات ورکړي وو، او په همدې ډول په زرگونو تنه مجاهدين پاکستان ته دروزې لپاره راتلل.

د (۱۹۸۰) او (۱۹۸۷ زېږديز) کلونو ترمنځ د آي اس اي له لارې د پاکستان داردو ډلې افغانستان ته د مجاهدينو د مرستې اولارښوونې لپاره تللي، خو په خپل وار په افغانستان کې د پاکستان دنقش پر هکله د خورا اوږده بحث په ترڅ کې ښاغلي حق شناس، چې د جمعيت اسلامي د تنظيم مخور غړي وو (د تحولات سياسي و جهاد افغانستان) کتاب د لومړي ټوک په (۱۱۲) مخ کې ليکي چې پاکستان د شروع نه په تمامه مينه او محبت په ډېره او چته توگه د افغانستان مسئله او دروسي عسکر وويستل زموږ دگران هېواد نه په معلومه او معين وخت سره په دغه لاره کې ترسره کړل، د اسلامي هېوادونو سره په جدا ډول او په غير عمومي غوندې کې يوازې د ملل متحد تر قيادت لاندې دغه مسله ترخه کړي، د پاکسان حکومت چې پرله پسې کوم کوششونه کړي دي، په څلورومادو باندې يې ډېر ټينگار کړی دی.

۱- د افغانستان څخه به غير د قيداو شرط نه دروسي فوځ ويستل.

۲- په خپله د افغانستان د خلکو لخوا دنوي نظام غوره کول.

۳- په خپله خونبه اورضا سره دروسي پوځ وتل

۴- په اينده کې ضمانت ورکول اوساتل داسلامي نظام

واقعيت دادی چې افغانانو ته دپاکستان دمرستې اساسي موخه له دې سره سره چې په افغانستان کې يې دروسانو شتون نه شوزغملای، بې غرضه اوفي سبيل الله نه وه، پرافغانستان باندې دروسانو يرغل په پيل کې دافغانستان دگاونډيوپه شمول دنړۍ لرې اوتړدې هېوادونوهيخ يوه هم دافکرنه کاوه چې گوندي هغوی (روسان) دي پرشاولاړ شي، نودتولوپربکړه داوه چې په افغانستان کې روسانو لپاره چې هرڅومره کولای شي جگړه اوږده کاندې اودپاکستان دامنيت لپاره دافغانستان سرونه په دوی کې واچوي، ډگروال محمد يوسف د(دخوگ تلک) په (۲۵) مخ کې وايي چې جنرال اختر، ضياء الحق ته وويل چې دافغانانو مقاومت بايددشوروي په مقابل کې دپاکستان ددفاع په لومړنيوليکو واپول شي، که هغوی پرېبنسول شي چې په اسانۍ سره افغانستان اشغال کړي، نوبل کاربه يې دپاکستان پرلورممکن دبلوچستان دايالت له لپارې يونلډگام پورته کول وي.

له همدې کبله وچې دجنرال ضياالحق رژيم، له يوې خوا دپاکستان دامنيت لپاره اوله بلې خواله امريکې څخه داوږدې مودې پوځي اواقصادي گټودترلاسه کولوپه بدل کې دواشننگټن کړنلاره تعقيبوله اوپه افغانستان کې يې روسان داوږدې مودې نښلولو غوښتل، ډگروال محمد يوسف په دې کتاب کې دغه خبره په واروار تکرروي.

زه په آي اس آي دافغان څانگې دمشرپه توگه نه يواځې ددې مسول وم چې مجاهدين وروزم اووسله ورته تياره کړم، بلکې په افغانستان کې دهغوی د عملياتو پلانول هم زما په لاس کې وو، زمونږهدف داوچې شورويانو ته افغانستان پرويتنام بدل کړو افغانستان بايدپه ورو وروپه اوراپول شوي وای، ډگروال يوسف وايي: چې مونږته د(۱۹۸۳زېږديز) کال په اوږدوکې اټکل لس زره

ټنه وسله او گولۍ راوړسیدی او دا کچې په (۱۹۸۷) زېږدیز کال کې (۲۵۰۰۰) ټنوته ورسیده ، د دې وسلو زیاته برخه له چین ، مصر او بیا وروسته له اسرائیلو راتله او د افغانانو د جهاد سره د جنرال ضیا الحق د حکومت د مرستو ، دویمه موخه دا وه چې د افغانستان او افغان اولس د پښو لویډلو په نتیجه کې د بېرک کارمل په رژیم باندې د برتانوي بنسکېلاک له خوخیالي او تش په نامه کښل شوي (ډیورنډ لاین) د دواړو هېوادو ترمنځ د نړیوال پولې په توګه ومني .

دامعزله چې ولې ، څنگه او له کومې لېارې پاکستان هڅه کوله چې افغانستان ناتوانه او له پښو لویډلی وساتي ډېره پیچلي نه ده ، په وچې پورې تړل شوي هېواد په توګه افغانستان تل خپلو ګاونډیانو ته اړ پاتې ؤ . د افغانستان

او پاکستان د خرابو اړیکو تښتیدونکو ته پاکستان سم له واره پناه موندلو کومک وکړي ((په خپله دلبر اهمیت وړ وو ، خو افغاني بنیادګرانو ته نه صرف د پاکستان د مسلمانو همخېالو حلقو کې هر کلی وویل شو ، بلکه د بهتو حکومت لخوا یې هم پذیرایې وشوه)) (جهادي تنظیمونه) چې ډېر ژر یې هغې کې پر تې سياسي گټې بوی

کړي د بهتو تر خپل نظر لاندې پاکستانی مقاماتو د افغان منحرفینو روزلو او هغوی ته د وسلې ورکولو دنده پیل کړه پاکستانیانو به هغوی لیرل چې د افغانستان دننه په ځایونو حملې وکړي ، چې حکومت ته مشکلات پیدا کړي د پاکستان تماس د کورنیو چارو وزارت کې د کمونیستو لپاره د بنیادګرانو خلاف د عملیاتو جواز موندلو کې اسانې راوسته ، هغې حالت نه د گټې اخستلو لپاره کمونستانو ځینې مسلمان روحانیون و نیول ، چې د هغوی خوښ نه وو ، خو هغوی یقیناً د پاکستان اېجنټان نه وو .

د پښتونستان مسئله او له پاکستان سره د اړيکو خرابيدل د پښتونستان سيمه چې له چترال څخه د هند تر سمندر پورې سندد سيند په نښي خوا د (۸۰۰) ميله او تقريباً (۶) ميلونو نفوسو په لرلو سره پرته او د افغانستان د خاورې طبيعي برخه وه، د (۱۸۱۰) او (۱۸۲۳) زيږديز کلونو تر منځ هغه مهال چې افغانستان کې د محمد زيورونو تر منځ کورنۍ جگړې وې د پنجاب د سکانو حکومت، د انگليسانو د لمسون له مخې د دې سيمې ځينې برخې د سند سيند دواړو خواوو ته ونيولې، د انگليسانو حکومت د لاهور د مثلث تړون پوسيله د سکانو او انگليسانو له خوا د نيول شويو سيمو په اړه د تبعيد شوي شاه شجاع په رسمي ډول د دې سيمو له ادعا څخه تېر کړ. اما د افغانستان خلکو په (۱۸۴۲) زيږديز کال کې د شاه شجاع په وژلو او د انگليس فوځ د له منځه وړلو او ماتې پواسطه د تړون باطل او دهغه ټول مواد يې عملاً له منځه يوړل. امير دوست محمد خان انگليسانو ته وخت ورکړ چې تر (۱۸۵۴) زيږديز کال پورې د سند او بلوچستان ولايتونه ونيسي، ځکه امير دوست محمد خان د سکا حکومت تر ړنگيدو وروسته له گجرات، گيرات او اټک څخه شاته راغی انگليسانو خپل ځانونه د سکانو ځای ناستي او وارثان اعلان کړل^۱

انگليسانو په دې سلو کلونو کې افغاني ولايتونه لومړی په مختلفو برخو او نومونو لکه چترال، سوات، دير، باجوړ بيا يې په شمال کې د مختلفو رياستونو په نوم لکه مکران، خاران، لس بېله، پشن ډوکي تريو (شور) او د برتانوي بلوچستان په نوم و نومول او په جنوب کې يې يو محکومه سرحدي پوله د ډېری، پېښور، هزاره، اټک او ازاد سرحد لکه تېرا، شمالي وزيرستان، جنوبي وزيرستان او کرمي په سيمو وويشل شوي. له نوموړو سيمو سره د انگليسانو اړيکې د مختلفو ايجنسيو پواسطه لکه ډېره جاتو ايجنسي، پېښور ايجنسي، د هزاره ايجنسي، د اټک ايجنسي، ملکنډ ايجنسي او چکې ايجنسي ټينگيدلي.

۱ په افغانستان کې توپان، غوث خيبري لېکنه م (۹۷۸) او (۹۷۹).

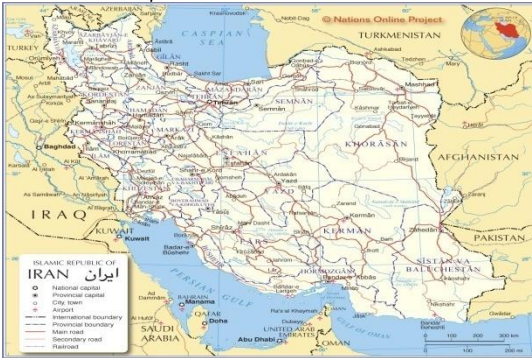
ددې ايجنسيو اساسي دندې او کړنلارې د بې اتفاقي پيدا کول. دهر ډول ټولنيزو، اقتصادي او فرهنگي چارو پر مختک مخنيوی و. ورسره ورسره د نظامي کلاگانو او سرکونو جوړول، د حاکمو نقطو او مهمولارو باندې تسلط او کنترول وو.^۱

انگليسانو د پورتنيو هيلو او موخو ته درسيده له پاره دهر ډول مقاومت مقابلې کوله. په دې لار کې دخلکو وژل، د قوي وسلې توپک، توپ او الوتکو د استعمالولو پواسطه ددې سيمې خلک له هرې خوا کلابند کړل. ځکه دوی د ډيورنډ له کرښې ورو ورو ازاد سرحد په لورې دسرکونو د جوړول لاره ځان ته خلاصه کړې، ځکه د ډيورنډ کرښې او برطانوي هند د محکوم سرحد ترمنځ آزاد سرحد په نوم يوه مستقلة سيمه موجوده وه. تر ډېره وخته دغه سيمه د آزادو قبایلو يا آزاد سرحد په نوم يادیده. د موجوده افغانستان او د وخت برطانوي هند منځ د نښلونې لويه لاره وه.

د ايران سياسي موخې

د افغانستان په اړه د ايران لاس وهنه په تاريخي ډول له بنکېلاک سره په خوا اود بنکېلاک په گټه عياره شوې وه، رضا شاه پهلوي د ايران په سيمه کې د امريکا (ژاندارم) په توگه تل په دې هڅه کې و، چې افغانستان تر فشار لاندې وساتي، که څه هم له هېواد سره د هلمند او بوله وېشه پرته په پولو کې بله لويه شخړه موجوده نه وه، خو په سيمه کې د تهران چال چلند د انگرېزانو او امريکا د گټو ساتلو او په گاونډ کې د (ايران کلتور) د پراخولو پراصولو ولاړ و، تهران چې لويديځ او ختيځ ترمنځ د سړې جگړې په وخت کې د بغداد سیتو او سينتو غړې پاتې شوی و، اود تاريخ په اوږدو کې يې سيمې ته داروپايې بنکېلاکي ځواکونو د لاسونو اوږدولو لارې چارې برابرولې او د هغوی دنارواگتو ساتندوی و، د رضا شاه پهلوي تر نسکوریدو وروسته تر ايت الله خميني لاندې د اسلامي ايران چلند هم د افغان اولس له گټو سره په تضاد کې و.

^۱په افغانستان کې توپان، غوث خيبري لېکنه م (۵۷۹).

د ايران اسلامي انقلاب په پيل کې په هغه هېواد کې د امريکا ضد مظاهري روانې وې او اسلامي رژيم يې له خورا جدي بحران سره مخامخ کړې وه، د (۱۹۷۹) زېږديز کال د نومبر د مياشتې په (۴) نېټه د تهران د پوهنتون محصلينو

په تهران کې د امريکا پر سفارت يرغل وکړ او د سفارت (۵۵) کارکوونکي يې يرغمل ونيول، له بلې خوا د اسرائيلو او امريکا پر لمسون له عراق سره لاس اوگريوان و، په ايران کې د همداسې امريکايي ضد احساساتو په بهير کې د دسمبر د مياشتې په (۲۷) روسانو پر افغانستان يرغل وکړ.

پر افغانستان دروسانو د يرغل څخه دوه ورځې وړاندې په تهران کې د شوروي سفير له ايت الله خميني سره کتنه کړې وه، هغه يې په کابل کې د حفيظ الله امين درژيم دنسکورولو پر اړه دروسانو پر پرېکړه خبر کړې و، د شوروي له سفير سره د دې يرغل په هکله تائيد په خپله د خميني لخوا شوی وو، چې بيا وروسته د (۱۹۸۴) زېږديز او (۱۹۸۵) زېږديز کال د دسمبر او جنوري په مياشتو کې د (جبل الله خپرونې) په (۳) مخ کې خپور شوي وو، دا چې د شوروي د سفير او د ايران د اسلامي حکومت ترمنځ په دې اړه څه خبرې شوې وې څرگنده نه وه او ممکن تاريخ يې ډگر ته راوباسي، خو په داسې حال کې چې په غياب کې يې له روسانو سره د يو شمېر منابعو پر بناء د تائيد سر بنورولی و، په ظاهر کې د دې زمانې تهران تر (ستم لاندې مسلمان افغان ملت) د ملاتړ خبرې يې کولې، مگر په واقعيت کې يې خپله سياسي لوبه لرله چې د افغانانو په کور کې يې ولوبوي، ايت الله خميني غوښتل چې د اسلامي انقلاب تر پردې لاندې د مرکزي افغانستان په

شيعه مذهب پر گڼو کې د شيعيز تر پردې لاندې خپله نظريه خپره کړې، دې عمل په افغانستان کې (مليتونو) د حقوقو پر نامه د شوروي ايډيالوژي د خپرولو دندې سره چې کارمل لخوا پلي کېده يوځای د افغانستان په ملي يووالي خوار وياجرونکي اغېزه درلوده.^۱

گڼ شمېر خميني پلوه افغان شيعه ډلې د (۱۹۸۱ زېږديز) او (۱۹۸۹) زېږديز کلونو ترمنځ گواښېدل او هڅول کېدل او تر فشار لاندې نيول کېدې چې په مرکزي افغانستان کې دخپلو اوسيدو سيمو ته راستانه شي، دې ډلو ته په واقعيت کې د ايران درژيم له خوا په دې سترگه ليدل کېده چې په افغانستان کې به (اسلامي انقلاب) پرمخکښه هډې جوړې کړي، دا کار دروسانو کار ملي پرچميان او (ستميانو) له خوا پيل شوو تعصباتو د افغانانو ترمنځ قومي، مذهبي او ژبني تعصبونه او شخړې، لانورې هم سختې کړې، د افغانستان د مجاهدينود (بنسټپالو او منځليارو) ډلو ترمنځ د دې ايراني پلوه ډلوځای پرځای کول د جهاد په ليکو کې دلاپخوانه موجود تاو تريخوالي نور هم پسې شديد کړ.

په (۱۹۸۹ زېږديز) کال کې دوه ايراني مامورين (جعفري او هاشمي) چې په نړۍ کې دامام خميني د لېباري دفاعي انقلابي ډلو د دفاع کولو مسؤل و د هزاره جاتو سيمو ته سفر وکړ، د دې سفر په نتيجه کې د (پاسداران انقلاب) يوه ډله چې د ايران د انقلاب ساتونکي و او د ايران د گټو يې دفاع کوله وزيږول شوه، دې عمل د يوه شمېر هېوادپالو افغاني ډلو د ټولو په سر کې د شيخ محمد اصف محسني (اتحاد اسلامي) سخته کرکه او غبرگون وپار او له هغې نه وروسته يې د (۱۹۸۱ زېږديز) او (۱۹۸۴) زېږديز کلونو ترمنځ په شيعه ډلو کې ژورې کرکې وپارولې، او ترمنځ يې سختې نښتې وشوې.

ايران دې ته چمتو نه و چې په گاونډي افغانستان کې يې يو پياوړی سني دولت په پښو ودرېږي له دې کبله يې تهران په افغانستان کې د سعودي عربستان نفوذ هم نه

^۱ د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه د بناغلي محمد ابراهيم عطايي لېکنه. م. ۵۸، ۵۹، ۶۰

غوښت ځکه چې هغه هېواد ته يې نه يوازې د يوه سني رقيب په سترگه کتل بلکې د عراق ملاتړ کوونکی باله چې ايران يې په گوندو کړی و.

په افغانستان کې د ايران موخې په کابل کې د (۱۹۹۲) زېږديز کال ستميانو او پرچم له گډې کودتا څخه وروسته (فاينا نشل ټايمز) ورځپاڼه چې د لندن مشهوره ورځپاڼه او اوږده مقاله ده ليکي: چې ايران په افغانستان کې د کورنۍ جگړې په اوږدو کې د شيعه گوندونو ملاتړ کاوه، شيعه مجاهدينو ته يې وسلې ورکولې، او په دې توگه له سني عربستان او پاکستان سره پر جهاد باندې د کابو موندلو په سيالۍ کې ډوب و خو په کابل کې د شوروي پلوي رژيم له ړنگېدو وروسته په افغانستان کې د تهران ابتدايي موخه بدله شوه، ايران د شيعه اسلامي انقلاب دخپرولو پرځای يې د پارسي کلتور خپرولو ته ملا وتړله، ايران خپل ټول وزن د پارسي ژبو، تاجکواو ازبکو په تله کې واچاوه، چې په کابل مسلط وو.

د ايران حکومت د اسلامي انقلاب پر صادرو لوسر بېره د (خط امام) د پالندويانو له لېارې د (بشري مرستو) په نامه پر افغانستان باندې کلتوري (امپرياليزم) د تپلو په هڅه کې هم وو، د (فائنانشنل ټايمز) ورځپاڼه وروسته بيا په پارسي يادې شوې مقاله کې په پېښور کې د ايران قونسل (حميد رضا شېر) له قوله ليکي چې غواړم د دې خبرې يادونه وکړم چې مونږ د افغانستان د جهاد په دې (۱۴) څوارلس کلونو کې ښه گټه کړېده، ورځپاڼه زياتوي چې د يوه لويديځ وال څارونکي په خبره ايران افغانانو ته له هرې يوې بوجۍ غنمو سره د فردو د وسلې يو ټوک کتاب هم وراستوي.

همدارنگه يو وخت ايران د افغانستان د باميانو ولايت خپل يو ولايت گانه، نوڅکه په باميانو کې ډېر لوجې داسې ليکل شوي (جمهوري اسلامي ايران ولايت باميان)^۱

د ايران اسلامي جمهوريت د افغانستان د تجزيه کولو موخه داسې ټاکلې وه چې له هرڅه نه وړاندې بايد په افغانستان کې د مېشتو ورونو قومونو (پښتنو، تاجکو، هزاره او ازبکو) خپل منځي تاريخي يووالی چې د دغو قومونو د ژوندانه يو ازبکي و سيله ده له منځه يوسي، شيعه له شيعه، هزاره له هزاره، تاجک له تاجک، ازبک له ازبک او پښتون له پښتون سره و جنگوي، چې دغه کاري په کابل کې د هزاره، پښتون او تاجک په جگړه کې چې کله برهان الدين رباني جمهور رئيس و، په ښه شان سره سرته ورساوه او په شوراى نظار باندې يې هزاره گان ووژل، له کابل نه وروسته د حزب وحدت اسلامي څو اکونه يې د ازبک څو اکونو سره چې شمال دملي اسلامي غورځنگ پورې يې اړه درلوده داسې و جنگول چې زرگونه کسان په کې مړه او د مزار شريف ښار په کې ډېر سخت تاواني شو.

له افغانستان څخه د شوروي پوځونو له وتلو وروسته، ايران په افغانستان کې د يو ملي پياوړي او واکمن حکومت له نشتوالي څخه ناوړه گټه واخيسته او د افغان ولس په کورنيو چارو کې يې لاس وهنه زياته کړه د ايران سياسي هڅې له بل هر وخت نه زياتې شوې او د ايران د بهرنيو چارو معين علاؤالدين بروجردي تگ راتگ افغانستان ته دومره زيات شو چې ښايې د ايران ولايتونو ته يې هومره سفرونه، نه وي کړي.^۲

دويمه سقاوي، د ښاغلي سمسور افغان لېکنه مخونه، ۱۲۰-۱۲۳، ۱۲۲، ۱۲۱

په افغانستان کې توپان، د ښاغلي غوث خيبري لېکنه م ۲۱۹

ازبکستان سياسي موخې

د ازبکستان جمهوريت چې د افغانستان دميرني اوننگيالي ولس په همت اوتوره دشوروي اتحاد دټوټه کېدو يو نتيجه ده د افغانستان دگاونډي هېواد په توگه يې دافغانانو په کورنۍ جگړې کې نيغ لاس لرلی او په شمال کې يې د ازبک اقليت ملاتړ ته دوام ورکړی دی.

ازبکستان دمنځنۍ اسيا دهغو جمهوريتونوله جملې څخه دی چې دشوروي امپراطورۍ له ړنگېدو وروسته ديو جلا هېواد په توگه منځته راغلی دی چې دشوروي امپراطوري ړنگيدل هم دافغان ملت دجهاد نتيجه ده.

ازبکستان په افغانستان کې ديوملي اوقانوني حکومت دنشتوالي له امله درامنځته شوي سياسي خلاڅخه ناوړه استفاده وکړه اولکه چې امريکايې اواروپايې مطبوعاتو تبصرې کړي دي، ازبکستان ددې کار سره بې علاقې هم نه دی چې دافغانستان شمالي برخه په تېره بيا هغه برخه چې دامو سيند ته په لنډ واټن کې پرته ده، د ازبکستان د جمهوريت خاورې پورې تړي او په دې کار کې دافغاني ازبک مشرانو مرسته هم ترلاسه کړې، خو سياسي کتونکي اود سيمي دمسايلو ماهران ددې کار عملي اړخ ډېر کمزوری ويني اونبايې دتل لپاره دخيال او تصور په حدودو کې پاتې شي.^۱

د تاجکستان سياسي موخې

تاجکستان د افغانستان بل گاونډی هېواد دی چې په (۱۹۹۱ زیږدیز) کال کې د شوروي اتحاد له ړنگېدلو وروسته د یونیم خپلواک هېواد په توگه په منځنۍ اسیا کې دنړۍ په سياسي نقشه کې رابنکاره شو، د شوروي اتحاد په وخت کې تاجکستان یو کمونستي هېواد و چې کمونستي مشران په کې واکمن وو او روسي قوانین په کې چلیدل لیکن په افغانستان کې د سپیڅلي جهاد د بریالیتوب اود شوروي امپراطورۍ له ماتېدو وروسته یې د یو غیر کمونستي هېواد بڼه غوره کړه خو بیا هم د جمهوري چارو واکي د پخوانیو کمونستانو په لاس کې پاتې شوي چې جمهور ريسان نیې اوف او بیا وروسته امام علي رحمانوف په کې سياسي ځواک درلودونکي مشران وټاکل شول.

تاجکستان اسلامي جگړه مارانوله خپلو مشرانو سره یو ځای د افغانستان په شمالي سیمو لکه: تالقان، تخار، کندز او نورو کې خپل مرکزونه جوړ او د جمهور رئیس رحمانوف د ځواکونو پر خلاف یې بریدونه پیل کړل، د تاجکستان زیات کورنۍ د جگړې د خطر له ویرې افغانستان ته راغلي چې د تاجک کډوالو شمېره نژدې شپیتو یا او یا زرو ته رسیدله چې په مزار شریف، کندز، تالقانو، بدخشان او تخار کې ورته کمپونه او ځیمې جوړې او د ملگرو ملتونو د کډوالو نړیوالې ادارې ورته خپلې مرستې هم پیل کړې هغه وخت چې افغانستان ته شوروي سرې لښکرې راننوتلې په دوی کې د زرگونو په شمار د ازبکستان، تاجکستان، ترکمنستان، قزاقستان، قرغزستان، تاتارستان او نورو توکمونو زلمیان هم وو.

شوروي اتحاد له ړنگېدو وروسته تاجکستان د یو ځانگړي او جلا هېواد حیثیت پیدا کړ، تاجکستان د یو غلط تصور پر بنسټ او د یو ناسالم فکر تر مخې، د

افغانستان په کورنيو چارو ياد افغانستان پوه کورنۍ جگړه کې خپله لاس وهنه پيل او د افغانستان د تاجک قوم سره عزيز ولي او خواخوږې په نوم يې سياسي لوبه راواخيسته او دې لوبې هغه وخت يوه رسوا بڼه غوره کړه کله چې د طالبانو اسلامي غورځنگ چې اکثريت يې پښتنو جوړ او ه د جگړې په ډگر کې ځيني پرمختگونه وکړل او برياوې يې ترلاسه کړې.

په ټيپي شوي او برباد شوي افغانستان کې د افغان تاجک قوم د تاجکستان د حکومت خواخوږي يوازې يو سياسي نيرنگ او د افغانستان پوه کورنيو چارو کې دنوي ازاد شوي تاجکستان په لاس وهنې او وران کاري باندې پرده غوړول دي په داسې حال کې چې د افغانستان ولس د تاجکستان له کمزورتيا او اوکورنيو ستونزو او ويجاړيو څخه ډېر بڼه خبر دی، د افغانستان ولس دې عمل ته دکر کې په سترگو وکتل چې د تاجکستان حکومت د کوم ناپاک مقصد لپاره خپله دکولاب ولايت يا سيمه ددې شوم غرض لپاره ځانگړې کړه چې دوسلو او گوله بارودو کاروانونه له هغه ځايه د افغانستان خاورې ته را ننوځي او هغه وسلې اوراکت لانچرې افغاني مخالفې ډلې يو پر بل باندې استعمال کړي، ددې په نتيجه کې جگړه لا اوږده شي او د سولې مرغۍ د افغانستان خواته را نږدې نه شي.

اوس هم تاجکستان لاس وهنې دوام لري چې ښکاره بېلگه يې په افغانستان دخپل تاجک توکمه ولس بې درېغه مرستې دي.^۱

د چين سياسي موخې

په افغانستان باندې د شوروي له يرغل څخه وروسته چين هم له افغانانو سره په اړيکو کې خپل ځانگړي غرضونه او ځانگړي سياسي موخې لرلي، که څه هم په

خبرو کې په وار وار چين له افغانستان څخه د شورويانو د (بې قيد او شرط) وتلو غوښتنه کوله، خو په حقيقت کې افغان اولس د پيکنگ له خود شوروي په مقابل کې، چې ورسره نږدې درې لسيزې اوږدې ايډيولوژيکي شخړې

باندې بوخت و، د يوې پرلاس راغلې ارزانې وسلې اووسيلې په توگه کارېده، په دې شکل چې په سهيل او سهيل لويديځه اسيا کې د شورويانو د نفوذ مخنيوی، خپل نفوذ پلي او ټينگ کړي، له بلې خوا پيکنگ د هند سره له پرنګي بنګېلاک څخه ورپاتې د (تپل شوو ترونو پربنسټ) کنبل شوو پولوپرسر يولسيزه شخړې لرلي، دهند او شوروي ترمنځ د بنواړيکو د چين لپاره ويره پيدا کړې وه، نوددې لپاره چې د شوروي او هند په اړه خپل اهداف ترسره کړي چين تل تر تله د سيمې په سياسي، پوځي معامله کې له پاکستان څخه ملاتړ کاوه او پاکستان هم پر خپل وار له امريکا سره د چين د اړيکو په رغولو کې غوره نقش لوبولی وو، نوله دې کبله

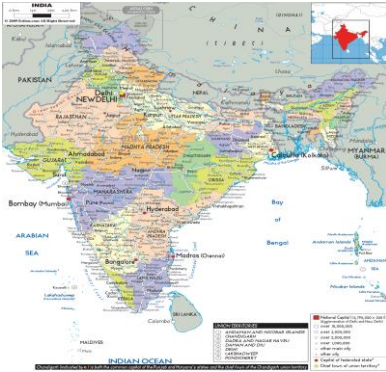
دواړو هېوادونو په سيمه ايزه او نړيواله کچې خپل ځان د يوه بل ستراتيژيک ملگري بلل او پراغغانستان باندې د شوروي له پوځي يرغل څخه وروسته د دوی ترمنځ د همکاريو کچې نوره هم لوړه شوه.

د (۱۹۸۰) زېږديز کال د جنوري په مياشت کې د امريکا د دفاع وزير (براون) چې په يوه راپور کې ليکي: چې نوموړي د دې سفر په اوږدو کې د يوې وينا په ترڅ کې په ډاگه کړه چې د افغانستان په هکله د امريکا او چين دريځونو د دې ضرورت په هکله چې پدې سيمه کې نور هېوادونه پياوړي کړي او په خپل وار دواړه پدې اړه مناسب گامونه واخلي له يوه بل سره نږدې تعلقات درلودل او د امريکا د دفاع وزير زياتوي چې که کوم څواکونه وغواړي، د امريکا او چين گټې له گوانس سره مخامخ کړي، نوموړه به د عمل په يووالي سره دهغه مقابلته هم په دفاعي او هم په ديپلوماتيکو برخو کې وکړو.

د ثور د کودتا په پايله کې د مرحوم محمد داود له شهادت څخه بيا وروسته د چين مشرانو هم فکر کاوه چې چانس ته يو گام نږدې شوي او پدې هېله وو چې د قدرت پچې به يوه ورځ د دوي پر نوم وڅيژي اوله خپلو روسي حريفانو سره به لاس او گريوان شي، له همدې کبله يې په افغانستان کې خپل وروزلو ډلو ته مرسته رسوله، پاکستانی ليکوال او ژورنالست (راجا نور) د لندن د (ډيلي تلگراف) له قوله پدې هکله ليکي چې: چين د افغانستان پاڅون کوونکو ته ډېره اندازه وسلې او گولۍ استوي، د ديپلوماتيکي راپورونو پر بنسټ دا کمالات پاکستان ته د قراقرم له لپارې ليرېدول کېږي.

د هند سياسي موخې

په افغانستان کې د شوروي پوځي سياسي موخې په هکله د هند دريځ په افغانستان کې د پاکستان د لاس وهنې پر ضد او په سيمه کې راتلونکو پېښو د احتمالي بهير پيربنسټ ولاړ و، دمېرمن اندراگاندي تر مشرۍ لاندې د هند حکومت د افغانستان د لانجې په تور تم کې هڅه کوله چې په هند سمندر کې د لويديځ او ختيځ د وسلوالي سيالۍ له شدت څخه مخنيوی وکړي، هغه هېواد په وار، وار په نړيوالو غونډو کې پدې خبره زور اچولی و چې د هند په سمندر کې د ناټو

پوځي شته والی په زیاتیدو دی، هند سمندر دې په سوله ایزه سیمه باندې بدل شي، ځکه چې د هند د سمندر (دیگوگاریا) هډه په هستوي وسلو سمبال او د امریکې چټک ځای پرځای کېدونکې پوځ هلته سنگرونه نیولي وو، د هند صدر اعظم اندراگاندي د (۱۹۸۰) زېږديز کال د جنورې د میاشتې په (۱۵) نېټه په یوه مرکه کې وایې چې

هند دنورو هېوادونو په کورنیو چارو کې د هر څواک د لاسوهنې مخالف دی.

په افغانستان کې د شوروي پوځي شته والی به په سیمه کې کرکېچ زیات کړي او د هند پولې یې له خطر سره مخامخ کړي دي، د هند دريځ په اړه چې غوښتل یې له روسانو سره موضوع په سوله یزه توګه حل کړي هم د کارمل او هم د تنظیمونو د مشرانو چلند ضد کې و، که څه هم هند دا کار لکه څنګه چې د واقعي سیاست غوښتنه ده د خپل هېواد په ګټه، له پاکستان سره درقابت او روسانو سره درقابت له کبله کاوه

د روس سياسي موخې

د وخت کمونستي حکومت په نظامي قطعو کې د شوروي اتحاد دروزل شويو منصبدارانو يوه ډله وه د عام يقين په خلاف دهغو شمېر د اتوسو نه زيات نه و، د منصبدارانو ډلونه زيات و طنډوست، او پاڅه مسلمانان و، خو کمونستان په سياسي توگه تيار او انتها يې فعال و، په کاميابه کودتا کې د ونډې اخېستلو نه زړور شوي، کمونستانو منصبدارانو نظامي او ولسي بېر وکراتانو سره په تماسونو کې په منظمه توگه داسې اثر ورکاوه چې دهغو سياسي موقف ته د سردار محمد داؤد خان پستي حاصله وه، هغوی به بنکاره لاپې و هلې چې (پاچا جوړونکی) او د (تخت په شاطاقت) وو او دا صلاحيت يې لرلو چې خپلو پرېسوته تحفظ او تر فيع ورکړي چې د (انقلاب د اتلانو) واگون ته ور تپوپ کړي، سردار محمد داؤد خان په نظامي او ولسي تشکيلاتو کې د کمونيستي نفوذ گړندی

وډې اندېښنه محسوس کړې وه خو سياسي بصيرت دهغه فوري قدم او چتولو، نه منع کاوه هغه ته دا معلومه وه چې پوځ نه د کمونستانو ويستل يا دهغوی شنډول

به يو اوږد او نازک عمل وي ځکه چې دکورني حالاتو، دافغانستان اوشوروي اتحاد داریکود استحکام په خاطر په لږ لږ زيان داسې قدم او چتول په کار و ددې لپاره دجمهوريت په اولني او نازک پړاو کې د کمونېستو له تېرېوسره د رژيم دمستحکم کولو لپاره يو اندازه نرمي لازمي وه.

ديوه خپلواک ملت په توگه دافغانستان ملي حاکميت هغه وخت له منځه ولاړه چې دتره کې حکومت د(۱۹۷۸) زېږديز کال ددسمبر په (۵) نېټه له شوروي اتحاد سره ددوستۍ او همکارۍ پنځه ويشت (۲۵) کلن تړون لاسليک کړ، دکابل کمونستانو خپله مورنۍ ځمکه په يوه بهرني هېواد وپلورله، ترڅو چې په قدرت کې پاتې شي او د خلکوسره خيانت وکړي، حفيظ الله امين به ويل چې شوروي اتحاد به دافغاني انقلاب حمايت کوي.

شوروي اتحاد جوته کره چې دافغان شوروي تړون به ددې څخه سوا چې دافغان شوروي اړيکې ټينگې کړې بلکې په اسيا او ټوله نړۍ کې دسولې او امنيت په گټه وې شوروي اتحاد دافغانستان استقلال په رسميت وپيژانده، نوې معاهدې ورسره وکړي او افغانستان بې ترزياتې اندازې په شوروي اتحاد باندې متکي او مربوط وگرځاوه^۱

يوکال وروسته شوروي لښکرې افغانستان ته داخلي او دافغانستان خاوره يې اشغال کړه، دادافغانستان دزامنولپاره دشرم خبره ده چې ديو خپلواک دولت او اوږده تاريخ لرونکي او اصيل کلتور خاوندان اونه ماتيدونکي خلک اوس دشورويانو له خوا خپل کېږي.

^۱ افغانستان سقوط، دښاغلي عبدالصمد غوث ليکنه مخ ۱۰۲

په (۱۹۷۹) زېږديز کال د سپتمبر پر مياشت زموږ څلور ميلونه افغانان له خپلو کورونو څخه وشل شول چې په پاکستان او ايران کې د بيچاره گۍ او خواري ژوند ته اړ شول، د افغانستان دننه حتی زموږ بوداگان، تورسري او ماشومان د شوروي پلوه گوداگي رژيم او شوروي عسکرو لخوا د بې رحمۍ او زجر سره مخامخ شوي دي، شوروي اتحاد په افغانستان کې له دې کبله مداخله وکړه چې دهغه هېواد په سويلي پولو منځني اسيا کې امنيت او استقرار وساتي، د (۱۹۸۴) زېږديز کال د اپرېل په لومړي نېټه له يوه لويديز خبريال سره د مرکې په ترڅ کې د شوروي د استخباراتو مشر، اندروپوف وايي چې له افغانستان سره موږ اوږده پوله لرو او دا د غوره اهميت وړ خبره ده چې موږ افغانستان ته راغلو، لنډه دا چې روس زموږ کورونه، جوماتونه، لارې او کوڅې ويجاړې، او د خاورو سره خاورې کړې، قران مجيد ونه يې په بې رحمۍ سره وسوزول، زموږ د تورسرو نه يې حيا او عزت واخيسته، پلرونه يې شهيدان، ميندې، کونډې او ماشومان يې راته يتيمان کړه.^۱ يادونه په افغانستان کې خارجي هېوادونو ډېر کم مستقيمي لاس وهنې کړي، زياتره وخت دوی له افغاني اجنتانو او وطن پلورونکو څخه گټه پورته کړې چې په دې لاس وهنو کې دده خارجيانو په پرتله افغانان ډېر مسئول دي.

^۱ الممه مجله، د جراز ادبي، کلتوري او ټولنيزې ټولني مهالنۍ خپرونه ۱۳۹۰ قوس څلورمه گڼه. مخونه ۳۸-۳۹

^۲ کولای شئ چې په افغانستان کې د بهرنيو د لاسوهنو په اړه نور تفصيل د (لسه کلنه ډيموکراسي او د افغانانو سياسي بي وسي) په نوم کتاب کې وگورئ

نهم خپرکی

د افغانستان خارجي سوداگري

د سوداگري لفظي مانا د توکوراگري ورکړې څخه عبارت ده، خو په اصطلاح کې د توليدونکو اولگښت کوونکو ترمنځ د توکو تبادلې ده. په بل عبارت سوداگري د منقولو اجناسو او مالو د پير او پلور څخه عبارت ده چې د گټې لپاره د يوې دندې په ډول په دوامداره توگه تر سره کېږي.

بهرنۍ سوداگري: د تاريخ په لومړنۍ دوره کې دانسانانو اړتياوې ډېر محدود او ساده وې څه وخت چې انسان پرمختگ وکړ، هغه سره انساني اړتياوو کې هم زياتوالي رامنځ ته شو چې انسان د خپلو اړتياؤ د رفع کولو په خاطر اړ شو چې دغه احتياج سوداگري رامنځ ته کړه.

د بهرنۍ سوداگري تعريف: بهرنۍ سوداگري عبارت دهغه سوداگري څخه ده چې په هغې کې د دوه مختلفو هېوادونو د او سيدونکو تجارانو او سوداگرانو ترمنځ د اجناسو او خدماتو تبادلې صورت نيسي. يا په بل عبارت ټولې هغه سوداگري اړيکې چې د يو هېواد د سرحداتو څخه دباندې صورت نيسي عبارت د بهرنۍ سوداگري څخه دي..

يو هېواد که هر څومره پرمختللی هم وي د اقتصاد د نظره خپلو ټولو اړتياؤ په رفع کولو کې خود کفا کېدای نشي پدې اساس د خپل اړتيا وړ شيان له نورو هېوادونو څخه د سوداگري له لپارې لاسته راوړي، دغه سوداگري ته بهرنۍ سوداگري ويل کېږي. ماډرنې تکنالوژۍ ننۍ نړۍ سره ډېره کوچنۍ او نږدې کړې ده، نن د نړۍ ټول ملتونه په يو ډول سره په خپلو کې اقتصادي پيوند رامنځ ته کړي دي، بهرنۍ سوداگري د بېلابېلو هېوادونو د ملتونو او خلکو په پيوند کولو کې ارزښتناک اهميت لري دغه سوداگري بېلابېلو هېوادونو ترمنځ د شيانو او خدمتونو د مبادلې څرنگوالي پرته د عامل او واسطې په پام کې نېولو څخه تر غور لاندې نيسي.

په افغانستان کې صادرات: اوس مهال د هېواد غټ صادراتي توکي غالي، ميوې (وچې اوتازه)، سابه، طبي بوټي او قيمتي ډبرې جوړوي چې ډېرکي د دغو توکو څخه پاکستان او هند ته عرضه کېږي، په تېرو وختونو کې د افغانستان نور صادراتي قلمونه نړۍ، نورو هېوادونو ته هم صادريدل لکه: طبعي گاز چې د هېواد د صادراتو لويه برخه جوړوله شوروي اتحاد ته او د قره قل پوټکي داروپا بازارونو ته غالي، وړۍ، مالوچ او داسې نور د هېواد صادراتي قلمونه نړۍ، نورو هېوادونو ته صادريدل.

په تېرو وخت کې د افغانستان بهرنۍ سوداگري د دولت له خوا کنټرول کېده. په هغه وخت کې د هېواد د صادراتو او وارداتو زياته برخه له پخواني شوروي اتحاد سره کېده، چې زيات وخت افغاني توکي د نړيوالو بيو څخه يو څه ارزانه صادر کېدل. طبعي گاز چې په (۱۹۸۱ زېږديز) کال کې د هېواد صادرات په سلو کې ۴۰ جوړول د اتيايمې لسيزې په اخرو کې بشپړ بند شول. لاندې لسټ ليک د هېواد د ځينو لويو سوداگريزو قلمونو د صادراتو اندازه په اتيانيمو او نويينيمو کې نښي.

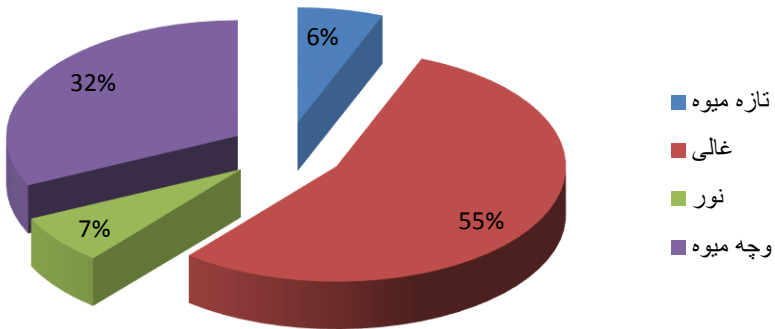
د افغانستان صادرات په مليون ډالر (۱۹۸۰-۱۹۹۲)

۱۹۸۰	۱۹۸۵	۱۹۸۹	۱۹۹۲	۱۹۹۶	کلونه صادراتي قلمونه په مليون ډالر
۲۳۳،۱۲۸	۳۰۹،۴۰۰	۱۴۳،۰۰۰	-	-	طبعي گاز
۲۰۹،۲۴۰	-	۱۱۵،۰۰۰	۲۰،۰۰۰	۳۰،۰۰۰	ميوې او سابه
۱۰۳،۵۹۰	۵۸،۴۰۰	۳۸،۰۰۰	۲۱،۰۰۰	۲۰،۰۰۰	غالي
۲۱،۰۹۸	-	۱۱،۰۰۰	۲۱،۰۰۰	۲۰،۰۰۰	وړۍ او خرمن

اڅځليک: د IMF او UNDP د ۱۹۹۴ کلنۍ راپور

د هېواد ځينې صادراتي قلمونه لکه چارتراش لرگي او غوايي چې پاکستان ته صادر کېدل په دغه جدول کې نه دي ثبت شوي ځکه د هېواد د صادراتو دغه برخه په نوي نيمې لسيزې کې د غير رسمي سکتور له لارې ترسره کېده، چې دولت په سوداگري سندونو کې نه ثبت کېدل لکه څرنګه چې موپه مخکې لسټليک کې موليډ پخوا د افغانستان صادراتي عمده توکي طبعي ګاز، ميوې اوسابه، غالی، وړی او څرمن وو، خواوس مهال د افغانستان صادراتي عمده توکي عبارت دي له: وچې ميوې، تازه ميوې، غالی او نور قيمتي ډبرې او چارتراش ترياک چې په قاچاق د غير رسمي سوداګرۍ له لارې بهر ته صادريږي. د عمده صادراتي توکو برخه د سلنې په اساس په لاندې چارټ کې بنودل شويده.

په ۱۳۸۵ ل. د صادراتو جوړښت

اخټليک: د افغانستان د ۱۳۸۲ کلنۍ احصايه

په افغانستان کې واردات: افغانستان خپل لگښتي جنسونه له بهرنيو بازارونو څخه واردوي، د کورنۍ جگړې دوام کولو د هېواد اقتصادي بنسټونه له ويجاړيدلو او د دولتي جوړښتونو لمنځه تللو سره د هېواد واردات د هغه د صادراتو په پرتله ډېر زياتيږي.

په تېروخت کې يانې د جگړې د پيل څخه دمخه نساجي فابريکو ابتدايي حالت درلود. کتان، ساري، تافته او داسې نور... توکران يې د هېواد گڼ شمېر کورنۍ رانيونکو لپاره توليد کاوه همدا رنگه د بوت جوړولو فابريکو چې نژدې د هېواد په ټولو گوټونو کې يې رانيونکي پيدا کړي و د ډاډول لومړنيو لگښتي شيانو در اواردلو لپاره يې اړتيا را کمه کړې وه.

اوس مهال افغانستان اکثريت د اړتيا وړ توکي له بهر څخه را واردوي چې دا وارداتي توکي لکه: غنم، وريجي، غوړي او داسې نور... ودانيز توکي، ماشين الات، د سوندمواد، درمل، او داسې نور... را واردوي چې ډېرکي دغه توکي د پاکستان، چين، هند، ايران څخه را وارديږي.

د پاکستان او چين څخه واردات ځکه ډېر دي چې يوازانه پريوزي او بل لورې څخه د سوداگرو په وړاندې څه ستونزې په دغو هېوادونو کې کمې دي لکه څرنگه چې وينو د افغانستان بازارونه د وارداتي توکو څخه ډک دي او افغانستان د گاونډيو هېوادونو لپاره يوبنه بازار گڼل کيږي.

ګاونډيانو سره سوداګري

الف_پاکستان سره سوداګري: د افغانستان او پاکستان ترمنځ سوداګري تاريخي سابقه لري، افغانستان هغه هېواد دی چې د ورينېم لويې لارې په اوږدو کې پروت او د مرکزي اسيا هېوادونه له هند، پاکستان او ايران سره تړی. که څه هم د افغانستان او پاکستان ترمنځ سوداګري د دواړو خواوو په ګټه تماميږی، ولې د تاريخ په بهير کې د دې دواړو هېوادونو ترمنځ سوداګريزې اړيکې د سياسي پېښو او بدلونو قرباني شوي دي، د هېوادو الو مهاجرت پاکستان ته دروسانو د يرغل پر وړاندې د دې هېواد ملاتړ د افغانستان د ملي ولسي مقاومت څخه او داسې نور د دواړو ګاونډيو هېوادو ترمنځ د تاريخي دوستۍ لپاره لاره هواره کړله. تردې حده پورې چې د هېواد سوداګريزو فعاليتونو ته يې بدلون ورکړ او زيات وخت افغانستان له اقتصادي پلوه په پاکستان تکیه ده، خودغه اړيکې د طالبانو د غورځنگ څخه د پاکستان ملاتړ له امله يوڅه خړې پرې کړلې. پاکستان هغه هېواد دی چې دهغه له لارې افغانستان د ترانزيت سوداګريز تړون په اساس چې په (۱۹۶۵ زيږديز) کال کې شوې ده. افغانستان د پاکستان څخه تخنيکي وسايل، ودانيز توکي، خوراکي مواد، د سون توکي او درمل را واردوي چې ورځ په ورځ د پاکستان په صادراتو کې افغانستان ته ډېروالی راځي، د طالبانو دواکمنۍ پر مهال افغانستان ته د پاکستان صادرات شاوخوا ۳۲ ميليونه ډالرو، خو په (۱۳۸۵ لمريز) کال کې د پاکستان صادرات افغانستان ته ۴۱۹ ميليونه ډالرو ته رسيدله، البته دا دا قاجاق او غير رسمي سوداګري څخه پرته ثبت شوي افغانستان ته د صادراتو د کچې له اړخه پاکستان په سر کې دی، ايران، چين او ترکيه دويم، دريم او څلورم ځايونه لري او د افغانستان صادرات پاکستان ته وچې ميوه، تازه ميوه، قيمتي ډبرې او غالی. دي چې افغاني غالی. د پاکستان يو غالب نوم د پاکستان له هېواد څخه نورې نړۍ ته لېږل کېږی، چې پاکستان د دغې لارې څخه خورا ګټه لاس ته راوړي په کال کې دوه نيم ميليونه متره مربع غالی. مونږ جوړوو

چې ۲،۵ په سلو کې گټه يې افغانستان او پاتې يې پاکستان ته رسېږي. همدا شان د پرهغه توکي چې د اسلام کلا او تورغونډې له لارې افغانستان ته دنورو هېوادو څخه راوړل کېږي د قاچاق په ډول پاکستان د افغانستان نه صادريږي. په وروستيو څو کلونو کې د افغانستان سوداگريز ارقام له پاکستان سره په لاندې بڼه تليک کې بنودل شوي دي.

د پاکستان او افغانستان ترمنځ د صادراتو او وارداتو ارقام په ميليون ډالر (۱۳۸۰-۱۳۸۵)						
۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	کلونه صادرات او واردات
۴۱۹	۳۹۴	۳۲۲	۱۸۱	۲۰۷	۱۵۷	واردات له پاکستان څخه
۲۲۵	۲۹۸	۲۵۸	۹۹	۲۲	۲۲	پاکستان ته صادرات

له ايران سره سوداگري: تاريخي پېښې نسي چې په تېروخت کې د افغانستان اقتصادي اړيکې د ايران سره هومره ښه نه وې، لکه د شوروي اتحاد او په دې وروستيو کې له پاکستان سره د دې د جگړې د دورې په کلونو کې ايران په دې بريالی شو ترڅو له افغانستان سره خپلې گډې پولې د مخدره موادو د قاچاق پراخېدو څخه دمخنيوي په دليل ټينگې کنترول کړي.

که څه هم د افغانستان او ايران ترمنځ گډه پوله ۹۰۰ کېلومتره اوږدوالی لري، ولې د دې دواړو هېوادونو ترمنځ سوداگري په دوه رسمي لارو محدودې کېږي چې دغه لارې په خپل وار عبارت دي له ددو اغون ښارگوټي په ايران کې او د اسلام کلانارگوټي په افغانستان کې او بله لاره جغلايا ديري چې د فراه ولايت په لاس او چوپن ولسوالۍ پورې لاره لري او همدارنگه د نيمروز له لارې چې د ايران سره گډه پوله لري، توکي صادراو وارد کېږي چې اکثره غير رسمي مالونه د همدې ولايت له لپارې تېريږي.

ايران د افغانستان لپاره سوداگريزه اسانتياوې رامنځ ته کړي دي چې د عباس بندر له لپارې افغانستان ته دنورو هېوادونو څخه توکي راوارديږي، د ايران څخه

زياتره خوراکي توکي، درمل، رغيذ توکي او نفت راوړديري د ايران توکي دکچې له مخې په افغانستان کې په پنځم قطار کې ځای لري. له شمالي گاونډيانو سره سوداگري: د افغانستان سوداگريزې اړيکې د منځنۍ اسيا له هېوادونو سره چې د هېواد په شمال کې پراته دي ډېرو پخوا زمانو ته رسيږي. په تېرو وخت کې دغه اړيکې زيات د سياسي موخوله مخې ټاکل کېدلې. افغانستان په اويامو او اتيامولسيزو کې د پخواني شوروي اتحاد ترولکې لاندې و، د افغانستان زياتې سوداگريزې معاملې د شوروي اتحاد غړو هېوادونو او سوسياليستي بلاک سره کېدلې په اتيامي لسيزې کې د هېواد له ټولې سوداگري څخه په سلو کې له شپېتو څخه زيات له شوروي اتحاد سره کېدلې. د شوروي اتحاد له نسکوریدو سره د منځنۍ اسيا د هېوادونو صنعت هم له ماتې سره مخ شو، زيات شمېر دغه صنايع خپلواک او په خپل ځان باندې متکي نه وو او نه د اقتصادي موخو په بنسټ نه ؤ جوړ شوي، د دې کبله د افغانستان د سوداگري کچې لدغو هېوادونو سره راټيټه شوله. د جگړې په اوږدو کې د افغانستان سوداگريزې اړيکې له شمالي گاونډيانو سره سختې زيانمنې شولې، پرته له ترکمنستان څخه له ازبکستان او تاجکستان سره سوداگري ډېره راکمه شوه، د طالبانو د واکمنۍ له نسکوریدو وروسته داوسني دولت په راتگ سره د افغانستان او د شمالي گاونډيانو سوداگري ډېره شوه او د افغانستان او شمالي گاونډيانو ترمنځ ډېر تړونونه لاسليک شول.^۱

^۱ کولای شئ د افغانستان د طبيعي زيرموپه اړه نور معلومات د (په افغانستان کې کاني زيرمې) ليکوال: انجينر ستانه ميرزهيړليکنه (د افغانستان کلک پوستې ميوې) ليکوال: سرمحقق د وکتور سکندر حسيني (د افغانستان اقتصادي حالت ته يوه کتنه) ليکوال: بناغلی عبدالحق اميري، (د افغانستان سوداگريزه کتنه) په نوم ليکنې وگورئ

لسم څپرکی

د افغانستان د ستونزو عوامل او د حل لارې

دا چې افغانستان د منځني ختيځ، جنوبي او مرکزي اسیا ترمنځ د یو پله رول لوبوي، نو همیش ددې مهم ستراتيژیک موقعیت دلر لوله وجهې دنړیوالو استعماري قوتونو تر مستقیم یرغل لاندې راغلی او خپل هدف ته درسیدو لپاره یې د افغانستان قبضه کول اړین گڼلې ترڅو ددې مهم ستراتيژیک موقعیت نه په استفادې نړۍ تر خپلې ولکې لاندې راولې داهرڅه دیونان سکندر مقدوني، چنگیز، گوډ تیمور، دبرطانیې شیطاني صفته استعمار، روس، ننی غربي نړۍ اوداسې نورو دتېرو کړنو څخه په ډاگه کېږي چې دوی هریو په خپل نوبت دافغانستان څخه دخیز دتختې کار اخستی، خودا چې افغانان په ازادۍ مین ملت دی نودوی یې موخې ته درسیدو نه دمخه ددې تختې څخه غورځولې دي چې بیا استعماري قوتونو دغچ اخستلو په خاطر دې غیرتې ملت ته اورد مهاله ستونزې را پیدا کړي دي چې یو بنه مثال یې دانگلیسي استعمار دغچ اخستلو لپاره دستر ویاړلې پښتون قوم په سینه د جبر کرښه (ډیورن لاین) تیریدل دي چې تراوسه ددې کرغیښې کرښې له امله سیمه نا امنه اود پښتون قوم وینه بې حساب تویږي اود انگلیس ځای ناستی د پښتون په سر سودا کوي کله یې په یواو کله یې په بل ازاد بازار کې پلورې او دې کړنې ته د ادامې لپاره دا قوم د علم او پوهې نه لرې ساتي اود بنسټ پالنې په روحیه یې روزي.

افغانستان د مرکزي اسیا یو دهغو هېوادونو څخه دی په کومو کې چې دخولسیز نه اوربل دی، خودنورو هېوادونو سره داتوپیرلري چې په نورو هېوادونو کې اور دوخت په تېرېدو سره کم یا ختمیږي، مگر افغانستان کې دوخت په تیریدو سره اور (جنگ او جگړه) ورځ تربله زیاتیري، اوبله د حیرانتیا خبره خودا ده چې ټول وگړي یې د جنگ څخه نفرت کوي اوسوله غواړي، مگر بیا هم دهېواد حالات د

وگړو د زړونو برعکس دي په افغانستان کې د امن نه راتللو شو سببه دی، زه غواړم چې د هغوی څخه ځینې په لاندې ډول بیان کړو.

۱: د افغانستان موقعیت د جنگ او جگړې یو ډلو یو سبب نو څخه شمېرل کېږي، هغه داسې چې که چېرته مونږ تاریخ ته وگورو نو د تاریخ په صفحو کې دا څرگنېږي چې په تېرو وختونو کې افغانستان د ورینسمو د تجارت یوه لویه لاره و، نه صرف لاره بلکې څلورلارې وه، او د همدې کبله پر افغانستان بار بار حملې کېدلې ترڅو دا څلور لارې ونیول شي او د ورینمو کار وانونه لوت کړای شي.

په همدې ډول اوس هم افغانستان د تیلو او گازو د پایپ لاینونو څلور لارې ده او د همدې له امله هر هېواد کونښن کوي چې یا خودا لاره ونیسي ترڅو په هغو هېوادونو چې د دوی دگټو سره یې گټې ټکر کوي پر هغوی دا لاره بنده کړي، او یا هم دا لاره نا ارامه وساتي ترڅو د گازو او تیلو د پیپ لاینونو د غزیدو مخه ونیول شي.

۲: د افغانستان څخه گېر چاپېریال اتومي هېوادونه چې اوس پکې ایران هم شاملیدونکی دی، پراته دي، که چېرې ددې ټولو اتومي هېوادونو ترمنځ روابط ښه وي او هراړخیزې اړیکې یوله بل سره ولري، نو د راتلونکي لپاره داسیمه د

(Super Powers) یاد لویو طاقتونو سیمه جوړیدلای شي، او د بلې خوا د افغانستان ترڅنګ چین، روسیه او ایران چې د ټولو اقتصادو ورځ پر ورځ وده کوي، د دوی څخه چین تقریباً ټولې نړۍ د بازارونو اتیا په سلو کې برخه نیولې، نو که چېرې افغانستان ونیول شي یا دلته دايمي اډې جوړې شي، نو د یوې خوا نه به ددې هېوادونو په ټولو اړیکو اسانۍ سره نظر وساتلی شي او د بلې خوا د همدې سیمې نه په اسانۍ سره کېدلای شي چې ددې ټولو هېوادونو ارتباطات خراب کړي شي، او هم که چېرې دا څلور لارې د چین، روسیه او ایران لپاره و تړل شي، نو د دوی اقتصاد ته به هم یوه کافي اندازه ضربه ورکړل شي. چې اوږد مهاله نتیجه به یې دا راو وځي چې دا اوس نه به ددې سیمې څخه د

راجگيدونکو لويو قوتونو سر پرې کړای شي او دراتلونکې لپاره به ديوي لوي خطرې نه وژغورلی شي.

۳: دريم لوی سبب ددې سيمې د نارامه کېدلو دادی چې دنړۍ دگوتوپه شمېرپه هغو سيمو کې افغانستان راځي چا چې تراوسه خپل قدرتي زخېرې ندي راويستلي او خام مواد يې لا خام پاتې دي، حتی تراوسه يې ددې قدرتي زخېرو لويو برخوته گوتې هم ندي وروړل شوي، خو بيا که نورې نړۍ ته يامخ پرودې هېوادونوته وکتل شي نو تقريباً هغوی خپل ټول قدرتي زخېرې يا خوختمې کړي او يا هم مخ په ختمېدو دي، نو هغوی چې ددې مشکل سره مخامخ شوي اوس غواړي چې که په زور وي او که په رضا بايد د نورو هېوادونو څخه خام مواد ترلاسه کړي، او د راتلونکې لپاره يې زخيره کړي، چې د افغانستان پشان يو جنگ ځپلي هېواد ورته ديو تيار خور د سرتخوان نه کم ندی. ځکه که چېرې په زور ونه شي کړای، په رشوت او بډوڅو ضرور کولای شي چې په ډېر لږ قيمت ددې هېواد د ټولو زخېرو ټپکه واخستل شي، او بلا خبر د اقدرتي نعمتونو څخه ډکه سيمه په خپل کور کې تشه کړي. د يادونې وړ ده چې د يوې سروې له مخې د افغانستان اوسنی دولت په نړۍ کې په رشوت او بډوڅو اخستنو کې دويم ځای لري، چې دا خامو موادو د وړولو يا ترلاسه کولو لپاره يو ښه سبب جوړيدلای شي.

۴: د افغانستان د نارامۍ څلورم لوی سبب د گاونډيانو لاسوهنه ده، او د خفگان وړخوداده چې ټول گاونډيان يې په لاس وهنه بوخت دي، ښه مثال يې ايران روسيه، چين او پاکستان دي خو اوس د افسوس وړ دا هم ده چې ددې هېوادونو ترڅنگ هندوستان هم په لاسوهنه کې پوره پوره ونډه اخلي.

-ايران د پانې ايرانيزم په فلسفه کار کوي او غواړي چې په راتلونکې کې ددې سيمې يولوی قوت جوړ شي او ددې لپاره هغوی غواړي چې ټول فارسي ژبي هېوادونه د ځان سره يو ځای کړي، ترڅو په راتلونکې کې د مثلث په ډول يولوی ايران جوړ کړي چې افغانستان او تاجکستان به هم په دې لوی ايران کې موجود

وي خو ددې پلان د عملي کولو څخه مخکې بايد د افغانستان دري ژبه په پوره توگه په ايراني فارسي تبديله کړي، چې تر ډېره حده يې دا کار کړي، او خپل ټول کونښن کوي چې افغاني کلتور او دودونه د ايراني فرهنگ او دودونو تر اغېزې لاندې راولي او ددې لپاره هغوی د دوو لارو نه کار اخلي چې يوه يې مذهبي ده او بله يې هم سياسي ده يانې نه يواځې دا چې سياسي ليډران د خپلو گټو لپاره کاروي بلکې د مذهبي رهبرانو څخه هم فايده ترلاسه کوي.

- روسيه په دې ويره کې ده چې بايد دراتلونکې لپاره په افغانستان کې يو داسې حکومت جوړ نشي چې د لويديځ چې دروسيې د گټو دايمي دښمنان دي، دلاس لاندې وي يا دهغوی په اشاره کار وکړي، او د همدې ويرې له امله ټولې هغه کړي چې په پټه او ښکاره د دولت ضد دي او يا هم د لويديځ سره وړانې دي، تقويه کوي او ورسره مرسته کوي، او غوښتنه ترې کوي چې مرکزي دولت په هر صورت چې کېږي، کمزوری کړي ترڅو په راتلونکو دولتونو باندې داوسني دولت اثرات پاتې نشي.

- پاکستان سره تر ټولو لويه ويره داده چې هغه سيمې چې دانگليسانوپه وخت کې د افغانستان څخه جلا کړي، که چېرې په افغانستان کې يو سم حکومت رامنځ ته شي نو هغوی به ترې ددې سيمو د بېرته اخستلو غوښتنه يا کونښن وکړي او د همدې ويرې له امله د روسيې پشان ټولې کړي تقويه کوي. خو اوس ورسره صرف دا ويره نده چې په لاس ورغلي سيمې به ترې بېرته لاړې شي، بلکې دشمالی ټلوالې پرمخونو دهندوستان عکسونه هم ويني، او ويره لري چې داسې نه چې هندوستان ورسره دوه طرفه لوبه شروع کړي چې تر ډېره حده يې شروع کړې هم ده.

- بل هېواد چې که څه هم د افغانستان نږدې گاونډی ندي خو بيا هم افغانستان دخپل ځان لپاره استعمالوي هغه هندوستان دی.

ويل کېږي چې تکړه سياست دانان هغه وي چې دخپلو سرحدونو څخه جنگونه دنو سرحدونو ته يوسي او خپلې گټې په نورو لاسته راوړي، هند هم همداسې کوي.

د هندوستان د دولت تر ټولو ستر ارمان د پاکستان کمزوري کول دي، چې د کمزوري کول نه وروسته هغوی بيا په اسانې سره کوله شي چې خپلې گټې په دې سيمه کې ترلاسه کړي چې هغه کشمېر دی، خو هغوی په يو طرفه جگړه نشي کوله چې دا گټې ترلاسه کړي، نو د همدې لامله يې اوس يو نوی محاذ په افغانستان کې خلاص کړ او د هغې لارې څخه دا کوښښ کوي چې په پاکستان کې په بنکاره او پټه لاسوهنه وکړي. او هم کوښښ کوي چې افغان دولت د پاکستان پر ضد و کاروي او په دې طريقه دخپل سرحد څخه وکولی شي چې يو څه بوج کم کړي او دخپل سرحد جگړه د افغانستان سرحداتو ته راوړي، مگر که مونږ وگورو، هندوستان دا کار په افغانستان کې د شمالي ټلوالې په لاس کوي او هغوی غواړي چې دا ټلواله تل په مرکزي دولت کې پوره ونډه ولري خوبيا که چېرته وگورو نو د دې ټلوالې په مرکزي دولت کې ونډه د افغانانو د هيلو او ارمانونو او هم د افغانستان د گټو خلاف ده، ځکه چې د دې ټلوالې د غړو څخه افغانان ډېرې بدې خاطرې لري، په زرگونو هېوادوال يې قتل کړي، د کابل بنار يې لوټ کړی، او همدا سې نورې ډېرې فاجعې يې ترسره کړي، چې د دوی په دولت کې پاتې کېدو سره به د افغانستان او هندوستان گټې تل په ټکر کې وي. چې نتيجه به يې د داخلي جگړو زياتيدل وي.

که چېرې مونږ پورته لاملونو او لاسوهنو ته وگورو نو د افغانستان مثال به راته ديوهغه بې سره ديگ په شان بنکاره شي چې هره شخص پکې په اسانې سره کولای شي گوتې ووهي او هم دخپلې خونې خواړه پکې تيار کړي، خود دې ټولودسيسو اولاسوهنو مخنيوی صرف او صرف په هغه صورت کې کېدلای شي چې افغانستان يو قوي مرکزي دولت ولري.

د مرکزي دولت د کمزوري کېدلو بل لوی سبب دا هم دي چې په دولت کې تل پښتنو ته سمه برخه نه ورکول کېږي، او تل دا کوښښ کېږي چې دريښتینو او په هېواد مينو پښتنو پر ځای د پښتنو څخه يو څو سمبولیک شخصیتونه چې ځينې خو يې حتی په پښتنو هم نه پوهیږي، په دولت کې شامل کړای شوي، چې د داسې

شخصیتونو شاملیدلو سره د دې پرځای چې پښتانه خوشحاله کړي، نور هم خفه کوي چې دا خفگان بیا د مرکزي دولت په کمزوری کېدلو بدلیږي.

که چېرې اوس مونږ وگورو نو مونږ یو دولت لرو مگر د حد نه زیات ضعیفه او سبب یې د ملی پالیسیو نشتون دی، یانې زمونږ اوسنی دولت چې کومه فیصله کوي، لري نه بریښي چې نوموړو ملي گټې په نظر کې ندي نیولې بلکې دنړیوالو گټو ته په کتو سره یې فیصله کړې او هم د دې پرځای چې ملي گټې په پام کې ونیسي د ځینو بدنامو گوندونو او اشخاصو گټې په نظر کې نیسي چې له امله یې مرکزي دولت ورځ تر بله نور هم کمزوري کېږي چې ښه مثال یې نوې کابینه هم کېدلای شي چې د ملي گټو پر اساس نه بلکې د ځینو هېوادونو او اشخاصو د گټو پر اساس جوړه کړای شوې ده.

زمونږ ګران افغانستان په داسې سیمه کې موقعیت لري چې د ۱۹ عیسوي پېړۍ په اوږدو کې دانگریزي استعمار د خوا د ستر پښتون او تاریخي بلوچ قومونو په وپش سره زیاتې جغرافیوي ستونزې رامنځ ته شوي دوخت په تیریدو سره دهغوی پنجابي ځای ناستو په سیمه کې نوې ستونزې وزېږولې او د سیمې د پرمختګ په لار کې خنډونه راولاړ کړل چې له امله یې سیمه کې د صبر، زغم او برداشت په ځای بنسټ پالنې، عدم برداشت او مذهبي جنون رشد وکړ د دې هرڅه پایله داشوه چې د سیمې میشت قومونه په ځانګړې ډول پښتانه د اقتصاد، کلتور، پوهې، صنعت، ټیکنالوژي او نړیوالو اړیکو کې د نورې نړۍ نه شاته پاتې شي همدا شاته پاتې والی د پاکستان چارواکو (فوځي او استخباراتي) د ځان پاره غنیمت وګاڼه او ساده بې علمه پښتانه یې ستر تیزیک ژورتیا ته درسیدو د پاره قرباني کړل او هم یې ازاد قبایل د سیمې ناامنه کولو سره د پنجاب تر واک لاندې راوستل، د دې لپاره چې پنجاب د اینده لپاره پښتانه په اسانۍ سره خپلومو خوته درسیدو لپاره استعمال کړي په لرو برکې بنوڅي د اور په لمبو سوزوي او پښتانه په لوی لاس د

جهالت كندې ته ټيل وهې دبل طرفه سيمه كې مذهبي ، كلتوري ، ژبني او اقتصادي سيالي دافغان ستونزې داوردیدو باعث گرځيدلي او هر هېواد خپل رقيب ته افغانستان كې د جنگ جبهه خلاصوي هغه د ايران نه واخله تر سعودي پورې .

۱. د افغانستان دستونزې داخلي فكتورونه:
 - د افغانستان دستونزې داخلي فكتورونه په اصل كې دنړۍ والو او سيمپزو فكتورونو زيربنده دي ، په لاندې ډول تشریح كېږي:
 ۱. د ملت جوړونې پروسې ته لازمه توجه نه كول
 ۲. د دولت دناسمو كړنلارو له امله د حكومت او خلكو ترمنځ د فاصلې زياتوالی .
 ۳. په دولتي سپستم كې دمكافاتو او مجازاتو نه موجوديت .
 ۴. په چارو كمارل دروا بطويه واسطه نه دضوابطوپه اساس .
 ۵. د پروژو په سرته رسولو كې داو لیتونونه تطبیق كول .
 ۶. د امنیت دوامداره نه شتون .
 ۷. د هېواد په كچې د بنسټيزو جوړښتونو نه رغول .
 ۸. د اقتصاد او ټولنيز پرمختگ كمزورتيا .
 ۹. د ادارې فساد پراخ موجوديت .
 ۱۰. د بې سوادۍ كچې لوړوالی .
 ۱۱. د هېواد په كچې كارونو كې كميت ته په كېفیت باندې فوقیت ور كول .
 ۱۲. د هرې ورځې په تېریدو سره نظام كې دمافيايي بانډونو مسلط كېدل .
 ۱۳. د هېواد په سياسي ډانچې كې د سيمو او قومونو ناندې ولي .
 ۱۴. افغاني ټولنه كې د بنسټ پالنې روزل او دود كول .
- چې د همدې بنسټ پالنې په واسطه زمونږ ازلې د بنسټمان د افغانستان ملي ارزښتونه گواښوي .

د پورتنیو فکتورونو د حل لارې چارې

د افغانستان د ستونزې د داخلي فکتورونو د له منځه وړلو لپاره باید د هېواد موجوده چارواکي د ځمکنی حقایقو په بنیاد پالیسي او ستراتیژیک پلان جوړ کړي او د ستونزو د کمولو لپاره دې د ښه حکومت والي، عدالت، امنیت، اقتصادي او ټولنیز پرمختګ لپاره پیاوړي ګامونه او وخت کړي او خلکو ته په ښه خدمت کولو سره دې د دولت او وګړو ترمنځ موجوده واټن راکم کړي چې پایله کې به د خارجي فشار مقابل کې افغانستان ښه دریغ ولري بله دا چې فقر د غلامۍ حلقه ده نو د دې حلقې څخه د خلاصون لپاره باید افغانستان د مصرفي هېواد څخه په تولیدي هېواد بدل شي چې دې موخې ته درسیدو لپاره باید بنسټیز جوړښتونه په کم وخت کې جوړ او ورغول شي، چې دې سره د هېواد اقتصاد پرمختګ کوي کوم سره چې به امنیت هم بهتر شي. د سیمېزو فکتورونو د له منځه وړلو لپاره د هېواد استخبارت باید د سیمې په کچې فعال شي ترڅو د هېواد د دښمنانو افغان دښمنه پلانونه په هسته کې خنثی کړي، د بل طرفه د پښتونخوا ملي ګوندونه او قومي مشران چې افغان پاله احساس لري باید تقویه شي او د هغو سره دې په ګډو هڅو پښتني سیمه کې د صبر، زغم او اعتدال لپاره هلې ځلې پیل شي او هم دې د ډیورنډ کرښې څېرمه سیمو کې د پرمختیا لپاره زیاتې بنسټیزې پروژې عملي شي چې له امله به یې د سیمې خلک مصروف او د همسایه استخباراتو د جال څخه به د همیش لپاره خلاص شي او د وخت په تیریدو سره به د سیمې د ښه اقتصادي رشد دو جهې اشغال شوي پښتانه قومونه به د ازادۍ او د هېواد سره د پیوستون لپاره پاڅون ته وهڅېږي کوم چې د پښتون قوم اصلي هدف دی.

د نړيوالو فکتورونو سره دمقابلې لپاره فعاله خارجي پالیسي جوړول اړینه خبره ده او هم دې د هېواد سياسي، کلتوري، اقتصادي او فوځي جوړښتونه په بنسټيز ډول ورغول شي ترڅو اينده کې زموږ د هېواد څخه څوک په اسانۍ د خيز د تختۍ استفاده ونه کړي.^۱

^۱ يادونه: کولای شئ په افغانستان کې د بحران او ستونزو د حل لارو لپاره (د بنسټيزو ستونزو د حل لارې) ليکوال: ملا عبد السلام (ضعيف)، (د افغانستان د بحران سياسي حل) ليکوال: دکتور فاروق اعظم، (د افغانستان د اوسني وضعې يو هر اړخيز تحليل) ليکوال: جنرال عتيق (پاخون)، (په افغانستان کې جگړه څنگه پای ته ورسوو؟) ژباړن: رحيم الله (بشارت)، (د عادلانه نظام لار) ليکوال: محمد اشرف غني، (د ټولنيوونې له نظره په افغانستان کې د واک جوړښتونه)، ليکوال: د نساغلي ډاکټر محمد عثمان روستار تره کې (سياسي فلسفه) ليکوال: د نساغلي ډاکټر سيد شيراقا حرکت، (د افغانستان تان يوه لنډه ديوار لس کلنه تجربه) د پوهاند بشير دوديال، (لس کلنه ديموکراسي او د افغانانو سياسي بي وسې)، (افغانستان په سياسي کرليچ کې) د نساغلي اسماعيل يون ليکنه، په نوم کتابونه وگورئ.

د افغانستان د سياسي جغرافيه اصطلاحات

اجرائيه قوه: هغه قوه چې د قوانينو د ترسره كولو، دمقننه قوې د پلانونو د پيلې كولو، د هېواد د كارونو د اداره كولو او د كورني او باندني سياست او اجرا دنده په غاړه لري.

اساسنامه: د يوه گونديا ادارې د داخلي قوانينو او مقرراتو مجموعه ده، يا يوه اداره چې دهغې تركيب او جوړښت د كار ترتيب او فعاليت د گونديا ادارې كاري هدفونه ښيي.

استېضاح: استېضاح د پارلماني مبارزو يو ډول دی، چې د مجلس نماينده گان د دولت او كابينې درياست څخه د دې يا هغې سياست مشخص عمل د توضيح غوښتنه وكړي، نو دا استېضاح شوي اړخ د جوابونو څخه وروسته د مجلس نماينده گان درايو پر لورې ځي او گوري چې د دولت د چارواكي توضيحات او جوابونه د مجلس نماينده گانو ته قانع كوونكي نه وي، د بې باورۍ درايې او دلرې كېدو د خطر سره مخام كېږي.

مقرارات: د حكومتي بنسټونو له خوا په ملي او ځايي كچو باندې صادر شو، اصولو او قواعدو ته وايي كه څه هم هغه قوانين نه گڼل كېږي خو د قانون اعتبار لري ځكه چې هغوی د موضوعه قوانينو د اعتبار له مخې صادرېږي او زياتره د سرغړونو د مجازاتو لپاره وي.

حکم: په يوه سند يا قانون كې له يوه جز يا بند څخه عبارت دی چې د يوې ټاكلې موضوع په هكله بحث كوي.

اعلاميه، بيانیه: يو سند دی چې په هغې كې دوه يا څو هېوادونه د يوې شخصې موضوع په هكله خپله رسمي تگلاره يا د نظريو والی اعلانوي.

افغان: هغه څوك دی چې د گران افغانستان په غېږ كې او سپرې، د افغانستان تابعيت ولري، د افغانستان د استقلال، ملي مصالحو، مادې او معنوي گټو څخه د زړه له كومې دفاع وكړي. د افغانستان د وروڼو قومونو هر فرد ته افغان ويل

کېږي او افغانستان د ټولو افغاني وروڼو، قومونو ګډ کور دی. ملت د هغو خلکو پيوستون ته وايي چې د تاريخ په اوږدو کې په جغرافيايي، کلتوري او اقتصادي وحدت کې پيل شوی وي. نوموړي عناصر د يوه ملت غوره تشکيل کوونکي عوامل ګڼل کېږي. ژبه، نژاد او دين هم د ملت په جوړښت کې مهم رول لري، مګر حتمي نه ده چې د يوه ملت ټول خلک دې د يوې ژبې، نژاد او دين خاوندان و او سي، خو که چېرې په يوه ملت کې يوه ژبه، يو نژاد او يو دين وي، نوموړی ملت به ډېر متحد او په معنوي لحاظ به ډېر قوي او متين وي. هېواد (وطن): هېواد هغه خاوره ده چې د جغرافيايي حدودو په واسطه محدوده شوې وي او يو ګڼ شمېر وګړي د ګډو خصوصياتو د درلودلو له امله په کې ژوند وکړي.

رياستي جمهوريت: هغه دولت ته وايي چې د اجراتو صلاحيت له جمهوررييس سره وي کوم چې د درې ګونو قواو (اجرائيه، مقننه او قضايه) په سر کې موقعيت ولري لکه د افغانستان جمهوري دولت

صدارتي جمهوريت: هغه دولت ته ويل کيږي چې د چارو واک په کې له صدراعظم سره وي، درئس جمهور واکونه په کې لري، او يو سمبوليک حيثيت لري، لکه د پاکستان جمهوري دولت

مطلقه سلطنت: هغه دی چې په راس کې يې پاچا قرار لري، د پلار نه زوی ته انتقالیږي او ميراثي بڼه لري پاچا ټول واک او اختيار په لاس کې لري او درې ګونې قواوې (اجرايه، مقننه او قضايه) په سر کې ځای لري.

مشروطه سلطنت: دا ډول دولت د اساسي قانون او پارلمان لرونکی دی، په دې ډول دولت کې د مطلقه سلطنت پر خلاف د پاچا اختيارات د قانون له مخې محدودیږي او تصميمونه د خلکو د استازوله خاڼبول کيږي. په دې سېستم کې پاچا په واقعيت کې يو سمبوليک حيثيت لري، عملي واکمني د صدراعظم په لاس کې وي.

قانون: د قانون کليمه دلايتنې کليمې له کانون څخه اخستل شوې چې کانون په لاتينې ژبه کې هغه شي ته وايي چې بندونه ولري په اصطلاح کې دهغه اصولو او اساساتو څخه عبارت دی چې د يوې ټولني دعنعنا تو سره سم د يو عالي او باصلاحيته مقام لخوا جوړ او تصويب شوی وي او د ټولني په ټولو افرادو باندې يې له امتياز ه تطبيق کيږي.

قانون هغه مصوبه ده چې د ملي شورا د دواړو جرگوله خواتصويب او د جمهور ريس له خواتوشيح شوي وي.

کلتور: د بشري ټولنو هغه مادي او معنوي ارزښتونه چې د انسان د ذهن او فکر محصول او يو مسلسل او پرله پسې عمل په توگه د يو نسل څخه بل نسل ته په ميراث ليږدول کېږي او په انساني ژوند کې ژوره اغېزه او تاثير لري، کلتور بلل کېږي.

طبقه: هغه شمېر خلکو ته چې يو شان اقتصادي او اجتماعي موقعيت او مؤقف ولري، طبقه ويل کېږي. طبقات په هره ټولنه کې موجود دي.

مبارزه: هغه سياسي کشمکش دی چې يوگوند، ډله او يا طبقه يې دخپلو سياسي، اقتصادي، اجتماعي او ستراتيجيکو اهدافو د ترلاسه کولو له پاره کوي.

دولت: دولت هغه سياسي سازمان دی چې دخپلو وگړو په ارادو باندې بشپړ حاکميت لري، حاکميت، قدرت او قانوني انطباط دخان حق گڼي او خپل انحصار يې بولي او دخلکو دا احتياج پر بناء په عالي سطحه منع ته راغلی وي. لاندې شرايط او صفتونه د دولت له نورو سازمانونو څخه جلا کوي.

۱. محدوده جغرافيا يې سيمه: هغه سيمه چې سرحدات يې تعين وي او دهغو سرحداتو په قلمرو کې حکومت دکافي صلاحيت خاوند وي، د سيمې کوچنيوالي او پراخوالي شرط نه گڼل کېږي.

۲. دولت بايد داسې حکومت ولري چې د حاکميت د عملي کولو طاقت او توان

ورسره وي او په بين المللي تعهداتو کې د اعتبار وړ وي، نمونه او شکل يې د بحث وړ نه دی.

۳. دولس يا اوسيدونکو شته والی، بې له دې چې لږوالی او زیاتوالی يې په نظر کې ونیول شي.

۴. د حاکمیت صلاحیت (د دولت عالي قدرت په داخل کې او بهرنی واکمنتوب) په ديموکراتیک دولت کې د قواوو (مقننه، اجرائیه، قضائیه) تفکیک اساسي شرط گڼل کېږي.

حکومت: د دولت په چوکاټ کې هغه اجرائیوي ارگان دی چې د مقرراتو او قوانینو تطبیق يې په غاړه وي. حکومت هغه اجرائیوي ارگان دی چې د دولت د قدرت او حاکمیت ښکارندوی وي. حکومت یا انتخابې وي یا انتصابې. نور مؤسسات هم اجرائیوي ارگانونه لري، خو په دې توپیر چې دیوه دولت حکومت د حاکمیت د اعمال صلاحیت لري او دنورو مؤسساتو د اجرائیوي ارگانونو سره د صلاحیت نشته.

حاکمیت: دیوهېواد په داخلي قلمرو کې د انحصاري صلاحیت څخه عبارت دی. همدارنگه په بين المللي چارو کې دیوه هېواد د عمل واکمنتوب دی چې د بل هېواد د حقوقي کنترول او تاثیر لاندې وي او یا په بل عبارت، حاکمیت د دولت هغه عالي قدرت دی چې هم قانون وضع کوي او هم يې تطبیقوي او د هغې نه بل لور قدرت نشته.

انقلاب: هغه مثبت او بنيادي او بنسټون دی چې د یوې ټولنې د ژوندانه په سياسي، اقتصادي او اجتماعي برخو کې په کيفي او کمي توگه منځ ته راځي. د ټولنپوهنې له نظره په یوه ټولنه کې دیوه زاړه نظام پر ځای د نوي او مترقي نظام ټينگیدل د انقلاب څخه عبارت دی.

ريفورم: ريفورم د اصلاح معنالي. هغه اقدامات په ريفورم کې حسابېږي چې د یوې ټولنې د سياسي، اقتصادي او اجتماعي ژوند د ښه کولو له پاره په کار

اچول کېږي.

کودتا: په فرانسوي ژبه کې دولت د رانسکورولو معنا ورکوي. د دولت هغه ناخپه بدلون چې د زور په وسيله د دولتي لوړو مقاماتو او اردو په وسيله رامنځ ته کېږي، د کودتا په نوم يادېږي.

ايډيالوژي: ايډيالوژي په لغت کې مفکورې ته ويل کېږي او په اصطلاح کې د ټولو سياسي، اقتصادي، اجتماعي، هنري او حقوقي نظرياتو مجموعې ته ايډيالوژي وايي. يا په بله ژبه د تاکتيک او ستراتيژي مجموعې ته ايډيالوژي وايي.

ستراتيژي: د مبارزې په يوه ټاکلې مرحله کې، ټاکلو سياسي، اقتصادي او اجتماعي اهدافو ته ستراتيژي وايي او د دغې ټاکلې مرحلې په موده کې اساساً تغيرنه منونکی وي. نوموړې اصطلاح برسېره پر گوندي مسئلو، په نظامي او ديپلوماتيکو ساحو کې هم استعمالېږي، د مثال په توگه په نظامي مسايلو کې دهغو پراخو او قاطعو هدفونو، عملياتو او نقشو ترسره کولو ته ستراتيژي وايي چې په يوه جگړه کې د برياليتوب له پاره تر نظر لاندې وي.

ستراتيژيک شعارونه هغه شعارونه دي چې د حزب غوښتنې په يوې ټاکلې مرحله کې بيانوي.

تکتیک: هغه سيستماتيکه او منطقي تگلاره ده چې د ستراتيژي د ترلاسه کولو له پاره د محيطي او ټولنيزو خاصو شرايطو په رڼا کې ټاکل کېږي.

ډيموکراسي: د ډيموکراسۍ کلمه د يوناني ژبې Demo (خلکو) او Kratia (حاکميت) څخه اخیستل شوې ده.

د ډيموکراسۍ ډېر معمول او عام تعريف دادی:

د يوې ټولني افرادو ته د داسې فرصتونو برابرول چې د هغو په وسيله وکولى شي د ټولنيزو ارزښتونو او آزاديو څخه په مساوي توگه استفاده وکړي. دغه ډول آزادي د حقوقو تساوي، د ټولنيزو ارزښتونو څخه د مساوي حقوقو په اساس

استفاده، ډيمو کراسي ده.

ريفرنډم: ريفرنډم د سياسي ډيمو کراسۍ يو اصل دی او د يو سازمان ټولو غړو ته او يا د ټول ملت اړو ته مراجعه کول، ريفرنډم نومېږي. په ريفرنډم کې پېشنهاد شوې موضوع د ملت له خوا د مستقيمي رايگيري له لارې منل کېږي او يا ردېږي. عمومي اړاو ته د مراجعې له لارې يوه ټولنه کولی شي خپل هېواد د نامطلوبو اوزيان لرونکو قوانينوله وضع کولو څخه وژغوري.

فيوډاليزم: فيوډاليزم د منځنيو پېړيو سياسي او اقتصادي مضمون تشکېلوي او داسې يې تعريفوو:

د فيوډال (ځمکه وال) کامل تسلط دی په ځمکه او ناقص تسلط دی په بزگر. فيوډالي نظام د څلورمې او پنځمې مېلادي پېړۍ نه وروسته ورو ورو په اروپا کې وده وکړه. د انگلستان د صنعتي انقلاب پورې دې نظام دوام وکړ، ترڅو د فرانسې لوی انقلاب دې نظام ته په اروپا کې خاتمه ورکړه.

سوسياليزم: سوسياليزم هغه تيوري يا سياست دی چې غواړي د ټولني پر ټولو ټولېدي منابعو او تولېدي وسايلو د ټولني د ټولو افرادو څارنه او کنټرول موجود وي، دا وسايل او منابع د ټولني ملکيت وي. د دغو وسايلو او منابعو په گټه کې د ټولني ټول افراد شريک وي.

کمونيزم: دغه اصطلاح د لاتيني ژبې له Communism څخه اخيستل شوې ده چې د اشتراک او اشتراکيت معنا ورکوي. د کارل مارکس او دده د پيروانو له نظره دا اجتماعي تحول وروستی مرحله کمونيزم دی. په دغه اجتماعي نظام کې هر انسان د خپل قدرت په اندازه کار کوي او دخپلو غوښتنو او ضرورياتو په اندازه له مادي نعماتو نه گټه اخلي.

فاشيزم: فاشيزم له هغه روش او حکومت څخه عبارت دی چې په افراطي اندازه دسته جمعي استبداد منع ته راوړي.

ناپېيلي هېوادونه: دغه اصطلاح په هغو هېوادونو اطلاق کېږي چې دخپل

اولويديغ تر ونونو څخه دمستقل سياست پېروي کوي. په عمومي ډول ناپېيلي هېوادونه هغو هېوادونو ته ويل کېږي چې د ختيځ اولويديغ بلاک هېوادونو د سياست تابع نه وو، مستقل خارجي سياست يې درلود.

ليبراليزم: دغه اصطلاح د لاتيني ژبې له Libber څخه چې د آزادي معنا لري، اخيستل شوې ده. ليبراليزم داسې نظريه يا سياست دی چې په بېلابېلو دورو کې د بشرد آزادي، دساتنې پلوي کوي. دغه ډول حمايت او غوښتنه د هرې هغې مؤسسې او ټولني په وړاندې کېږي چې د خلکو آزادي تهديدوي.

سياست: Politics: په کارونو او چارو کې د موجوده وسايلو په مرسته د يو مشخص هدف له پاره په پوهې او تدبير سره کړنې ته سياست وايي. يا د ټولني درهبري، لارښوونې او حکومت داری او تسلط لاندې راوستلو طرز ته سياست وايي. سياست د ټولني د عيني او ذهني شرايطو تابع وي او د وخت او ځای په تغير سره تغير کوي. ښه سياست هغه دی چې د ټولني د اکثريت په گټه، په لږه موده کې، په لږو ضايعاتو سره د خلکو يا د ټول ملت مادې او معنوي ضرورتونه رفع کړي. يا په بل عبارت سياست داسې تعريفېږي: د پرابلمونو خلقول او د پرابلمونو حلول ته سياست وايي او يا ټولې هغه لارې چارې چې په مستقيمه توگه د يو هدف د ترلاسه کولو لپاره په کار لويږي، د سياست په نوم ياديږي.

پارلمان: Parliament: په ديموکراتيکو او هغه هېوادونو کې چې د دولت درې گونو قواوو په بېلوالي عقېده لري، پارلمان د قانون جوړولو، وضع کولو، تصويب او اجرا له پاره د نظارت د ټولونو لور ملي ارگان دی. د پارلمان يا مقننه قوې نماينده گان معمولاً دمستقيمو پټيو او عمومي انتخاباتو له لارې انتخابېږي. پارلمان د خلکو د حاکميت يا د ديموکراسۍ سمبول بلل کېږي او اجرائيه قوه يا حکومت ورته مسؤولېت لري.

د بيلو ماسي: د دولتونو ترمنځ د خبروله لارې تعامل، د تفاهم او توافق فن

او مهارت څخه عبارت ده چې د دولتونو په منځ کې ترپخواني او مخالفت په دوستۍ او سازش باندې بدلوي. د پيلو ماسي معمولاً د خارجي پالیسۍ په ځای کې استعمالیږي. هغه څوک چې په خارجي پالیسۍ کې مهارت ولري او عملاً کار وکړي، د پیلومات بلل کېږي. د پیلو ماسي د ملي حاکمیت یو مهم عنصر او د ملتونو د خارجي سیاست یوه وسیله ده.

فدراسیون: د څو سیاسي واحدونو (ایالتونو، هېوادونو) اتحاد او د واحد مرکزي دولت تشکیل ته فدراسیون وايي. د فدراسیون غړي واحدونه په اکثره داخلي چارو کې مستقل او په خارجي چارو کې د واحدې مرکزي ادارې د صلاحیت تابع وي. دا اختیاراتو حدود د فدراسیون په اساسي قانون کې واضح وي. په داسې دولتونو کې دوه ډوله شوراګانې او دوه ډوله حکومتونه موجود وي، فدرالي شورا او حکومت او ایالتي شوراګانې او حکومتونه، خوایالتي قوانین باید هیڅکله د فدرالي قوانینو مخالف نه وي. د امریکا متحده ایالات، فدرالي المان، استراليا او د هند دولتي سیستمونه فدرالي دي.

کانفدراسیون: د څو هېوادونو داسې یو اتحاد ته چې د یو مرکزي دولت شکل ونه لري او د خارجي حملې په صورت کې په متقابل کومک متکي وي، کانفدراسیون بلل کېږي چې په داخلي او خارجي چارو کې خپلواک وي. جبهه: د ګوندونو او سیاسي ډلو ترمنځ موقتي یو ځای کیده چې د یو مشخص هدف له پاره سره یو ځای کېږي، جبهه بلل کېږي.

پروتوکول: د سیاسي اسنادو او معاهدو هغه اصلي مسودې ته پروتوکول وايي چې د وارو معاهده کوونکو خواوو لاسلیکونه پرې کړي وي. په عام ډول دغه اصطلاح ځېنو ضمني تړونونو له پاره هم استعمالیږي.

استعمار: په لغت کې عمران غوښتلو او آبادی غوښتلو ته وايي او په اصطلاح کې کله چې یو قوي او غښتلی هېواد په بل ضعیف هېواد باندې په اقتصادي، سیاسي، کلتوري او نظامي لحاظ تسلط پیدا کړي، د استعمار په نوم یادېږي.

امپرياليزم: د امپرياليزم لغت د لاتينۍ ژبې له Imperia نه چې د امپراتورۍ معنا لري، اخيستل شوې ده. د يوه هېواد هر ډول تسلط په بل هېواد باندې امپرياليزم بلل کېږي.

استثمار: استثمار په لغت کې د ثمرې اخيستلو معنا ورکوي او په اصطلاح کې د توليد د وسايلو د مالکينو له خوا د کار کوونکو د اضافي کار د محصول څخه ثمرې اخيستلو ته وايي. په دې معنا کله چې د توليد د وسايلو مالکين، کار کوونکو ته د دوی د کار په اندازه د کار ارزښت ور نه کړي او د دوی د کار ارزښت له يوې برخې څخه د وسايلو مالکين استفاده وکړي، دا عمل استثمار بلل کېږي.

انارشي: Anarchy دغه لغت د يوناني ژبې له انارکيا Anarchia نه اخيستل شوی دی، معنا يې د يوې ټاکلې، مثبتې او فعالې رهبرۍ او حکومت نشتوالی دی.

ديکتاتوري- د دیکتاتور: د دیکتاتورۍ کلمه له ديکتې نه اخيستل شوې ده. په اصطلاح کې هغه روش دی چې يونفر خپله خبره يا امر په مطلقه شکل په نورو خلکو تحميلوي. په پخواني روم کې د دیکتاتور هغه چاته ويل کېده چې په بحراني حالاتو کې به يې د شپږو مياشتو له پاره په کاملو اختياراتو حکومت کاوه.

رانسکورول: د ديو حکومت، سياسي نظام او داسې نورو د چپه کولو يا خرابولو لپاره پتې هلې هلې (هغوی د حکومت د چپه کولو لپاره توطيه وکړه) کوم څېز کمزوری يا بې اغېزې کول

اخځليكونه

- ۱- آرينزی، احسان الله (۱۳۸۲ ه ش) دنړۍ هېنداره آسيا. پېښور: د ساپي د پښتو خپرونو او پراختيا مرکز
- ۲- انديشمند، محمد اکرام (۱۳۸۹ ه ش) امريکا په افغانستان کې، ژباړن: سيد عبدالله پاچا، چاپ: ميوند خپرنديوه ټولنه کابل
- ۳- الفنسټون، مونت سټورات. (۱۳۷۹ ه ش) افغانان، ژباړن: محمد آصف فکرت. مشهد: د اسلامي خپرونو بنسټ
- ۴- امين، پوهاند حميد الله (۱۳۸۷ ه ش) جغرافيه سياسي. کابل: کابل پوهنتون
- ۵- بيدار، کریم الله (۱۳۹۱ ه ش) د افغانستان سرحدونه. جلال اباد: گودرخپرنديوه ټولنه
- ۶- دانش، الحاج دوکتور حفيظ الله (۱۳۸۷ ه ش) نړيوال عمومي حقوق، لکچرونوټ. ننگرهار: ننگرهار
- ۷- د عدلی وزارت، رسمي جريده، پرله پسې گڼه (۸۱۸). (د افغانستان اساسي قانون ۱۳۸۳ هـ ش کال ۱۴ جدي)
- ۸- د ولسي جرگې د دريم تقنيني کال د دوهم دور د شپږمې غونډې دکړنورپوټ. (ولسي جرگه د چارو د اداري د پارلماني او تقنيني چارو رياست. ۱۳۸۷ هـ ش کال)
- ۹- د ولسي جرگې د څلورم تقنيني کال د اول دور د اوومې غونډې دکړنورپوټ. (ولسي جرگه د چارو د اداري د پارلماني او تقنيني چارو رياست. ۱۳۸۷ هـ ش کال)
- ۱۰- د مشرانو جرگې د دريم تقنيني کاري کال دکړنولنډ رپوټ. (د مشرانو جرگې د اطلاعاتو او عامه اړيکو د رياست له خپرونو څخه. ۱۳۸۷ هـ ش کال)
- ۱۱- پاڅون، جنرال محمد عتيق. (۲۰۰۵ زېږيز) اطلس تاريخي افغانستان. کابل: ايمن خپرندي مرکز
- ۱۲- پاڅون، جنرال محمد عتيق. (۲۰۰۷ زېږديز) مرور کوتاهي برتاريخ افغانستان و قضيه پښتونستان. کابل: د افغاني مطبوعاتو مرکز

- ۱۳- پټان، فيضان الله (۱۳۹۴ ه ش). د درې گونو قواوو و ځانگړتياوې او اوکونه.
پټان ادبي ټولنه
- ۱۴- پټواک، فضل ربي. د افغانستان د بين المللي روابطو تاريخ کابل: د پوهنې مجلې چاپخونه، (—).
- ۱۵- حبيبي، عبدالحی. (۱۳۹۱ ه ش) د افغانستان لنډ تاريخ ژباړن: عبد الروف بېنوا. علامه رشاد خپرنديو ټولنه
- ۱۶- طوفان، بريد جنرال محمد نبي. (۱۳۹۰ ه ش) اهميت جيو پوليټيک افغانستان
برای کشورهای منطقه و جهان در مسیر تاريخ کابل: انتشارات مطبوعه عسکری
- ۱۷- کاکي، حسن او نور... (۱۳۸۲ ه ش). د يورنل د واحد ملت د بېلتون کرښه. کولن:
د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه-جرمني
- ۱۸- ضعيف، ملا عبد السلام. (۱۳۹۰ ه ش) د بنسټيزو ستونزو حل. کابل: مستقبل
خپرنديو ټولنه
- ۱۹- پوستنيکوف، الکسي ولاديميروويچ. (۱۳۸۴ ه ش) افغانستان او د پامير پر
سر شخړه، ژباړن: محمد طاهر کاني. کولن: د افغانستان د کلتوري ودې
ټولنه-جرمني
- ۲۰- پټوهش، محقق محمد امين. (۱۳۸۸ ه ش) سير تاريخی افغانستان از آريانی
باستان تا اخير قرن نهم ميلادی. کابل: مطبوعه دولتي
- ۲۱- تره کي، دوكتور محمد عثمان روستار. (۱۳۸۷ ه ش) د ټولنپوهنې له نظره په
افغانستان کې د واک جوړښتونه، ژباړن: پوهندوی محمد اسماعيل يون. کابل:
يون کولتوري يون
- ۲۲- کهزاد، احمد علي. (۱۳۳۳ ه ش) تاريخ افغانستان. کابل: تاريخ ټولنه
- ۲۳- حقل، محمد ايمل. (۱۳۸۲ ه ش) د افغانستان معاصر تاريخ، لکچر نوټ.
ننگرهار: ننگرهار پوهنتون

- ۲۴- مولانا گوهر رحمن. (۱۴۳۰ ه ش)، اسلامي سياست. ژباړن: قريب الرحمن، سعيد. د پيغام خپرندوی مرکز
- ۲۵- محمدي، غلام محمد. (۱۳۸۷ ه ش) دو سوي خط ديورند: باطلاق تاريخ معاصر افغانستان، پاکستان و نړيوهاي ناتو. کابل: سعيد خپروني
- ۲۶- ساپی، دوکتور ودير. (۱۳۸۸ ه ش) نړيوال عمومي حقوق، ژباړن: امان الله ايمان. کابل: IDLO،
- ۲۷- سئیدی، اصحاب الدين. (۱۳۸۳ ه ش) مداخلات خارجي در امور افغانستان. پېښور: حرم خپرندويه ټولنه
- ۲۸- عارض، غلام جيلاني. (۱۳۸۲ ه ش) د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري وېش، ژباړن: حفيظ الله تراب. پېښور: ختيځ بيارغوني اداره (کور)
- ۲۹- عطايي، اکاډميسين محمد ابراهيم. (۱۳۸۳ ه ش) د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه. کابل: ميوند خپرندويه ټولنه
- ۳۰- فرهاد، قدرت الله حداد. (۱۳۸۳ ه ش) د افغان ملي تاريخ. پېښور: د ساپي د پښتو خپرونو او پراختيا مرکز،
- ۳۱- فقيري، عبد الحميد. (۱۳۸۸ ه ش) شوري پارلمان. کابل: مطبعه شاکر صميم
- ۳۲- قديري، عبدالرسول. (۱۳۸۵ ه ش) مروري برتاريخچي شوراها در افغانستان. کابل: رياست اطلاعات و ارتباط عامه ولسي جرگه
- ۳۳- ولسي جرگه، د ولسي جرگې د کورنيو دندو اصول. (د پارلماني او تقنيني چارو رياست ۱۳۸۲ ه ش کال د وري ۱۲ مه)
- ۳۴- سعیدی، احمد. (۱۳۹۱ ه ش) افغانستان آماجگاه فتنه ها و آسيب ها. کابل: مطبعه مسلکي افغان
- ۳۵- عزتی، دوکتور عزت الله. (۱۳۸۲ ه ش) جيوپوليتيک. نشر ذره ايران تهران.